

Margarete Buber-Neumann

Fånge hos Stalin och Hitler

Tyskt original, *Als Gefangene bei Stalin und Hitler: Eine Welt im Dunkel* (1947).

Svensk upplaga: Bokförlaget Natur och kultur (1948)

Inledning

Margarete Buber-Neumann var en tysk kommunist, gift med den ledande tyske kommunisten Heinz Neumann.

Efter Hitlers maktövertagande (1933) flydde många tyska kommunister till Sovjetunionen, så även familjen Neumann, som 1935 lyckades ta sig till Sovjetunionen, där Margarete fick arbete som översättare i Moskva.

Den omfattande stalinistiska terrorn under 30-talets andra hälft drabbade många utländska kommunister, däribland de tyska kommunister som tagit sin tillflykt till Sovjetunionen. Heinz Neumann arresterades 1937 (och avrättades senare). Sommaren 1938 häktades även Margarete och skickades till ett arbetsläger i Sibirien (Gulag).

Som en följd av de vänskapliga förbindelserna med Nazityskland efter undertecknandet av Molotov-Ribbentrop-pakten (hösten 1939), utlämnades Margarete (och många andra anti-fascistiska tyskar) till Gestapo, som spärrade in henne i det nazistiska koncentrationslägret Ravensbrück.

Margarete lyckades överleva och kom till Sverige, där hon slutförde boken *Fånge hos Hitler och Stalin*, som är en personligt färgad skildring av hennes upplevelser.

Se även Anders Hagströms artikel om denna bok ([Fånge hos Stalin och Hitler](#))

För ett annat liknande öde, se [Mina 13 ryska år](#) av Susanne Leonard.

Martin F i april 2008

Innehåll

Förord.....	1
I. Heinz Neumann häktas av NKVD i april 1937	2
II. I Moskva som "kvarlämnad" till en häktad "folkfiende"	5
III. I rannsakningsfängelse	17
IV. Förhör och dom.....	31
V. Transporten till Kasakstan.....	36
VI. Ankomst till det sibiriska koncentrationslägret Karaganda	41
VII. Sektionen Burma på den Kasakiska stäppen	45
VIII. I straffblocket	51
IX. Slavarbete i Leninskoje.....	60
X. Som oxdrivare i El Marje och tegelbruksarbetare.....	68
XI. Åter i Burma bland förbrytare och asociala	71
XII. "Sjukhuset" i Burma. Konvalescens.....	75
XIII. Återkallad till Moskva.....	82
XIV. I rannsakningsfängelset Butirki under ändrade förhållanden.....	89
XV. Utlämnad till Gestapo.....	96
XVI. Rannsakningsfånge i Polispresidiet i Berlin	104
XVII. I Ravensbrück. Nykomlingsblocket.....	113
XVIII. Rumsäldste hos de asociala	119
XIX. Bibelforskarna	132
XX. Kontorsanställd hos Siemens.....	154
XXI. På lägre expedition. Övervakterskan Langefeld.....	159
XXII. Femton veckors mörk arrest	168
XXIII. Sömmerska i SS' regi	179
XXIV. Åter kontorist.....	186
XXV. Frigiven. På flykt undan ryssarna	195

Förord

ÖVER ETT ÅRTIONDE, från 1921 till 1932, var jag en rättrogen, medlem av Tysklands kommunistiska parti. År 1931 skickade man mig som delegat till Moskva. Jag såg förstamajparaden på Röda torget, beundrade moderna fabriker och barnhem och hörde femårsplanens berusande siffror. – Naturligtvis kunde jag inte undgå att se de illa klädda människorna på gatorna, ej heller de tiggande barnen utanför brödbutikerna och bristen på alla livets bekvämligheter. Men vad hade det att betyda? Man byggde ju upp den socialistiska staten och inom kort skulle landet digna av rikedom. Alla uppkommande tvivel undertryckte jag endast alltför gärna, ty jag ville tro. Återkommen till Tyskland, berättade jag om den socialistiska uppbyggnadens grandiosa framgångar och överlämnade till arbetarna och de anställda i den stora varuhuskoncernen Tietz, som vars delegat jag rest igenom Sovjetunionen, en fana av röd sammet med den i guld broderade devisen: ”Proletärer i alla länder förenas er!”

För att göra de i denna bok skildrade händelserna och människoödena mera förståeliga måste jag ge en kort förklaring av begreppet ”Komintern” (den kommunistiska internationalen). Under den första perioden av den ryska revolutionen år 1917 var Komintern tänkt som sammanfattningen av självständiga kommunistiska partier i alla länder, som skulle stå dominerande över Sovjetunionens statsledning. Inte så få av de ryska revolutionärerna kom från den västeuropeiska kulturens och civilisationens atmosfär. De trodde, att de skulle kunna förverkliga sina socialistiska ideal genom att ansluta de västeuropeiska länderna till den ryska revolutionens mål och betraktade en samverkan mellan Västeuropa med dess industriellt och kulturellt höga standard och den ursprungliga, outvecklade kraften hos det ryska bondlandet som förutsättning för den socialistiska samhällsordningens genomförande.– Först när den revolutionära utvecklingen uteblev i de andra länderna och de kommunistiska partierna efter 1923 materiellt och intellektuellt blev beroende av den ryska utrikespolitiken, blev Komintern till ett instrument för denna, som med hjälp av de olika ländernas kommunistiska partier utövade ett tryck på vederbörande regeringar för att förmå dem att tillgodose ryska intressen. Under årens lopp har de kommunistiska partierna vuxit ut till ”femtekolonner” och deras högre funktionärer till en stab av ryska agenter.

Innan jag kom till denna insikt, som i de flesta demokratiska länder ingått i det allmänna medvetandet, fordrades år av bittraste erfarenheter, ty en troende kommunist behöver en lång och smärtsam process, innan grundvalarna i hans världsåskådning faller samman. Den ryska diktaturens sanna karaktär lärde jag känna först under mina emigrationsår i Moskva och i den sibiriska fångenskapen.

Min man, Heinz Neumann, var från 1928 till början av 1932 i ledningen för Tysklands kommunistiska parti, som han våren 1932 måste lämna, då han råkade i konflikt med Stalins tysklandspolitik, som bäst illustreras av följande yttrande, fällt av Stalin under ett samtal med Neumann år 1931: ”Tror ni inte att nationalsocialismen, om den komme till makten i Tyskland, skulle så uteslutande sysselsätta sig med Västeuropa att Sovjetunionen skulle kunna utveckla sig i lugn och ro och genomföra sitt socialistiska program?” Neumann var inte av denna mening.

När Heinz Neumann på grund av sina ”politiska avvikelser” avlägsnades från ledningen av Tysklands kommunistiska parti, sände Komintern honom 1932 som instruktör till Spanien och i slutet av 1933 som översättare till Schweiz. År 1934 häktades han av den schweiziska polisen, då han inte var i besittning av ett giltigt pass. När han hotades av utlämning till Hitlertyskland – nazisterna hade hos schweiziska regeringen begärt att få honom utlämnad – vände sig ryska regeringen till Schweiz och förklarade, att den skulle ge Neumann inresevisum till Sovjetunionen. Han fördes under polisbevakning genom Frankrike till ett ryskt transportfartyg i Le Havre. Jag följde med honom.

Från juni 1935 till 1937 bodde vi i Moskva och arbetade som översättare. I två års tid levde vi politiskt brännmärktas liv och var egentligen redan fångar. Varje steg vi tog bevakades, varje ord avlyssnades. – I april 1937 häktades min man av NKVD (ryska statspolisen). I juni 1938 kom turen till mig. Ett grymt öde gjorde att jag icke endast fick känna på vad koncentrationsläger i Sibirien betyder. Efter två år, våren 1940, utlämnade mig NKVD under tysk-ryska vänskapspakten till Gestapo som inspärade mig i ytterligare fem år i det tyska koncentrationslägret Ravensbrück. Därigenom fick jag lära känna två diktaturer i deras hemskaste yttringar.

Denna bok berättar om mina upplevelser i Ryssland, om häktningen, det sibiriska koncentrationslägret och utlämnandet till Gestapo, sedan talar den om Ravensbrück, ett koncentrationsläger i Hitlertyskland, ett land med en totalitär regim av en annan färg, om de nationalsocialistiska bestialiteternas ”egenart” och de grymma likheterna mellan Gestapo och NKVD i behandlingen av fångarna och i utnyttjandet av dessa som slavar. Denna bok tillkom inte därför att jag ville göra mig kvitt bördan av det upplevda, utan därför att jag håller det för min plikt att låta världen veta, varthän kränkandet av människovärdet leder. Hitlerregimen bröt samman i skymflighet och skam, men i Sovjetryssland lider sedan år och dag miljoner människor i tukthusen och Sibiens koncentrationsläger. Det är på deras benknor man bygger upp det socialistiska samhället.

*

Om upplevelserna under min emigrationstid i Moskva och de sju åren i koncentrationslägren på ömse sidor äger jag inte några som helst anteckningar. Jag kan därför endast skildra människor och händelser ur minnet. Många personer nämner jag vid deras riktiga namn. Och endast i några fall, där en möjlighet finns, att vederbörande ännu försmäktar i ett ryskt koncentrationsläger eller isoleringstukthus (för politiska fångar), har jag ändrat namnen för att skydda innehavarna mot nya förhör och tortyr från NKVD:s sida.

Margarete Buber.

I. Heinz Neumann häktas av NKVD i april 1937

DET VAR DEN 30 APRIL 1937. Moskva förberedde sig till första maj-firandet. Den starka ryska vårsolen flödade över Ulitza Gorkowo. Jag försökte att med mitt paket under armen hastigt komma förbi människoströmmen, som långsamt sköts framåt. Högtalare, uppsatta på husväggarna, utprovades. Triumfmarschen ur ”Aida” smattrade över gatan. Jag ville vika in på en sidogata blott för att fort komma undan och inte längre behöva höra och se allt detta, men en mängd människor, män och kvinnor, alltjämt klädda i de grå vintervaddrockarna, stockade sig i hörnet och fyllde hela gatans bredd för att se på, hur ett jättestort stalinporträtt placerades på en husfasad. Om jag blott slapp att se detta. Åt vilket håll jag vände mina blickar: överallt stalinporträtt. I skyltfönsterna, på husväggarna, över ingångarna till biograferna, alltid samma ansikte med de hängande mustascherna. – Och dånande genljöd en wienervals på den smala sidogatan, som förde till Petrowka.

Med klappande hjärta störtade jag genom gatorna. Två dagar hade jag nu försuttit, i hela två dagar överlämnat mig åt min smärta, under det att han satt någonstans i en cell i Lubjanka. Vad tänkte jag väl på? När jag kom till den öppna platsen framför Stora Operan, hade man där upprest en över tio meter hög trästaty av en promenerande Stalin i lång soldatrock, och otaliga röda flaggor fladdrade runtomkring honom.

”Kommer de att alls ta mot mitt paket med mat och ren tvätt? Och brevet?”

Jag viskade de ryska satserna för mig själv för att inte sedan säga fel framför fängelseluckan: ”Min man Heinz Neumann häktades den 27 april av NKVD. Var befinner han sig? Får jag besöka honom? Kan jag få lämna ett paket och ett brev till honom?”

Snett emot Lubjanka låg upplysningsbyrån för de anhöriga till de av NKVD häktade. Rummet var till trängsel fyllt av människor. Framför en lucka hade bildats en lång kö, som gick i flera slingor. De som stod och väntade vågade inte tala högt. Redan här strömmade fängelseluft emot en. Vid ingången stod en vakt i NKVD-uniform. Från och till de olika expeditjonsrummen kom och gick soldater med GPU-formationernas ljusblå eller scharlakansröda band på mössorna. De var de enda som talade högt och rörde sig bullrande.

Oerhört långsamt ryckte jag framåt i kön. Jag såg in i ansiktena omkring mig. I alla fann jag samma ängsliga, lidande uttryck. Framför mig stod en högre kvinna i elegant pälskappa och bakom mig en gumma i en schalet, som täckte pannan och endast lämnade den sorgsna munnen och ögonens rynkor fria. Det var mycket flera kvinnor än män i kön. Unga och gamla, välklädda och sådana som hade luggslitna, vadderade rockar.

Man talade tyst med varandra: ”Har ni fått veta var han är? Fick ni betala in några pengar? Hur länge har han suttit där?” Och sedan samma berättelse om och om igen: ”Vid ettiden på natten kom de. De frågade efter vapen och sökte igenom allt, och ingenting fick han ta med sig. Och jag vet med bestämdhet, att han är oskyldig.”

Hjärtat klappade på mig, och munnen hade blivit torr. Nu var bara tre före mig. Jag försökte att förstå frågorna och svaren vid luckan, men hade glömt all ryska. Och så stod jag äntligen framför den lilla luckan med sitt fönster. Den satt så högt, att man med svårighet kunde se in och bakom den visade sig ett orörligt ansikte med en pincené. Jag stammade mina inlärda satser, men kunde inte fullborda dem, jag skulle just räkna in brevet genom öppningen – paketet var alldeles för stort – då ett bitande ”njet!” avbröt varje ytterligare fråga och redan sköt människoströmmen mig ut genom dörren. Med tårar i ögonen stod jag och blinkade på den soliga gatan med paketet under armen och brevet i handen. – ”Ni måste gå till Butirki, kanske finns han där!” Den gamla kvinnan i schaletten stod tröstande bredvid mig. ”Min son var inte heller här. Följ med mig, så ska jag visa er vägen och hur man ska bära sig åt.” Medan vi gick genom de smyckade Moskvagatorna, under transparangerna med inskriften: ”Man lever bättre, man lever gladare!” (Stalin), berättade den gamla arbetarhustrun för mig, att man för ett par dagar sedan hade hämtat hennes Kolja, den yngste sonen. ”Ja, man säger ju alltid till dem, att de ska kritisera, och när min Kolja har druckit litet för mycket, så kritiserar han. Nu har de hämtat honom. Han arbetade på ett bygge och var en så rar pojke.” Jag ville säga något vänligt och tröstande till henne: ”Tror ni inte, att han kommer ut igen?” – ”Hur kan ni ens tänka er det? Den som en gång befinner sig i denna köttkvarn, kommer inte tillbaka med hälsan eller livet i behåll!”

I en lång, hög mur var en liten port och innanför denna en smal gång, från vilken en trappa förde till rummet med upplysningsluckorna. Jag befann mig i det politiska rannsaktionsfängelset Butirki. Gården och trappan var fulla av människor. De satt på huk eller stod runtomkring. Barn lekte vid sidan av de väntande mödrarna. Jag fick en anvisning om att man skulle anmäla sig hos en vaktpost därinne bakom dörren och visa sitt pass, och att man sedan erhöll ett nummer. – ”Men jag har ju inget pass. Jag är utlänning. Mitt ‘Vid na schitjelstwo’ (uppehållstillstånd) har Komintern behållit”, förklarade jag för vaktposten. ”Tag med edert pass, så kommer ni att få en ‘propusk’ (passersedel!)” löd soldatens korta, bestämda upplysning. Jag gick till min vänliga gumma. Hon hade inget råd att ge mig i det fallet. ”Ja, bestämmelserna är sådana.” Med ett vänligt ”Doswidanija!” (Vi ses igen!) skildes vi från varandra.

Mitt rum på hotell Lux, Kominterns kollektivhus, bar ännu spår av den vilda oredan efter husundersökningen och min mans häktning för tre dagar sedan. På golvet låg böcker och papper kringströdda.

Till följd av första-maj firandet blev det nu tre helgdagar, fängesluckorna skulle vara stängda och jag skulle inte kunna söka honom. Åter och åter dök minnet av natten mellan den 27 och 28 april upp för mig. Vid ett-tiden på natten ljöd kraftiga slag mot dörren till vårt rum. Jag hoppade upp ur sängen och vred på ljuset. Slagen mot dörren upprepades. ”Heinz, vakna för Guds skull!” Han vände sig bara leende på andra sidan.

Darrande öppnade jag dörren. I dörröppningen stod tre uniformerade NKVD-tjänstemän och föreståndaren för ”Lux”. De ord, som de riktade till mig, nådde inte fram till mitt medvetande. Det dånade, hamrade och sjöng i öronen på mig. Min röst vägrade att göra tjänst.

Knarret av stövlar fyllde rummet. Männen stod omkring den fredligt sovande ”brottslingens” bädd. Först orden ”Nejman stawajtje!” (Neumann stig upp!) kom honom att resa sig upp. ”Har ni några vapen?” var nästa fråga. Blott för några sekunder spred sig en nästan barnslig förskräckelse över hans ansikte och sedan, som om han vaknat till fullt medvetande, blev hans ansikte grått och magert och fick ett uttryck, som om han var besluten att kämpa för livet. Hans knytnäve for över täcket: ”Jag protesterar mot min häktning!” – ”Det kan ni göra senare”, svarade hånfullt patrullens natschalnik. Han bar ett par glasögon utan bågar, som gav honom utseende av att vara en intellektuell.

”Tag på er kläderna!” var nästa order. Sedan gick natschalniken fram till fönstret, stängde det och drog omsorgsfullt för gardinerna. Hotellets föreståndare, Gurewitsch, satt med benen utsträckta framför sig i en lästol, under det att de tre andra började söka igenom rummet.

”Se inte så förskräckt ut!” Utan att darra på rösten och utan något tecken på förtvivlan eller ångest började Heinz att trösta mig. Natschalniken avbröt oss: ”Det är förbjudet att fora samtal på tyska.”

En av de tre NKVD-männen, han var liten och rund, var sysselsatt med att söka igenom de tusen banden i vårt bibliotek. Han bläddrade igenom varje bok och släpade som en apporterande hund det ena intressanta fyndet efter det andra till sin överordnade. På golvet hopade sig böcker av trotskistiskt, sinowjewistiskt, radekistiskt, bucharinistiskt innehåll. Upprörd överlämnade han ett brev från Stalin till Neumann från år 1926, som hade legat instoppat i någon bok. I denna skrivelse uppfordrade Stalin Neumann att starta ett angrepp på Sinowjew i ”Die Rote Fahne”, det dåvarande centralorganet för KPD. Mannen med glasögonen läste det uppmärksamt och yttrade sedan kyligt och affärsmässigt: ”Tjem chusche!” (Så mycket värre för honom.) Snart var det lilla rummet fyllt av ett dammoln. Vid skrivbordet satt natschalniken och tömde ut innehållet i dess lådor intill sista lilla pappersblad. Varje fotografi, breven från mina barn, allt beslagtogs.

Vi satt mitt emot varandra, mina knän ville inte upphöra att darra. Heinz infogade korta tyska satser mellan de ryska satserna. Vi talade vårt eget språk. ”Stalin bär ansvaret för otaliga förbrytelser. Om du får vara vid liv och ännu en gång kommer till utlandet, gå till Friedrich Adler ...” Och sedan återigen tröstande ord: ”Var inte så förtvivlad, kanske ses vi i alla fall någon gång ...”

Långsamt blev det dag bakom gardinerna. Bullret från det stora hotellet trängde in till oss. Men detta dagsljus och denna morgon var inte för oss. Vår sista stund hade kommit, jag hade slocknat och kunde inte yttra ett ord.

Därpå satte NKVD-natschalniken upp undersökningsprotokollet: ”Sextio böcker med trotskistiskt, sinowjewistiskt, kamenjewistiskt, bucharinistiskt innehåll och en koffert full av manuskript, brev och handlingar.”

Heinz tog rock och mössa. Jag höll mig fast vid bokhyllan, tryckte naglarna mot handflatorna och bet mig i läppen för att inte gråta. Vi omfamnade varandra. Så kom tårarna. ”Du får inte gråta.” – ”Skynda er! Gå!” Heinz gick till dörren, vände sig ännu en gång om, sprang tillbaka och kysste mig: ”Gråt bara, ack, du har alla skäl att gråta!”

Rummet var tomt och ljuset brann. Öppna lådor, överallt böcker och pappersbitar . . .

Och som om ännu något stod att vinna, ilade jag nedför trappan till det rum, som beboddes av ledaren för Kominterns kaderavdelning, Alichanow, en gammal bekant till Heinz. Hans fru öppnade. Alichanow satt i sängen strömmande av svett. Då jag meddelade honom, att man nyss häktat Heinz, nickade han blott och torkade sig i pannan och ansiktet. På min snyftande fråga, om han inte kunde hjälpa mig, såg han hopplöst framför sig men försäkrade, att han skulle göra allt som stod i hans makt. – Några månader därefter gick han samma väg som Heinz.

II. I Moskva som ”kvarlämnad” till en häktad ‘folkfiende’

DAGEN EFTER maj festligheterna ringde telefonen. Min väninna Hilde Dutys barnjungfru bad med snyftande stämma, att jag genast skulle komma ned till hotell Lux’ vestibul. Där stod hon med Hildes lilla dotter, den lilla Swetlana, och viskade oroligt i örat på mig: ”I natt har de häktat Hilde!” Över den gamla nanjans (barnsköterskans) kära bondeansikte rann tårarna oavbrutet. ”Greta, ni måste hjälpa henne! O min Gud, o min Gud!” Under det att vi med vettskrämda ansikten viskade i ett hörn gick Kominterns anställda, alla dessa ”rättänkande”, som genom ”vaksamhet” sökte rädda sitt liv och inte tvekade att förråda sina kamrater för NKVD, till arbetet genom vestibulen med sina jättelika väggspeglar och den löjliga utsmyckningen från århundradets början.

”Schura, gråt inte mera, så är ni snäll. Jag skall göra allt!” Tårarna kvävde min röst. Swetlana såg forskande på oss bägge: ”När kommer mamma tillbaka?” Schura strök med spetsen av sin schal över sina våta rynkor: ”Snart, Kukuschka, min älskling ...” Och sedan gick de genom svängdörren ut på gatan. När jag gick tillbaka till mitt rum, träffade jag den gamle polske revolutionären Valetski. Denne hade ännu aldrig låtit mig gå förbi utan en vänlig hälsning eller en artighet. Jag ryckte till och nickade i väntan på en hälsning. Valetski sänkte blicken med ett förläget, nästan skuldmedvetet uttryck i ansiktet. En brännmärkt, makan till en häktad, fick han inte längre hälsa på. – Överallt i korridorerna mötte jag föraktfullt nyfikna blickar. Det är inte lätt att hålla stånd inför en sådan trumeld, när gråten står en i halsen.

Fem nätter hade redan gått, och jag hade ännu inte blivit häktad. Jag hade inte vågat sätta mig i förbindelse med någon av våra få goda vänner, ty jag fick ju inte utsätta dem för några faror. Varje gång telefonen ringde, tog jag tveksamt och full av ångest hörluren i handen, då alla samtal till mitt rum avlyssnades. – Vår vän H. J. ringde: ”Varför hör man inte av er? Det har väl inte hänt er något?” Det knäppte till i hörluren, censuren hade kopplat in sig. ”Nej, ingenting alls, jag mår bra!” – ”Kan du komma till kafé Sport i morgon?” – ”Ja.”

*

Men vad skulle bli följderna, om man övervakade mig? Nej, jag kunde inte ta det på mitt ansvar. Och dock gick jag dit. Min önskan att få träffa en människa, att känna mig äga en vän i nödens stund, att få tala med någon om mina plågor drev mig att söka upp mina bekanta.

Heinz Neumann och jag hade under de två år vårt uppehåll i Moskva varat, då vi gällde som ”politiskt opålitliga”, blott mycket få bekanta, som upprätthöll förbindelsen med oss och vilkas vänskap var starkare än deras fruktan för att bli bannlysta som vi. Dessa få vänner bistod mig troget, även sedan min man häktats.

Vi träffade varandra i hemlighet, någonstans i stadens utkanter, darrande av ängslan, från det ena sammanträffandet till det andra, att vi aldrig mer skulle återse varandra. Och alla måste de dela samma öde, alla våra vänner blev häktade före mig. Jag måste om och om igen känna den kvarlämnades skräck, tills det slutligen efter ett år även blev min tur.

Några dagar sedan NKVD hade bortfört Heinz, meddelade mig föreståndaren för ”Lux”, att jag skulle flytta över i den s. k. nepflygel. Det var ett gammalt, mindre hus som stod på hotellets bakgård, och i vilket nu de häktades familjer fick bo. Jag flyttade in i ett rum tillsammans med Michailina, den sextioåriga systemen till Gorski, en polsk medarbetare till Komintern, som för kort tid sedan hade häktats. Gorski hade tillbragt nästan ett årtionde i ett polskt tukthus. Hans syster Michailina hade uppehållit sig endast en kort tid i Moskva. Hon hade kommit från Warszawa för att besöka brodern efter dennes långa fängelsevistelse. Michailina hade aldrig sysselsatt sig med politik, hela sitt liv hade hon ägnat sig åt sitt hem. ”Och här i Moskva häktar de min bror? I Sovjetunionen, hans längtans land?” Hon råbråkade sin hjärna med att finna ett svar på frågan vad han väl kunde ha begått för brott, han som den största delen av sitt liv hade suttit i fängelse för kommunismens sak. – Michailina berättade för mig, att hon kort efter broderns häktning hade vänt sig till Komintern med begäran om utresevisum för att kunna fara hem. ”De ville inte ens höra på mig! Utan bara bröt samtalet. Och sedan kom Gurewitsch och sade, att jag ögonblickligen måste flytta från mitt rum. Och här i detta dystra hål ska jag bo! Man kunde bli tokig för mindre!”

Varje rum i detta hus gömde en ny tragedi. Mödrar, barn och gamla kvinnor tillbragte sina dagar med att söka efter sina anhöriga i det ena fängelset efter det andra eller med att sälja sina sista tillhörigheter, ty de kvarlämnade fick varken arbete eller understöd i någon form. Men varje natt väntade de att själva bli häktade. I veckor och månader hade redan kofferten stått packad, som skulle åtfölja dem till Sibirien. Från vårt fönster kunde vi se in i trappuppgången till ”Lux”. Om den elektriska belysningen åter påsläpptes efter midnatt visste man: NKVD är i huset! Och med klappande hjärtan och spända nerver lyssnade vi på ljudet av de annalkande stövlarna. Vem blir det nästa gång? Ingen frågade sig längre, varför vi skulle häktas, eller varför man egentligen hade hämtat våra män. Blott ett fåtal var i stånd att inse vidden av den olycka, som hänt oss.

Samtalsämnet för dagen bland de kvarlämnade och många andra människor i det stora Ryssland var vid denna tidpunkt: ”Har du hört, vem som häktades natten till i dag? Vet du, att de har hämtat kamrat A?” Man kunde berätta i detalj, hur en polsk kamrat vid häktningen försvarat sig med revolvern i hand och skjutit på NKVD-tjänstemännen. Uppskakande scener utspelade sig, när man slet mödrarna från barnen. De övergivna barnen kom sedan till barnhemmen, där man emellertid inte kunde ge dem behövlig vård, då dessa hem redan var till trängsel fyllda med barn. En kvinna fann sin dotterdotter, vars föräldrar hade blivit häktade, i ett sådant hem och utverkade hennes utlämnande. Den sjuåriga flickan hade ådragit sig svåra själsliga defekter. Man berättade, att de större barnen i dessa hem mot guld och smycken kunde skaffa sig alla överkomliga godsaker. Dessa värdeföremål hade medlidsamma hyresgäster stuckit till de övergivna barnen, ty man visste, att NKVD efter föräldrarnas häktning skulle komma och hämta dem.

Då familjerna i Moskva nästan genomgående blott har ett enda boningsrum, upplevde barnen alla häktningens och husundersökningens fador. Fortfarande hör jag de bevakande frågor, som den fyraåriga lilla dottern till min väninna Hilde D. efter moderns häktning riktade till mig:

”Varför har mamma rest till Prag mitt i natten?” (Modern sade så till henne vid avskedet och lovade att snart komma tillbaka.) ”Varför kom männen och hämtade mamma?” – ”Vad stod det på papperet, som männen gav mamma?” – ”Varför grät nanja (barnsköterskan) så, när mamma hade rest, tant?”

Och en gång lyssnade jag till några stycken barn till kvarlämnade i korridoren i nepflygeln: ”Har din pappa också häktats?” – ”Nej, min pappa har rest till Kaukasus på semester.” Då blandade sig den elvaåriga dottern till den häktade kamrat Sch. i samtalet: ”Jaså, till Kaukasus? Och varför betalar din mamma då pengar i fängelset? Det var just ett härligt Kaukasus!”

Vid den tiden var en vits mycket spridd i Moskva: Två män mötte varandra på gatan. (Det var under det spanska inbördeskrigets tid.) ”Har ni redan hört, att Teruel har blivit taget?” – ”Vad för något? Och hans fru också?” – ”Ånej, Teruel är ju en stad.” – ”För Guds skull, häktar man hela städer redan!”

*

I vårt grannskap i nepflygeln bodde många gamla polskor, vilkas män under loppet av de sistlidna månaderna hade släpats i väg, kvinnor, av vilka många var över sextio år gamla. Deras män hade varit bolsjeviker av den gamla stammen och de själva trogna och troende kommunister, ofta sedan årtionden tillbaka. En av dem, fru Valetzki, hade tillbragt sin barndom i Sibirien som dotter till en politiskt förvisad under tsartiden. Av Kominterns polska sektion befann sig ingen mer i frihet. Inte en gång den gamle sjuttioårige Varski, som hade varit vän till Lenin, skonade man. Hemmen för gamla bolsjeviker såväl i Leningrad som i Moskva stängdes på grund av brist på gäster. Hela natten körde vid denna tid NKVD:s bilar genom Moskvas gator till Lubjanka. Bland mängden av häktade utgjorde utlänningarna blott en liten del, men vi fick först och framför allt kännedom om deras öden – tyskar, polacker, litauer, letter, finnar och bulgarer liksom representanterna för de ostasiatiska folken, kineser och japaner. Engelsmän, fransmän och amerikanare blev knappast antastade.

En gång menade Michailina torrt: ”Man vänjer sig långsamt vid att bli häktad, jag undrar, om det också är likadant, när man skall skjutas?”

Nu hade redan fjorton dagar förflutit sedan Heinz häktats. Varje dag stod jag i kön framför ett nytt fängelse, Lubjanka, Sokolniki, Butirki och militärfängelset Lefortogo. I alla luckor fick jag höra: ”Han är inte här!” Utanför alla fängelser möttes ögat av samma syn. Hundratals kvinnor trängdes för att söka sina häktade män eller, om de redan hade funnit dem, för att betala in de tillåtna 50 rublerna i månaden, ty detta var den politiska rannsakningsfångens enda förmån. Jag hade ju trott, att man kunde lämna paket, skicka brev eller kanske t. o. ni. få tillstånd att avlägga ett besök. Nej, något sådant kände man inte till i ”sovjetdemokratin”. – En gång när jag väntade framför Butirki, stod i samma kö en liten, ungefär tioårig flicka. En kvinna, som stod i min närhet, vände sig till henne och frågade: ”För vem skall du betala?” – ”För pappa och mamma”, lydde det blyga svaret.

Och sedan kom den lyckligaste dagen under dessa första veckor av mitt kringirrande från det ena fängelset till det andra. Man tog emot mina pengar i luckan. Heinz satt i Lubjanka. I mitt upprörda tillstånd inbetalade jag genast 50 rubel, fastän kvinnorna hade upplyst mig om att man skulle betala in 25 rubel två gånger i månaden, emedan man då hade en kontroll på var den häktade befann sig. Men det glömde jag bort i min glädje. Jag skrev under ett kvitto på de inbetalda pengarna, och de kvinnor som väntade tillsammans med mig hade talat om, att detta papper med min underskrift avlämnades i cellen för att den häktade skulle erkänna mottagandet. Redan i dag eller i morgon skulle Heinz veta, att jag ännu var i frihet och att jag hade sökt honom.

Sedan stod jag på den öppna platsen framför Lubjanka, en stor tegelbyggnad, på vars gavel blåste en jättestor, röd fana, bredvid vilken en vaktpost med påsatt bajonett höll vakt dag och natt och som nattetid belystes av strålkastare. Min blick gled över de många med luckor täckta cellfönsterna. Var kunde väl Heinz sitta? Om jag blott en enda gång kunde få se honom! Men, han levde i alla fall! På hemvägen märkte jag för första gången, att det blivit sommar.

Den följande natten hade jag en dröm. Högt uppe på ett smalt takutsprång stod Heinz. Som förlamad såg jag, att han tänkte hoppa ned. Med utbredda armar utvecklade han en stor röd duk som vingar över sig; och när jag skrek till, störtade han ned mot marken. Där låg han framför mig i rännstenen, och en blodpöl flöt omkring honom.

*

Jag mötte hustrun till den tyske kamrat Sch. Då jag inte visste, om hon skulle hälsa på mig, såg jag tvärs över gatan. Men hon stannade och grep mig i armen: ”Vad är det med dig? Varför kommer du inte längre till oss?” – ”Hur skulle jag kunna våga att utsätta dig och din man för sådana risker?” Men hon inbjöd mig enträget att besöka dem. – Sch. hade i månader varit utan arbete. Han berättade för mig, att han varje natt väntade bli häktad, och att han också redan bränt upp den allra lilla minsta pappersbit, som det stod något skrivet på. ”Vet du, Heinz är lika oskyldig som jag, som alla som redan blivit häktade och de som kommer att bli det. Vi är den ryska fascistiska politikens offer. Man säger upp oss, emedan man inte längre behöver oss!” Hans ansikte var förfallet och gulnat, och denne store, starke arbetares händer darrade som en gubbes. ”Tag vård om min fru och barnet, när jag är borta. Hon talar inte ryska.”

En vecka senare bodde redan de båda hos oss i nep flygeln. Samma dag kom dessutom många andra tyska kvarvarande. NKVD hade föranstaltat ”en tyskarnas natt”.

När återigen en kväll, denna gång tidigare än annars, den skräckinjagande underrättelsen spred sig i nepflygeln: ”NKVD är i huset”, flydde ett antal tyska kvinnor – vi hade just stått i det gemensamma köket och kokat kvällsvarden – in i ett rum som djur, som söker skydd hos varandra. Vi lyssnade med spänning till de annalkande stegen: på vilken dörr skulle nepmännen knacka? I vår oro började vi sjunga. Och vilken sång föll oss ”blivande fångar” in? ”Die Moorsoldaten.”¹

*

Med en omnibus reste jag i kvällningen ut längs Leningradavenyen till ett sammanträffande med vår vän K. F. Jag iakttog noga de människor, som steg in samtidigt med mig, för att kunna fastställa, om någon av dem steg av vid samma hållplats som jag. I en park i utkanten av staden skulle vi träffas. Jag undrade, om han skulle komma. Kanske hade de redan hämtat honom. Honom kom de under inga omständigheter att glömma! – K. F. arbetade till slutet av år 1936 i Komintern. Under en av de vanliga partiförsamlingarna vid tidpunkten för ”tschistka” (partirensningen) riktade en kommunistkvinna från Hamburg en fråga till honom: ”Varför ser man dig så ofta gå in i rum 175 i Lux?” K. F. svarade inför hela församlingen: ”Heinz Neumann är min vän och jag brukar dagligen besöka honom.” – Det var tillräckligt. Kort därpå kastade man ut honom från arbetsplatsen, sedan ur hans rum och nu väntade han slutet.

Denna gång kom han i alla fall! Han stod och väntade inte långt från ingången till parken. Vi hälsade på varandra, som om det var ett under, att vi hade fått återse varandra. ”Jag har funnit Heinz. Han sitter i Lubjanka! Och jag kunde betala 50 rubel till honom!” – ”Har du hört om

¹ En sång som stammar från koncentrationslägret Esterwege. Den tyske skådespelaren Ernst Langhoff flydde 1934 därifrån och har förevigat visan i sin bok ”Die Moorsoldaten”

de senaste dagarnas häktningar? Nu har turen kommit till Röda armén. Tuchaschewski, Jakir, Blücher, Gamarnik, hela uppsättningen av gamla officerare från revolutionens och borgarkrigets tid. Skall man kanske också föra en offentlig process mot dem? – Det är ändå märkvärdigt, att ingen faller ur rollen under processen och skriker ut i salen: Allt är ju förfalskat! Dessa protokoll är lögnaktiga från första ordet till det sista!” – Det blev mörkt, man stängde parken. Vi promenerade genom gatorna. ”Finns det ingen möjlighet att komma undan? Måste vi låta slakta oss som kaniner? – Hur kunde vi i årtal utan en invändning låta allt detta passera? – Det som kom från Moskva förhärlijades, alla tvivel undertrycktes, ty vi ville ju tro. Nu måste vi betala för vår okritiska lättrogenhet.” – Det var vårt sista sammanträffande. Vid nästa avtalade möte väntade jag förgäves i två timmar. K. F. häktades på vägen till järnvägsstationen. Han tänkte fara till Krim och fly över Svarta havet.

*

Utlänningar i Ryssland erhöjll, när det var fråga om politiska emigranter eller medarbetare i Komintern, som legitimationshandling ett ”Vid na schitjelstwo” (uppehållstillstånd) . Det nationella passet – såvida man över, huvud taget ägde något sådant – hade man för det mesta inte hand om själv. Mitt tyska pass behölls av Komintern. Kort tid efter min mans häktning hade mitt ”Vid na schitjelstwo” löpt ut och måste förlängas av Komintern. Jag vände mig per telefon till vederbörande avdelning i Komintern och erhöjll upplysningen, att jag hädanefter skulle vända mig till ”Otdjel Vis i Registrazii” (registrerings- och passbyrån för utlänningar) och att jag inte hade något mera med Komintern att göra.

Mitt arbete för de ”Utländska arbetarnas förlag” hade redan upphört. För att få nytt arbete måste man emellertid visa fram någon giltig legitimation. Därför gick jag till ”Otdjel Vis i Registrazii” och ställde mig i en av de oändliga köerna. I luckan gav man mig den upplysningen, att man skulle förlänga mitt pass för utlänningar först när jag hade tagit med mig mitt tyska pass. Jag försökte förklara min situation, men fick det kategoriska svaret: Tag med ert nationella pass! Till dess erhöjll jag ett uppehållstillstånd på fem dagar, och med detta rosafärgade lilla papper var det omöjligt att få något arbete. Komintern vägrade att ge någon som helst upplysning om, var mitt tyska pass befann sig, och visade sig ovillig att lämna ”Otdjel Vis i Registrazii” något meddelande därom. Samma erfarenhet gjorde nästan alla kvarlämnade, och vi var därför tvungna att var femte dag anmäla oss hos polisen och hade ingen möjlighet att få något arbete. Vad skulle vi göra? Något understöd fick man inte. Bland de kvarlämnade befann sig många kvinnor och barn. Många beslöt i sin förtvivlan och rådlöshet att gå till Nationalsocialistiska legationen i Moskva och där begära skydd. Då kunde det hända att de blev häktade på gatan av NKVD, när de lämnade legationen. En hel del familjemedlemmar till de fängslade österrikiska ”Schutzbündler” hade beslutat sig för att taga detta steg. Nazisterna gav dem bostad i ett till konsulatet hörande hus, och under skydd av en tjänsteman vid Tyska legationen kördes de i bil till ”Otdjel Vis i Registrazii” för att ordna sin utresa ur Sovjetryssland tillbaka till Österrike. – Då hörde vi talas om de första utvisningarna av kvarlämnade till Hitlertyskland.

För att kunna leva var vi tvungna att sälja allt vi ägde. Först värdeföremålen, så grammofon, kamera eller radio, sedan böckerna och till sist kläderna. Där stod vi alltså med våra saker på det öppna torget, och eftersom vi inte behärskade ryska språket, skörtade man upp oss efter alla konstens regler.

*

Ännu en vän fanns, som inte hade lämnat mig i sticket. Det var den ungerske kamrat H. J., som jag då under de första dagarna efter Heinz’ häktning träffade på kafé Sport. Han var gift med en ryska. De inbjöd mig till ett besök. Trots de största betänkligheter och först efter att ha vidtagit alla försiktighetsmått gick jag till dem. De hade ett rum i en av de typiska ryska

våningarna, som bestod av sex rum och en gång i tiden bebotts av en familj men nu gav sex familjer tak över huvudet. Det till våningen hörande köket och badrummet användes av alla familjerna gemensamt. Vilken mängd tvister uppstod inte bara i köket! Var och en förfogade blott över en liten hörna, där han tillredde sina måltider. Den ene klandrade den andre för vårdslöshet och smutsighet och det skvallrades i oändlighet. – När jag var där på besök, måste jag 'nästan viska, ty ingen fick höra, att vi talade tyska. Kamrat H. J. försökte skaffa mig något renskrivningsarbete. Han själv hade sedan månader varit arbetslös. Som medarbetare i en tidskrift hade han offentliggjort 'en artikel, som inte höll sig till den "riktiga politiska linjen". Han fick avsked och erhöll som straff av partiet "en sträng tillrättavisning med en sista varning". En roman, som statsförlaget i Moskva först hade antagit och i vilken H. J. skildrade en utlännings liv i Sovjetunionen och därvid nämnde hungeråren 1930-31, blev inte antagen och var vid återlämnandet försedd med den påskriften "I Sovjetunionen har aldrig rätt någon hunger".

H. J:s fru berättade mig en gång en mycket betecknande episod. Hennes syster var målarinna. Dennas man blev häktad redan i slutet av 1936 och hon blev lämnad kvar med flera små barn. Hon var en begåvad konstnärinna och innan hennes man hade häktats, hade hon inte behövt sakna uppdrag. Men nu var hennes läge kritiskt. Hon lämnade in ett tävlingsförslag till ett plakat för firandet av revolutionens årsdag den 7 november. Temat var: "Stalin bland barnen." Plakatet skulle pryda en lekplats för barn. Hon inlämnade det första utkastet och fick det tillbaka med den anmärkningen: "Utkastet är bra, men Stalins ansikte måste vara vänligare." Hon tecknade en leende Stalin men fick porträttet tillbaka för andra gången: "Ännu inte leende nog!" Först därefter lyckades hon leverera en strålande Stalin, omringad av en hänförd skara barn, som "godkändes".

Bland de kvarlämnade kvinnorna fanns det också sådana, som inte höll fast vid sina män och inte gick till fångelserna för att betala de ynkliga 50 rublerna, utan i egenskap av stalinska kommunister bröt med sina män. De avgav efter männens häktning offentliga förklaringar, i vilka de "tog avstånd" från deras politiska förbrytelser och lovade att vara "trogna mot partiet" och "vaksamma" för framtiden. Ett sådant uppträdande förebyggde visserligen inte under alla omständigheter häktningen, men chansen fanns.

*

På detta ställe skall jag berätta något om livet i Moskva, sådant det var, innan jag blivit en kvarlämnad. Vi var politiskt brännmärkta, då Neumann vintern 1931-32 på grund av politiska avvikelser från kominternlinjen i frågan om kampen mot nationalsocialisterna i Tyskland hade blivit avskedad från sin tjänst i Tysklands kommunistiska partis Politbyrå. Och trots Kominterns ständiga påminnelser hade han inte avgivit någon "tillfredsställande förklaring", i vilken han "kritiserade" sina fel, betonade kominternlinjens riktighet, och av vilken framgick, att han var medveten om "allvaret i sitt politiska brott", och i vilken han kröp till korset i alla upptänkliga former.

Vad vi fick uppleva, det upplevde under dessa år i Sovjetunionen många, många människor. En hel generation av gamla revolutionärer drabbades av samma öde som de tyska kommunisterna och likviderades.

Vi kom till Moskva i maj månad 1935. – Neumann överfördes från det schweiziska fängelset Regensdorf, i vilket han satt som utlänningsfånge till Hitlertyskland, till dess den schweiziska regeringen efter sju månader tillbakavisade begäran om utlämning, under polisuppsikt till ett ryskt transportfartyg i Le Havre. Redan på fartyget sade han till mig: "Kanske kommer man att häkta mig i Leningrad." Det blev inte så. Vi erhöll till och med ett rum i hotell Lux i Moskva, Kominterns kollektivhus, vilket emellertid, efter allt att döma, var ett misstag, ty redan dagen efter vår ankomst telefonerade Wilhelm Pieck, KPD:s dåvarande partisekreterare,

och uppfordrade oss att genast flytta över till emigranthotellet i stadsdelen "Baltshuk". Vi lydde inte denna "befallning".

I Moskva var atmosfären sådan att man kunde kvävas. Forna politiska vänner vågade inte längre besöka varandra. I hotell Lux kunde man blott komma in med en "propusk" (passersedel). Varje besökare blev registrerad. Därigenom hade NKVD en förträfflig kontroll. Telefonerna i hotellets enskilda rum övervakades. Gång på gång lade vi märke till ett knackande ljud, när anslutning skedde. All korrespondens var självfallet underkastad kontroll. – Frukta för angiveri antog sådana former att goda vänner, när de i alla fall vågat komma på besök till varandra, viskade: "Har ni noga genomskött ert rum, så att man inte monterat in någon lyssnarapparat någonstans? Är inte en mikrofon dold någonstans? T. ex. i lampan? Kanske i telefonen?" Jag gjorde bekantskap med en person, som hade monterat bort alla stickkontakter och undersökt dem för att se, om det var någon membran i dem.

Det fanns knappt någon av de i Moskva bosatta emigranterna, som inte någon gång under de sista tio åren hade gjort sig skyldig till en "avvikelse från Kominterns linje" och på grund härav höll Kominterns kaderavdelning eller Internationella Kontrollkommissionen dem alla i ett struptag. "Avgiv en tillfredsställande förklaring! Bekänn dina politiska fel! Följ budet 'vaksamhet' och avslöja skoningslöst varje kritisk hållning hos de människor, med vilka du umgås! Och protokollför varje yttrande i din omgivning, som har någon smak av 'avvikelse'! Blott då kommer vi att vara övertygade om din trohet mot partiet och ställa dig i våra led."

Under hela de två år som vi vistades i Moskva före Neumanns häktning gick det väl knappast en månad, utan att han blev kallad antingen till Internationella Kontrollkommissionen eller till Kominterns kaderavdelning eller till kaderavdelningen i de Utländska arbetarnas förlag – vi var sysselsatta i detta förlag som översättare. Antingen uppfordrade man honom att äntligen avge en "tillfredsställande" förklaring över sina politiska fel eller "ställde honom till svars för kritiska och partifientliga yttranden".

– Det var tillräckligt att någon "vaksam" fick höra en sats eller en anmärkning av min man för att protokollföra den och skicka in den till vederbörande kaderavdelning.

Jag skall blott skildra ett karakteristiskt fall. Neumann och jag var anställda på de Utländska arbetarnas förlag. En fest – eller rättare sagt kamratafton – ägde rum på förlaget. Man var skyldig att närvara. Sådana fester var fyllda av en krampaktig glättighet och var det dummaste och sorgligaste, som man kan tänka sig i fråga om umgänge. Man måste vara glad på kommando, liksom man ju också måste demonstrera på kommando. – Denna kväll var förläggare Wieland-Herzfelde från Prag närvarande. Neumann, som kände honom, satte sig vid ett bord tillsammans med honom och gladde sig över att ha träffat en människa, som man kunde föra ett samtal med. Vi hade inte suttit en kvart, förrän en ung tyska steg fram till vårt bord, hälsade på Wieland-Herzfelde och Neumann och satte sig bredvid oss. Hon hette Hilde, var från Prenzlau, hade vid något tillfälle ingått äktenskap med en ryss, som hette Kamarow, och hade redan sedan någon tid tillbaka vistats i Moskva. Hon kallade sig blott Kamarowa, talade tyska med rysk accent och betonade vid varje passande och opassande tillfälle, att hon var en "komsomolka" (medlem av det ryska Kommunistiska ungdomsförbundet). – Det stod omedelbart klart för Neumann och mig, i vilken avsikt "Kamarowa" kom till vårt bord, hon var en känd angiverska. Jag stötte till Neumann under bordet och sade en sats med ordet "einerlei", det var det överenskomna lösenordet, när fara hotade. – Samtalet avstannade ett slag och blev sedan tråkigare och tråkigare. Jag reste mig upp, tog avsked och gick hem. Efter en stund kom också Neumann tillbaka och orolig frågade jag honom genast: "Du har väl inte sagt någonting farligt?" – "Kan du verkligen tro det, jag känner ju det där äcklet."

Efter en vecka blev Neumann beordrad till kaderavdelningen i de Utländska arbetarnas förlag. På bordet låg två tättskrivna ark och ordföranden i kaderavdelningen riktade följande fråga till

honom: ”Har ni den och den dagen gjort följande uttalande: Denna skit-tschistka räddar oss inte utan en kommande världshistorisk tschistka.” Neumann svarade, att han aldrig fällt detta yttrande, och tillade: ”Till mitt försvar kan jag blott anföra, att min stilkänsla förbjuder mig ett sådant uttryck som skittschistka.”

Tschistka (partirensning) genomfördes i det ryska Kommunistiska partiet vartannat år. Jag vet icke, om tschistka tidigare hade haft en annan betydelse och utförts på ett annat sätt. Kanske var den en gång avsedd att utesluta passiva element men – hur det än förhöll sig därmed – nu var den en åtgärd för att hålla partiets medlemmar i ångest och bävan och för att fullständigt bryta deras ryggrad.

I varje företags partiförsamlingar hade vid tiden för tschistkan varje kommunist skyldighet och rätt att rikta offentliga frågor till sådana partikamrater, i vilkas politiska förflutna det fanns några som helst ”avvikelser” eller vilkas politiska hållning och personliga förbindelser gav anledning till misstanken, att de var politiskt otillförlitliga. Och den tillfrågade måste stå till svars, måste offentligen anklaga sig själv och förödmjuka sig för att inte erhålla ett partistraff eller uteslutas ur partiet. Mycket ofta var ett sådant angrepp i en partiförsamling upptakten till en senare häktning av NKVD.

Egentligen var Neumann och jag sedan dagen för vår ankomst till Sovjetryssland fångar och liksom vi hade inga där boende emigranter någon möjlighet att lämna landet, om de inte skickades utanför Rysslands gränser i något kominternuppdrag. – Där vistades t. ex. den tyske skriftställaren Alfred Kurella. Den franske skriftställaren Henri Barbusse hade i sitt testamente utsett Alfred Kurella till att genomse och utge Barbusses litterära kvarlåtenskap. Detta arbete måste självfallet äga rum i Paris. NKVD vägrade Alfred Kurella utresetillstånd.

I hur hög grad Kominterns högsta instans, den av Världskongressen valda ”Kominterns Internationella Kontrollkommission”, var en underavdelning av NKVD, fastslog jag först vid mina egna förhör i fängelset, ty min rannsakningsdomare använde samma formuleringar, som förut IKK använde mot Neumann, medan denne ännu befann sig i frihet och de som i en ständig skruvning förberedde honom på häktningen genom sina från den ena kallelsen till den andra allt robustare politiska beskyllningar. Först appellerade de till Neumann som en bolsjevik och begärde, att han skulle medgiva, att han genom sitt ”partifientliga fraktionsarbete” i KPD under åren 1931-32 ”undergrävt partiets slagkraft”. Han försvarade sig och gav inte den önskade förklaringen. Vid varje förnyad kallelse blev anklagelserna allvarligare, och slutligen förklarade IKK att ”Neumann var skuld till den tyska fascismen”. I slutet av 1936 blev Neumann kallad till Dimitrow, Kominterns dåvarande generalsekreterare, som ordagrant förklarade för honom: ”Jag talar på kamrat Stalins uppdrag med Er. Jag skall göra ett försök att omskola Er till den nya typen för en bolsjevik. Till detta ändamål gör jag Er det förslaget att skriva en bok om ‘Kominterns Sjunde Världskongress’, i vilken ni bevisar riktigheten av hans politiska linje och framför allt kritiserar era egna, svåra politiska fel.”

Neumann skrev inte denna bok, och NKVD häktade honom.

— — —

En septembernatt, då Michailina, som under sista tiden varit sjuklig, redan hade gått och lagt sig, vaknade vi plötsligt vid trampet av NKVD-stövlar i korridoren. Med orden: ”Har ni några vapen?” inträngde två uniformerade män i vårt rum. Jag väntade mig att bli häktad och nämnde mitt namn, men ännu hade turen inte kommit till mig. Det gällde min gamla rumskamrat Michailina. Hon kunde inte klä sig av nervositet. Med bruten stämma bad hon om överseende. – Man ville hindra henne att taga med sig sin koffert. – Till avsked sade jag till henne: ”Michailina, jag kommer snart efter.”

Den natten hade man häktat alla polska kvarlämnade kvinnor. För deras transport till fängelset använde NKVD en omnibus. – År efteråt fick jag av en tillfällighet veta, att den sextioåriga Michailina hade blivit dömd till åtta års koncentrationsläger.

I slutet av september erhöll jag ett skriftligt meddelande om att jag uteslutits ur Tysklands Kommunistiska parti. Några skäl angavs inte. Ett par dagar senare beordrade hotell Lux' förvaltning ungefär tio kvinnor, däribland mig, att inom tre dagar flytta från våra rum, då vi inte stod i något anställningsförhållande till Komintern. Och när vi inte åttlydde flyttningsordern, drog hotellförvaltningen saken inför domstol.

Förhandlingsrummet i domstolsbyggnaden var fullt av folk. Utom våra tio mål stod ett flertal underhållsmål på dagordningen. Där var mödrar med de omstridda småbarnen på armen och ett flertal vittnen för varje särskilt fall och å andra sidan män, som bestred sitt faderskap med motsvarande antal vittnen. Förhandlingarna fördes av en vänlig gammal man, som talade försonligt med de stridande parterna. Han var inte yrkesdomare.

Han rådde oss utländskor att använda tolk, för detta ändamål hade den kvinnliga sekreteraren i Lux' hotellförvaltning infunnit sig. Jag fordrade att få försvara mig själv. På dålig ryska skildrade jag inför domstolen och de många åhörarna, att vi hade kommit som politiska emigranter till Sovjetryssland, att NKVD för några månader sedan häktat våra män, och att vi sedan den tiden måste leva utan arbete och understöd. För att icke hungra ihjäl var vi tvungna att sälja våra böcker, kläder och underkläder. Om vi hade åttlytt hotellförvaltningens flyttningsorder skulle vi säkerligen nu legat på gatan utan tak över huvudet. Vem skulle ge oss, som inte en gång ägde ett uppehållstillstånd, ett rum? Vem skulle ge oss, kvarlämnade till häktade, något skydd? – Ordföranden ställde endast en fråga: ”Har ni släktingar i Sovjetryssland?” – ”Ingen utom min häktade man.” Därefter drog sig domstolen tillbaka. Domen lydde, att man under dessa omständigheter inte fick vråka mig, och att jag inte heller behövde betala någon hyra. – Även i de nio andra kvinnornas fall fälldes samma dom. Vi var lyckliga över att ha fått behålla våra rum, men hotellföreståndare Gurewitschs hämnd kunde jag vara säker på.

Under sådana förhållanden måste jag så småningom sälja alla mina böcker. Vad som fanns av skönlitteratur i vårt bibliotek var redan borta. Nu var det de politiska böckernas tur. En gång gick jag med en väska full av Hegel- och Lenin-band till ett antikvariat i en källare i Ulitza Gorkowo. Där lade jag märke till ett nytt biträde, som inte passade i miljön. Med varje rörelse underströk han, jag hör inte hit, någon har tillåtit sig ett dåligt skämt med mig. – Jag öppnade väskan och erbjöd honom mina böcker. Han sade leende: ”Vad är det ni har där? Hegel och Lenin? Sådan litteratur är inte längre efterfrågad. Vi vill hellre ha kriminalromaner!” Sedan bläddrade han litet i banden, såg ägarens många anteckningar med anilinpenna, nickade förståelsefullt och sade: ”Naturligtvis köper vi allt.” Och han betalade ett ovanligt högt pris. – När jag någon av de närmaste dagarna åter steg in i källaren med en ny laddning böcker och däribland även två kriminalromaner, var den sympatiska expediten inte längre där. – Jag berättade denna upplevelse för min vän H. J. – ”Vet du vem det var? Béla Ilis. Honom hade de som straff ställt i bokhandeln. För ett par dagar sedan häktades han.”

Béla Ilis, en ungersk skriftställare, hade några månader innan jag träffade honom i antikvariatet författat en ny bok, som förhärligade Moskvias Metro. Hjäalten i hans roman var den politiske ledaren för företaget. Ilis' bok hade redan gått igenom censuren, var redan tryckt och stod omedelbart inför utgivandet – då begick den politiske ledaren för arbetet med Metron, en ryss, självmord. Béla Ilis' bok blev makulerad och han själv åsatt ett partistraf och avlägsnad från sin tjänst. Han gick hem, satte sig i badkaret och vred på gasen. Men hans självmordsförsök blev omintetgjort och man återkallade honom till liv. Som straff måste han sedan bli försäljare.

Den tidiga ryska vintern hade redan börjat, när hotellföreståndare Gurewitsch kom ihåg mig och vräkte ut mig ur nepflygeln. Han anvisade mig tillsammans med Charlotte Scheckenreuter, hustrun till den bekante tyske kommunisten Hugo Eberlein, ett rum över en före detta verkstad.

Fönstren slöt inte tätt, spisen var sprucken och framför oss låg en rysk vinter. I nepflygeln hade det åtminstone funnits centralvärme, men nu gällde det att med våra få rubel även skaffa ved. Vår kassa blev allt klenare och därför sammanslöt vi oss till en kokgemenskap, Werner, Hugo Eberleins 17-årige son, Julius Gebhard, vars fru hade blivit fängslad, Charlotte Scheckenreuter och jag. Den ende, som förtjänade något av oss fyra, var Werner Eberlein. Han måste efter sin fars häktning lämna "Karl Liebknecht"-skolan och började arbeta som transportarbetare. Han förtjänade mellan 100 och 110 rubel i månaden. På dessa pengar kunde han med nöd och näppe föda sig själv. På den tiden kostade ett kilo nötkött mellan 9 och 10 rubel i statsaffärerna men fläsk i den fria marknaden 17 rubel, 1 kilo smör mellan 16 och 22 rubel och det billigaste brödet 90 kopek per kilo. En arbetare med 110 rubel i förtjänst i månaden kunde över huvud taget inte tänka på att kunna köpa skor eller kläder. Jag erinrar mig ännu, att damskor kostade mellan 100 och 250 rubel.

I rummet bredvid vårt bodde en rysk metallarbetarfamilj. Denne metallarbetare hade tidigare någon gång haft sysselsättning som arbetare i Komintern. År 1917 kämpade han i revolutionärernas led. Nu hade han arbete i en metallfabrik. Så småningom lärde vi känna familjen. Vi kokade gemensamt vår föda på våra "kerosinkas" (fotogenkök) på ett bord i korridoren. Där kastade vi då och då en blick i varandras kastruller och visste snart, hur grannen hade det ställt. Metallarbetarhustrun förstod, hur knappt vi hade det, fick veta, att vi var kvarlämnade och att vi levde på att sälja våra tillhörigheter. "Var säljer ni era saker?" frågade hon oss. "Naturligtvis i den fria marknaden och i kommissionsaffärerna." – "Där lurar man er nog ordentligt, så dåligt som ni talar ryska. Om ni vill, kan jag hjälpa er. Jag går i alla fall den sista veckan i nästan varje månad, när pengarna inte räcker till, och pantsätter eller säljer ett par saker." Så kom det sig, att vi gick ut tillsammans, och att hon hjälpte oss, när hon kunde. En ryska, en för oss vilt främmande kvinna, vågade gå ut på gatan med oss och gjorde sig besvär för att vi inte skulle behöva lida nöd, under det att de flesta av våra egna kamrater inte hade mod att ens hälsa på oss på gatan. Så hade man demoraliserat dem genom kominternregimen med dess "vaksamhets"-metoder och "förklaringar".

Men hur kom det sig egentligen, att hustrun till en rysk metallarbetare hade så ont om pengar? Mannen förtjänade 300 rubel i månaden. De hade fyra barn. Den äldste sonen var i röda armén, den andre sonen gick i lära, en femtonårig flicka i en högre skola och dessutom fanns det en liten åttaåring, som nyss börjat skolan. 300 rubel räckte inte till för allt i en så talrik familj. Just vid denna tidpunkt lämnade dottern den högre skolan och tog anställning i en fabrik: "Jag vill också köpa mig en ny klänning någon gång som de andra flickorna", var hennes förklaring. Sedan erfor jag, att metallarbetarens familj egentligen för länge sedan hade måst flytta från sitt rum, emedan mannen inte längre arbetade hos Komintern, och hustrun berättade riktigt lycklig för mig: "Gud ske lov, att vi har en son i röda armén och då får de enligt lag inre säga upp oss. När den ene sonen har tjänat ut, är det den andres tur. Och därför sitter vi här säkert ännu ett par år."

När jag trädde in i vår grannes rum, lade jag förvånad märke till en ikon i ett hörn. En revolutionär arbetare hade en helgonbild, och det t. o. m. i en byggnad, som tillhörde Komintern! – Vid ett samtal med honom fick jag snart reda på sammanhanget. Efter arbetet satt han en kväll vid bordet och läste "Pravda". Ledaren behandlade spanska inbördeskriget. Plötsligt brummade han ilsket: "Dessa hundar bränner ner kyrkorna, dessa fördömda

gudsförnekare!” Jag frågade honom förvånad: ”Menar ni kanske republikanerna?” – ”Ja det är klart, att jag menar det packet.” Jag teg förbluffad, som om jag fått ett slag. Denne en gång revolutionäre arbetares hållning var mycket betecknande. Besviken och förbittrad över tillståndet i Sovjetryssland hade han återgått till kyrkans tro, och Pravdas positiva inställning till de spanska republikanerna var nog för att han fanatiskt skulle taga avstånd från dem.

Senare anförtrorde mig metallarbetarens hustru vid ett tillfälle, att hennes man bara för kort tid sedan hade givit henne tillåtelse att åter ställa upp sin ikon.

Två dagar före novemberhögtidligheterna 1937 igenmurades förbindelsegången mellan nepflygeln och hotellbyggnaden. De kvarlämnade måste numera gå över gården och fick inte längre använda badrummet. Man förstod att skydda sig mot detta ”avskum”.

På hotell Lux’ bakgård fanns det olika verkstäder, bland annat också en snickeriverkstad, som tillverkade möbler för kominternbyggnaden och kollektivhuset, ty det var vid den tiden ett kvistigt problem att köpa möbler i Sovjetryssland. Rummen i hotell Lux uthyrdes möblerade, så att det för dem som bodde där inte existerade några sådana bekymmer.

Vi såg genom vårt rums fönster rakt ned mot ingången till snickeriet, och där kunde vi nästan varje dag se ledaren för det Tyska Kommunistiska partiet, Wilhelm Pieck, när han gick in i snickarverkstaden för att välja ut träslagen till sina nya möbler och noga kontrollera, att allt utfördes efter hans önskan. – Under det att NKVD varje natt gjorde razzior bland Kominterns medlemmar, och under det man i det fascistiska Tyskland förföljde, fängslade och avrättade de revolutionära arbetarna, hade Wilhelm Pieck möbelbekymmer. Det är karakteristiskt för hans personlighet.

I december månad 1937 kom jag till luckan i Lubjanka för att inbetala 25 rubel. Ett skarpt ”Jewo njetu!” (Han finns inte här!) ljud mot mig. Bestört gick jag från det ena fängelset till det andra, från Butirki till Lefortogo, från Sokolniki tillbaka till Lubjanka. Ingenstans fanns han. I Moskva kunde man i de s. k. sekretariaten i de olika statsdomstolarna erhålla meddelande om förloppet av rannsakingen med en viss person eller om den dom, som hade fällts över honom, om man hörde till denna persons familj. Varje instans hade sin egen upplysningsbyrå. I dessa väntrum stod hundratals människor i förhoppning att få veta något om sina försvunna anhöriga. Mången gång kom en kvinna snyftande ut ur rummet, i vilket upplysningar gavs, och jag hörde: ”Tio år!” eller ”Till ett avlägset läger med förbud att skriva!” Men de flesta fick ingenting veta. Till mig sade man i alla instanser jag vände mig till: ”Er mans sak är inte hos oss!” – Tveksamt gick jag en dag till Högsta Krigsrättens upplysningsbyrå. Det satt inte mer än 20 välklädda kvinnor i förrummet och bland de väntande rådde en nästan familjär ton. Det var övervägande hustrur till häktade höga partifunktionärer och officerare. Upplysning gavs av en officer i NKVD. Han var mycket hövlig, mycket välklädd och tillät mig utförligt redogöra för mitt ärende. Därefter måste jag gå tillbaka till väntrummet, tills han efter en halv timme åter kallade in mig. Hans hållning var mycket förändrad, kyligt meddelade han mig: ”Om handlingarna i Neumanns mål lämnas inte någon upplysning!”

Kort efteråt nådde mig ryktet, att Heinz Neumann hade blivit skjuten. – Nej, jag kunde inte tro det, utan process och utan att jag fått något meddelande!

En eftermiddag i januari 1938 knackade det på dörren. Två NKVD-tjänstemän trädde in. Nu hade det kommit därefter! Nej, på det framräckta papperet stod ingenting om häktning: ”Konfiskation av Heinz Neumanns egendom.” Skåpen öppnades, de sista klädesplaggen och

en kostym, som jag hade bevarat, ifall han en gång skulle vända tillbaka hem, måste jag lämna ifrån mig, och sedan såg de skrivmaskinen. Jag började att kämpa om den, påstod, att den tillhörde mig, var mitt arbetsinstrument, men ingenting hjälpte. De tog den sista möjligheten för mig att förtjäna något. – ”Konfiskation av egendom” betydde, att den häktade fått eller kunde vänta sig få åtminstone 10 års straffarbete. Samma dag blev K. F:s egendom beslagtagen. Alltså hade han fått röna samma öde som Heinz.

Och trots detta stod jag åter framför fängelserna i förhoppning att återfinna honom. Så länge jag visste, att han satt i någon cell i Lubjanka, hade mina sorgsna tankar ett mål. Men nu? Hur många kvinnor, som jag hade stått tillsammans med i köerna utanför fängelserna, hade jag inte frågat om råd, vart man skulle kunna vända sig för att få veta någonting om den försvunne. Men de var alla lika rådlösa.

Om livet i fängelserna och tukthusen trodde jag, att jag kunde göra mig en föreställning efter de många samtalen. Om och om igen fick jag höra: ”Man ligger på narx (bräder)”, ”man får inget täcke”, ”man får balanda (fångelsesoppa) att äta”. Alla råde mig enträget att packa en koffert med varma saker för att vara rustad vid en eventuell häktning.

Särskilt uppseende väckte ryktet om den i slutet av år 1937 företagna häktningen av folkkommisarien för Inrikes angelägenheter, chefen för NKVD, Jeschow. Han sköt sig i samma ögonblick han blev anhållen. Jeschow, som hade utfärdat häktningsorder på tusentals människor, som på Stalins uppdrag utan betänkande hade begått mord, hade nu själv blivit ett av Stalins offer. Vad kunde anledningen vara till att man velat häkta honom? Hade han begått något brott? Vi ansåg förklaringen vara den: Stalin ville genom Jeschows störtande söka inbilla ryska folket, att folkkommisarien för Inrikes angelägenheter hade överskridit sina befogenheter, att han bar ansvaret för häktningen av tusen och åter tusen oskyldiga. Hans död skulle dämpa ett eventuellt utbrytande uppror och ge ryska folket hopp om en ny, mildare kurs.

Häktningarna fortsatte emellertid. Nu var det Bela Kuns och största delen av de ungerska emigranternas tur. I februari 1938 blev också min vän H. J. hämtad. Hans fru stod tillsammans med mig i köerna framför de olika fängelserna och sökte sin man vecka efter vecka.

Redan i maj 1937, endast kort tid efter min mans försvinnande, meddelade jag på ett brevkort min syster, som levde i landsflykt i Paris, vad som hade skett. Då jag ansåg det vara självklart, att alla mina brev skulle komma att censureras, bad jag henne att svara mig per poste restante.

På detta sätt korresponderade vi medelst brevkort ett helt år, ända tills jag själv häktades. Mellan betydelselösa satser smugglade vi in allt som var värt att meddela. På detta sätt visste min syster om min tröstlösa belägenhet och gjorde försök att hjälpa mig och rädda mig. En dag fick jag ett bud att infinna mig i tullhuset. Där räckte man mig ett paket med två sidenklänningar i, som hade lämnats på posten i Prag. Klänningarna vandrade genast ut i den fria marknaden, och jag kunde åter leva en månad. En annan gång lämnade mig värdebrevbäraren 200 rubel. Som avsändare stod: Iwan Buber, Moskva, med angivande av gatan. Jag gick genast ut för att taga reda på gatan och adressen. Den var: ”Folkkommisariatet för Rikets Försvar.” – Sedan kom åter, år 1938, ett brevkort: ”Ge dig till tåls ännu en kort tid, du får hjälp!” En vecka senare erhöll jag en skrivelse från Franska Konsulatet i Moskva, vari jag ombads att infinna mig på konsulatet en bestämd dag. Innan jag begav mig i väg, tog jag avsked av mina vänner och stoppade de pengar jag hade kvar jämte tandborste och tvål i väskan, ty häktningar vid utgången från ett konsulat hörde till dagordningen. Jag gjorde en stor omväg genom alla möjliga smågator för att se efter, om man förföljde mig. Framför Franska Konsulatet stod milis och civila med misstänkt utseende. Jag var ett rov för stridiga känslor: Skulle jag verkligen gå in, kanske var detta min räddning, kanske undgick jag att bli häktad och skickad till Sibirien? Kanske man i detta hus kunde ge mig asyl?

Konsuln förklarade, att det kommit ett telegram till mig från Paris med innehåll, att Frankrikes regering var beredd att giva mig ett "Sauf Conduit" för resa till Paris och ett uppehåll där på tre månader. "Får jag be er om er hjälp för att erhålla ett utresevisum av ryssarna?" frågade jag med tvekan. Konsuln svarade mig: "Ni är inte fransk medborgare, och med ryssarna vill vi inte ha något att göra." Jag stammade något om min belägenhet, min häktade man och faran för att jag själv skulle bli häktad. Han ryckte blott på axlarna och tog avsked av mig med fulländad hövlighet.

Jag kom från konsulatet utan att bli häktad och gick efter några dagar med mitt "Sauf Conduit" till passutlämningen för att anhålla om ett utresevisum. Där gjorde man stora ögon över att jag i egenskap av tyska var i besittning av ett franskt pass. Man tog emot min anhållan om utresa och jag erhöll ett uppehållstillstånd på – säger och skriver – tolv dagar. Som tyska hade jag rätt till blott fem dagar. De närmaste dagarna och nätterna kastades jag mellan ångest och hopp. Skulle man nu omedelbart häkta mig? Kanske jag verkligen fick ett utresevisum?

Efter några veckor fanns inte längre något tvivel om att ryssarna vägrade mig utresa. – För NKVD måste denna ansökan om pass utgöra ytterligare en anledning att häkta mig.

III. I rannsakningsfängelse

DET BLEV VÅR, jag hade redan upphört att vänta; kofferten, som skulle följa mig till Sibirien, hade redan många gånger blivit upppackad. Alltmer av innehållet i den vandrade ut på fria marknaden. Vid alla fängesluckor fick jag under sökandet efter H. N. samma upplysning: "Han är inte här!"

Skulle man ha glömt mig? – Ingalunda. Häktningsordern hade väl NKVD förlagt, ty när jag fick den i händerna och läste den, visade det sig, att den hade utställts redan den 15 oktober 1937 – men den överlämnades först den 19 juli 1938. Michailina hade haft rätt, man vänjer sig vid att bli häktad. De bägge inträdande NKVD-tjänstemännen med sitt "Oruschije jestj?" (Har ni vapen?) och husundersökningen förskräckte mig inte längre.

När jag i morgongryningen i en fordbil med kofferten framför mig mellan två NKVD-tjänstemän for genom Moskvaskator i riktning mot Lubjanka, var ett belyst normalur och konstaterandet att nu dröjer det länge, tills du får se det här igen, mitt sista intryck av den frihet, som jag nu för sju år skulle förlora. Därpå körde vi in på Lubjankas gård; man förde mig genom en port till en liten cell med ett litet bord och en pall. Strax därpå lämnade man mig ett långt frågeformulär jämte bläck och penna. Mottagningsformalitetera begynte. Sedan formuläret hade ifyllts, förde mig en soldat till en s. k. "sobatschnik" (hundkoja). Det är en smal cell utan fönster med en bänk. När man sitter på bänken, berör knäna nästan dörren. "Spionen", ett litet titthål i dörren, öppnades varannan minut, och man såg ögat på en soldat. Cellen var upplyst. Då och då inkopplade man någonstans en ventilator, det brusade och genom ett hål över dörren strömmade kall, märkvärdigt luktande luft in i cellen. Efter en kort stund hade jag somnat djupt och vaknade först, när man öppnade celldörren och jag ramlade framlänges ut.

En soldat förde mig åter genom korridorer. Alla var belagda med stenplattor och stegen klapprade som i en badhall. I ett rum stod en kvinna med vitt förkläde. Hennes ansiktsuttryck var en blandning av en sjuksköterskas och en marketenterskas. Mörkt, stripigt hår som taglet i en madrass betäckte pannan och en hektisk rodnad låg över kindknotorna. Här upplevde jag min första kroppsvisitation. Man blev behandlad fullkomligt som en prostituerad.

Om man också aldrig så många månader i förväg gjort sig förtrogen med den tanken, att man kommer att bli inspärrad, vet man först, vad det verkligen betyder, när man sitter bakom en

dörr utan handtag, men vad en fånge är, vad det betyder att vara tvungen att låta andra förfoga över ens egen kropp, det vet man efter den första kroppsvisitationen i Lubjanka. Från den stunden var jag inte längre en normal människa, hyste blott en enda önskan: att hämnas, att en gång kunna trampa med klacken på detta ansikte, detta vidriga ansikte med taglet.

Återigen stampade en soldat bakom mig, vi gick genom belysta gångar och uppför trappor, tills han öppnade en av de många dörrarna och jag stod i ett litet rum med tre bäddar och några pallar. Genom det gallerförsedda fönstret uppe på väggen föll dagsljuset in. På en brits satt en medelålders kvinna och undersökte i lugn och ro innehållet i en medförd säck. Hon gjorde ett intryck av fullständig harmoni. Med förvåning såg jag, att hon tog fram flera mindre säckar ur sitt bylte, säckar i de mest olika storlekar. Hon märkte min förvåning och började förklara: ”Den stora säcken där är för kläderna, för att man inte skall stjäla dem från mig i Sibirien, den mellersta för brödet, den där för torrt bröd och i den lilla har jag lagt saltet. Ja, denna gången har jag förberett mig bättre än förra. Då satt jag som ‘sчена’ (gift kvinna) och de släppte åter ut mig efter ett par månader. Jag har haft tid att förbereda mig för min nya häktning i ‘sobstwenoje djelo’ (egen angelägenhet).” – Det var ingen nyhet för mig, att man gjorde hustrur och vuxna barn ansvariga för mannens resp. faderns ”politiska” brott – och häktade dem – Dörren öppnades och in kom en ny kvinna, som grät ömkligt och bedyrade sin oskuld.

Kort därefter kallade man mig ”swjeschtschami” (med utrustning) och förde mig till en ny cell, i vilken blott fanns två britsar. Framför cellfönstret hängde en fönsterlucka av järn, så att man inte kunde se himmeln, men jag måste tillstå, att jag inte alls kom på den tanken att söka en himmel, ångesten för det kommande höll mig fången helt och hållet. Vid varje ljud i fängelsekorridoren stirrade jag mot dörren. Låset knäppte och en ung kvinna med friskt ansikte och mörkbruna lockar och klädd i en gul sommarklänning trädde in. Med en knyck satte hon sig på britsen, skakande av skratt. ”Hur rätt hade inte min mor i alla fall!” myste hon. ”I morse, när jag gick, jag hade tagit på mig den här klänningen för första gången, sade hon: ‘Kanske börjar med denna nya klänning ett nytt avsnitt i ditt liv.’ Hur rätt hade hon inte, det nya livet har redan börjat!” Och ett nytt utbrott av munterhet följde. Utan att visa tecken på någon ängslan berättade hon därpå, att hon hade blivit häktad vid utgången från universitetet. Hon studerade medicin. Två män hade befallt henne att stiga in i en bil, och här i denna cell hade hon nu hamnat. Hon hade, uppgav hon, inte någon aning om orsaken till sin häktning.

Även i denna cell klapprade varannan minut ”spionen”. Detta titthål hade för att ytterligare oroa formen av ett stort mänskligt öga, så att man alltid skulle känna sig bespejad. Vi båda nykomlingar hade emellertid ännu föga aning om fängelseregimen i Lubjanka. Där fick jag för första gången äta ur en bleckskål. Det var en sådan där brun, rund hundskål och i den flöt en tunn linssoppa, som inte luktade illa, men som inte ville glida ned. Och därtill vankades en bit ryskt svartbröd, dagsransonen som jag annars gärna åt, men Lubjanka hade förstört min matlust.

Det knarrade i vår dörr, klaffen öppnades och min vackra cellkamrat fick på militäriskt vis befallning att göra sig färdig utan saker. Hon slätade ut klänningen, for med handen över håret och gick ut med ett leende.

Nu skulle det strax bli min tur! Visste de kanske något om mina hemliga möten med H. J. eller K. IF.? Kanske något yttrande, som jag fällt, hade blivit rapporterat. Om jag blott hade kunnat ryska bättre. Och i min oro gick jag mina första fem steg fram och tillbaka i en fängelsecell. – Mer än två timmar hade nog inte gått, förrän flickan vände tillbaka. Hon vågade inte tala, stirrade blott ängsligt på ”spionen”. Det var inte möjligt att få ett ord ur henne.

Åter öppnades dörren. En ny fånge, en ungefär 70-årig kvinna i bondkläder med ett litet knyte. Som befriad satte hon sig ned och såg sig med en belåten nick omkring i cellen: ”Gud ske lov, att jag ännu en gång i mitt liv fick komma till Moskva. Hela tiden har jag önskat det. Hur bra man har det här. Man har ljus och värme, maten serveras åt en och så rent det är här. Man behöver inte ha några bekymmer.” Och därpå berättade hon, att hon redan för årtal sedan som socialrevolutionär skickats till Sibirien i ”fri förvisning”. Där hade hon bott ensam i en ”semljanka” (jordhydda). ”Om bönderna inte hade varit barmhärtiga och givit mig att äta, hade jag måst hungra ihjäl. Ack, och så ensamheten. Mitt enda sällskap var en katt. – Och besväret med veden och den långa, långa vintern. Alltid har jag drömt om att än en gång få komma till Moskva. – Nu är man åter bland människor. – Vad jag är lycklig ändå!” Medan jag ännu förvånad hörde på henne, ljöd det återigen genom klaffen: ”Gör er i ordning utan era saker!” Den unga flickan hämtades för andra gången till förhör. Och så fortsatte det hela natten igenom, efter en eller ett par timmar återvände hon under tio minuters tid till cellen. Hon sade ingenting, kastade sig genast på britsen och somnade. Men ständigt slet man henne på nytt ur sömnen. Det är en omtyckt metod i NKVD, de s. k. kedjeförhören.

Under hela natten brann ljuset. Jag satt på en stol lutad mot väggen, ty vi hade blott två britsar. På den ena sov med lugna andedrag den gamla socialrevolutionären.

Däruppe i springan mellan fönsterluckan och muren såg man redan dagsljuset, när flickan i den nya klänningen åter kom tillbaka. Hon satt hopsjunkna på en stol och berättade snyftande: ”Min gode vän har de också häktat. Han är student. Vilket vansinne! Han skall ha förberett ett attentat mot Stalin och jag skall ha vetat om det, säger de. O min Gud!” Hennes ansikte var svullet av gråt och alldeles nedsolkat. Att håret var rufsigt och den nya, gula klänningen rynkig tänkte hon inte längre på. – Gumman talade vänligt och moderligt med henne, men alla försök att trösta henne var förgäves.

Jag satt på den gamla socialrevolutionärens sängkant och måste berätta för henne om utlandet, om Tyskland, om allt som hade hänt under de sista åren, om vårt liv i Moskva. Hennes sätt att fråga var så älskvärt och bevakande, att jag nästan glömde Lubjanka. Blott två dagar delade vi samma cell, och jag lärde mig älska och beundra denna praktfulla kvinna. Hon gav mig den vackraste komplimangen i mitt liv, när hon leende klappade mig på skuldran och tillade: ”Du är också en sådan kvinna, som inte skall omkomma i Sibirien!”

Hon fördes redan andra dagen till förhör och då hon kom tillbaka, berättade hon småleende om vad som tilldragit sig hos rannsakningsdomaren: ”När jag kom in, satt där en sån där ung pojke på 24 år. Jag frågade honom: ‘Batuschka, några äldre än du finns det väl inte här?’ Då tillrättavisade han mig: ‘Sätt er, medborgerska!’ Och därpå läste han upp för mig: ‘Anna Pawlowna ... anklagas för att hava förberett terror ...’ Men jag sade till honom: ‘Nej, Batuschka, du tar fel, ni förbereder terrorn, men vi ska skjuta!’ Det tyckte han emellertid inte alls om, utan skickade mig genast tillbaka till cellen.”

Redan tredje eftermiddagen måste jag taga avsked av mina första cellkamrater. Utan föregående förhör hämtade man mig ur cellen och åter gick jag genom de blankskurade, med stenflisor belagda gångarna i Lubjanka. Lukten av desinfektion och avlusning, hela denna ”korrekthet”, detta på föreskrivet sätt polerade förintelsemaskineri fyllde mig med förlamande ångest. – Innan jag visste ordet av, befann jag mig på en gård framför en stor, helt täckt, vitmålad fångtransportbil, som var försedd med påskriften: Bröd, vetebröd, småkakor.

Man öppnade en liten avbalkning ungefär så stor som ett kasernskåp i det inre av vagnen och sköt in mig. – Ännu en gång for jag, men nu inspärrad i ett skåp, i hastig fart genom Moskvas gator. På avstånd ringde spårvagnarna och tutade bilarna ... De därute levde vidare, som om ingenting hade skett.

Fångvagnen bromsade, körde långsammare, en port öppnades. Vi hade kommit fram. Jag hörde kvinnoröster, mitt skåp öppnades och sedan stod jag på något slags gård tillsammans med ungefär tio kvinnor, gamla och unga, med bylten och väskor. ”Dawaj! Dawaj!” ”Raska på! Raska på!” kommenderade soldaterna och trängde oss genom en dörr in i ett stort väntsalsliknande rum. ”Var är vi någonstans?” – ”I Butirki.”

Var och en fick en enskild cell utan fönster. Mottagningsformalitetera begynte. Väskan tog man ifrån mig. Ett kuddöverdrag och täcket och några underkläder som fick plats i det lät man mig behålla. En fångvakterska i NKVD:s uniform förde mig genom gångar, som voro fyllda av vedervärdig, varm luft, till ett badrum. – Medan jag tvättade mig, såg ögat ständigt genom spionen. Samma uniformsklädda kvinna förde mig genom ett otal korridorer, varvid hon med regelbundna mellanrum slog en fyrkantig dörrnyckel mot koppelspännet. – Med detta smällande skulle hon varna mötande fångtransporter. Ty fångarna i olika celler fick aldrig se varandra. – Även Butirki hade en förträffligt organiserad fångelseregim.

När cell 31 öppnades, blev jag som livlös stående i dörröppningen. Först ordet ”Dawaj!” och en puff av dörren, som slog igen bakom mig, drev mig in. Min första tanke var: ett dårhus! Hundra nästan nakna kvinnor hukade sig, låg eller kröp ihop tätt bredvid varandra på bara bräderna. Hela rummet var ett enda vimmel av människor. Luften gick knappast att andas. Ett surrande ljud fyllde cellen. Alla viskade. Ingen vände sig mot mig. Där stod jag med mitt knyte. Sedan satte jag mig förlägen på kanten av bräderna och stirrade på denna mängd ansikten. På alla fyra trängde sig en kvinna fram, tills hon kom att sitta bredvid mig och viskade: ”Du är säkert tyska, det kan man genast se.” Det var Käthe Schultz från Berlin, en rödblond, späd flicka med ett älskvärt barnansikte. Hon talade en oförfalskad berlindialekt med en lätt läspning. ”Här får du bara viska, ja, inte ens gå på bräderna, bara kravla. Det är rena apstallet! Cellen är avsedd för tjugofem personer, och nu är vi redan 110. – Jag skall tala om det för ‘starosta’ (den äldsta i cellen), så att du får en plats.” Och redan kröp hon därifrån.

Tasso Salpeter, en georgiska, var starosta i cell 31. Hon hälsade på mig mycket vänligt: ”Var ska vi nu kunna lägga er? Det är så trångt här så man kan bli förtvivlad. Några dagar måste ni hålla ut bredvid ‘parascha’ (klosettspannen), tills vi kan komma över en bättre plats.”

Så låg jag sedan bredvid parascha, som klosettspann heter på rysk fångelsejargong. – Parascha är ett diminutivum av Praskowja, ett ryskt kvinnonamn. – Min granne var epileptiker och hade blivit lagd i detta hörn på grund av sitt ”dåliga uppförande”. Därpå kom en rad kvinnor, som varken ägde täcke eller kappa och som inte funnit någon som ville vara vänlig nog att dela sitt täcke med dem. För dem var det för kallt längre fram vid fönstret, och därför måste de uthärda stanken.

För att bereda plats för alla 110 kvinnorna hade man fällt ned de 25 sängarna och täckt över dem med bräder. Men inte blott över sängarna utan också över gången mellan sängraderna var bräder utlagda, så att cellens hela yta bildade ett sammanhängande brädgolv. Blott ett litet stycke av mittgången framme vid dörren var fri, och där stod ett bord med fack, i vilka våra bleckskålar och brödet förvarades. Längst framme vid celldörren, vid mina fötter stod på höger och vänster sida två jättestora spannar. Varje fånge förfogade över en ungefär 30 cm bred yta. Att ligga på ryggen var omöjligt, ty den disponibla ytan räckte inte till. Då man om natten skulle vända sig på andra sidan på grund av att höften värkte, så att man inte kunde sova, måste man först väcka sina grannar på höger och vänster sida, som måste vända sig på samma gång. Cellen låg i jämnhöjd med marken, och av gamla Moskva-bor bland fångarna hörde jag sedan, att man ännu i väggarna kunde se de ställen, där en gång före revolutionstiden ringar hade suttit, i vilka fångarnas kedjor varit upphängda. – Men ett hade dessa tsartidens fångar säkert som vi inte hade, nämligen mera utrymme.

De första dagarna i cell 31 var som en mardröm. Framför cellfönstrena hängde luckor av industriglas. Det blev aldrig riktig dager i detta rum. Ingen sade ett ord högt, och många gjorde sig förstådda med hjälp av tecken. I hörnen vid fönstren hukade några, djupt böjda över någon sysselsättning. Många kroppar hade en blåaktig blekhet. Och så stanken. Varje gång någon lyfte av locket på parascha, måste jag göra våld på mig för att inte kräkas. Och trots allt skulle man äta och sova! Min granne, som hade ett sällsamt tilldragande ansikte med långt från varandra sittande ögon, förhöll sig skygg och fientlig mot mig och fick redan första dagen ett anfall efter en för mig oförståelig, väsende ordväxling med den till vänster om henne liggande kvinnan. Hon föll från bräderna ned på stenflisorna och rakt i pölen bredvid paraschan.

De hundra ansiktena glänste av svett och var svullna av värmen. Mot väggen mitt emot mig lutade sig en kvinna med ett ungt ansikte. Varje gång hon hade ätit, stönade hon som under svåra plågor och kräktes, så att hon nästan kvävdes, i något slags tyg. Hennes utmärglade kropp var fullständigt naken och de slappa bröstet hängde långt ned på magen. Jag tänkte gång på gång: varför sätter hon inte på sig någonting? – Ännu visste jag inte, hur fort kvinnorna i fängelset förlorar varje känsla för sin kropp. – En annan kvinna, klädd i byxor av svart silketrikå, stirrade dystert framför sig och ryckte ständigt hår från hakan. En tredje låg med huvudet i knäet på sin granne, som med sakkunskap plockade lössen av henne. Många sov hela dagen och förpestade luften. En tjock kvinna med oroliga ögon var ständigt i rörelse. Hon kravlade med sin väldiga stjärt över bräderna från den ena gruppen till den andra och ledde någon hemlighetsfull verksamhet.

Där cellväggen på ett ställe sköt fram hade Tasso sin plats. Mina blickar tog sin tillflykt till detta vackra ansikte. Tasso hade mörka, strålände ögon med ögonbryn som fågelvingar, en energisk, böjd näsa och en uttrycksfull mun. Hennes tänders vithet var oöverträfflig. Men skönast tycktes mig hennes rörelser vara. Hon var den enda som fick gå på bräderna, när hon måste gå fram till celledörren för att förhandla med ”korporno” (förmannen för fängelsekorridoren) eller fångvaktarna. Hon räddade oss från många cellstraff genom sitt skickliga parlamentarande. Tasso förlorade aldrig sitt goda humör. När vi efter någon tid blev vänner, hälsade hon på mig varje morgon, i det hon klämde ändarna av sina svarta flätor under näsan som ett par hängande mustascher och därvid listigt knep ihop sitt ena öga. Det var inget tvivel om vilken landsman hon menade. Så kunde blott en georgiska hata honom.

Min goda skyddsande i detta ogenomträngliga virrvarr var Käthe Schultz. Egentligen hette hon Käthe Schmidt, men i NKVD gick hon under namnet Schultz i sitt falska pass. Metoden användes gärna beträffande utländska emigranter, emedan därigenom släktingarnas efterforskningar från utlandet omöjliggjordes. Käthe var arbetarflicka från Berlin. Sjuttonårig blev hon medlem av det Kommunistiska ungdomsförbundet och senare av KPD. Efter mordet på nazisten Horst Wessel år 1931 häktade man henne som medlem av samma kommunistiska gatucell, till vilken Horst Wessels mördare hörde. I den följande processen frikändes hon. Men när nationalsocialisterna år 1933 kom till makten och Horst Wessel-processen återupptogs, hjälpte man Käthe Schultz att fly från Tyskland. Hon kom över Prag till Moskva och började arbeta som maskinskriverska i OMS-avdelningen i Komintern (avdelningen för Internationella förbindelser). Under loppet av år 1937 häktade man chefen Abramow-Mirow och alla medarbetarna i denna avdelning. Man berättade, att Abramow-Mirow hade anklagats för att ha bedrivit spioneri för femton länders räkning. – Anklagelsen mot Käthe lydde: ”Understödjande av Abramow-Mirows spioneriverksamhet.” – ”Vet du, Greta, jag är inte rädd alls. Partiet skall säkert rädda mig. De vet ju, att jag är oskyldig”, sade hon till mig med barnsligt tillitsfull stämma. – ”Vilket parti menar du?” – ”KPD naturligtvis! Wilhelm Pieck känner mig ju mycket väl!” Alla mina invändningar, exempelvis: ”Du kan väl inte tro, att han eller någon annan av de övriga kommer att ta ett enda steg för din skull? De är ju blott

NKVD:s hantlangare, som med iver utlämnar alla sina forna kamrater bara för att rädda sitt eget skinn”, studsade tillbaka mot hennes oryggliga naivitet. Och i fortsättningen undvek jag sådana samtal.

Först 1940, när jag utlämnades till Tyskland, fick jag veta av en tyska, som kom från Central-sibirien, och som hade mött Käthe Schultz i Kotlas på väg till Fjärran Östern, att Käthe blivit dömd till tio års koncentrationsläger. Käthe var en späd storstadsflicka, som ofta svimmade redan i rannsakningsfängelset. Hur skulle hon kunna överleva tio år i Sibirien? – Jag ser henne alltid framför mig, när hon om kvällarna före ”stängningen” försiktigt steg över de liggande och med en tändsticksask i vardera handen, av vilka den ena innehöll vaselin, den andra mentolsalva, ropade med svag stämma, som en glassförsäljerska: ”Mentol! Vaseline! Vem har ännu inte fått? Vem vill ha en gång till?” Hela cellen älskade henne varmt.

Det fanns ännu en tyska hos oss i cell 31, Grete Sonntag från Mannheim-Viernheim. Hennes riktiga namn var Anne Krüger. Hon hade redan suttit åtta månader i rannsakningsfängelse, när jag kom till Butirki. Hon hade arbetat tillsammans med sin man ute på ryska landsbygden i en läderfabrik, och man hade häktat båda dagen innan revolutionsfesten 1937. Anklagelsen mot henne lydde: kontrarevolutionär agitation. Hela dagen sade hon knappast ett ord. Hennes ansikte var förvridet av förbittring. Munvinklarna hängde ned. Det mörkbruna, blanka håret bar hon vårdslöst sammanbundet med ett snöre i nacken. Hennes bruna ögon hade en plågad hunds blick. Sina tillhörigheter vårdade hon med yttersta omsorg. Hon ägde endast det hon bar på kroppen. Detta slätade hon ut varje kväll och även allra minsta lilla hål blev sorgfälligt stoppat. Hennes stolthet var de höga stövlar som hon hade fått som premie i läderfabriken för förebildligt arbete. Då hon inte kunde ett ord ryska, kände hon sig ständigt förfördelad och angripen av de ryska medfångarna. Hon påstod att man talade illa om henne, och hennes hållning blev för var dag allt fientligare. Det dröjde länge, innan hon talade med mig om anklagelserna mot henne. ”Jag har dock alltid varit en god kommunist, har arbetat hela mitt liv i fabriken och aldrig gjort någon orätt. Vad har man för otalt med mig?” – Anklagelsen mot henne grundade sig på följande: 1936-37 började man i alla fabriker, där tyska specialarbetare var sysselsatta, att utvisa dessa till Hitler-Tyskland. I läderfabriken uppstod upprörda debatter om saken. Grete Sonntag yttrade under ett samkväm till en ung tysk arbetare: ”Du kan lugnt återvända till Tyskland, ty du har inte varit med i KPD och inte gjort något som man kan anklaga dig för.” Detta hörde en annan tysk arbetare och anmälde henne för NKVD. Därpå följde häktning och åtal. Grete Sonntag blev sedermera samma natt som jag dömd till 5 års koncentrationsläger, men det kommer jag i fortsättningen tillbaka till.

Dagen började i Butirki redan klockan halv fyra på morgonen med ordern: ”Alla i ordning för tvättning! Dawaj! Dawaj! (Raska på!)”

Varje fånge sökte då i nervös hast efter byltet med toalets sakerna i för att om möjligt komma först. Den toalett till vilken vi 110 kvinnor fördes hade blott fem klosetter och ungefär tio vattenkranar. Klosetterna var öppna och utgjordes blott av ett hål i golvet och saknade sitt-möjlighet. Framför var och en bildades omedelbart kö, liksom också framför vattenkranarna. Man kan föreställa sig, hur det kändes att förrätta sina naturbehov inför tjugo par ögon, som med mer eller mindre rasande blickar betraktade skådespelet. De väntande i köerna sparade inte heller på uppmuntrande eller ilskna tillrop för att få vederbörande att raska på, ty alla var ängsliga att själva inte hinna med. Liknande scener utspelades vid vattenkranarna. En renlighetsapostel hade här haft ett idealiskt verksamhetsfält. Hela proceduren fick inte ta mer än 40 minuter. Då skulle alla 110 vara färdiga. – Sådant är fångens liv. Det spelar ingen roll, om en fånge sitter i en cell i veckor, månader eller år, men när man mitt i natten kommenderas honom till rannsakningsdomaren eller till promenad eller till klosetten, då måste han störta hals över huvud, då gäller det minuterna. ”Dawaj, dawaj!” (Raska på, raska på!) är den order man oftast hör i ett ryskt fängelse.

Så länge man ännu var nykomling, var natten värre än dagen. Att sova vid elektriskt ljus – att hölja för ögonen var strängt förbjudet – utan halmmadrass, huvudkudde och täcke utsträckt på ojämna bräder, i ständig beröring med sina grannars svettiga kroppar var en konst, som fordrade en plågsam lärotid.

*

I Butirki ägde förhör rum mestadels nattetid. Frammot tiotiden på kvällen, när vi just hade somnat, började de vanligen. Genom klaffen ljöd ett namn och ”I ordning utan utrustning!” Den kallade sökte sömndrucken och orolig efter sina kläder. Ofta kunde hon i sin förvirring inte hitta sina skor. Ett strängt ”Dawaj bystrejel!” (Raska på! Det ska gå fortare!) drev på den söliga. Därvid vaknade de flesta andra kvinnorna, var och en väntade, att även hon skulle bli hämtad. Blott hårdkokta, gamla rannsakningsfångar vände sig förargade på andra sidan för att sova vidare och drömma sig bort ur detta elände.

Ännu värre var timmarna efter midnatt, när kvinnorna en och en återvände från förhören och var och en efter sitt temperament gav uttryck åt sin smärta. De flesta kröp blott stumma, med livlösa ansikten till sina platser, lade sig och skakade av ljudlös gråt. Men många kastade sig skrikande på bräderna, andra överöste sin rannsakningsdomare med de råaste eder. – Jag erinrar mig en liten mager, rödhårig kvinna. Hon var kokerska till yrket och hade anmält sig som sådan på den Japanska legationen efter en platsannons i ”Vetschernaja Moskva” (Aftontidningen). Ännu innan hon tillträtt platsen, häktades hon och anklagades för spioneri. När hon om nätterna kom tillbaka från förhören, skrek hon av förtvivlan, slog med knytnävarna mot muren och förbannade Gud och hela världen. Regelbundet höjdes då en storm av protester från de andra fångarnas sida. Man skymfde henne på det råaste sätt, därför att hon störde nattron. ”Du är ju hysterisk, kan du inte hålla munnen på dig! Uppför dig vettigt! Vi vill sova! Du är inte ensam i cellen!” Så ljöd det brutalt från alla håll.

Efter någon tid var min plats inte längre bredvid paraschan. Med varje nytt tillskott ryckte jag närmare fönstret och snart låg jag bredvid Käthe Schultz och en rysk gymnastiklärarinna, till vars älsklingsysselsättningar hörde en lek med tändstickor, genom vilken man kunde utröna, om man blev frigiven eller kom till Sibirien. Naturligtvis var också denna sysselsättning strängt förbjuden och ett par gånger blev jag vittne till hur min granne togs på bar gärning av fångvaktterskan, som hade iakttagit henne genom spionen. Naturligtvis förnekade gymnastiklärarinnan, att hon hade lekt någon lek, och ännu mer, att hon utfrågat ödet, men NKVD-vaktterskan räknade noggrant alla tändstickorna, och då det var 41 stycken – det antal som fordrades för leken – fick lärarinnan straff.

De flesta fångarna bedrev något slag av otillåten verksamhet, ty allt var förbjudet utom att sitta stilla och dåsa för sig själv. Att sy var förbjudet, att tala, att sjunga, att gå ... Den mest omtyckta sysselsättningen var att sy och brodera. Men till hela cellen utlämnades på morgonen blott en nål och litet tråd och därmed fick man endast stoppa hål och sy i knappar. Ve, den som blev ertappad, när hon sydde ett klädesplagg! Då blev det promenadförbud, inköpsspärr och biblioteksspärr, alltid för hela cellen. Där satt alltså kvinnorna vid fönstret, omgivna av andra fångar, som måste dölja dem för den genom spionen spejande fångvaktterskan. – Men fångar finner alltid på råd. Man förfärdigade de förträffligaste synålar av tändstickor. – Jag måste tillägga, att det i det ryska fångelsest var tillåtet att röka. Naturligtvis måste man själv köpa sig cigaretter och tobak. – Man tog en tändsticka och gned den omsorgsfullt och långsamt, på alla sidor, så länge mot den grova cellväggen (eller mot ett stycke kristallsocker), att tändstickan blev riktigt tunn. Sedan åstadkom man en spets i ena änden genom att fortsätta slipningen och urholkade försiktigt den andra med fingernageln. Där stacks tråden in. Man kan lätt föreställa sig, hur många tändstickor, som gick sönder, innan framställningen av en nål lyckades. Det var det ena slaget av ”synålar”, som särskilt

lämpade sig till brodering. Men vi hade en ännu mera raffinerad typ: man offrade en tand i sin kam och utförde med den samma procedur som med tändstickan, sedan tog man den heliga cellnålen, för vars förlust svåra cellstraff var åsatta, glödgade den över en brinnande tändsticka och brände ett nålsöga i den trubbiga änden av den nya nålen.

I vår cell klippte man t. o. m. till och sydde en hel klänning. Det fanns en kvinna där, som suttit i rannsakningshäktet mycket länge. Hon hade häktats på gatan och hade ingenting annat än det hon bar på kroppen. Hennes klänning började nu att bli som en trasa. Några fångar, som hade pengar, beslöt att hjälpa henne att få en klänning. – I det politiska rannsakningsfängelset i Moskva fick fångarna inte ta emot några gåvor från yttervärlden, men man fick inte heller ut några underkläder, några gångkläder eller något täcke i fängelset. I fängelsets kantin kunde man endast köpa handdukar och skjortor för män, så kallade ”trussik”. Några fångar köpte alltså till denna planerade klänning sex handdukar av grovt, ryskt, oblekt linne.

Men hur skär man till en klänning, när man inte har någon sax? Även detta problem löstes. Mönstret tecknades på tyget med den förkolnade spetsen av en tändsticka, därpå veks tyget längs den tecknade linjen, man gjorde ett skarpt veck och den så uppstående kanten antändes med en tändsticka, fick brinna blott ett ögonblick, tyget breddes ut – och var genombränt på det önskade stället. – Och varifrån fick vi sytråd? Den drog man ut ur allt vävt och stickat man hade. Ett trikålinne räckte efter ett halvt års rannsakningshäkte endast till naveln. Det rispades upp nedifrån. På samma sätt fick man stoppgarn till strumporna. Man förkortade helt enkelt strumpskäften. Men särskilt åtråvärda var färgade trådar ur pullovers och andra virkade saker, ty med dessa trådar kunde man brodera. Bland ryskorna fanns det mästare i konsten att brodera. Handduksklänningen pryddes av den tjocka lettiskan, som alltid gled från den ena gruppen till den andra, med korsstygn kring halsen och kjolfällan. Denna klänning har stannat i mitt minne som den mest förtjusande sommarklänningsmodell jag sett. När den var färdig, fuktade man den lätt och vek den omsorgsfullt och dess lyckliga ägarinna sov på den under natten. Nästa morgon hade den de vackraste pressveck.

Naturligtvis gick det inte alltid lika bra för oss som det gjorde med denna klänning. Det gick väl inte en vecka, under vilken vi inte ertappades och fick ett nytt cellstraff. Under hela min vistelse i rannsakningsfängelset erhöll jag på grund härav endast två gånger böcker från biblioteket.

Under de första dagarna av min fängelsevistelse kunde jag blott med stor svårighet få ned maten. Man fick en dag kålsoppa, nästa dag fisksoppa, sedan kålsoppa igen osv. I jämförelse med kosthålllet i det sibiriska koncentrationslägret var maten i Butirki storartad, men omedelbart efter friheten knappast njutbar. Utom soppa fick man dagligen ungefär 400 gram ryskt svartbröd och till kvällsmat en gröt av linser, korn eller bovete.

Långsamt levde jag mig in i fängelserytmen: på morgnarna ”tvättning”, på middagarna ”balanda” och på kvällarna ”kascha” (gröt). Till fängeslivets glädjeämnen hörde promenaden. Tjugo minuter om dagen – ibland blev det under natten – slapp man ligga hopkrupen på bräderna och kunde röra på benen och hämta frisk luft. Men fängelseledningen förstod att göra även denna vederkvickelse obehaglig för en. När man kom ut på den trånga fängelsegården, som inneslöts av höga murar och där inget gräs växte, ljöd kommandoorden ”Ruki nasad!” (Händerna på ryggen!), ”Glasa vnisu!” (Blicken mot marken!). Två vakterskor med koppel övervakade promenaden. Under tystnad och par om par gick vi oavbrutet i en cirkel, och de svaga gick en och en i en mindre cirkel. Gång på gång glömde någon ordern ”händerna på ryggen” eller ”ögonen mot marken”. Försökte man bara att se upp mot himlen eller hämta andan djupt och röra armarna i takt med stegen, ven ögonblickligen ett kommandorop över gården. – En gång satt en kråka på murkrönet. Jag tänkte: Gud, den kan flyga vart den vill! Skall jag någonsin i mitt liv åter gå på en äng? Mången gång hörde man på

avstånd ljuden från gatan, och en gång kom en flygmaskin rakt över fängelsegården. Med öppen mun stirrade vi upp mot himlen, tills ”Ruki nasad!” bragte oss till besinning. Det politiska rannsaktionsfängelset var så överbelagt, att de talrika fängelsegårdarna inte räckte till för en 20 minuters promenad åt varje fånge, medan det var dager. Även natten måste därför tas i anspråk för promenader.

Så småningom lärde jag känna mina ryska medfångar. Det var sannerligen märkvärdiga ”politiska” fångar! På ett undantag när, Tasso, hörde jag under hela tiden i Butirki inte ett ord av kritik mot sovjetregeringen från någon av de ryska medfångarna. Om de blott hade tegat av rädsla för att bli angivna, hade det i alla fall varit begripligt, men det fanns några klickar i vår cell, som tävlade med varandra i bedyranden av sin undergivenhet och trohet mot partiet. Den som förde deras talan var Katja Semjonowa. Hon representerade inte blott en viss typ av fångar utan var faktiskt typisk för den nuvarande ryska generationen. Katja var en undersätsig kvinna på ungefär trettio år, med kortklippt, glatt hår, som hon bar stramt uppåtstruket med en kam i nacken. I cellen gick hon klädd i manströja och svarta, korta gymnastikbyxor. Hennes rörelser var utpräglat manliga. Hon hade ett sätt att fingra på sina gymnastikbyxor, som om hon drog åt en läderrem hårdare, och på promenaden gick hon vanligtvis först med utpressat bröst och ett ansikte, som om hon gick i ett demonstrationståg.

Med denna Katja kom jag en dag i samspråk. Då var jag redan ”gammal” rannsaktionsfånge, ty från partiaristokratin sida visade man mig ett starkt misstroende. För det första därför att jag var utländska och sedan hade väl också några av mina kritiska yttranden kommit till deras öron. Jag frågade Katja: ”Varför blev du egentligen häktad?” – ”Jag har fallit offer för trotskistiskt förtal. Men de ska nog få betalt, så de kommer ihåg mig, de där förbrytarna!” för hon ut. ”Du är alltså lika oskyldig som vi alla här?” fortsatte jag samtalet. ”Hur kan man bara säga något sådant! Jag känner bara till min egen sak och några vänners! Du måste komma ihåg, att jag härstammar från en familj, i vilken det finns 9 stachanowzy, och i mitt företag var jag känd som partilös bolsjevik!” – ”Men Katja, tror du inte, att alla 110 kvinnorna i cellen är precis lika oskyldiga som du? Du har ju också talat med många om anklagelserna mot dem, har du inte det intrycket att de blivit häktade med orätt?” Med ett fanatiskt uttryck i ansiktet väste hon mot mig: ”Man häktar i alla fall inte nog många! Vi måste vara på vår vakt mot förrädarna! Även om några skulle vara oskyldiga! När man hyvlar, faller det spånor!”

Katja Semjonowa var också en av dem, som ständigt tog ordet disciplin i munnen. Disciplinerad måste fången vänta till skrivdagen, som inföll varannan vecka, och då fick man papper och bläck för att inlämna ansökningar eller besvärsskrivelser, som emellertid nästan aldrig föranledde någon åtgärd, till fängelseförvaltningen eller rannsaktionsdomaren. Man måste följa fängelseordningen till punkt och pricka, annars var man odisciplinerad och skadade samhället, man måste ligga på de ojämna bräderna utan halmmadrass, utan täcke och utan stöd under huvudet, man måste nöja sig med ungefär 30 cm:s utrymme. Ve, om någon skulle våga att protestera hos fängelseförvaltningen mot dessa oerhörda förhållanden. Då blev vederbörande föraktad och dömd av den stora massan av ryska fångar.

Jag kommer särskilt ihåg de kvinnor, som kom efter mig, alltså ”tillskotten”. Från ett landsortsfängelse inlevererades en matematikstudentska. Så fort hon satt sig på bräderna, somnade hon. Till ”tvättning” måste man väcka henne med våld. Hon tycktes nästan medvetlös av trötthet; och sedan såg vi vid tvättningen, hur svarta strimor gick över hennes stjärt och lår. Även den tjocka lettiskan med de oroliga ögonen hade man pryglat blå och gul vid förhöret.

Några dagar efter mig kom en ungefär 35-årig kvinna med stora, förstörda, tårlösa ögon in i cellen. Hon yttrade inte ett ord och vägrade att äta. När det gällde nykomlingar var det ingenting märkvärdigt. Men denna kvinna var ståndaktig. Det enda som man kunde få veta av henne, var att hon hade lämnat tre små barn ensamma hemma. Hon började tala förvirrat och

flyttades efter fjorton dagar som sinnessjuk från cellen. Mot slutet av min tid som rannsaktionsfånge återförde man henne till cell 31. Nu åt hon men sade inte ett ord och förhören med henne begynte. Hon hade tydligen blivit ”frisk” igen.

De ryska medfångarna förklarade för mig, att man redan i celldörren, när en fånge för första gången beträdde cellen, kunde förstå, om det rörde sig om en fånge i ”egen angelägenhet” eller om en ”sчена” (gift kvinna). De gifta kvinnorna vet nämligen redan vid männens häktning, att de kommer att dela dessas öde, och då packar de in allt som de kan behöva i Sibirien.

En dag kom ett ”tillskott”, ett jättestort knyte sköts genom celldörren och efter det kom en rund, vacker brunett med gretchenfrisyr. Snyftande kastade hon sig på bräderna och skrek: ”Satschem? Satschem?” (”Varför, varför?”). Full av medkänsla betraktade jag henne. Gymnastiklärarinnan bredvid mig anmärkte bitande: ”En typisk sчена. Vänta åtta dagar, då har hon redan tröstat sig och kommer att i Sibirien i en handvändning ta en ’lägerman’. Den sortens kvinnor känner jag till.” Efter att en stund ha snyftat sina satschem skrek hon plötsligt: ”Moji kowry! oh bosche! moji kowry!” (”Mina mattor, o gud, mina mattor!”). Jag frågade: ”Vad betyder det?” – ”Nu skriker hon efter sina mattor”, förklarade min granne. Senare fick vi veta, att hon hade lämnat ett treårigt barn hemma, men hennes utrop av smärta gällde inte detta.

Ett annat ”tillskott”, mor till tre barn, sade, som om hon befriats från en tung börda: ”Gud vare tack, att jag äntligen häktades, nu får mina barn åtminstone något att äta.” Hon hade efter mannens häktning blivit lämnad kvar utan arbete.

Jag hade inte suttit länge i Butirki, förrän Tasso kom och viskade till mig: ”Du måste vara försiktigare i dina yttranden. För inte några politiska samtal mer. Här i cellen finns angiverskor!” Därmed började egentligen vår vänskap, och så småningom fick jag veta vad hon anklagades för.

Tasso Salpeter var hustru till natschalniken för Stalins livvakt. Hennes man härstammade från Lettland. Salpeter fick efter häktningen av Jagoda, folkkommissarien för Inrikes ärenden och chef för GPU, anvisning på dennes våning. Våningen var fullt möblerad. Tasso, hennes man och en gemensam vän gick genom rummen för att se på den. De kom till ett rum, som var hållet i mellanasiatisk stil, med mattor på väggar och golv. På en av väggbonaderna över divanen hängde ett porträtt av Stalin. Tasso visade på porträttet och sade till sin man: ”Det måste bort därifrån!”

Någon tid därefter blev Salpeter och Tasso häktade. När Tasso kom till rannsaktionsdomaren uppgav denne att orsaken till att hon häktats var dessa ord. Tasso bestred energiskt att hon sagt dem. Tillfogas bör, att den verkliga orsaken till att Salpeter och Tasso häktades naturligtvis inte var detta yttrande. Tassos man undanröjdes sannolikt i sammanhang med likvideringen av staben av gamla officerare i röda armén och arkebuseringen av Sovjetunionens marskalkar, och Tasso hade under alla omständigheter i egenskap av hans hustru blivit häktad. Men gång på gång gjorde jag den iakttagelsen, att NKVD alltid sökte rikta en anklagelse mot varje även fullständigt oskyldigt häktad för att efteråt ge den verkställda häktningen ett sken av berättigande. Anklagelserna mot de s. k. politiska förbrytarna varierade mellan ”kontra-revolutionär agitation”, ”kontrarevolutionär organisation” – mången gång även båda tillsammans – ”förberedelse till väpnat uppror”, ”förberedelse till terror” och ”spioneri”. En gång hörde jag talas om en anklagelse, som var formulerad ordagrant på följande sätt: ”Spioneri för inte angivet land.” Bland de 110 kvinnorna i cell 31 fanns det bara dessa fem varianter.

Men tillbaka till anklagelsen mot Tasso. Hon förnekade vid alla förhören, att hon fällt ifrågasvarande yttrande. Under tiden för vår gemensamma fängelsevistelse var Tasso blott sällan i förhör. – Vi skildes i rannsaktionsfängelset från varandra, men vi träffades ett år senare i

koncentrationslägret Karaganda, och där berättade hon mig det vidare förloppet av rannsakingen med henne. En natt förde man ut henne ur cellen och inspärrade henne i mörk arrest. Hon visste, att detta var en åtgärd av rannsaktionsdomaren för att få henne att bekänna. I den håla, i vilken man spärrade in henne, fanns det varken fönster eller sittplats. Hon måste sitta på huk på golvet i ständigt mörker och leva på vatten och bröd. Över dörren var ett lufthål. Och en dag projicerade man genom denna öppning en följd av bilder på den mitt emot liggande cellväggen. Först ryska landskap, sedan kaukasiska – Tasso var ju georgiska – samtidigt spelades på grammfon kaukasiska folkvisor. – Tasso förklarade för mig, att hon var alldeles oberörd. Men sedan kommo bilder av barn och sedan – av barnlik. – Kort före häktningen hade Tassos tvååriga lilla dotter dött. – Slutligen ljöd genom ventilöppningen en föst: ”Tasso, du ljuger! Tasso, du ljuger!”

Kort därefter hämtade man henne till förhör. Rannsaktionsdomaren uppmanade henne att bekänna. Hon påstod som förut, att hon inte fällt yttrandet i fråga. ”Vi kommer genast att överbevisa er”, sade rannsaktionsdomaren hånfullt. Dörren gick upp och Tassos man infördes, åtföljd av sin rannsaktionsdomare. ”Det var ohyggligt att se hans tillstånd”, berättade Tasso för mig. ”Han vågade inte se på mig. Hans ansikte var avtärt. På hans handleder såg jag blodröda strimor som efter länge burna bojor. Min rannsaktionsdomare sade: ‘Tillstår ni nu?’ – ‘Jag har ingenting att tillstå!’ svarade jag. ‘Då torde vi bli tvungna bevisa, att ni ljuger, genom vittnesmål av er man!’ Därpå vände sig rannsaktionsdomaren till min man och frågade: ‘Vad sade er hustru, när ni tillsammans gick genom rummen i er nya våning?’ För första gången lyfte min man på huvudet och kastade en ängslig blick på mig, sedan såg han sin rannsaktionsdomare i ansiktet och sade tonlöst: ‘Det där måste bort!’ – ‘Att du inte blygs! Hur kan du ljuga på det sättet!’ utropade jag. Därpå ledde man ut min man. – Efter denna konfrontation blev jag dömd till åtta år.”

På cellväggen mellan de bägge fönstren hängde en på papp uppklistrad fängelseförordning. Jag hade bara vistats några dagar i cell 31 och hade ännu inte haft mod att kravla mig fram till den så långt bort liggande väggen för att göra mig förtrogen med fängelsereglerna, då förordningen avlägsnades ur cellen. Alla förmodade, att man skulle utfärda nya, ännu strängare bestämmelser. Men redan några dagar senare återvände pappskivan. Den hade blott erhållit en annan underskrift. Den förre fängelsekommendanten hade följt sin chef Jeschow i fängelset. Två gånger under min korta rannsakingstid inträffade kommendantombyte, och strax innan min vistelse där slutade, försvann den tryckta fängelseförordningen helt och hållet.

Särskilt fruktad var ”obysk”, visiteringen. Åtminstone var fjärde vecka ägde en sådan drakonisk åtgärd rum. Mitt i natten skallade ropet: ”Hela cellen uppställning med utrustning!” I största hast stoppade man sina tillhörigheter i säcken. Alla hade blott en enda tanke: ”Allt förbjudet måste försvinna!” Därför störtade sig sedan samtliga till toalettspannen för att göra sig av med alla möjliga föremål. Det är nästan otroligt, hur mycket fångar, trots de strängaste förbud, kan tillverka själva. Vi förfogade visserligen över var sin bleckskål, men många hade behov av en rikhaltigare servis. Och vad tillverkade man denna av? Av mjukt svartbröd, som man blandade med spott. Därav knådade man skålar, som sedan torkades. Mycket omtyckta var schackfigurer av bröd. De vita pjäserna målades med tandpulver. Det är självfallet, att fängelseförordningen även förbjöd schackspel.

Sedan trampade de 110 kvinnorna under dämpade eder ut ur cellen till ett särskilt förvisitering avsett rum. Proceduren begynte. Först kroppsvisitation och sedan genomsökning av sakerna. Minnet av den första förnedringen av detta slag drev varje gång fram kallsvetten på min panna. Med en ficklampa lyste man oss i munnen och i den motsatta kroppsöppningen. Armhålorna var också mycket utsatta för misstanken att hysa spetsiga föremål. Man sökte efter glasskärvor, konservburkslock, metallstycken, knivar, speglar osv. Naturligtvis också efter hemliga meddelanden och pappersbitar av alla slag. Undersökningen antog de löjligaste

former. På mina underkläder satt utländska fabriksmärken, som den kontrollerande fångvakterskan sannolikt ansåg vara hemliga tecken och omsorgsfullt avlägsnade. Samma öde rönt varje liten bit gummiband. Man kunde kanske hänga sig i det. Ja, skorna genomgick också en särskild behandling. Vissa nedriga vakterskor slet helt enkelt av sulorna på dem. I Sibirien måste man alltså gå med glappande sula. – En sådan ”obysk” varade många timmar.

Mången gång, när kvinnorna råkade i strid med varandra, växte det vanliga viskandet till ett brus. Då slog vakterskan med sina nycklar mot järndörren eller öppnade klaffen och hotade med cellstraff. Detta dunkande, även på andra celldörrar, var det enda man hörde från korridoren. – Men en morgon ljöd från fångelsekorridoren gälla rop på hjälp som av hundra kvinnor i dödsångest, så att vi alla blev stela av skräck. Sedan uppfattade man vakternas rasande röster och långsamt dog ljudet bort. Vi rådbåkade våra hjärnor. ”Hade en cell gjort myteri? Hade man torterat fångarna? Vad hade skett?” Vi fick ingenting veta. Och fångelse-regimen i Butirki fungerade förträffligt. Aldrig trängde en underrättelse från en cell till en annan, aldrig mötte man fångar från en annan cell i korridoren.

Efter en tid kom några kvinnor från en upplöst cell till oss, och av dem fick vi reda på orsaken till de fruktansvärda skriken – 100 kvinnor från en cell var i tvättrummet, när en rätta hoppade ut ur en rörtrumma. Den injagade en sådan skräck i våra spioner, terrorister och kontra-revolutionärer, att de så när hade klämt ihjäl varandra.

Fångelseförvaltningen brukade tid efter annan upplösa cellerna, för att fångarna i en cell inte skulle bli alltför förtrogna med varandra och fasta förbindelser uppstå mellan dem.

Bland de åtta tillskotten från den andra cellen var Franziska Levent-Levith, en tyska. Hon härstammade från Danzig, var dotter till en därvarande kapellmästare och hade gift sig med ryssen Levent-Levith. Hennes man hade arbetat i det ryska spioneriväsendet. De sista åren hade de varit i England. 1937 kallade man honom tillbaka till Moskva. Han bodde en natt på hotell Metropol och häktades nästa dag tillsammans med sin hustru. Franziska kom alltså utan att ha en aning om ryskt liv och utan att kunna ett enda ord ryska till rannsakningsfängelset Butirki. Det var en stor, blond kvinna, och man kunde redan läsa i hennes ansikte dessa få månader i rannsakningshäktet: allt var slappt på henne, till och med kinderna hängde ned. När jag första gången talade med henne och såg henne i ögonen, hade jag den känslan: ”Men Herre Gud, hon är ju vansinnig.” Hennes ögon kunde inte vara stilla en sekund, de for hit och dit, som om de följde ett förbifarande tåg. Sedan började Franziska oroligt visa: ”Vet du, jag måste berätta en sak för dig. Min första cell var en skola för illegalt arbete, och jag blev inte godkänd. Där måste man nämligen genomgå en examen, om man lämpade sig för spioneriverksamhet eller inte.” – ”Men, Franziska, en sådan inrättning finns det inte i Butirki, det är ju galenskap!” upplyste jag henne om. ”Jo, fast du vet inte om det, här finns särskilda celler, och i dem finns bara sådana som häktats för detta ändamål. När man får godkänt, kommer man åter ut och kommenderas till ett nytt arbete. Men jag blev inte godkänd. – I den där cellen måste man känna till mycket märkvärdiga saker, som jag inte kunde begripa, så tillexempel har de på sina aluminiumbägare små band i olika färger, röda, blåa, gröna, rosafärgade och jag måste välja en bestämd färg, som man hade avsett för mig. Det hade jag inte något begrepp om. Därför blev jag alltid utskrattad.” (Fångarna förser de varandra fullständigt lika aluminiumbägarna med tecken för att kunna känna igen dem vid teutdelningen.) ”Likadant var det vid promenaden med den lilla och stora cirkeln. Vissa dagar skulle man gå i den stora och vissa dagar i den lilla. Och då gjorde de andra alltid ett tecken åt varandra, när de väntade, att jag skulle begå ett nytt fel. Och i böckerna i biblioteket hittade man hemlighetsfulla chiffer. Dem var man skyldig att tyda. Ingenting kunde jag! Nu blir jag dömd till straff.”

För de fångar, som förstod tyska, berättade hon samma historia om och om igen. Snart ville ingen höra på henne längre. Man smålog medlidsamt och somliga gjorde en åtbörd med

pekfingret mot pannan. – En gång berättade Franziska för oss, att hon var sömmerska, och då fick vi en idé. I fängelsekantin kunde man köpa herrskjortor i olika färger. Vi tyskor bar poloblsur, som ryskorna var särskilt förtjusta i. Franziska förklarade, att man skulle kunna sy en sådan blus av två herrskjortor. Några fångar lade tillsammans, köpte fyra skjortor, och Franziska började sitt arbete, skyddad av sina uppdragsgiverskors ryggar. Resultatet av hälsokuren var underbart! Alltmer sällan talade Franziska om den ”hemlighetsfulla cellen”, hennes tankar var fullständigt tagna i anspråk av blusen och sömnaden. – Efter en kort tid kallades Franziska, utan att ha underkastats förhör, en kväll vid tiotiden samtidigt som flera andra kvinnor ut ur cellen. ”Nu får de sin dom”, förklarade de sakkunniga.

Efter över en månads vistelse i Butirki visste jag ännu inte något om orsaken till min häktning. Utom för att lämna fingeravtryck och inställa mig hos fängelsefotografen kallades jag inte ur cellen. Varje dag utvidgade jag mitt vetande om förhörsmetoderna, arten av anklagelserna och om de domar man kunde vänta sig på dem. Alla som jag talade med i cellen gav mig ungefär samma upplysning: ”Med ’spioneri’ måste du åtminstone räkna, kanske också med ’kontra-revolutionär organisation’. Bli inte rädd, det är stående anklagelser. Framför allt bör du uppträda med fasthet hos rannsakningsdomaren och säga, att du ingenting vet och aldrig varit politiskt verksam. Och det viktigaste: skriv aldrig under ett protokoll!” – Så småningom minskades också min skräck för nätterna. Jag lärde mig sova på bräderna, fick på båda höfterna avskavda ställen, som en häst, vars hår gnidits bort av tömmen, och genom det ständiga hukandet blev mina benmuskler försvagade.

Det fanns många bland kvinnorna, som inte kunde smälta, att de inte hade en spegel. Då fann de på råd. Bottnen på aluminiummuggen putsades så länge med en tygbit med litet avskrapad kalk på, att den blixtrade och blänkte och man kunde se – fastän lätt förvridet – sitt fångansikte i den. – Överhuvud hade många kvinnor märkvärdiga bekymmer. En ryska, en sådan där oförtrutet munter officersfru, väntade att bli införd till rannsakningsdomaren. Då vände hon sig till mig och beklagade sig: ”Så obehagligt, att jag inte kan raka mina ben innan. Då skulle jag känna mig mycket säkrare!” Kanske fanns det också sådana metoder att göra upp med rannsakningsdomaren, vid vilka rakade ben spelade en roll? En annan kvinna gick aldrig till förhör utan handduk, och kvinnorna fann blott en förklaring till denna vana.

*

Inköpsdagarna var det stor fest i cell 31. Alla fångar, som hade pengar på konto i fängelset, kunde delta i inköpet. Dessa pengar utgjordes antingen av de medel fången bar på sig, när hon häktades, eller av de 50 rubel i månaden, som fick inbetalas av släktingarna. När cellen inte hade något straff, skedde inköp ungefär en gång i månaden. Noggrant uppfördes på en lista vad var och en ville ha. Man kunde köpa bröd, sill, karameller, socker, tvål, mången gång också korb eller ost. Om handdukar och skjortor har jag redan talat. Några av fångarna ledsagades till kantin för att hämta varorna. En sådan dag rådde en nästan festlig stämning i cellen, man glömde nästan, att man satt i Butirki. – Av hela inköpet lades en bestämd del undan för ”neimuschtschi” (de som ingenting hade), dessutom hade var och en som hade egna medel skyldighet att underhålla åtminstone en ”lottlös”. – Sedan utbreddes skatterna på bordet och utdelningen började.

Min första födelsedag som fånge inföll under tiden för min vistelse i Butirki. På någon lista hade Tasso lagt märke till dagen. Efter middags soppan hade jag som vanligt lutat mig mot väggen och somnat. När jag vaknade utbreddes sig vid mina fötter ett underbart födelsedagsbord. Några broderade handdukar var borddukar, i en bleckskål som också var invändigt klädd med en handduk, låg gåvor från sista inköpet, i ett annat fat ”sandwiches”. Med en tråd hade man skurit svartbrödet i tunna skivor och lagt ”sallad” på. Denna sallad utgjordes av ur soppan uppfiskade kålbitar, som sönderdelade och blandade med salt och lök räknades som en

delikatess. Med av bröd formade bokstäver låg omkring födelsedagsbordet denna lyckönskan: ”Må alla dina önskingar gå i uppfyllelse!” och vid själva uppvaknandet räckte mig Tasso ett ”telegram”: ”Jag omfamnar dig! Heinz” av små, små bokstäver i en bok från biblioteket. Även en av bröd formad vinfaska stod på detta ”bord” och i en brödväs tre rosor, som man konstfärdigt skurit ut av lökar. Te hälldes i bägare, vi skålade och skrattade. – Då gick plötsligt klaffen på celldörren upp. En rasande vakterskeröst skrek: ”Kom genast hit med vad ni har där!” Vi försökte låta alltsammans försvinna under bräderna, men det var redan för sent. Vakterskan hade genom spionen sett vårt födelsedagskalas. Hela cellen blev rapporterad och erhöll åtta dagars promenadförbud. Följden därav blev, att Katja Semjonowa och hennes klick började en hetskampanj mot Tasso, kritiserade henne som ”odisciplinerad” och förebrådde henne, att hon försummade sina starostaplikter till förmån för en utländska.

Grete Sonntag hämtades till förhör och återvände först timmar senare i fullständig förtvivlan. Nästa dag satt hon på bräderna och hade till och med glömt att kamma sig. Jag såg hur hon oavbrutet rörde läpparna. Hon talade för sig själv. Jag kravlade mig över till henne, och hon började berätta: ”I går konfronterades jag med den där arbetaren från vår fabrik. Kan du tänka dig, att detta svin inför rannsakningsdomaren upprepade vad jag hade sagt. Hela tiden har jag emellertid bestridit, att jag gjort ett sådant uttalande. – Om jag bara finge dö! Varför skulle det hända just mig!”

I vår cell satt en hel del officersfruar. Vi kom överens med några, vars förhör redan var avslutade och som snart skulle gå och få sin dom, att de skulle försöka meddela oss med tecken, hur många år de hade fått. Vår cell låg i jämnhöjd med marken och genom en springa i den lucka, som hängde för fönstret, kunde man skönja några steg av trappan, som förde till fängelsegården. Vi kom överens om att en av oss skulle passa på, när man förde ut de dömda på promenad, och att de då skulle spreta ut så många fingrar bakom sin rygg som de hade fått år till straff. Planen lyckades, vi såg fem utspretade fingrar. Glädjen bland ryskorna blev stor. ”Bara fem år! Det var ju förnämligt! Det märks, att folkskommisarie Berias nya era börjat. Under Jeschows tid fick man aldrig under tio år!”

En dag kom ett tillskott, som gjorde hela cellen uppskakad. En kvinna i lägerkläder, i mörkgrå, stoppad vaddjacka och rund mössa med öronskydd. Hon hade ett blekt madonnaansikte, enkelt, slätt hår, som hon bar i en knut. Man viskade från den ena till den andra: ”Hon kommer från Sibirien.” Det dröjde rätt länge, innan hon yttrade ett ord. Det första hon bad om var en bok. Efter ett par dagar kände vi hennes livsöde. Hon var 32 år gammal, lärarinna till yrket och dotter till en pop. Hon hade för nio år sedan häktats för ”kontrarevolutionär verksamhet” och dömts till tio år. Hon kom från lägret Kolyma, som ligger i Fjärran östern, norr om polcirkeln. Hon fick ett år av sitt straff efterskänkt på grund av gott uppförande och förebildligt arbete. Hon kunde köpa sig ett par stövlar. I hennes frigivningssedel stod, att hon skulle bege sig till sin hemort. Hon reste emellertid direkt till Moskva och gick precis som hon kom från koncentrationslägret, i vaddjacka, rund mössa med öronskydd och stövlar, till brittiska konsulatet. Där bad hon att man skulle möjliggöra hennes utresa till England, där hon hade en faster. Man lovade på konsulatet att höra sig för och tog hövligt avsked av henne. Ute på gatan häktades hon av NKVD.

Hon talade inte om vad som hänt henne i Lubjanka, men hennes ansikte och hennes tystnad förrådade det. När jag första gången i badrummet såg likfärgen på hennes kropp och det uppluckrade köttet, blev jag gripen av fasa. Det var säkerligen en följd av skörbjugg. De nio åren i ”KZ” talade sitt tydliga språk.

Efter en kort tid blev lärarinnan avhämtad ”med utrustning”, och vi glömde henne. Flera veckor hade gått, då återigen ett ”intressant” tillskott kom. Alla reste sig på knä på bräderna. Vad var det för en människa? En negress? Uttröttad sjönk kvinnan ned på bräderna. Håret

stod som en boll om huvudet på henne. ”Var snälla och ge mig litet vatten!” Då kände vi igen vår lärarinna. Efter 40 dagars mörk arrest kom hon tillbaka till vår cell. 40 dagar utan att kunna tvätta sig och kamma sig, 40 dagar på vatten och bröd i nattsvart mörker. På detta sätt ville man tvinga henne att tala om, vad hon hade sagt på brittiska konsulatet. Vi försökte att reda ut hennes hår, men det gick inte, det måste klippas av. – Inte lång tid därefter lämnade hon vår cell och kom aldrig tillbaka.

IV. Förhör och dom

”MARGARITA Genrichowna Buber-Nejman, bjes wjeschtschej!” (B.-N., utan utrustning!) ljöd det en natt genom cellklaffen. Ingen anmälde sig. För det första sov jag tungt och dessutom hade jag ännu inte lärt mig reagera på detta märkvärdiga namn. Med några knuffar återkallade mig mina grannar till den grymma verkligheten. Med håret i oordning och skorna inte riktigt påsatta snubblade jag över de sovande på väg mot dörren. Därute i korridoren stod vakterskan och en soldat. Denne frågade mig efter mitt namn och gav mig order att följa med. Plötsligt kände jag mig gripen i armen, gjorde ett försök att slita mig lös, men med ett polisgrepp föste vaktposten mig framför sig som en förbrytare. En trappa kom, mitt hjärta slog, så att det kunde sprängas. Trappschaktet var omsorgsfullt övertäckt med ett finmaskigt ståltrådsnät, för att inte livströtta fångar skulle kunna störta sig ned. Sedan var vi i en lång korridor, stegen dämpades av gångmattor, dörrarna hade handtag, det var precis som i friheten. Framför en dörr gjorde vi halt, soldaten släppte min arm och öppnade dörren, och jag stod i ett expeditiousrum med vidöppna fönster, genom vilka lukten av fuktigt löv trängde in. På väggen hängde ett porträtt av Stalin och bakom skrivbordet satt en robust, ung man med uppkavlade armar. Han var grovt byggd och hade en inskränkt människas självmedvetna ansikte.

”Vad heter ni? Sätt er!” Min rannsaktionsdomare talade tyska med mig. På uttalet kände jag igen volgatysken. Jag kunde inte få fram något svar, min tunga var som förlamad och mun och strupe torra. Blott några gurglande ljud kom fram. Om jag blott hade haft en cigarett! Det låg några på bordet. Han fortsatte att fråga. – Efter bortåt fem minuter kom de första artikulerade ljuden från mina läppar. Utan vidare förberedelse läste han upp anklagelseakten: ”Kontrarevolutionär organisation och agitation mot Sovjetstaten. Vad har ni att säga till detta?” – Vad kunde han mena? Vem kunde ha angivit mig? Hade de reda på några samtal eller hemliga möten? – ”Hör ni inte? Ni ska svara! Var och med vilka medel har ni bedrivit kontrarevolutionär organisation och agitation?” – ”Aldrig.” – ”Ni är en oförskämld lögnerska. Kanske ni vill tänka på saken en gång till! Jag har gott om tid! Res er upp!” Han tände en cigarett. Hur många timmar skulle han väl låta mig stå där? – Många måste hålla ut både tre och fyra dagar. – Ljuset från fönstret föll på fuktiga lindblad. Var hade jag sett detta förr en gång? – ”Har ni tänkt på saken?” Han hade ännu inte rökt slut på cigaretten. – ”Ert minne tycks vara mycket dåligt.” – ”Jag har aldrig begått någon fientlig handling mot Sovjetunionen.” Han fnyste och dundrade: ”Ljug icke! Vi vet mycket väl vad ni går för!”

Kände de kanske till mina besök på franska legationen? Vilket vidrigt ansikte han hade.

”När och var skall jag alltså ha utfört kontrarevolutionär organisation och agitation?” – ”Det frågar jag er! Var inte så oförskämld! Tror ni, att vi inte har några medel att göra er mör. Om ni fortsätter att neka på detta sätt, kommer jag att låta er sitta i månader, ja, i år i cellen, tills ni tar ert förnuft till fånga.” Och redan hade han tryckt på en knapp, som var anbragt på skrivbordet, soldaten kom in och förde mig med ett polisgrepp tillbaka till den illaluktande cellen. – När jag kravlade till Käthes sida, låg hon med öppna ögon. Hon hade oroligt väntat på min återkomst. Vad det kändes skönt! Jag hade kunnat smeka henne.

Efter några dagar var det min tur igen. Samma lek började på nytt. Min rannsakningsdomare begärde uppgifter, och jag bad honom utfråga mig, då jag inte hade någon föreställning om, vad som egentligen var meningen med anklagelsen. En förskräcklig ångest plågade mig att NKVD skulle fått veta någonting om samtalen med mina vänner. Detta andra förhör skilde sig från det första därigenom, att min rannsakningsdomare rökte två cigaretter, innan han lät bogsera mig tillbaka till cellen under hotelser och förbannelser om att jag ”skulle bli gråhårig i rannsakningshäktet”. – Jag råddebråkade min hjärna för att lista ut på vilket material de hade byggt sin anklagelse. – Men redan vid det tredje förhöret hade min rannsakningsdomare fått nog, han tyckte det var för långtrådigt att ha att göra med mig. ”Så, nu skall jag säga er, var och när ni har bedrivit kontrarevolutionär organisation och agitation mot Sovjetstaten. Ni kan väl inte förneka, att ni år 1931-32 hörde till oppositionen i Tysklands kommunistiska parti?”

”Jag har aldrig hört till oppositionen i Tysklands kommunistiska parti.” Och innan han hann anfälla mig igen, fortsatte jag och begick då ett fel, som jag inte åter kunde gottgöra. – ”Men vad har en oppositionell inställning i KPD egentligen med kontrarevolutionär organisation och agitation mot Sovjetstaten att göra?” Då brast min volgatysk ut i ett hysteriskt skrik: ”Ni är inte bara kontrarevolutionär utan också trotskist!”

Av de närmast följande frågorna förstod jag, att anklagelsen mot mig måste vara densamma som mot min man. ”Vad vet ni om Heinz Neumanns fraktionsverksamhet?” Naturligtvis visste jag ingenting om den och försökte förklara, att jag som enkel partimedlem i KPD inte hade någon inblick i och kunskap om de tvistigheter, som hade utspelats inom Centralkommittén och Politbyrå i Tysklands kommunistiska parti. Under denna utfrågningsprocedur blev jag på det klara med att jag måste vara endast ett påhäng, ett synnerligen obetydligt ”fall”. Rannsakningsdomaren tycktes blott ha en enda önskan, nämligen att så fort som möjligt få slut på saken. Men vilket slut?

Han började sätta upp protokollet. Hans handstil liknade en bokhållares i Gustav Freytags ”Debet och kredit” och de satser, som han formulerade, var i samma stil. I protokollet stod frågor som: ”Har ni deltagit i Heinz Neumanns fraktionsarbete i KPD?” – ”Tillhörde ni oppositionen?” – ”Med vem umgicks ni i Moskva?” – ”Vilka politiska samtal ägde rum i ert rum på hotell Lux?” – ”Vem brukade besöka er man?”

Jag besvarade alla frågorna med ja eller nej, beroende på vilket som var fördelaktigast för mig. Några politiska samtal hade jag inte hört och endast sådana vänner hade kommit på besök som inte längre befann sig i Sovjetryssland. Rannsakningsdomaren gjorde inget försök att utpressa några erkännanden. Jag genomläste omsorgsfullt varje sida i protokollet. Det var skrivet på tyska. Till slut uppmanade han mig: ”Skriv under!” Jag måste ärligt tillstå, att jag hade känslan av, att jag lugnt skulle kunna göra det. Allt såg korrekt ut, och man kunde inte göra några befogade invändningar. Om jag inte skrev under, skulle han kunna låta mig sitta i åratals i detta förskräckliga rannsakningshäkte. Men Tassos varningar ljöd i mina öron: ”Skriv inte under, man förfalskar protokollen!” – Under förbannelser skickade mig rannsakningsdomaren tillbaka till cellen.

Fjorton dagar senare hämtade man mig åter en natt. Denna gång fördes jag till en annan rannsakningsdomare i ett annat rum. Denne talade ryska. Han räckte mig ett papper, på vilket stod: ”Kontschanije sljedstwo” (Slut på rannsakingen). ”Rannsakingen har ådagalagt, att Margarita Genrichowna Buber-Nejman har befunnits skyldig till kontrarevolutionär organisation och agitation mot Sovjetstaten.” Jag kunde inte tro mina ögon och läste satsen ännu en gång. Kanske hade jag missuppfattat något i den? Jag lät rannsakningsdomaren förklara betydelsen av orden för mig. Det stämde precis. Detta var alltså slutet. Jag frågade: ”Får jag skriva några rader på tyska på baksidan av den här handlingen?” Då han inte hade något emot det, skrev jag: ”Jag protesterar mot en rannsakingmetod, som leder till att man

utan någon som helst bevisföring finner mig skyldig till kontrarevolutionär organisation och agitation mot Sovjetstaten. Jag begär förnyad rannsaking.”

Efter tre dagar, en för ryska förhållanden ovanligt kort tidsfrist, hämtade man mig åter till förhör och förde mig till min volgatyske rannsaktionsdomares rum, i vilket han och en ungefär 60 år gammal man, med vitt hår och rödligt ansikte, synbarligen också rannsaktionsdomare, befann sig. Den gamle mannen uppmanade mig vänligt att sitta ned. Bredvid skrivbordet satt volgatysken i ödmjuk hållning. Den gamle vithåriga mannen vände sig till mig: ”Har man begått någon orätt mot er under loppet av rannsakingen? Varför protesterar ni mot metoden för rannsakingen?” Av det sätt, på vilket frågan framställdes, slöt jag mig till, att han trodde, att jag besvarade mig över någon misshandel från rannsaktionsdomarens sida. – ”Nej, det menade jag inte. Man har visserligen skymfat mig och kallat mig lögnerska och hotat mig med att jag skulle hållas i rannsaktionshäkte i årtal, om jag inte erkände, men min protest riktade sig mot det sätt, varpå man finner mig skyldig till kontrarevolutionär organisation och agitation mot Sovjetstaten utan att framlägga några bevis härför. Min rannsaktionsdomare har inte tagit någon som helst notis om det faktum, att jag som enkel partimedlem i KPD inte hade en aning om meningsskiljaktigheterna i KPD:s politbyrå. Han har varken sökt bevisa, att jag tillhörde oppositionen i KPD, eller att jag någonsin vid någon tidpunkt och på någon plats bedrivit kontrarevolutionär agitation och organisation mot Sovjetstaten. Hur kan man komma till ”Kontschanije sljedstwo” utan att saken behandlats inför domstol? Hur kan man anse mig skyldig utan att ha bevisat det?”

Den gamle domaren hörde på mina invändningar, svarade emellertid inte på mina frågor utan förklarade: ”Jag har det intrycket, att i ert fall ett misstag föreligger. Men jag är övertygad om att allt skall reda upp sig och ta en god vändning för er.” Han talade i en lugn, faderlig ton och vann mitt förtroende allt mer och mer. Varför skulle jag inte tro honom? Var kanske inte hela häktningen ett misstag? Och när han sedan började skriva ett nytt protokoll ord för ord så som jag önskade och gång på gång frågade mig, om jag tyckte det var riktigt, hyste jag inte längre några tvivel om en lycklig utgång. Protokollet var slutfört, och han räckte mig första bladet för underskrift. I detta ögonblick återvände allt tvivel och allt misstroende: ”Nej, jag skriver inte under!” – ”Men varför inte det?” – ”Jag tror er inte.” Röd som en kalkon hoppade min volgatyske rannsaktionsdomare upp och fåktade med armarna: ”Hur kan ni våga tala i en sådan ton till en åklagare i Sovjetunionen!” – Den gamle mannen ingrep lugnande, uppmanade mig inte vidare att skriva under utan tryckte på knappen. Någon knackade, en soldat i stram hållning visade sig i dörren, och jag fördes tillbaka genom de för mig nu redan bekanta gångarna till ackompanjemang av den fyrkantiga dörrnyckelns slag mot koppelspännet.

Under tiden hade det blivit höst. Regnet rasslade ned från det finmaskiga nät, som upptill bildade avslutningen på luckorna framför fönstrena. Vid ett tillfälle skulle vi få låna böcker. Jag bad Tasso beställa en tysk bok då två av fångarna inte kunde läsa ryska. Vi fick ett band Brentano med ”Hinkel, Gockel och Gackeleia” och hans härliga dikter. Käthe Schultz och jag sökte ut den dikt vi tyckte bäst om. Vi lärde oss den utantill för att ha något, som vi kunde sätta i förbindelse med vår vistelse i Butirki och för att aldrig glömma varandra. Vi satt rygg mot rygg och lärde oss den. Den ene läste upp den för den andra:

”Von den Mauern Widerklang.
Ach, im Herzen fragt es bang,
Ist es Ihre Stimme?
Und vergeblich sucht mein Blick,
Klinget mir ein Ton zurück,
Ist's nur meine Stimme.

An der Mauern höhern Rand
Sind die Blicke hingebannt,
Doch ich seh' nur Sterne.
In der hohen Himmelssee
Ich die Sterne küssen seh'.
Wären's unsere Sterne ..."

Vi satt hos varandra och viskade våra älsklingsdikter och nynnade folkvisorna från forna dar i varandras öron. – ”Har ni sytt säckar ännu? Ska ni inte torka litet bröd?” förmanade oss våra ryska grannar och skakade på huvudena åt vårt lättsinne och oförstånd. – Om Sibirien talade man ideligen.

När redan första snön fallit, upplöstes cell 31. En natt skallade ropet: ”Alla i ordning med utrustning!” Vi förmodade att det var fråga om visitation och all förbjuden egendom flög i klosettspannen. Men det var mycket värre. Vi måste skiljas från alla vänner och bekanta, som vi fäst oss vid. Sådana avsked var alltid hjärtslitande. Då grät man mycket mer än senare vid domslutet. Den lilla Rosa Josephsberg stod i sina tvärstrimmiga, röda och vita byxor och glömde i förtvivlan att klä på sig. Väninnor låg i varandras armar. Man visste, att man aldrig skulle se varandra mer i livet, och att var och en hade ett fruktansvärt öde att vänta. – Hur lätt bär inte en människa sin olycka, när hon har en medkännande gelike vid sin sida.

Även i cell 23, min nya vistelseort, var över 100 kvinnor inspärrade. Men där härskade en annan ton, där fanns ingen Tasso, som ingrep utjämnande och förmedlande. I denna cell mötte jag tyskan Gertrud Tiefenau. Hon hade redan suttit ett och ett halvt år i rannsakningshäkte. Sommaren 1937 hade NKVD häktat henne, som hon gick och stod. I korta strumpsockor, med nakna ben, klädd bara i en tunn blus och en lätt kjol, utan kapp och utan täcke hade hon redan tillbragt ett och ett halvt år i Butirki. Understundom hände det att en medlidsam själ lät henne logera för natten under sin kapp eller sitt täcke, men annars låg hon på de bara bräderna som en hund. Under den kalla årstiden kunde hon aldrig vara med om promenaden, och när det blev varmt och hon försökte gå ut på fängelsegården, svimmade hon genast.

Gertrud Tiefenau hatades av nästan alla fångar. Man kallade henne ”tysk fascist”, ty hon nöjde sig inte med att inlämna skrivelser eller böner till fängelseledningen utan utnyttjade varje tillfälle att protestera mot de ohyggligheter, som vederfarits henne. Varje morgon begärde hon att få tala med ”korpusnoj” endast i avsikt att få tillbaka sina kläder och underkläder, som hon hade lämnat kvar i sitt rum vid häktningen. Genom sina ständiga protester var hon naturligtvis bekant över hela fängelset och stod redan på den svarta listan. Vid dylika uppgörelser med fängelsepersonalen råkade hon vanligtvis i häftigt uppror och skrek till tjänstemännen: ”Ni är inte ett dugg bättre än de tyska fascisterna! Nej, ni är ännu värre, ty ni påstår, att ni är socialister!” Dessa uppträden ådrog henne gång på gång mörk arrest och fängelseledningen hade givetvis inte en tanke på att ge henne ett klädesplagg av något slag. Då hon stod på svarta listan, kom hon automatiskt vid första maj festligheterna och i november vid firandet av oktoberrevolutionen i mörk arrest. Hon berättade för mig, att man en gång spärrade in henne naken i flera timmar i en cell. Trots det resultatlösa i hennes kamp lät hon inte kväsa sig. Tyvärr hade hon också till följd av sitt retliga lynne ständiga sammanstötningar med medfångarna och hade ofta orätt.

Hon hade häktats, därför att hon i sitt företag – hon arbetade som metallarbeterska – vid ett samtal med en rysk arbetare hade fällt yttrandet: ”Den enda nazisten med förstånd är Goebbels.” Anklagelsen lydde ”kontrarevolutionär agitation”. Jag förmodar, att hon senare från fängelset vände sig till Tyska legationen i Moskva, ty hon blev efter två års vistelse i rannsakningshäktet direkt utvisad till Tyskland och där inte häktad. Det erfor jag först 1940 i Berlin, när min mor besökte mig i fängelset där. Gertrud Tiefenau hade hållit sitt löfte, som vi

hade givit varandra i cellen hösten 1938, att om den ena skulle återfå friheten, skulle hon överlämna ett meddelande till den andras mor.

Mitt uppehåll i cell 23 skulle blott vara kort tid. Efter det sista förhöret gjorde jag mig allehanda förhoppningar, såg redan mig själv i Paris, och alla tankar på Sibirien sköts undan. Då ropade man en kväll vid tiotiden genom klaffen: ”Stefanie Brun och Margarita Genrichowna Buber-Nejman i ordning med utrustning!”

Vad skulle nu hända? Förlamad och ur stånd att ens packa säcken, skakade jag många händer till avsked, såg Gertrud Tiefenau för första gången i tårar, såg in i många deltagande, sorgsna ansikten och visste blott alltför väl, vad det betydde att bli utkallad klockan tio på kvällen tillsammans med Stefanie Brun, en ryska, syster till folkkommissarie Unschlicht. Nu skulle jag få min dom.

Därute i gången stod sex andra kvinnor med knyten och bland dem Grete Sonntag. Parvis måste vi anträda vår marsch och tysta gick vi genom det nattliga fängelset, och i takt med dörrnyckeln och mitt klappande hjärta sjöng det oavbrutet i mina öron: ”Frisch auf Kameraden, aufs Pferd, aufs Pferd ...”

Man låste upp en cell. Vi satt på en bänk som främlingar utan att ens se på varandra, bredvid var och en låg ett knyte och var och en stirrade på dörren. Vems tur skulle det bli först? Händerna var stela och i öronen sjöng det och sjöng det...

”Stefanie Brun!” Hon reste sig långsamt och höll sig vid utgåendet fast vid väggen. Jag såg hennes lilla, ådriga, gula hand och de märkvärdiga benen, som var lika tjocka nedtill som vid vaden. Dörren slog igen bakom henne. En av kvinnorna jämrade sig svagt. – Efter knappast två minuter kom Stefanie Brun tillbaka och sade med djup, bruten stämma: ”Åtta år”. – Nästa namn: ”Margarita Genrichowna Buber-Nejman.” Man förde mig in i ett stort rum alldeles bredvid cellen, med ett bord, som stod på snedden i ett hörn och var överklätt med en röd duk; stora porträtt av Stalin och Beria hängde på väggarna. Bakom skrivbordet satt en nyrakad NKVD-officer med röda kinder, splitterny uniform och ljusbruna axelremmar. Han räckte mig ett papper, på vilket, skrivet med skrivmaskin, stod: ”Margarita G. Buber-Nejman som ’sozialnyj opasnyj element’ (samhällsfarligt element) dömd till fem års arbetsläger ...” Han höll fram en blyertspenna åt mig, med vilken jag antagligen skulle skriva under. Jag uppfattade inte riktigt, vad han sade. ”Skall jag skriva under detta? Får jag be om ett papper, jag ämnar protestera mot denna dom! Jag är oskyldig. Jag begär domstolsförhör.” – ”Papper och penna erhåller ni, när ni är i er cell.” En soldat grep mig i armen, sedan satt jag på bänken bredvid Stefanie Brun. Nästa namn ropades upp. Den ena efter den andra återvände. Grete Sonntag med fem år, Nadja Bereskina med fem år, marskalk Jakirs kusin med tio år, sömmerskan Rebekka Sagorje med åtta år, den adertonåriga dottern till en officer i röda armén med fem år, en ryska, mångårig medarbeterska i Komintern med tio år. Ingen grät, ingen skrek förtvivlat, ingen sade ett ord. Domarna hade fällts av ”Osoboje Soveschtschanije” (Särskilda kommissionen).

Sedan förde man oss åtta kvinnor förbi det unket luktande badrummet, där en syrsa gnällde monotont, till en liten dörr, som öppnade sig mot en gård med en massa vinklar och vrår. En skarp elektrisk lampa belyste den gotiska bågen av en ålderdomlig port. Man förde oss, som fått sin dom, till källarvåningen i ”Pugatschew-tornet”, det torn, i vilket enligt berättelsen den medeltida bonderevolutionären Pugatschew hade legat i kedjor, tills han blev styckad.

Ett halvcirkelformigt rum, vars gotiskt välvda tak bars upp av en mäktig pelare, längst uppe under taket ett mycket litet spetsbågefönster och området mellan vägg och pelare belagt med samma ”naris” (bräder) som i alla andra celler i Butirki. Genom tornet löpte tjocka centralvärmerör, som knäppte och klunkade hela natten. Vi satt på bräderna, ingen tog av sig kappan

eller skorna eller schaletten eller mössan. Med våra säckar bredvid oss satt vi hela natten tysta och väntade. En gång viskade Stefanie Brun intill mig: ”Om man överlever också detta ...”

Grete Sonntag hade lutat sig mot pelaren. Hennes sorgsna djurögon stirrade på någon punkt på den mitt emot liggande väggen. – Morgonen kom, klaffen föll ned och man räckte in åtta brödransoner och en tekanna med hett vatten. En av oss gick och tog emot det, ställde det på bräderna och kröp tillbaka till sin gamla plats. Ingen tänkte på att äta och dricka. – Plötsligt lyssnade alla. I ett hörn bakom pelaren plaskade vatten. En av oss hade lagt märke till att det i denna cell fanns en vattenledning. Hon hade stigit upp och tvättade nu tveksamt sina händer och sitt heta, utvakade ansikte. Jag märkte, hur Grete Sonntag började röra på sig. Med snabba, bestämda rörelser drog hon av sig sina skor, rev av sig baskermössan, lade kappan omsorgsfullt bredvid sig, kröp ur blus och kjol, strök dem släta och bredde ut dem på bräderna. Därpå steg hon utan att säga ett ord ned på golvet och gick till vattenledningen. Där klädde hon av sig naken och började tvätta sig och frusta. Sedan kom det en kvinna till och sedan ännu en och slutligen stod alla åtta kvinnorna omkring vattenkranen. Vi började prata och kände oss upplivade, och då Rebekka Sagorje anmärkte, att man nu också kunde tvätta sina underkläder och genast satt i gång med tvätten, prisade alla denna härliga cell, i vilken det till och med fanns vattenledning, och det såg ut, som om kvinnorna fullständigt glömt bort sina tio, åtta och fem år i Sibirien.

Varje dag begärde vi av vakterskan papper och penna för att protestera mot våra domar, och varje dag tröstade man oss med att nästa dag skulle vi få det begärda. – Ännu skilde sig dagen för oss som dömts inte på något sätt från rannsakningsfångarnas, det var bara det att vi bodde i ett gammalt torn. Som vanligt tjugu minuters promenad, ibland också mitt i natten, på en liten gård full av prång.

En gång var vi ute på promenad vid midnatt. Det hade fallit snö. Framför mig gick Rebekka Sagorje i tunna lågskor och en brun, elegant sammetskappa. När vi kom in i ljuskretsen från lampan, såg man de små snöflingorna hänga i hennes blonda, vågiga hår och hennes ansikte, som alltid påminde mig om lärjungen Johannes i Leonardo da Vincis Nattvarden, hade fått en röd färg av den kyliga nattluften. Mången gång ljöd på långt håll ett ”Stoj!” (Halt!) från fängelsets vaktorn, annars hörde man inte ens stegen i den mjuka snön. Då hördes plötsligt i natten ett nyfött barns hjälplösa gnäll. Vi stannade gripna och såg i den riktning, varifrån ljudet kom, förvånade över att det här i fängelset fanns spädbarn. Ljudet kom från Pugatschewtornet. Vi stod och lyssnade på dessa mänskliga tongångar utan att vår vakterska ingrep, hon glömde till och med att kommendera ”Ruki nasad!” Över oss i tornet satt häktade mödrar med nyfödda barn.

V. Transporten till Kasakstan

OCH VI ÅTTA KVINNOR började förbereda oss för transporten till Sibirien. På centralvärmeröret torkade vi bröd. Var och en sydde sig av trasor små säckar i olika storlekar. Man talade sällan om framtiden. Om sina barn berättade alla. De som hade små barn hade mindre bekymmer än mödrarna till vuxna döttrar eller söner. Stefanie Brun plågade sig natt och dag med frågan om hennes 16-åriga dotter också häktats, ty enligt sovjetlagen göras också vuxna barn ansvariga för sina föräldrars politiska brott.

Sedan kom dagen för vår avfärd från Butirki. Vi gick med våra knyten till en så kallad avpolletteringscell, där vi fick tillbaka våra handväskor och kappsäckar. Värdeföremål och guld hade dock tagits om hand och i stället utlämnades noggrant uppgjorda kvitton på dessa. Även muggar och nycklar tog man från oss och ännu en gång utfördes en grundlig kroppsvisitation i samband med sökandet efter mordinstrument av alla slag. Sent en eftermiddag steg vi upp i fångbilen på en gård i rannsakningshäktet. Jag var sist i raden, och det fanns ingen

cell ledig i bilen, varför jag fick stå i mittgången. I den skumma dagern upptäckte jag bakom ett galler, som delade vagnen i två hälfter, några manliga fångar. Jag fick veta, att bland dem befann sig två tyskar. De kom genast fram till gallret och jag såg för första gången män i lägerkläder med stoppad vaddjacka, stoppade byxor och rund mössa med öronskydd. De var båda lärare vid Karl Liebknecht-skolan i Moskva, hette Litten och Gresitzki och hade redan två och ett halvt års koncentrationsläger bakom sig. Nu var de efter en ny rannsaking på sju månader på väg tillbaka till Sibirien för att tjäna av sina återstående två och ett halvt år. ”Vi förs nu till ‘peresylnyj’-vagnen, där man rangerar transporterna till Sibirien, där ska vi berätta för dig, vad vi har upplevat.” Inifrån cellerna ropade kvinnorna och frågade, om männen inte hade mött deras häktade anförvanter i rannsakningshäktet. Blott Grete Sonntag fick veta, att hennes man för kort tid sedan ävenledes dömts till fem års koncentrationsläger men redan fått transport.

På en godsbangård steg vi av. Vi måste gå fem och fem i led, kvinnorna i täten. Soldater med gevär med påsatt bajonett gick nervösa vid sidorna om oss. Jakirs kusin kräktes av ängslan och spänning. Det var en fuktig, dimmig afton. Medan vi stod där, såg jag nedför en gata, som gick fram mellan brädstaket å ömse sidor, och där gick två människor arm i arm genom aftonen. En fruktansvärd smärta grep mig vid tanken på den förlorade friheten. – Med ”dawaj, dawaj” drev man oss över spåren, och plötsligt ljöd ett kommando. Jag förstod inte kommandoordet, och först när de andra satte sig i smutsen, gjorde jag detsamma. Bredvid mig hukade sig Nadja Bereskina och fnittrade. ”Vad skall detta betyda?” – ”Det vet inte jag heller. Men säkerligen måste vi dölja oss för någon”, var Nadjas förklaring.

Sedan fortsatte vi marschen och närmade oss en fast järnvägsvagn utan hjul, den så kallade ”peresylnyj-vagnen”. Innan vi hunnit in, viskade Nadja till mig: ”Du får inte säga därinne, att du är en ‘politisk’, hellre ‘prostitutka’ eller ‘rastrat’ (försnillning).”

Jag hann inte fråga henne, vad hon menade med detta. Man sköt oss genom vagnsdörren in i ett med dålig belysning försett rum, delat på längden av ett nät, som räckte till taket. En lukt av fotogen, tobak och svettiga människor fyllde rummet. Ett virrvarr av stämmor och rop hälsade vår ankomst. I en bur låg människor i två våningar, de flesta på magen, med ansiktena vända mot gallret. Genom en skjutdörr trängde vi oss med våra knyten en och en in i den smala gången mellan gallret och kojerna. Jag såg ingenting annat än kortklippta manshuvuden och nakna överkroppar. Från alla håll ropade man: ”Hur många år?” – ”Varför?” – ”Kommer ni från Butirki?”

En klar, genomträngande barnstämma överröstade det allmänna larmet. Jag lutade mig mot gallret för att kunna se bättre. Var det verkligen ett barn? Då upptäckte jag mellan alla manshuvudena ett illmarigt skrattande ynglingaansikte. ”Men hur gammal är du då?” – ”Tretton år, tant!” – ”Och varför är du här?” – ”För stöld”, kom det stolt tillbaka.

Det var den första barnfången jag sett i mitt liv. Men för honom tycktes fängelset inte ha något skräckinjagande. Han var bland sina likar och visste, hur man i ett sådant fall skulle bete sig.

Vi stod och såg oss hjälplösa omkring, ingenstans fanns det plats. Blott Nadja Bereskina hade fått en tillflyktsort. Nu förstod jag hennes nyss viskade uppmaning; för en prostituerad tryckte männen genast ihop sig, men ”politiska” var inte något uppskattat sällskap. – Efter många förfrågningar på olika håll kröp vi in i ett hörn i övervåningen. Bredvid mig skralade en drucken man. Luften gick endast med svårighet att andas. När man satte sig rak, stötte man huvudet mot taket. ”Här kommer vi att fånga de första klädlössen”, fastställde Stefanie Brun med sakkunnighet. ”Jag hoppas att den där bredvid dig uppför sig någotsånär anständigt. Han tycks vara stupfull. Var får de väl vodka ifrån?” – ”Säkerligen har de mutat soldaten.” –

”Kom Gretuschka, inte tappa modet, låt oss röka en machorka”, och med darrande händer rullade hon en cigarrett åt sig och en åt mig. Jag måste först lära mig denna konst.

Från gången ropade någon: ”Var är tyskan?” Jag rutschade framåt. Nedanför stod Litten, en av de båda tyska lärarna. ”Har ni fått någon plats?” – ”Ja, här är ganska bra.” – ”Vill du klättra upp till oss. En till får plats här, om vi kryper ihop.”

Vi satt hopkrupna på bräderna, medan Litten berättade om sina öden och polarlägret Kolyma. Han och Gresitzki vistades som emigranter i Sovjetunionen. De var till yrket lärare och undervisade vid Karl Liebknechtskolan i Moskva. 1936 häktades båda av NKVD och anklagades för trotskism. Som anklagelsematerial och bevis för deras trotskistiska verksamhet visade rannsakningsdomaren dem några förlagsprospekt, som de båda lärarna fått sig tillskickade från tyska emigrantförlag i Schweiz, Holland och Tjeckoslovakien. Då det på dessa förlag kommit ut böcker, som i Ryssland var förbjudna som trotskistiska, gällde prospekten som trotskistiskt material och deras innehavare som trotskister.

Båda fick en dom på fem års koncentrationsläger och fördes i fängtransport till Kolyma i Nordsibirien. – För första gången hörde jag talas om livet i ett läger, om arbetet i Kolymas guldgruvor, om skörbjugg och fångarnas långsamma avtynande till följd av hjärtsvagheter. ”Det farligaste är, när man ådrar sig en sårskada i bergverket och måste ligga. Då sväller benen, som om man hade vattusot. Kolyma ligger nämligen på en högplatå, ett par tusen meter över havsytan, och därtill kommer den tunna polarluften. Hjärtat håller inte ut. – Utom guldgruvan har vi där en försöksstation för jordbruk. Där arbetar huvudsakligen kvinnorna. Och det finns 400 i Kolyma födda barn. De är förhållandevis friska. Den vackraste tiden däruppe är höbärgningen under den korta sommaren. Då måste alla hjälpa till. Ja, och då ingås äktenskapen och nya barn kommer till.”

Framför gallret gick vaktposten fram och tillbaka. Vi satt i mörkret och viskade. Omkring oss snarkade man och det luktade illa. Ur ett hörn kom två älskandes tisslande. – Efter månaders och mången gång årslångt rannsakningshäkte träffades här i denna håla män och kvinnor för första gången åter. Och behovet att älska kom människorna att glömma alla utståndna lidanden och ångesten för det kommande.

”Men varför har man hämtat er tillbaka till Moskva? Berätta allt”, bad Stefanie Brun. – ”Det är det skändligaste och sorgligaste kapitlet. Den förre direktören för Karl Liebknecht-skolan, som också var fånge i Kolyma, angav oss och förrådde oss för läger-NKVD, i förhoppning att förkorta sin egen strafftid. Han påstod, att vi inte blott var trotskister utan även spioner. Efter denna angivelse transporterade man oss tillbaka till Moskva. Vi har suttit sju månader i Butirki. Hos rannsakningsdomaren pryglade man oss brutalt. Gresitzki satte de på en kokhet centralvärmeledning, tills huden på hans stjärt sveddes av. Men det förfälskade protokollet skrev vi trots detta inte under. Därför stannade det vid den första domen på fem år, och nu är vi på väg till två och ett halvt år en gång till ... Om vi överlever det? Det tror jag knappast. Hör du, min far bor i Berlin, Bergstrasse nr 5. Om du skulle överleva, skicka honom i alla fall ett meddelande, så att han får veta, vilket slut jag fick ...”

Litten var 27 år gammal. När jag nästa morgon såg hans ansikte i dagsljus, förstod jag, att han hade givit upp.

Nästa morgon började man ordna transporter. Först avgick de transporter, som var destinerade till Centralsibirien och Fjärran östern, sedan de till Nordsibirien, med dem Litten och Gresitzki. Vi tryckte varandras händer till avsked, och Litten vände bort huvudet, för att vi inte skulle se hans tårar.

För transport till Nordsibirien uppropades också två av våra kvinnor: kusinen till marskalk Jakir och den gamla kominterntjänstemannen.

Framemot middagen sammanställde man en grupp på 15 kvinnor och många män. Stefanie Brun, Grete Sonntag, Rebekka Sagorje, Nadja Bereskina, den unga adertonåriga polskan och jag var bland dem. Fem och fem, med säck på ryggen, gick vi i iltempo tvärs över de ändlösa raderna av skenor till en fångvagn. ”Halt!” För tredje gången under loppet av en timme upp-ropades vi och måste anmäla oss: fångnummer, namn, förbrytelse och strafftid. ”Nummer 174475 Margarita Genrichowna Buber-Nejman, sozialnyj opasnyj element, 5 år.” Ännu gick det trögt, men under loppet av de närmaste åren lärde jag mig att rabbla upp dessa ord.

Under rytanden och knuffar klättrade vi upp för de höga fotstegen till fångvagnen, en vanlig rysk järnvägsvagn med den skillnaden att de enskilda avdelningarna var avspärrade från gången med skjutgaller. En avdelning hade fem liggplatser, och om man räknade med bagagehyllorna sju. Man stoppade in oss sexton kvinnor i en avdelning. Nio måste ligga tätt sammanpackade med ansiktena vända mot gallret. De andra satt på bänkarna. Transporten till Sibirien varade i veckor, och uppehåll gjordes blott i två etappfångelser. I en sådan fångkupé fanns det inget fönster och ingen belysning utan blott en dåligt fungerande ventil uppe vid taket. I alla övriga avdelningar i vagnen låg manliga fångar. – Här viskade man inte längre utan gav högt uttryck åt sitt misshag. De medföljande vakterna svor och fångarna svor tillbaka. – Vid utdelandet av bröd och te visade det sig, att det inte fanns något att dricka i, ty i fångelset hade man tagit från oss all servis. Slutligen kom man över en liten rostig konservburk, ur vilken vi drack alla sexton. Förplägnaden under transporten bestod av 600 gr. svartbröd dagligen, en torkad, salt fisk, ungefär så stor som en böckling, och tre gånger om dagen te med ett stycke socker. Det var allt. Fisken var så hård som ett stycke papp och dess kött mörkrött av salt. Hade man förtärt den av hunger, så försmäktade man av törst. Ju längre vi avlägsnade oss från Moskva, desto knappare blev reseprovianten. Först försvann sockret, sedan tebladen i det heta vattnet och slutligen vankades det endast en halv saltad fisk. Och det åtföljande vaktmanskapet blev från dag till dag allt försumligare och latare. De hade ingen lust att hämta tevatten, alltså måste vi törsta. Hela dagen skrek och tiggde fångarna: ”Kamrat natschalnik, ge oss litet vatten, ge oss litet te!” – ”Tig! Vid nästa station ska vi hämta åt er”, svarade den utanför gallret oberört patrullerande soldaten.

Värst var det, när man skulle gå på klosetten. Vagnen var överbelagd mer än dubbelt. Det fanns endast en klosett, och posterna ville inte föra fångarna fram och tillbaka hela dagen. Därför bestämde de: ”Tre gånger om dagen får ni gå ut och var och en får blott två minuter på sig!” Under dessa två minuter såg soldaten intresserat genom spionen i klosettdörren. Vi hade väl varit fyra eller fem dagar på väg, när jag vid ett sådant tillfälle förlorade behärsksningen och överöste den harmlöst grinande soldaten med alla tyska eder, som föll mig in. Det gjorde emellertid inte det minsta intryck på honom. – De manliga fångarna fann på en annan utväg, de kastade vatten genom gallret ut på gången helt enkelt.

Av de sexton kvinnorna i vår avdelning kände jag blott de fem från Butirki. De övriga kom från ett annat rannsakningsfångelse i Moskva. Alla var politiska fångar. Deras goda lynne var mig obegripligt. Vi befann oss på väg till Sibirien, alla hade fått domar på mellan 5 och 10 år, vi låg så sammanpressade, att vi blott med möda kunde röra armarna och någon riktig sömn var inte att tänka på. Vad gjorde emellertid dessa kvinnor? Vid avfärden från fångelset hade de fått tillbaka sina handväskor och därmed också spegel, puder och läppstift. De pudrade och sminkade sig och började kokettera med vaktmanskapet genom gallret. Hur intensivt hatade jag inte då kvinnökönet! Hur kunde de le mot och växla vänliga ord med dem, som hjälpte till att beröva oss friheten, som var en del av NKVD-apparaten? Sorgsna och betryckta var blott Stefanie, Rebekka, Sagorje, Grete Sonntag och en ungefär 22-årig stilla, blond flicka, som såg ut som en riktig familjeflicka. Bredvid den 23-åriga robusta och högljudda Nadja Bereskina verkade hon som en sextonåring. Varje gång hon måste säga sitt namn, förbrytelse och strafftid blev hennes kinder röda. ”Kontrarevolutionär organisation. Åtta år.”

Vi kom i samspråk med varandra. Hon hade arbetat som sekreterare åt en fabriksdirektör. Politik intresserade henne inte. Hos rannsakningsdomaren hade man visat henne en anklagelse, som gick ut på, att hon tillsammans med sin chef och 30 till större delen för henne obekanta personer hade varit verksam i en kontrarevolutionär trotskistisk organisation, som utfört sabotagehandlingar i fabriken. Hon förklarade vid förhöret, att hon ingenting visste om detta, och att hon aldrig hört något dylikt om sin chef. Rannsakningsdomaren fordrade under hotelser, att hon skulle erkänna sina brott. Hon bedyrade gång på gång sin oskuld, varpå han med korta avbrott lät henne stå i två dagar. Men när hon inte heller då gjorde den önskade bekännelsen, grep han om hennes hals och höll henne så, tills hon förlorade medvetandet. Sedan skrev hon under allt. Därpå häktade NKVD hennes forne chef och 30 andra.

Efter ett par dagars vistelse i stolybinskij-vagnen avtog kvinnornas munterhet på ett märkvärdigt sätt. Man visste knappast, om det var dag eller natt. Alla låg hopkurade med uppdragna knän och dåsade. Några trodde sig veta, att vi redan hade Kasan bakom oss. Ofta stod vår vagn stilla en hel dag. Då var luften i vagnen sådan, att man kunde kvävas. Från vattenkranen i klosetten kom sedan länge inte en droppe vatten. Vad skulle det för resten tjäna till att tvätta sig, allt var så likgiltigt. Om man blott kunde sova och aldrig mer vakna. Åtta, tio eller tolv dagar hade kanske gått sedan Moskva, då kommandot: ”Alla i ordning” ryckte oss ur vår slöhet. Vi var i Sisrin, vårt första etappfängelse. Fullständigt utmattade och igengrodda av smuts kröp vi ut ur vagnen. ”Dawaj! Dawaj! Uppställning fem och fem!” Och så bar det iväg över järnvägsskenorna. På godsbangården stod två lastbilar. Vi halade upp varandra. Den kalla luften gjorde en vimmelkantig. Man packade ihop allt fler och fler på bilen och sedan gick det i rask fart genom staden, i vilken det blott tycktes finnas trähus. Det ena såg ut precis som det andra. Jag stod vid kanten av flaket och höll mig krampaktigt fast i en järnkedja. Två soldater med påsatt bajonett satt på lastbilens bakre vägg. En liten pojke på skridskor åkte bredvid oss ett stycke med rasande fart och skrek med full hals: ”Wragi naroda! Wragi naroda!” (Folkfiender, folkfiender!)

Det överfulla fängelset i Sisrin tog emot oss. Ett mörkt badrum, som luktade unket, avlusning, och sedan äntligen en cell. Den var våt som en klippgrotta och hade britsar av ohyvlade bräder. Vi fick veta, att fängelset förut varit ett garveri. Man satte fram en soppa åt oss, som visserligen var varm men sur. Vi slukade den med glupande aptit. – På natten vaknade jag förskräckt ur sömnen. På britsarna och golvet viplade det av råttor, som pipande slogs om vårt torkade bröd och var så ”tama”, att de trampade över de sovandes kroppar. När det dagades konstaterade vi, att alla brödsäckar hade hål stora som tvåkronor.

Tre dagar fick vi vila ut i detta rättparadis och sedan fortsatte färden. – Vår transport hade utökats med några politiska manliga fångar, flera officersfruar, fem havande kvinnor, en 70-årig fru och två kriminella kvinnliga fångar.

Vägen till stationen måste vi tillryggalägga till fots. På den mörka, översnöade gatan marscherade vår kolonn. De havande kvinnorna och gumman plumsade mödosamt i sina walenki (filtskor) i sista ledet. ”Dawaj, bystreje!” (Raska på, fortare!) skällde en ung rysk vaktpost. ”Bli inte efter, kvinnor!” Leden i kolonnen drog sig alltmer från varandra. ”Kamrater i täten, gå inte så fort, kvinnorna kan inte hålla jämna steg!” Kolonnen stod stilla, och ett par manliga fångar lämnade ledet. Trots vaktposternas rasande protester gick de fram till kvinnorna: ”Ge oss era knyten! Gå längst fram i första ledet och bestäm takten! Låt bara soldaterna ryta!” Genast följdes deras exempel även av andra män och vi gick utan säckarna lätt och obesvärat till godsbangården.

Inne i vagnen började ett formligt slagsmål om platserna. Först efter en stor batalj utrymde den vakthavande NKVD-natschalniken ännu en avdelning för kvinnorna. I vår kupé hade de båda kriminella brett ut sig och gjorde anspråk på var sin bagagehylla, på vilken förut två

kvinnor hade legat. När vi protesterade mot detta, fräste de: ”Kom oss inte för nära! Vi har gonorrhé och syfilis!” Ingen av oss var vuxen dessa megäror, och alltså måste vi pressa oss samman ännu mera.

Redan låg Ural bakom oss. Av en vaktpost hade vi fått veta, att målet för vår resa var Karaganda.

Hur många tusen kilometer skilde oss nu inte från Moskva och vilket oövervinnligt avstånd från våra hem, från de människor, som vi älskade, från vår hembygd. – Jag låg med ansiktet pressat mot gallret och kunde inte längre hålla tillbaka tårarna i hopplös förtvivlan. – ”Satschem platschesch?” (Varför gråter du?) frågade vaktposten, stannade vid gallret och började trösta mig: ”Det är inte så farligt, du kommer ju tillbaka hem en gång, du också.”

VI. Ankomst till det sibiriska koncentrationslägret Karaganda

I KVÄLLNINGEN lastades vi av på godsbangården i Karaganda, ungefär 100 personer, män och kvinnor. Det hade bildats isgata och de försvagade människorna med sina knyten gjorde kullerbyttor över skenorna. ”Dawaj! Dawaj!” röt de ilska vaktsoldaterna och fäktade med sina bajonetter. Vi fördes över en stor, öppen plats mot en starkt belyst träport, förbi ett spöklikt vaktorn av trä och ett långt ståltrådsgaller. Kommandoordet ”Stoj!” ljöd, och vi trädde en och en under uppgivandet av namn, fängnummer och förbrytelse in i koncentrationslägret Karagandas karantän. Proceduren där tog timmar i anspråk. Vi satt frysande på våra knyten och sedan fick vi komma in i bastun. Alla klädesplagg måste avlämnas för avlusning. Var och en försökte att rädda vad han kunde från detta öde, ty det gick ett rykte, att man inte blott fick tillbaka kläderna svedda, utan att det dessutom efter behandlingen var ännu mer löss i dem. Denna bastu stod under uppsikt av män, och kvinnornas protester och fordran, att de skulle lämna rummet, besvarades med gapskratt. Varje fånge erhöll en bleckbricka, mot vilken hon fick en halv träbytta hett vatten vid vattenpannan. En dylik sibirisk lägerbastu är ett illaluktande, fuktigt, halt rum, där man står tätt inpå varandra, där det inte finns en torr fläck, där man kan lägga sina kläder, och där det kommer till stormiga uppträden, när den ene lyckats komma över litet mer vatten än den andre. Och i detta myller gick en man fram och tillbaka och fyllde vattentunnorna, vilket han naturligtvis hade tid till senare, men han ville inte gå miste om nöjet att vid passerandet fram och tillbaka klappa de nakna kvinnorna på stjärten. För varje gång fick han ett högljutt morrande till svar, vilket emellertid endast tycktes göra honom ännu mera upprymd.

*

I karantänen i karagandalägret bodde vi i en jordhydda. Det är en barack av lera, vars tak når nästan ned till marken och vars boningsrum befinner sig under jordytan. En sådan jordhydda är som en källare. Under vintern ser man av den blott en stor snöhög, och när det snöat under natten, måste man på morgonen gräva sig väg genom snön. I denna semljanka (jordhydda) fanns ett enda stort rum med en söndersprucken ugn av lera, grovt hopslagna bräder att ligga på och på lergolvet många föregående transporters smuts och lämningar.

I ett litet förrum låg en hög stora stenkolsklumpar och bredvid en yxa, men ingenstans den minsta lilla träbit. Hur skulle man då kunna göra upp eld? Jag gick uppför trappan och begav mig ut för att söka efter ved. Här i karantänen kunde vi för första gången röra oss ”fritt”, var inte längre instängda i en cell, och varje steg var inte bevakat. Omkring karantänen sträckte sig ett taggtrådsnät och i hörnen på detta reste sig vaktorn. Men man kunde obehindrat röra sig mellan de olika barackerna och jordhyddorna. Framför ett skjul såg jag några lådor, där hade jag ju veden jag sökte. Jag tog med mig en av lådorna till hyddan och satte omedelbart i

gång med att hugga sönder bräderna. Jag hade emellertid inte hunnit långt, förrän en man kom rusande ned för trappan och grep mig i armen. ”Följ med till natschalniken! Knycka en låda! Då tyckte du, att du hade gjort ett gott kap!” Om mina medfångar inte hade kommit mig till hjälp, hade den första dagen av min vistelse i lägret slutat i arresten. Nu stod vi inför samma svårighet. Några trästickor hade vi emellertid kunnat rädda. Jag vände på yxan och började slå sönder stenkolen i mindre stycken. Men yxan var inte avsedd för detta ändamål. Den lossnade från skaftet, och när jag lyfte den för att måtta ett slag, flög yxhuvudet i skallen på mig. Om denna inte varit av så kraftigt material, hade jag besparat mig många år i koncentrationsläger. När vi äntligen hade fått eld, rök ugnen ur alla sprickor, och vi hade valet mellan att frysa ihjäl eller kvävas ihjäl. – Maten i karantänen var osedvanligt usel. Man fick en grynvälling, som alltid var sur, och en liten ranson bröd. I detta sammanhang måste jag framhålla, att det rådde en stor skillnad mellan maten i rannsakningshäktet och i karagandalägret. Brödransonen var ungefär densamma, men vällingen var vattinig och utan ett spår av fett, och gröt fick man blott sällan i Karaganda. Trots detta fordrades emellertid att fångarna skulle utföra det tyngsta kroppsarbete. Om detta likväl mera senare.

När vi skulle tvätta oss, klättrade vi upp ur jordhyddan och fyllde en konservburk med snö, som sedan fick smälta. Det var vårt tvättvatten. Kvinnorna fick ännu inte arbeta utan ägnade sig åt att göra sig vackra, och det var nästan ett mysterium hur väl de lyckades mitt i eländet. Efter sin toalett gick de ut i det strålande sibiriska solskenet till männen, som hade kommit med vår transport och som var sysselsatta med att göra hål i den hårdfrusna marken och driva ner pålar i dem. De hälsade på männen, flirtade med dem och skrattade. Och hur jämmerliga såg inte dessa manliga fångar ut! Man kunde knappast se något av deras ansikten för det yviga skäggets skull. Deras rörelser var slappa och kraftlösa, rockarna hängde löst på deras kroppar. Men när kvinnorna närmade sig, började även de att muntra upp sig. Tre män i vår transport var dömda till 25 års koncentrationsläger. Den ene, Valerij Alexandrowitsch, en ”djurtekniker”, hade haft ansvaret för boskapsuppfödningen på ett flertal gårdar, som hört till transportväsendet. Bland djurbeståndet utbröt en farsot och flera hundra djur gick under. På grund härav dömdes han för sabotage till 25 år. Den andre av de tre männen, en medarbetare till Mitschurin, Sovjetunionens berömde frukt- och sädesförädlare, berättade för oss, att Mitschurins hela medarbetarstab efter dennes död häktats och anklagats för kontrarevolutionär verksamhet mot Sovjetunionen. Den tredje var en ingenjör, vars mor var fransyska och bodde i Frankrike. Han hade korresponderat med henne och gjort kritiska anmärkningar om händelserna i Ryssland.

På kvällen den tredje dagen knackade det på dörren till vår hydda och in trädde en högre, vacker ung man. Det var Valerij Alexandrowitsch, som hade rakat sig. Orsaken till denna förvandling var Nadja Bereskina. Det var den första förälskelsen i vår transport.

Efter några dagar kom Grete Sonntag och jag överens om, att det vore bättre att arbeta någonstans i stället för att frysa eller kvävas i vår jordhydda. Kanske kunde man finna ett arbete av något slag, där man också kunde tvätta sig. Vi gick till förvaltningen och framförde vårt ärende. Där förvånades man över ett så ovanligt infall och frågade vad för arbete vi kunde utföra. ”Finns det inte någon tvättinrättning här?” – ”Jo, naturligtvis.” Man skickade oss till natschalniken för tvättstugan, som befann sig i samma barack som bastun. Natschalniken var en manlig fånge. Han sade: ”Jaså, ni vill ha arbete här? Ackordet är 75 stycken plagg per dag och man och därtill får man ett stycke tvål.” Tvålen var av samma storlek som en tändsticksask. Han kastade tvättkläderna på golvet, 75 mansskjortor och manskalsonger åt var och en av oss. När vi såg närmare på tvättkläderna, märkte vi, att de vimlade av klädlöss.

Vi fann, att det var bäst att först slå hett vatten över kläderna för att döda lössen och sedan tvätta dem. I tvättstugan fanns det en vattenbärare, ty på stäppen måste man hämta vatten ur brunnar. Vattenbäraren fyllde tvättgrytan med vatten åt oss. Vi gjorde upp en munter eld och

började arbeta. Vi stod vid tvättbrädet och gnuggade de smutsiga underkläderna och skjortorna. Bredvid oss stod vattenbäraren och lutade sig mot väggen. Han var, som vi sedan fick reda på, tjuv i det civila. Han hade ett fruktansvärt ansikte. När han hade stått och sett på en stund, sade han vänligt ”Hur bär ni er åt egentligen? Så skall ni inte göra. Ni skall tvätta på lägervis.” – ”På lägervis!” Vi tittade förvånade upp. ”Hur går det till?” – ”Man tar tvålen, stoppar den i fickan och tvätten kastar man i grytan och låter den koka en stund.” Den metoden var inte svår att lära sig, och vi tackade för det goda rådet.

Medan vi ännu höll på med tvätten, kom vår tjuv tillbaka och ställde sig och såg på oss med ett uttryck av välbehag. Plötsligt frågade han utan någon som helst närmare förklaring: ”Vill ni ha en smörgås och en gurka?” Vi blev stela av häpnad över detta övermått av vänlighet. ”Visst vill vi det, om ni har något att ge oss!” Han gick igen och kom verkligen tillbaka med två smörgåsar och två ättiksgurkor. Vi tackade honom översvallande och åt med verklig glupskhet. Men knappt hade vi svalt den sista biten, förrän tjuven närmade sig förtroligt. – Jag måste tillfoga, att Grete Sonntag utom en rysk svordom inte kunde eller förstod ett ord ryska. – Han böjde sig mot mig och viskade: ”Poidjom, kruschitsa somnoj!” (Kom, så skall vi rulla om ett slag!). Och därvid snurrade han tummarna omkring varandra och gjorde en inbjudande rörelse på huvudet i riktning mot badrummet. ”Vad säger ni? Jag förstår inte vad meningen är. Jag talar ryska så dåligt. Vad är det ni vill?” När han nu gjorde några andra handrörelser, fanns det inget tvivel om att vår tjuv ville inkassera räkningen för smörgåsarna och gurkorna. Jag förklarade med inte ringa oro situationen för Grete Sonntag. ”Vad skall vi nu göra, han är ensam med oss här i tvättstugebaracken.” Jag började tala reson med honom och förklarade för honom, att vi var tyskor, och att hos oss dylika angelägenheter inte uppgjordes på detta sätt. Han bröt ut i ett gapskratt. ”Jaså, ni är tyskor, nej, ni är fångar i Karaganda, och om ni inte lär er inse det, kommer ni snart att hungra ihjäl!” Efter något ytterligare parlamentärande tyckte han antagligen, att vi var alltför blödiga och uppgav sina ansträngningar.

I karantänen stod en barack, som var särskilt inhägnad, och i vilken de fångar upphöll sig, som efter sin internering i lägret snart skulle återfå sin frihet. Vi fick veta, att bland dem hade funnits två polskor, som redan avtjänat fem år men nu plötsligt utan angivande av orsaken hade blivit förda tillbaka från frigivningsbaracken och ”tills vidare” skulle stanna kvar i lägret. – En gång såg vi där på långt håll en transport på väg till friheten. I lägerlumpor och med något litet knyte på ryggen trampade dessa frigivna bort genom snön. Och vi stod där med klappande hjärtan och frågade oss, om även vi liksom dessa en gång efter fem, åtta, tio år, skulle få uppleva vad det vill säga att vara fri, att ännu en gång leva ett liv utan påsatt bajonett bakom sig, utan taggtrådsnät och utan dawaj-vrål? Vad betydde då lumporna?

Efter fjorton dagar överfördes vår transport till samlingsstället i Karagandalägret. Där rådde ett helt annat liv. I flera stora höga träbaracker låg hundratals människor, som väntade på sin transport till de olika räjongerna i det jättestora karagandalägret. I kvinnobaracken fanns ett genomgående, stort rum. Längs väggarna och i mitten av rummet löpte bräder i två lager. Värmen kom från en ugn, och det rådde en temperatur på ungefär 10-12 grader. Löss i tusental hängde under bräderna i täta druvklasar och störtade sig nattetid över de sovande. – Vi hade i Karaganda lyckligtvis kol, ty lägerområdet sträckte sig till Karagandas kolbäcken, i vilket också fångar arbetade. Här på samlingsstället såg jag för första gången kriminella och asociala fångar i stora mängder och dessutom många i förskräckande grad trasiga och förfallna människor. När om middagarna den tunna sojavällingen utdelades, gick gamla, orkeslösa gubbar omkring och räckte bönfällande fram sin konservburk och tiggde om lite av denna balanda.

Första natten i samlingsstället kom. Man hade uppmanat oss från alla håll att ge akt på våra saker, då de kriminella och asociala stal som korpar. Det bästa man kunde göra var att ligga på sina ägodelar och lägga packsäcken under huvudet. Men man måste skydda sig inte blott

mot tjuvar utan också mot de tusen vägglössen. Man låg på nätterna fullständigt påklädd, med handskar på händerna, fastbundna med ett snöre omkring handlederna, med schalet och en duk över ansiktet, i vilken borrats två hål för att man skulle kunna andas. Men lössen var mycket kloka djur och hittade alltid en springa, genom vilken de kunde krypa in. De kröp t. o. m. in i näsborrarna.

Under denna första natt rasade snöstormen. Jag låg med huvudet mot det lilla barackfönstret och hade inte sovit länge, förrän plötsligt snön yrde in över mig och jag förskräckt for upp. Då upptäckte jag, att man skurit ut fönsterrutan bakom mig och ryckt undan knytet under mitt huvud. Tjuvarna var verkliga fackmän.

Nästa morgon anmälde jag stölden för barackchefen och frågade, om man inte skulle kunna göra något för att få tillbaka sakerna. Hon skakade beklagande på huvudet. ”Det är meningslöst, ty vem vet, om inte någon av bevakningen har varit med om stölden.” – ”Men i min sportblus befinner sig mina samtliga kvittenser och intyg, som jag fick i rannsakningshäktet för de föremål och det guld som man tagit i förvar”, invände jag. ”Då kan vi ju göra ett försök. Om du går med på det, skickar vi en underhandlare till mansbaracken och låter meddela, att utländskan avstår från sina lumpor men skulle vilja ha tillbaka sina dokument.” Det gick jag med på. Efter en kort stund infann sig en elegant klädd yngling framför bräderna, där jag låg. Han bar en modern ytterrock med vadderade axlar och hade en pälsmössa kokett neddragen över ena örat. ”Är ni utländskan, som skulle vilja ha tillbaka sina papper?” Leende överlämnade han handlingarna till mig. Jag är övertygad om, att det var just den mannen som var tjuven. Det var min första lektion, men trots den största försiktighet ägde jag inom kort blott vad jag bar på kroppen.

De kriminella är i Sibirien det slags fångar, som har det bäst, som har de mest inbringande befattningarna, som håller ihop, man kunde nästan säga är organiserade och för vilka fängelset inte betyder något avbrott i deras vanliga tillvaro som fallet är med de politiska fångarna. Förbrytarna utgjorde liksom ett eget samhälle. Bestämde en ledande man bland de kriminella, att nästa dag ingen skulle arbeta, vågade ingen kriminell handla mot hans befallning, fastän enligt lägerbestämmelserna i Karaganda dödsstraff stadgades för den som vägrat arbeta 75 gånger. De kriminella såg föraktfullt ned på de politiska fångarna, på Sovjetunionens fiender, ty själva var de visserligen förbrytare men likväl goda sovjetmedborgare. Lika djupt föraktade storförbrytarna de s. k. fuskarna, de små tillfällighets- och ficktjuvarna.

I samlingslägret i Karaganda föreföll mig detta de kriminellas liv ännu mycket romantiskt. Det stora barackrummet upplystes under natten av en fotogenlampa. På övre britsraden mitt i rummet satt vanligen en grupp män och kvinnor och spelade kort. Kvinnorna bar trots den tämligen låga temperaturen blott brösthållare och små byxor. Omkring huvudet hade de virat brokiga dukar på ett särskilt sätt snett över pannan, och ändarna hängde måleriskt ned vid sidan. Man talade om för mig, att de ofta spelade bort alla sina kläder och naturligtvis sedan var tvungna att stjäla nya. Vodka hade de alltid och de saknade heller inte mat.

Enligt lägerförordningen var det strängt förbjudet för en manlig fånge att beträda kvinnobaracken och omvänt. Om nattvakten, som vid midnatt gick genom barackerna och lyste på raderna av sovande med en lampa, fann en man i kvinnobaracken, blev denne efter ett våldsamt uppträde gripen och insatt i arresten. Men denna lag gällde inte för alla fångar. Jag såg ofta förbrytare ligga oantastade bland kvinnorna. Det rådde ett tyst samförstånd mellan bevakning och förbrytare.

På samlingsstället ägde läkarundersökning av fångarna rum för bestämmandet av deras arbetsduglighet. Man stod i ändlösa köer. När det blev ens tur, blev man tillfrågad om namn, fångnummer och förbrytelse och sedan fick man av läkaren en uppmaning: ”Visa ert ben!” Man fick ställa foten på en bänk, läkaren kände på skenbenet och sedan gjorde han en anteckning, som angav, om man tillhörde första, andra eller tredje kategorin, det vill säga kunde användas för tungt, medeltungt eller lätt arbete. Mitt ben var tyvärr av första kategorin. I samlingsstället bedrevs en livlig handel med kläder. Man gav ända till 20 rubel för en pullover. I många fångelser hade fångarna vid avfärden fått sina pengar utbetalda. Många var blott nödortfigt försedda med kläder. Maten var här ännu sämre än i karantänen. Man fick blott en gång om dagen en tunn sojavälling och en liten brödranson.

Jag erinrar mig en politisk, manlig fånge i samlingslägret, som hade blivit dömd till döden, i hundra dagar väntat på att domen skulle gå i verkställighet och sedan benådades till 25 år.

Dagligen sammansattes transporter till karagandalägets olika avsnitt. Jag kom tillsammans med ungefär 80 män och kvinnor, bland dem Grete Sonntag, Stefanie Brun, Rebekka Sagorje och Nadja Bereskina, till en grupp, som man tilldelade räjongen Burma. Vid avfärden skedde åter en grundlig visitering av alla ens tillhörigheter. De som hade lyckats komma över en konservburk eller en soppskål fick finna sig i att åter bli berövade dem. Jag gömde min träsked i byxbenet. Undersökningen ägde rum i klubbtrummet för samlingsställets anställda och där såg jag till min förtjusning ett porträtt av folkskommisarie Jeschow hänga på väggen. Denne hade då först suttit häktad en lång tid och därpå likviderats. Man hade försummat att byta ut porträttet av honom mot Berias, Moskva var långt borta...

Vi for på järnväg förbi tre stationer, hela tiden genom lägerområdet, och steg av i Scharik. Därifrån tillryggalade vi ungefär tio km till fots genom öde, flackt stäpplandskap, där det inte växte vare sig träd eller buskar. Långt borta vid horisonten såg man bergskedjor. –

VII. Sektionen Burma på den Kasakiska stäppen

KARAGANDA ligger på den Kasakiska stäppen. Förr hette detta område ”Hungerstäppen”, och det namnet är mycket betecknande. Ännu vid slutet av tjugutalet fanns här inga fasta nybyggen. Kasakerna levde som nomader, drog med sina hjordar från det ena vattningsstället till det andra, ty blott vid dessa växer det gräs på sommaren. Ungefär år 1932 hade man börjat uppodla stäppen och äran av denna bedrift tillkom fångarna. Man försökte med odling av solrosor, vete och svart korn. Om det regnade några gånger under våren, kunde skörden på denna jungfruliga mark bli mycket bra, men uteblev regnet, brände solen skoningslöst bort allt. Åren 1938 och 1939 blev skörden dålig. Då karagandaläget inte kunde försörja sig självt utan var ett s. k. tillskottsläger, fick det av staten en mycket minimal tilldelning och vår mat var därför särskilt torftig. Karaganda gällde som ett läger för lätt jordbruksarbete. Jag lyckades inte fastställa, hur vidsträckt detta jättestora lägerområde var. Jag lärde endast känna fem räjonger, som låg omkring 40-50 km från varandra. Varje räjong hade i sin tur ett antal undersektioner, som i de flesta fall blott bestod av några ladugårdar och ömkliga lerhyddor för män och kvinnor.

Vår transport fördes in i bastun i Burma. Återigen samma scen: avlusning, män inne i bastun och utportionerat, hett vatten. Men Burma var så överfullt, att vi nykomlingar inte fick plats i någon barack utan måste övernatta i det fuktiga badrummet. Nästa dag gick vi omkring i lägret och tog vårt nya hem i beskådande. Bastun låg något avsides från Burmas ”huvudgata”. I hela karagandaläget fanns det egentligen inga riktiga gator utan blott upptrampade stigar eller av oxvagnar och lastbilar uppkörda vägar. Bakom bastun stod en jämförelsevis hög lerbarack med riktiga fönster och ren rappning, det var sjukhuset i räjongen Burma. Den breda lägergatan, som var nästan en km lång, inramades på bägge sidor av stora och små hus och

lerbaracker. Det fanns hus med gardiner för fönsterna: kommandanten Serikows och NKVD-natschalnikens hus, sedan barackerna för bevakningsmanskaper, förvaltningsbyggnaden och en biograf, vilken understundom enligt uppgift även fångar fick besöka, tre köksbaracker och i deras grannskap högar av avfall och sopor. Intill det ena köket stod en rymlig barack med tomma fönsterhål och utan dörrar. Den var tydligen en gång avsedd till matsal, men nu låg smutshögar och människoexkrement i alla vrår. Därbredvid stod en kvinnobarack, som var indelad i smårum med plats för ungefär 15 personer i vart och ett, men till den grad överbelagd, att den inte kunde rymma flera. Utom denna barack fanns det i Burmaräjongen ytterligare två kvinnobaracker. Den ena av dem låg på en liten kulle på andra sidan en uppdämd damm.

Vid den stora lägergatan befann sig dessutom en barack för män och bakom den ett stuteri med stora, välbyggda häststallar. Över huvud taget var det bättre sörjt för bostäder åt djuren än åt fångarna. På andra sidan om gatan reste sig stora sädesmagasin, en reparationsverkstad för lantbruksmaskiner med en smedja och ett högt skjul för skördemaskinerna. På platsen framför detta skjul stod alla upptänkliga slag av moderna jordbruksmaskiner, såsom traktorer, jättestora plogar, sånings- och slåttermaskiner. I yttersta änden på gatan var i en liten barack ”larjok” belägen, med en livsmedelsbutik för bevakningsmanskaper och en för fångarna. I ett rum bredvid hade det tidigare funnits ett bibliotek, men det var nu redan stängt. Ett stycke från gatan låg en av en dynamo driven kvarn och bredvid den reste sig ett stort spannmålsmagasin. Dynamon alstrade om kvällarna ljus men blott för lägermyndigheterna, i fångbarackerna brann fotogenlampor. På andra sidan den lilla sjön stod på kullen flera stabilt byggda ko- och fårstallar. Mitt igenom lägerområdet förde en järnväg, och på andra sidan av den låg ännu en rad baracker och bakom ett tätt taggtrådsnät räjongens straffblock och fängelse. Fastän denna första dag i lägret vintersolen glittrade på snön och en hög, blå himmel välvde sig över Burma, var vi ytterst nedslagna och förtvivlade i den fasta förvissningen att aldrig komma levande ur denna öken.

Det överraskade oss, att det i Burma varken fanns lägermur eller taggtrådsstaket. Vi fick veta, att man fick avlägsna sig intill en halv kilometer. Försökte man gå längre bort, sköt vakterna skarpt. Först andra dagen började inregistreringen. Därvid visade det sig, att en del av oss i sina handlingar hade anteckningen ”Pod konvoj” (Under bevakning), varför de överfördes till straffblocket. Bland dessa var Rebekka Sagorje och den unga 18-åriga polskan. Redan samma dag sammanställde man de transporter, som skulle föras till burmaräjongens undersektioner. En rad ryska nykomlingar hade redan skaffat sig plats i barackerna, och slutligen var bara Grete Sonntag och jag, de båda utländskorna, utan härbärge. Förgäves gick vi från barack till barack och bad att få lägga oss i en vrå.

Intill bastun låg ett litet rum, raksalongen. Hos den georgiske barberaren, en sympatisk, ung fånge, kunde man låta raka eller klippa sig för 60 kopek. Efter tre dagars vistelse i bastun hade vi blivit närmare bekanta med honom, och han frågade oss: ”Vill ni inte också bli klippta?” – ”Jo, mycket gärna, men vi har inga pengar.” ”Er klipper jag också gratis.” Han kunde en enda tysk sats, som han mycket ofta använde, och tyckte det var roligt att sällskapa med oss.

Grete Sonntag och jag led svårt av hunger. Alla våra tankar kretsade kring bröd. Vi fick veta, att det i Burma fanns fyra olika matklasser, fyra olika livsmedelsransoner. Den lägsta och sämsta, som vi tilldelades, erhöll jordbruksarbetarna och straffblocket, den närmast personalen i reparationsverkstaden och en del av kontoristerna, den tredje transport- och byggnadsarbetarna och den fjärde och bästa ransonen den agro-tekniska personalen. De som tillhörde den fjärde gruppen fick ungefär hälften av den näring en vuxen människa normalt behöver.

Vi hörde oss för hos vår vänlige barberare, om det inte fanns något arbete, och fick veta, att man behövde två kvinnor till lossning. På en lastbil kördes vi tillsammans med tre män och en

vaktsoldat till stationen i Scharik. Det bar i väg över stock och sten, och vi måste klamra oss fast med händerna för att inte flyga av. På stationen förde oss männen till en järnvägsvagn med stenkol, och visade med tecken, att vi skulle lasta av den. Då gjorde jag något, som jag senare inte skulle ha vågat, jag vägrade utföra arbetet. ”Ni kan väl inte fordra av oss att lossa kol i våra vanliga kläder, och dessutom är det ju ett arbete för män.” Verkan av detta yttrande på männen var märkvärdig. Först skrattade de förvånade, meddelade soldaten, vad utländskan hade sagt, men upprepade inte sin order. Själva rörde de emellertid inte en skyffel. När vi stått en stund på platsen, kom åter en av dem fram till oss och frågade, man kunde nästan säga hövligt: ”Vill ni kanske lasta av säckar?” – ”Ja, om de inte är för tunga”, svarade jag. ”Nej, det är små säckar.” I en godsvagn låg säckar med krossat toppsocker vägnande ungefär 20 kilo stycket. Eggade av det dyrbara innehållet började vi genast lasta sockret på bilen, varvid männen muntert hjälpte till. När bilen hade fullt lass, fick vi order att sitta bakpå och vakta sockret. Grete Sonntag och jag hade formligen feber. Hur skulle vi bära oss åt för att kunna komma över något av detta socker? Lastbilen startade. Efter en kort sträcka höll den i närheten av några lerhyddor, där kasaker bodde. Männen och soldaten steg av. En av dem vände sig till oss med ett slugt leende: ”Se väl till sockret, tills vi kommer tillbaka!” Och hur väl såg vi inte till den oss anförtrodda lasten! När säckarna inte gick upp, borrade vi helt enkelt ett hål i dem och stoppade socker i alla fickor, i byxorna och var vi kunde. Tyvärr var vi nybörjare i branschen och tog alldeles för litet, men var förfärligt rädda, att man skulle företa en kroppsvisitation i lägret. Men när vi kom fram, hände ingenting. Vi behövde inte en gång lassa av, där fanns tillräckligt med andra intresserade, som också ville tulla. Men vi satte oss i bastun och sög med hänförelse på vårt stulna socker.

Ännu i två dagar måste vi gå och tigga sovplats, innan vi slutligen fick en: en avhakad dörr lades över två träbockar. Det var Grete Sonntags och min säng. – Och sedan måste vi anmäla oss hos ”natschalnik fintschast” (föreståndaren för ekonomiavdelningen) för att bli tilldelade ett arbete. Jag har glömt hans namn, men jag skall, så länge jag lever, minnas hans mänskliga sinnelag. Det var en politisk fånge. – ”Ni är båda tyskor? Vad vill ni ha för arbete?” frågade han vänligt. ”Saken är inte så enkel i vårt fall, Grete Sonntag kan inte någon ryska alls och jag kan inte heller ryska vidare bra.” – ”Jaså, men ni är i alla fall kultiverade människor, ni kan inte göra vilket grovt arbete som helst. Jag tror jag skall skicka er till Konstantin Konstantinowitsch, som är föreståndare för kontoret i reparationsverkstaden för jordbruksmaskiner, där skulle ni kunna börja som kontorslärlingar.” Vi tackade så mycket och begav oss till reparationsverkstaden. På vägen grälade visserligen Grete Sonntag på mig: ”Det är ju vansinnigt, jag vill inte arbeta på kontor, jag är arbeterska och inte tjänsteman. Det är löjligt, om det inte skulle finnas sysselsättning här för mig som är läderarbeterska. Där det finns så mycket boskap, måste väl också hudarna bearbetas.” Jag försökte lugna henne: ”Tänk inte på det, på kontor är det mycket bättre. Där sitter man åtminstone i ett varmt rum, och du lär dig snart ryska.”

Föreståndaren för reparationsverkstadens kontor var också politisk fånge och gjorde en sur min, sedan vi förklarat för honom vilka vi var och vad vi önskade: ”Fattas bara! Jag har redan tillräckligt många, som ingenting gör. Ni kan inte en gång ryska, vad skulle jag använda er till egentligen?” – ”Kanske ni först skulle vilja undersöka, ifall vi kan någonting eller inte, för övrigt har natschalnik fintschast sagt, att vi skulle börja som lärlingar”, förivrade jag mig. Som en examinerande skollärare hämtade Konstantin Konstantinowitsch papper och penna, vi fick sätta oss, och han dikterade en rysk text. Grete Sonntag förklarade i hätsk ton, att hon inte kunde ryska, jag skrev några rader. ”Den (han visade på mig) kan börja här, den andra behöver jag inte.” Med det beskedet fick vi gå. På återvägen överhopade Grete Sonntag mig med förebråelser för att jag hade satt henne i en så obehaglig situation. Och det var inte långt ifrån, att vi råkat i luven på varandra.

Hos den vänlige arbetsförmedlaren meddelade vi vårt misslyckade försök. ”Vad skall jag då hitta på för arbete åt er?” Jag talade om för honom, att Grete Sonntag var läderarbeterska och önskade arbeta inom sitt yrke. ”Nej, det kan jag inte ta på mig ansvaret för, det är omöjligt här i Burma.” – ”Men varför inte, när hon själv så gärna vill?” invände jag. ”Här i Burma råder en förhärjande farsot bland boskapen, brzelos, och den som arbetar med hudar, blir ovillkorligen smittad. Många här i lägret dör i brzelos, och det finns andra som blir krymplingar för livet. Jag kan inte ta ansvaret för att skicka en medmänniska till sådant arbete.” Jag översatte dessa ord för Grete Sonntag, och hon svarade mig: ”Vilken blödighet, de ryska svinen smittar varandra, därför att de inte har en aning om renlighet, jag kan nog sörja för, att jag inte blir sjuk. Säg till honom, att jag åtar mig detta arbete på eget ansvar.” Jag översatte av begripliga skäl blott en del av detta yttrande. – Det verkade upprörande på mig att se å ena sidan en ängslig, hjärtegod människa, som trots årslång fängelsevistelse hade bevarat sin mänsklighet, och å andra sidan detta fräcka övermod.

På så sätt kom Grete Sonntag till ”hudcentralen”, vars natschalnik var en jude från Vitryssland, talade något jiddisch och kunde göra sig förstådd av henne. När vi trädde in i den oansenliga baracken, kunde man knappast ta ett steg för överallt kringströdda hudar. Det rådde en oordning, som var obeskrivlig, och därtill kom en nästan bedövande stank. Grete Sonntag granskade virrvarret, gjorde en rad bitande och jag måste säga berättigade anmärkningar och började nästa dag arbeta i hyddan med hudarna. Hon fick också bo i en oansenlig avbalkning i denna.

Redan efter några dagar kunde man inte längre känna igen ”hudcentralen”. Hudarna var renskrapade och mellan dem var salt utstrött. I ett rum låg endast de s. k. merluschkahudarna (det var värdefulla hudar av nyfödda får). Varje hud var försedd med ett märke och indelad i första, andra eller tredje kategorin. I ett annat rum låg de mindre värdefulla hudarna ordentligt i skikt ovanpå varandra som madrasser. Grete Sonntag hade, trots att hon inte kunde ryska, från sjukhuset skaffat sig gummihandskar och en desinfektionsvätska och höll sig och sin omgivning oklanderligt rena.

Grete Sonntag hade även en annan funktion. När fångarna från de olika sektionerna på oxvagnar eller lastbilar levererade hudarna, kontrollerade hon dessas vikt på en våg. Och ve, om det fattades ett gram. Var och en av dessa fångar hade av begripliga skäl bara ett intresse: att stjäla hudar och byta till sig livsmedel av kasakerna mot dem. Hos Grete Sonntag fanns ingen förståelse för affärer av detta slag. Ordning måste det vara, även i koncentrationsläger.

Några månader senare, när jag redan länge hade suttit i straffblocket, fick jag reda på, att en särskild kommission hade kommit resande från karagandalägrets centralförvaltning i Dolinki för att se på ”tyskans” underverk, ”hudcentralen” i Burma.

Själv började jag arbeta som statistikerlärning på Konstantin Konstantinowitsch’s kontor. Mina kolleger var Klement Nikifrewitsch, politisk fånge och före detta rektor i Novo-Sibirsk, Semjon Semjonowitsch, politisk fånge och före detta partiarbetare från Vitryssland, Gregorij Illitsch, politisk fånge och före detta agronom från Kasan, Maslow, en politisk fånge med ett ansikte som Nikolaus II, och en svårt malarisjuk kassör från den kaukasiska järnvägen.

Man mottog mig, nykomlingen, med stor hjärtlighet, alla bemödade sig att hjälpa mig. Nästan alla talade tyska mer eller mindre. Det uppstod en formlig tävlan om vem som var mest språkkunnig. Den 60-årige Clement Nikifrewitsch slog emellertid alla. Han citerade stycken ur de tyska klassikerna, och en gång visade han mig full av stolthet ett litet av honom själv hopsatt häfte med latinska citat. Där satt jag bland de utmärklade människorna, som redan hade tre, fyra eller ännu flera års fängelse bakom sig. På alla kunde man se, att de led av undernäring. Deras kinder var infallna, ögonen onaturligt stora, nästan alla hade luckor i tandraden, ty i Karaganda plomberade man inga tänder. Hade man ont i en tand, blev den

utdragen. Och därtill kom de rysliga kläderna: svartgrå, vadderade, stoppade jackor och likadana kulibyxor och mörkgrå skjortor med uppstående linning. Håret var kortklippt och rakning förekom sällan. – Dock förefaller mig i minnet deras ansikten vara de vackraste och mänskligaste, som jag någonsin sett. Mitt arbete som lärling på kontoret bestod i att föra statistik över det av traktorerna dagligen utförda arbetet, att anteckna hur många timmar arbetet varit inställt, orsaken till arbetsinställelsen, om den skett genom fångens förvållande, eller genom brist på drivmedel eller motorskada osv. Detta måste noga kontrolleras. Under de där rådande arbetsbetingelserna och levnadsförhållandena var denna bokföring särskilt grotesk. I reparationsverkstaden saknades det oavbrutet maskindelar men en timmes arbetsinställelse genom fångens förvållande måste ”uttryckas statistiskt”...

Konstantin Konstantinowitsch, en ungrare, passade förträffligt som föreståndare för detta kontor, ty han var en förtorkad, trångsynt byråkrat. Föreståndaren för reparationsverkstaden var en tjeckisk ingenjör, German Germanowitsch, på vilken man ännu kunde se, att han en gång i friheten haft en kraftig kalaskula, men nu hängde hans mage ned på ett bedrövligt sätt. Jag försökte flera gånger inleda ett samtal med honom, han kunde tyska mycket bra, men var så rädd, att det inte var möjligt att komma längre än till ”god dag” och ”i dag skiner solen”. German Germanowitsch hade västeuropeiska begrepp om ordning. Jordbruksmaskinerna stod ordnade i rader under bar himmel, skördetröskorna i skjul. Reparationsverkstaden och dess omgivning skilde sig märkbart från de fabriker och fabriksgårdar, som jag sett på andra håll i Ryssland.

Kontoristerna togs under vårbruket också i anspråk till ”udarnikarbeten” (stötbrigader), självfallet som ”frivilliga”. Beteckningen ”udarniki” är särskilt passande i ett koncentrationsläger. I sammanhang härmed erinrar jag mig något alldeles otroligt: fångarna uppmanades att frivilligt teckna statslån på sin ”förtjänst”. Och det fanns många som icke tordes vägra. Som udarniki arbetade vi från soluppgången till klockan 12 på middagen på åkern och från 1 till 8 på kvällen på kontoret. Till detta arbete hämtades man under ljudliga skrin av en brigadledare. På åkern måste man hacka ett bestämt stycke. I början hade jag ännu så mycket kraft, att jag utan större svårighet till och med kunde hjälpa Clement Nikifrewitsch, som redan varit fånge i nästan 5 år och hade ett förskräckligt besvär att bli klar med sin bit. Detta arbete på åkern betalades extra. – Jag kan genast nämna något om avlöningsförhållandena i koncentrationslägret Karaganda. Som lärling på kontoret erhöll jag ingen lön. Från och med sommaren 1939 betalades vid åkerarbete för fullgjort dagsverke 20 kopek. Hade man inte fått sitt dagsverke färdigt, fick man ingenting betalt alls. Hade man under en månad fullgjort varje dagsverke, kom man upp till högst 6 rubel. Men 1 kg sill kostade i lägeraffären 7,50 rubel och 1 kg bröd nästan 1 rubel. Traktorförare och maskinister, agronomer och annan teknisk personal blev naturligtvis bättre avlönade. Jag hörde, att en maskinist förtjänade över 100 rubel i månaden.

Om det graderade ransoneringssystemet har jag redan talat. Sommaren 1939 bestämdes, att den agrotekniska personalen, som tillhörde den fjärde och högsta matklassen, skulle betala maten på sina inkomster.

Under min kontorstid hörde jag till andra matklassen, men var alltid hungrig. – Under denna tid bodde jag i baracken på andra sidan den lilla dammen. Man måste gå över en fördämning för att komma dit. Dammen hade byggts av fångar för att skapa en vattenreservoar för lägerträdgården. På den andra sidan om dammen låg i en svag sänka i marken trädgården med artificiellt bevattnade potatisfält, tomatodlingar, melonbäddar, ett flertal olika grönsakssängar och drivhus. På stäppjorden frodades allt detta förträffligt, bara man sörjde för den nödvändiga bevattningen. Skörden från trädgården kom emellertid inte den enkla fången till godo. Jag kan inte erinra mig, att i den lägsta matklassens soppa någonsin förekom en potatis.

Min bostadsbarack var en lerhydda och rumstaket så lågt, att man kunde nå det med handen. Väggar och tak var orappade och skrovliga på ytan och ett eldorado för vägglöss. Golvet bestod av stampad lera, kunde därför blott sopas torrt och hyste en alldeles särskilt kraftig lopp-sort, som var dubbelt så stor som våra västeuropeiska loppor. Baracken hade oansenliga fönster, i vilka de felande rutorna stoppats igen med trasor. Jag sov, som nämnts, på en avhakad dörr och självfallet utan halmsäck eller stöd under huvudet. Täckte hade blott den som haft med sig ett sådant hemifrån. Baracken var indelad i tio rum. Tre sammanhängande rum hade en gemensam utgång till korridoren och för vakthållning och vissa tjänster anställde fångarna en "newalnaja". Det var för det mesta en gammal arbetsoduglig fånge, som inte fick lön i någon form från lägret och som var och en i rummet gav en liten summa pengar i månaden. Åt de betalande medlemmarna i rummet hämtade vår newalnaja, som var en kriminell fånge, soppan om middagarna och utträttade alla möjliga handräckningsjobb, men för att hjälpa utblottade som mig rörde hon inte ett finger, utan behandlade dem som besvärliga parasiter.

Newalnaja i ett annat rum i denna barack var en 60-årig kvinna från Berlin, Margarete Paulowna, med tjocka glasögon och i ansiktet nedhängande, gråa hårtestar, svullna ben och påsar under ögonen. Hon berättade för mig, och hennes glasögon var våta av tårar, att två söner, den ene skådespelare, 1933 emigrerat till Sovjetunionen och tagit henne med sig dit. Bägge hade blivit häktade och hon någon tid efter dem. Rannsakningsdomaren hade begärt, att hon skulle antaga ryskt medborgarskap, och hon vågade inte säga nej, därför att hon fruktade, att hon annars aldrig mer skulle få se sina söner i livet. Men om hon hade vetat, att man skulle skicka henne, gamla, arbetsodugliga kvinna, till Sibirien, hade hon hellre valt att komma tillbaka till Hitlertyskland.

I vår barack var ett rum avsett för mödrar med barn. När jag kom in i detta rum, dröjde det en stund, innan mina ögon hann vänja sig vid den tjocka röken. Under timmertaket hängde i rep trälådor och i dessa låg småbarnen inlindade i trasor. – I Burma stannade mödrar och barn likväl inte länge utan fördes vidare i oxvagnar till så kallade barnsektioner. Kvinnor som hade korta straff, och det var fallet blott med kriminella och asociala, kunde få stanna hos sina barn, tills de blev frigivna.

När jag fick veta, att udarnikiarbetet var avlönat, lånade jag 60 kopek av Clement Nikifrewitsch och gick stolt till den georgiske barberaren i badstugan. Vi hälsade hjärtligt på varandra. "Vad tycker ni om ert arbete? Till vilken matklass hör ni?" inledde barberaren samtalet, under det han långsamt och omständligt klippte i mitt hår, för att sedan utan övergång fråga: "Har ni kanske redan en lägerman?" Jag nekade leende till, att så var förhållandet. Efter en kort paus: "Skulle ni inte vilja bli min lägerhustru? Jag förtjänar 25 rubel i månaden och har goda förbindelser med köket, får kött och allt möjligt. Dessutom ligger jag i eget rum, och om ni blir min fru, kan ni tvätta er i bastun varje dag." Allt detta sprudlade fram, som om han lärt sig det utantill. När jag invände, att detta i alla fall inte räckte till för att gifta sig och att man ju måste känna varandra riktigt och älska varandra, menade han: "Ja, jag förstår nog det också, men i Sibirien måste en kvinna framför allt ta sig en lägerman för att inte hungra ihjäl" Jag lovade honom att fundera ett tag på saken och ge honom besked vid något senare tillfälle. "Jag väntar åtta dagar. Lova mig att ni har bestämt er till dess!"

När jag en kväll kom från kontoret stod där en arbetare från reparationsverkstadens smedja på lägergatan. Han frågade mig, hur länge jag hade varit i Sibirien, varifrån jag kom och hur många år jag fått. "Har ni någon 'katylok' än?" (Det var en fyraliters konservburk, som fångarna använde som matkärl.) I lägret erhöill man varken tallrik eller sked. För att klara mig vid måltiderna måste jag alltid försöka få låna matkärl av någon. – "Nej." – "Skall jag göra en åt er?" – "Det vore snällt." Nästa dag stod han där igen med en splitterny konservburk, som

till och med hade en grepe av ståltråd. Jag tackade stormförtjust för den vackra gåvan, och vi gick och pratade på lägergatan. Jag fick veta, att han i friheten hade varit lokomotivförare. – Han var förvånansvärt frispråkig, och innan jag berättar denna episod till slut, måste jag säga, att jag intill denna dag inte vet, om denne man var en provokatör eller visade mig ett sådant förtroende, endast därför att jag var utländska.

Efter några dagar kom en ny gåva, en liten bleckskål. Den överträffade i värde betydligt konservburken. Redan efter kort tid började f. d. lokomotivföraren yttra synnerligen märkvärdiga politiska åsikter. Han berättade hänförd om en nationell motståndsrörelse bland kasakerna, att man blott väntade på, att kriget med Tyskland skulle bryta ut, och att deras sista och enda förhoppning var Hitler. Jag blev ängslig och sade emot med hela kraften av min övertygelse. ”Men för Guds skull då kommer de ur askan i elden! Har ni över huvud taget någon aning om, vad Hitler betyder? Det vore ju att ersätta den ena diktaturen med den andra!” Han var emellertid eld och lågor för Hitler. – Ännu en vacker gåva fick jag av honom, en kniv, som han gjort själv. Det var strängt förbjudet att äga en kniv, men varje fånge med självaktning smugglade likväl en sådan genom alla undersökningar. Den kniv jag fått hade storleken av en dolk och var försedd med ett skaft av hårdgummi, prytt med ett utomordentligt vackert ornament av små metallstycken.

I Karaganda såg jag endast få vilda djur. Utom en jättestor asgam och en rad färggranna fågelarter, av vilka ingen tillhörde sångfåglarna, erinrar jag mig inte något djur. – När vi en dag under middagsrasten upptäckte ett par änder simmande på den lilla dammen, vid vilken vår barack låg, ställde vi oss på stranden och gladde oss över denna ovanliga syn. ”Varifrån kan de ha kommit – här finns det ju inget vatten i hela trakten?” ”Hur många tusen kilometer har de inte flugit för att komma till vår damm.” De var inte alls skygga, utan simmade omkring, som om dammen var deras. Av idel glädje kastade man till dem brödsmlor av den obetydliga brödransonen.

På kvällen efter arbetets slut gällde min första tanke änderna i dammen. De var ännu där, de hade inte flugit sin väg. Kanske skulle de stanna hos oss och få små andungar. Jag gick med en särskild hemkänsla in i baracken. – Plötsligt knallade ett skott. Alla rusade ut. På den mitt emot liggande stranden av dammen stod NKVD-natschalniken med ett helt följe av uniformerade män och på respektfullt avstånd ett antal manliga fångar. Han sköt på våra änder. Jag bad inom mig: ack, om de ändå flöge sin väg. Om han bara inte träffade dem! Men änderna simmade mitt i den lilla dammen, tätt intill varandra, liksom ängsliga. Synbarligen hade de ännu inte gjort bekantskap med några skjutvapen. Vid tredje skottet träffade natschalniken den ena. Andens hals och huvud sjönk under vattnet, men kroppen låg och flöt på vattenytan. Den återstående anden, som inte ville skilja sig från sin döde kamrat, träffades först vid femte skottet av en kula. Sedan drog en manlig fånge ivrigt av sig kläderna och hoppade som en apporterande hund i vattnet för att hämta bytet.

VIII. I straffblocket

EN GÅNG frågade jag mina kolleger på kontoret, som alla redan hade suttit i fängelse i årtal, om de hade vidtagit några åtgärder för att få till stånd en ny process. Ty i alla samtal var en stående refräng förhoppningen om ”peresmotrenje” (resning) eller amnesti. Då större delen av de politiska fångarna var oskyldiga, och många inte kunde begripa, varför man hade häktat dem, antog de som något självklart, att det hela var ett misstag, som snart skulle reda upp sig och sluta med ny undersökning och frigivning.

Clement Nikifrewitsch förklarade för mig, att ansökningar om resning enligt hans mening var fullständigt gagnlösa och att, om ett mål skulle tas upp på nytt, initiativet måste komma utifrån, från de anhörigas sida. Det kunde jag inte begripa. ”Jag har ett intryck av att ni alla

fogar er i ert öde utan någon protest. Jag skall vända mig till Sovjetunionens Högsta domstol och fordra en ny process.” Ängsligt avrådde man mig från alla håll. ”Du kommer endast att försämra din ställning! Sådana inlagor vandrar i papperskorgen. Du har ännu inte fått klart för dig, var du befinner dig.”

Men trots deras enträgna varningar gick jag nästa dag vid middagen till NKVD-natschalnikens kontor, anmälde mig och sade mitt ärende: ”Jag skulle vilja sända ett överklagande till Högsta domstolen. Får jag skriva på tyska, ty jag kan inte ryska riktigt?” Jag fick det vänliga svaret: ”Ja, naturligtvis, och när ni har skrivit er ansökan, var snäll och ge mig den.” – ”Och ännu en sak! Jag har en mor, som bor i Potsdam i Tyskland. Hon vet inte, var jag befinner mig. Får jag skicka ett livstecken? Endast en hälsning på ett brevkort, att jag mår bra?” – ”Ja, visst får ni det!” Fjorton dagar efter att jag inlämnat denna ansökan och brevkortet till NKVD-natschalniken, infann sig på kontoret en fånge, som arbetade vid förvaltningen och bad mig sluta arbetet omedelbart. Han gick med mig till min barack, där jag måste hämta mina saker och förde mig till straffblocket.

För ordningens skull kunde jag emellertid bli avlämnad i straffblocket först klockan 6 på kvällen, satt alltså framför dess taggtrådsnät på mitt bylte och hängav mig åt den djupaste förtvivlan. Att komma till straffblocket var ungefär som att bli häktad ännu en gång. I det fria lägret gick man från och till arbetet utan någon som helst bevakning. Efter arbetet hade man ungefär en timme ledig före lägertystnaden, och då besökte jag Grete Sonntag, då brukade vi tillsammans se över stäppen, glädja oss åt den härliga himlen och just nu vårades det, det var i mitten på maj, och stäppen började blomma. Det fanns hela fält av finfjunig Iris och en tulpanart och hela sträckor med gula blommor. – Människorna på kontoret, som jag tyckte så mycket om, måste jag lämna. Jag var nära att gråta.

Straffblocket var ett litet med taggtråd inhägnat område, där det fanns en kvinnobarack, en mansbarack, ett litet hus för natschalniken och starostan och lägerfängelset. Vid ingången var en träkur, i vilken en vakt satt, och fångarna passerade in en och en genom en smal gång. Smutsen var redan i det fria lägret upprörande men i straffblocket nästan outhärdlig. Det lilla området mellan barackerna och latringroparna var späckat med exkrementhögar, ty fångarna gjorde sig inte det besväret att gå till gropen, de bara satte sig var som helst. Över hela området låg en stank som av det värsta stall. Kvinnobaracken var ännu eländigare och lägre i taket än den förut beskrivna. Sovplatserna hade man fogat samman av tjocka och tunna bräder om vartannat och i några rum låg kvinnorna på flätat ris.

Det fanns två slags fångar i straffblocket. Sådana som hade brutit mot lägerordningen och erhöll straff på högst tre månader. Bland dessa fanns naturligtvis de värsta elementen, som inte blott hade ständiga sammanstötningar med lägerledningen utan också med sina medfångar. Vidare alla illa beryktade kriminella, och sådana som från straffblocket fördes vidare till de s. k. straffsektionerna. Den andra kategorin, mestadels politiska fångar, hade den straffskärpande anteckningen ”Pod konvoj” i sina handlingar. I straffblocket var motsättningen mellan politiska och kriminella eller asociala fångar särskilt utpräglad. Natschalniken i straffblocket var en för försnillning dömd förbrytare. Han understödde de kriminella, så fort tillfälle gavs. När de vägrade att gå till arbetet, blundade han, när lägerbeklädnaden utdelades, fick de kriminella först, och bland dem utsågs också vanligen brigadledarna. Brigadledare var sådana fångar, som var ansvariga för arbetet i en kolonn och antecknade, om fången hade utfört sitt dagsverke eller inte. Dessutom skulle brigadledaren anvisa varje deltagare i kolonnen hans arbete. Det var samma typer som ”capos” i de tyska koncentrationslägren. Invånarna i straffblocket fick ej göra inköp i livsmedelsbutiken. För de kriminella existerade inte detta förbud, ty de hade förbindelser och natschalniken såg mellan fingrarna när det gällde dem och teg. Naturligtvis rörde man inte ett finger vid förekommande fall av stöld.

Bland de kriminella och asociala fanns sådana element, som med korta mellanrum ständigt återkom till straffblocket. Man fick som straff för kärlek (utom tre dagars fängelse) från några dagars till några veckors straffblock, för arbetsvägran i upprepade fall och för uppstudsighet mot bevakningen intill tre månaders straffblock. För 75 fall av arbetsvägran arkebusering.

Att nödgas bo i samma barack som dessa människor var det värsta tänkbara straff. Under den första tiden hade de politiska fångarna ännu inte lyckats skaffa sig något eget rum i baracken.

Antalet fångar i straffblocket växlade ständigt. Det svängde mellan några hundra och endast femtio personer. Från straffblocket utgick transporter till de tyngsta arbetena i underrängerna. De gamla fångarna förde man till invalidsektionerna, där de blott erhöll 200 gram bröd om dagen och trots ”lätt arbete” hungrade ihjäl. Svårt syfilissjuka, och sådana fanns det många, kom till sektionerna för könssjuka.

Vid tretiden på morgonen ljöd genom den grådaskiga stäppskymningen en trumpetsignal, reveljen i Burma. Det var min första morgon i straff-blocket. ”Dawaj, baby, stawajtje!” (Raska på, kvinnor, uppstigning!) röt starostan och slog med knytnäven på dörren till barackrummet. Gud vare tack, att denna natt gått över, tänkte jag. På de ojämna bräderna kunde man inte finna någon passande sovställning, och utrymmet var för litet för att man skulle kunna ligga på rygg. Benen i kroppen kändes som såriga. Redan efter några timmars sömn vaknade jag. När jag strök med handen över ansiktet, luktade den löss efteråt, och var man stödde sig, tryckte man sönder en eller flera av dessa insekter. Kroppen brände av lusbett. I mörkret förde man en hopplös kamp mot blodsugarna.

Ur den stinkande lerhyddan kröp kvinnorna fram. Svärjande, sömndruckna och frysande banade de sig väg till latringropen över den med exkrementer översållade platsen eller hukade sig ogenerat ned precis var det passade dem. – Männerna vaknade i det mitt emot liggande blocket; man hörde deras hostande och harklande.

Vinden drev stanken från latringropen över platsen mellan de båda barackerna, där fångarna i den kalla morgonluften ställde upp sig för att få sin soppa. På ena sidan om den smutsiga mattunnan stod kön av manliga fångar, på den andra de kvinnliga. Allas blickar var fästa på slev, var och en tyckte sig missgynnad, kivet ville aldrig ta slut. Straffblocket ägde inte en gång en riktig slev, utan man hade bundit fast en bucklig emaljugg med ett snöre på en käpp. Många intog sin hirssoppa stående bredvid tunnans för att kanske komma över ännu en slev.

Bergen skar en svart silhuett på den gyllene morgonhimlen. Snart skulle solen gå upp, den sol som man en gång hade jublat emot och med vars uppstigande vid horisonten nu ens slavarbete började. – Redan skrek man uppställning för avlämning: ”Dawaj, baby, na raboty!” (Raska på, kvinnor, arbetet börjar!) Och sedan formerades kolonnerna för åker- och trädgårdsarbete. Jag hörde till de starka fångarna och måste ut på åkern.

Med en säcktrasa över skuldran och en katylok i handen drog jag med kolonnen ut på stäppen. I främsta leden kvinnorna och därefter männen, under uppsikt av en ryttare med påsatt bajonett.

Solen började värma, jag söp in luften djupt, och mina blickar gick över den oändliga slätten i väster. Härifrån skulle jag aldrig komma med livet i behåll utan dö som ett djur, tänkte jag. Vi marscherade på den dammiga åkervägen, de flesta tycktes sova ännu där de gick, de hasade sig genom dammet i sina jättestora gummiskor. Efter ungefär en timmes marsch kommenderades halt. Ett väldigt fält av solrosor var vår arbetsplats, där vi skulle hacka fårorna. Brigadledaren gav oss anvisningar hur arbetet skulle utföras: ”Ett mellanrum på trettio centimeter mellan varje liten planta och rensning av ogräset på fårans bägge sidor.” Ett dagsverke utgjorde tre tusen meter. Blev man färdig med det, erhöll man 600 gr bröd.

Fårorna utdelades. Jag började min hackning. Solrosplantorna hade såtts med maskin och var ännu inte fem cm höga. Mellan de tjocka groddbladen visade sig just de första båda späda skotten. Det var inte lätt att skilja dem från ogräset. Gång på gång slog jag fel. Men varför skulle man egentligen anstränga sig? Skulle de tvinga mig att odla stäppen? Utan förskoning började jag hacka av varenda planta. Jag rätade på ryggen. Då kom en man ridande längs min fåra. Det var agronomen, en fånge: ”Fördömda kvinna, hur gör du ditt arbete? Är du blind, kan du inte skilja plantorna från ogräset?” Han gjorde i ton och hållning intryck av att vara en preussisk godsinspektör. Han hoppade av hästen, tog från mig hackan och visade med ett par kraftiga slag, hur man skulle bära sig åt. Jag teg och lät honom svära till slut. Hela förmiddagen följde han mig i hällarna. Utom denne man gick brigadledaren, också en fånge, kontrollerande från fåra till fåra. Blott vaktposten satt orörlig mitt på fältet och höll sitt gevär med den påsatta bajonetten framför sig.

Solen började bränna på huvud och armar. Med allt kortare mellanrum måste man sträcka på ryggen och torka svetten ur pannan. Alla hade redan hunnit förbi mig. Längst fram hackade en ung flicka, säkerligen en bondflicka. Hon arbetade så fort, att det verkade, som om hon sprang över åkern. Senare fick jag veta, att hon ibland, när hon kände sig hågad, gjorde ett dubbelt dagsverke, för vilket hon erhöll tusen gram bröd, och därigenom gav agronomen ett utpressningsmedel att höja de andra fångarnas dagsverken. – Till höger om mig rörde sig en hel grupp, insvept i tjockt damm, och kvinnorna samtalade med varandra med gälla skrik. Alla kände varandra här, blott jag hade ingen att tala med och för övrigt heller ingenting att säga.

På ett avstånd från varandra av ungefär 300 meter var tunnor uppställda över hela fältet. Äntligen hade jag nått den första. Mitt svettdränkta ansikte böjde sig girigt över vattenspeglarna, ty någon mugg fanns inte. Det var alldeles likgiltigt vad som simmade på botten av tunnan, rester av gårdagens middagssoppa, gräs och smuts, alldeles likgiltigt, man drack, om också kort dessförinnan vattenkörarens oxen hade druckit ur tunnan eller just en annan kvinna stod bredvid och hämtade vatten i sin smutsiga katylok för att sedan med ryggen vänd mot posten skölja något misstänkt klädesplagg. Det var för övrigt den enda utväg fångarna hade att tvätta sitt linne, och vårt enda tillförlitliga tvätt- och blekmedel var den kasakiska solen. Med dess hjälp gick också smutsen ur utan såpa.

Även i fortsättningen blev jag efter de andra. Brigadledaren gick fram och tillbaka med sitt bräde, som han använde som skrivblock i brist på papper, för att rita ett streck för dem, som gjort ett halvt dagsverke. – Skulle det inte snart bli middag? Redan för länge sedan hade jag skrapat den sista smulan ur brödsäcken, och blott för kort stund hade hungerkänslan trängts undan av vattnet som jag fyllt magen med. – Jag samlade all min kraft, min fåra vara ett virrvarr av ogräs, då, just som jag skulle svänga till med hackan, såg jag ett par ängsligt uppsparrade fågelögon riktade på mig. I en liten håla, alldeles täckt av ogräset, satt en sandfärgad liten fågel på sitt bo. Jag glömde hunger och trötthet inför denna förtjusande syn. Jag vet inte, varför den grep mig så djupt. Kanske därför att detta fågelnäste var värnlöst, så fullständigt utlämnat åt livets vanskligheter. Jag gick omkring det lilla boet i en stor båge och hade blott en tanke: Bara ingen upptäcker och förstör det.

En fånge med ett långt skägg gick från fåra till fåra och slipade hackorna. Nu var han framme vid mig, som var sist. ”Ge mig din hacka! Den sämsta har du fått. Då är det ju inte något att förvåna sig över att du inte kommer ur fläcken.” Han satte sig och började bearbeta ojämnheter i eggen med en hammare. Lycklig över avbrottet slog jag mig ned bredvid honom.

”I dag är det väl första gången du är på åkern? Har inte sett dig förut”, sade han vänligt. ”Ja, i går fick jag ett ”pod konvoj”. – ”Gjort något fuffens?” blinkade han menande åt mig. ”Nej, en dumhet”, och jag berättade för honom om min olycka. ”Du är kanske inte ryss?” Han hade

lagt märke till mitt dåliga ryska uttal. ”Nej, tyska.” – ”Vad hör jag? Från Volga?” Han mönstrade mig förvånad. ”Nej från Tyskland.” ”Och vad gör du då här?” Han började plötsligt tala tyska på en ålderdomlig, schwabisk dialekt. Han var volgatysk bonde. ”Du är väl kommunist?” kom det litet misstroget. ”Ja, det har jag varit i många år. Och sedan kom Hitler...” Han hamrade på min hacka och nickade. ”Ja, du har inte heller haft så roligt. Men hade det inte varit bättre att stanna hemma än ge sig ut i främmande länder. Där har man aldrig något gott att vänta. – Är Hitler verkligen så svår som man skriver i våra tidningar? Jag tror för min del att värre än här kan det inte vara hos honom.

– Och tar Hitler också jorden från bönderna? Mig vill de tvinga in i kollektivet. Ingen i min by ville vara med om den nya ordningen. Då drev NKVD bort oss män. – Fem barn, det äldsta av dem var ännu inte fjorton år, blev kvar med min hustru... Hur ska det gå med åkrarna?”

– Vi såg på avstånd brigadledaren komma emot oss. ”Ge mig hackan, annars grälar han”, sade jag och reste mig upp. ”Sitt bara lugnt kvar, när de ger dig sådant skräp till hacka, måste jag ju först göra den i ordning. Sätt dig, för den där behöver du inte vara ängslig”, lugnade han mig. Men jag hade inte ro att höra på honom längre: ”I kväll efter arbetet kan du berätta mera.” – ”Jag har foton av mina barn och ett brev från min äldsta flicka som jag ska visa dig då. Hon är en verkligt duktig flicka.” – Redan innan brigadledaren var framme, ropade han: ”Med ditt dagsverk blir det väl inte mycket bevänt i dag.” Bonden vände sig mot honom: ”Det ska du säga. Ge flickan ett bättre verktyg och, för övrigt, hur skulle man kunna begära det av henne? Hon har ju lärt sig till någonting helt annat. Hon är en kultiverad människa.”

Brigadledaren gick misslynt förbi och gubben vände sig också om och avlägsnade sig. ”Hur långt är det till middag?” ropade jag efter honom utan att upphöra med hackandet. Han vände sig helt om, såg på mig ett slag och kom långsamt tillbaka: ”Nej, du förstår inte alls, hur du skall bära dig åt med det här arbetet, du anstränger dig alldeles för mycket. Här kommer i alla fall ingenting att växa nu i sommar. I det här dammet kommer inte en solros att ta sig.” Han tog hackan ur min hand. ”Du får inte hacka så djupt. Så går det dubbelt så lätt.” Jag provade, han hade verkligen rätt. ”Du är hungrig och vill veta, när balandan kommer? Du behöver bara se på din skugga. När den inte är längre än två fot, har vi arbetat en halv dag.” Detta var fångarnas solur. ”Tiden är strax inne. Se där, där på vägen kommer redan vagnen!” – Vi tog vänligt avsked av varandra, och han lovade att skaffa mig en lätt och skarp hacka till eftermiddagen och stampade bort.

Jag borrade hackans skaft i marken för att hitta tillbaka till min fåra och gick som alla andra till slutet av åkern, där den länge efterlängtade middagssoipan hade anlant på en oxvagn i en smutsig trätunna täckt av en lika smutsig säcktrasa. Det var rena vattnet med ett par kålblad och litet hirs i. Brigadledaren delade ut brödet. De som blott erhöll 400 gram protesterade under skymford mot denna orättvisa. ”Se bara på den tjocka Tanja som får sina 600, fast hon aldrig gjort ett dagsverke fullt färdigt. Ja, om nätterna, då är det hon som arbetar”, grälade en kvinna med läderartat ansikte. – ”Dra åt skogen, gamla käring!” var den rundbenta Tanjas älskvärda svar. Så gick första halvtimmen av middagsrasten. Sedan låg alla utmattade i det heta solgasset. Det fanns inget skuggande träd, ingen buske. Liggande på magen, med ansiktet nedgrävt mellan armarna och de nakna benen omvirade med säcktrasor, sjönk jag genast i en blytung sömn.

Jag såg förskräckt upp. Någon hade rört vid min axel, och när jag lyfte huvudet, såg jag in i en ung mans leende, bruna ögon: ”Jag har fått höra, att du är tysk kommunist. Är det sant?” – ”Ja, och vem är du?” – ”Jag är en litauisk meningsfrände.” – Vi räckte varandra högtidligt händerna. ”Hur länge har du varit i Karaganda?” frågade jag för att göra ett slut på den förlägna tystnaden. ”Redan nio månader, och hela tiden ‘pod konvoj’.” – ”Och varför?” – ”Ja varför, vad ska man ge för svar på det? Vill du veta NKVD:s tillrättalagda anklagelse eller

varför man undanröjer oss kommunister?” – ”Men människa, ta dig i akt, tänk, om någon skulle höra dig, och dessutom känner du mig ännu inte alls.” – ”Var inte dum, du är en utländsk kommunist och det är tillräckligt.” – ”Vad heter du?” – ”Boris Resnik, och du?” – ”Grete.” – ”Det var ett märkvärdigt namn.”

”Dawaj na raboti!” (Sätt i gång med arbetet!) skrek brigadledaren. Boris frågade mig: ”Ska vi hacka bredvid varandra?” – ”Ja, gärna, men jag är långt efter och var är din fåra?” – ”Då kan vi ju byta.” Han talade med några fångar, som alla kände honom, och utan svårigheter skedde bytet.

Sedan hackade vi bredvid varandra, i samma rytm, snabbt, nästan andlöst. – ”Låt oss röka en machorka.” Vi stannade, torkade svetten från ansiktet, skrattade och rökte. ”Har du vistats länge i Sovjetryssland?” började jag åter mina frågor. ”Ett och ett halvt år i fängelse, dessförinnan var jag fri endast tio månader. Sen kom de och hämtade mig. Du förstår, det har blivit mitt egentliga liv, mitt yrke är att vara fånge. I Litauen blev jag dömd till tio års straffarbete för högförräderi, då jag deltagit i kommunistisk verksamhet. Jag var då knappast nitton år gammal. Av dessa tio år satt jag av sju. Vi var en hel skara politiska fångar i straffängelset. Tre av dem fick lungdot. Regeringen förmåddes då att för tillfället skjuta upp straffet, tills de blev friska igen. – Du ser förvånad ut, men det förekom verkligen sådana fall i Litauen. – Då jag var en av dessa tre, kom jag på den illegala Röda hjälpens bekostnad till ett sanatorium. – Kom, låt oss hacka igen! ‘Popka’ har redan fått ögonen på oss.” – ”Vem är ‘popka’?” frågade jag förvånad. – ”Det märks, att du är nykomling. ‘Popka’ betyder fågelskrämma och det är det öknamn vaktposten fått. Han sitter ju hela dagen orörlig på åkern.”

Jag såg in i Boris unga ansikte med de stora, glänsande ögonen. Han tog sig förläget om skäggstubben: ”Förbaskat, att man ska se ut som ett svin.” – Framåtlutade hackade vi vidare utan att säga ett ord. Sju år i fängelse för kommunistisk verksamhet och nu var han här i Sibirien. Hur kunde en människa bara uthärda allt detta? – Redan hade vi hunnit fatt de andra. På eftermiddagen gick det långsammare för alla. ”Hej, Boris! Har du fått sällskap?” ropade en man muntert över till oss. ”Han är grek”, förklarade Boris. ”En trevlig man, det är bara synd, att han håller ihop med de kriminella och är invecklad i alla bedrägerier. Därför får han också sitta i straffblocket.” – ”Säg mig, Boris, var slutar egentligen vårt dagsverke för i dag, var är målet?” frågade jag flämtande. ”Ser du därborta, där flickan i den vita schaletten sitter? Det är Dschura, den lilla slynan, som redan är färdig. Men sätt dig en stund. Jag skall göra båda fårorna på en gång, tills du vilat dig lite.”

Boris bar ännu civil mössa, som satt snett neddragen över ena örat. Han var svarthårig och mörkbrun av solbränna, och när han skrattade, såg man alla tänderna. Han liknade en fransk arbetare i sitt glada sätt att röra sig. – Och medan han arbetade åt mig, gick jag tillbaka för att hämta hans fångjacka och bådas våra konservburkar, som låg vid åkerrenen, och bar dem till ändpunkten, som vi nu snart nådde.

Det var ännu långt till arbetstidens slut och vi satt lyckliga på Boris’ stoppade fångjacka i den sena eftermiddagens milda sol. Boris rullade en machorka åt oss var och en och räckte mig artigt min för att jag skulle slicka papperet själv. På den varma jorden tumlade skimrande skalbaggar om. En sådan färgprakt har jag blott sett på stäppen. Det fanns iriserande, helt gyllene och blodröda skalbaggar med becksvart, nästan geometriskt mönster. – ”Se bara, Boris, därborta tycks det finnas vatten.” I en svag sänka i marken blommade stäppgräset, det böjde sig och gick i vågor i den lätta aftonvinden som vågorna på en stor sjö. – Det var så stilla och fridfullt på åkern i kvällningen. Alla som var färdiga med sitt dagsverke låg utsträckta i hela sin längd och hade, utmattade av det ansträngande arbetet, fallit i sömn. ”Vill du inte berätta för mig hur det gick för dig sedan? Det skulle vara spännande att få veta. Du var alltså på sanatoriet. Och sedan?” – ”Ja, sedan satte sig mina partikamrater i det illegala KP

i förbindelse med mig, vilket ju var synnerligen lätt, när jag vistades på ett sanatorium. De kom upp med förslaget, att, om jag ville fly, skulle de organisera flykten. Naturligtvis ville jag det. Jag hade ju ännu tre års straffarbete framför mig och därtill en förstörd lunga. Men framför allt utsikten att komma till Sovjetunionen, till 'världsproletariatets fosterland', något som jag längtat efter i årtal, kom flykten att te sig för mig som den högsta lycka. Min flykt lyckades, man förde mig över gränsen. Jag mottogs i Moskva av Mopr (Internationella Röda Hjälpfen), man höll en fest för mig, och jag erhöll en 'pudjowka' (uppehållstillstånd) för vistelse på ett sanatorium i Jalta vid Svarta havet. Där var det härligt. Proven blev efter kort tid negativa, och jag beslöt att söka ett arbete. Innan jag kom i fängelse, hade jag lärt mig skomakaryrket. I det litauiska straffängelset behövde de politiska fångarna inte arbeta och de var inte heller instängda var och en i sin cell, utan fick läsa och organisera kurser. Därför läste och studerade jag i sju år och inhämtade alla de skolkunskaper, som jag dittills saknat, ty jag kunde som pojke inte gå i någon högre skola. Min far var skomakare, han dog ung och min mor måste livnära oss fyra barn. Vi hade bra lärare i straffängelset, och framför allt skaffade vi oss naturligtvis politiska kunskaper.

I Jalta rådde man mig att på grund av lungans tillstånd hellre stanna i södra delarna av Sovjetunionen, och jag for därför till Odessa och fick arbete i en skofabrik. – Där lärde jag känna en flicka, den första i mitt liv, och vi gifte oss. Denna lycka varade ett halvt år och sedan hämtade mig en natt NKVD. – Mig gjorde de till en 'spion'. Hur kunde jag vara något annat: jag hade kommit över den ryska gränsen på uppdrag av den litauiska ochranan, som redan i straffängelset värvat mig, osv. Det var rannsakningsdomarens refräng. Och när denne bov ville tvinga mig att skriva under protokollet, bevisade jag för honom, att jag visste, hur en kommunist bör förhålla sig vid polisförhöret. Han började prygla mig och jag bölade som en tjur, så att det hördes över alla korridorer. Då slutade han. Men därigenom fick jag denne näpne gosse till fiende, och ehuru jag redan i rannsakningshäktet fick en blodstörtning, erhöll jag genast efter min utskrivning från fängelselasarettet en dom på åtta års koncentrationsläger med 'pod konvoj' som ytterligare straffpålägg ... Om de nio månaderna i Burma skall jag berätta för dig vid något senare tillfälle. – Vad jag är glad att jag träffat dig. Du är den första människa här i straffblocket, som jag kunnat tala med. Du begriper väl, här finns ingen som förstår oss. Vi utländska kommunister talar ett annat blott för oss själva begripligt språk. Tycker du inte det är, som om vi hade känt varandra i årtal. Ser vi inte på vad som sker med samma ögon? Så bra att vi träffat varandra. Jag har så ofantligt mycket att fråga om ..."

"Kom, nu tar vi en cigarrett till, innan vi marscherar tillbaka. – Får jag säga Margarite till dig? Det finns en så vacker litauisk visa med det namnet." – "Kan du sjunga?" – "Ja. Nu är jag hes av hetta och damm, men i morgon ska du få höra mina älsklingsånger."

Solen sjönk i väster. Man ropade till oss, att det var uppställning. Vi gick bredvid varandra, Boris smutsig, orakad och trasig, jag med fötterna inlindade i trasor i gummiskor storlek 45. Boris bar båda konservburkarna.

När jag den kvällen låg på de nedlusade bräderna, ville leendet inte vika från mina mungipor. Ingenting plågade mig längre. Vad gjorde det mig, om ändlösa rader av gröna solrosplanter drog förbi mina slutna ögon och deras tjocka, köttiga groddblad blev allt större och större och tycktes växa över horisonten, då den kommande dagen åter hade en mening. Boris skulle sjunga sina litauiska sånger för mig.

När jag tänker på de första två månaderna av min vistelse i straff-blocket i Burma, och på min vänskap med Boris Resnik, minns jag knappast den långa arbetsdagens plågor, hungern och de förskräckliga nätterna med kläd- och vägglöss och lika litet mina medfångars elakhet och gemenhet. – Varje morgon, innan man gav order om uppställning för räkning, träffade vi varandra på platsen mellan barackerna. Boris rullade en konstfull machorka åt mig av

tidningspapper i form av en liten pipa, och vi såg gemensamt på det dagliga undret, när solen kom fram bakom de fjärran bergen. Redan första morgonen möttes jag av en nyrakad Boris. Hur han hade lyckats med det konststycket, förblev mig en gåta. På kvällen stod han sedan i hörnet bakom mansbaracken och tvättade med ”artificiellt” vatten från kipjatok (varmvattensmaskinen) sin urblekta skjorta, hängde den över taggtrådsstängslet till torkning och vakade över den mycket noga, till dess den var halvtorr, för att man inte skulle stjäla den för honom.

Boris fick extratilldelning från sjukhuset i Burma. Det hade han chefsläkaren där att tacka för, även han en fånge. Redan efter de första månaderna i straffblocket fick Boris en blodstörtning. Han överfördes till sjukhuset och där blev han till hälften återställd. Läkaren förordade tilldelning av sjukmat till honom i egenskap av lungsjuk. Sjukmaten bestod blott av en mugg, rymmande knappt en halv liter, full med makaroner eller gröt, men det var åtminstone näring i den, och blott tack vare den kunde Boris hålla sig uppe. Detta tillägg till Boris’ kost framkallade raseri och avundsjuka bland medfångarna. ”Han skulle vara sjuk, han! Se bara hur blomstrande han ser ut! Ja, det kommer bara an på, om man har ‘blat’ (förbindelser).”

En morgon hade vi beslutat att ställa upp oss i trädgårdskolonnen. Boris hade rätt till lätt arbete, men inte jag. Men han gick i allmänhet hellre på åkern, därför att han hatade trädgårdsmästaren. – Vi stod vid arbetsuppställningen i trädgårdskolonnen, när de kontrollerande soldaterna, åtföljda av en kriminell fånge, som innehade en lägerledares funktion passerade. Lägerledaren vände sig till Boris: ”Sätt i väg över till kolonnen med åkerarbetarna! Det skulle smaka dig att smyga dig undan i trädgården!” – Boris invände: ”Du vet mycket väl, att jag har rätt att få utföra lätt arbete.” – ”Vad betyder här att ha rätt! Frisk och stark som du är!” – ”Om du inte tror mig, kan du vända dig till läkaren”, svarade Boris retligt. Förbrytaren råkade i raseri och röt så det hördes över hela platsen: ”Jag vet nog, vad du ska göra i trädgården. Älska med Greta. Inte sant? Ha, ha!” Och ett allmänt skratt belönade honom. – I sitt raseri hade lägerledaren alldeles glömt, att jag inte hade rätt till lätt arbete. – Sedan han emellertid hade fått en sådan skrattsuccé, vände han sig och gick vidare med ett generöst ”Hugg i då”, och vi marscherade med trädgårdskolonnen ut genom porten.

I trädgården måste vi rycka upp ogräs för hand på ett luzernfält. Vi gled framåt på knäna och sjöng sakta för oss själva. I vår rad arbetade en ung zigenerska, och när trädgårdsmästaren, en fruktad pådrivare, en gång var ur sikte, läste hon framtiden i handen på oss. Där stod det skrivet, att vi snart, mycket snart skulle bli fria, och att ännu mycken lycka väntade oss i detta livet.

Trädgården bevattnades artificiellt från den lilla uppdämda dammen. Rabatterna och fälten var gröna och frodiga. Till och med några popplar trivdes där. I deras skugga satt vi under middagspausen och berättade för varandra om våra drömmar – drömmar spelar ju en så stor roll i fångarnas liv. ”Vet du Boris, i går kväll låg jag på bräderna med huvudet vid barackfönstret och såg in i stjärnhimlen. Men då somnade jag och hade en mycket märkvärdig dröm: långsamt började firmamentet att röra sig i cirkel, stjärnorna trängde ihop sig till en kupol av rubiner, till en stor gnistrande krona och från himlens höjd förde en bred terrass ned till mig. Jag steg uppför, släpade mig mödosamt uppåt längs barriären på sidan och stammade orden: bara jag kunde tro ännu en gång. Terrassens trappsteg blev allt brantare och jag visste, att allt skulle bli bra, om jag uppnådde kupolen. Men ansträngningen var för stor för mig och jag vaknade, badande i svett.”

*

Under den korta halvtimme vi förfogade över innan lägertaptot gick, satt vi ofta på den illaluktande platsen framför barackerna. En ny transport hade kommit, bland andra fanns i den också några georgiska, politiska fångar. Boris berättade för mig, att en av dem var den åttioårige fosterfadern till nuvarande folkskommisarien för Inrikes angelägenheter, Beria,

samme Beria, som skrivit under min dom på fem års koncentrationsläger och utom den gamle mannen ännu en georgisk mensjevnik och en lärare vid namn Dsagnidse. De satt tillsammans med oss och sjöng en av sina melodiska, georgiska visor. Då bad läraren vänd till mig: ”Sjung en tysk visa för oss.” ”Gärna det. Men jag kan också en georgisk visa.” – ”Jaså, en tyska kan georgiska?” skrattade de förvånade. Och jag sjöng en vemodig sång för dem, som Heinz en gång lärt mig, därför att hans vän Lominadse alltid sjöng den:

”Tawo tschemo
Bedi argit sgeria.
Tschango tschemo
Eschit argit sgeria . . .”

(O du mitt huvud, dig är ingen lycka beskär, du min luta sjunger inga glada sånger ...)

Georgierna i straffblocket blev hänförda och vi tillbragte på detta sätt många kvällar tillsammans. Jag underhöll mig med åttioåringen, en riktig georgisk vinbonde, vars ögon blixtrade av vrede, när han berättade för mig, att hans egen fosterson hade låtit häkta honom, när han vägrat att inträda i kollektivet, och att han inte dragit sig för att döma honom till tio års koncentrationsläger. – Dsagnidse var svårt hjärtsjuk och hade fått en dom på tio år för kontrarevolutionär agitation. Båda fördes senare till en invalidsektion. – En gång hade jag ett politiskt samtal med den georgiska mensjeviken. Det var, när vi hörde talas om tysk-ryska vänskapspakten. Då sade den forne mensjeviken med hög röst, sannolikt för att så många som möjligt skulle höra det: ”Vänskapspakten är vår store Stalins genialaste politiska åtgärd. Han äger min fulla beundran.”

En dag meddelade natschalniken i straffblocket, att man genast skulle snygga upp och göra rent överallt, ty det skulle komma en kommission från Dolinki, karagandalägrets förvaltningscentral, för att inspektera straffblocket. Vår starosta, ett ödmjukt redskap åt den kriminelle natschalniken, sprang bestört fram och tillbaka och sökte efter folk, som skulle kunna städa och göra rent. Den enda, som plötsligt utvecklade en ivrig verksamhet, var hans jugoslaviska väninna, som fruktade, att kommissionen skulle jaga bort starostan, om den fick se, att lägret såg ut som en svinstia. Jugoslaviskan påstod sig vara kommunist. Kanske stämde det också, i varje fall var hon den mest välnärda kvinnan i straffblocket, smet från varje arbete och förde ett inbringande lägerliv på starostans bekostnad.

Enda resultatet av rengöringsaktionen var, att för första och enda gången träckhögarna på platsen mellan barackerna avlägsnades. Alla ytterligare bemödanden att åstadkomma ordning strandade på förbrytarnas motspänstighet. De bara hånade såväl natschalniken som starostan. – Kommissionen kom, den bestod av Serikow, lägerkommendanten, och några uniformerade personer. De snubblade genom de vanskötta barackerna, hörde tåligt på fångarnas alla klagomål och gick sin väg. – Men i straffblocket blev allt vid det gamla.

Det gick ett rykte i straffblocket, att man höll på att sammanställa en transport, som skulle avgå till Centralsibirien eller Fjärran Östern. Alla råkade i en förskräcklig upphetsning. Ty det betydde, att människor, som hade blivit vänner, skulle slitas från varandra. Boris och jag visste, att man skulle skilja oss. Och så blev fallet. – Vi hade några dagar på oss att ta avsked, avsked för alltid. Boris snidade av en liten träbit ett cigarettmunstycke och förfärdigade en liten trälåda, för att jag varje dag skulle ha någonting av honom i händerna. Han lovade att en dag skicka mig en underrättelse, att åtminstone försöka det. Dessa sista dagar var en enda smärta. Jag visste, att Fjärran Östern för Boris betydde detsamma som en dödsdom. Jag kunde ingenting annat göra än tacka honom för dessa två månaders vänskap, som hade kommit mig att glömma alla Burmas fador.

På kvällen körde lastbilarna fram till straffblocket. Man läste upp namnen och vi stod alla vid taggtrådsnätet. ”Greta, du får aldrig glömma mig!” ropade Boris, när han gick ut. Och fångarna sjöng till avsked ”Strömma över dina stränder, stora Volga! Min käre tar avsked av mig. Vinden blåser i seglen, mitt hjärta stönar av skilsmässans smärta. Vi ses igen! säger min käre, och mitt hjärta blir till sten. Lev väl, lev väl och glöm inte mina kval ...”

När jag sedan blev ensam, svek krafterna mig. Allt oftare inträffade det, att jag inte kunde göra mitt dagsverke färdigt, och om jag inte hade turen att en politisk brigadledare lämnade oriktig uppgift om min arbetsprestation, fick jag aldrig mer än 400 gram bröd om dagen. – Från tidigt på morgonen till middagen tänkte man ute på åkern inte på annat än bröd. En eftermiddag besvärade mig brödsäckens ständiga dinglande, när jag hackade. Jag bar nämligen säcken med en del av den nyss erhållna ransonen bunden med ett snöre kring livet. Jag lade därför säcken i en åkerfåra och kom efter var 200:de meter tillbaka till den. När jag efter en stund lyfte upp den, var den tom. Man hade stulit mitt bröd. Vad det betydde kan blott den människa fullt fatta, som en gång verkligen har känt, vad det vill säga att vara hungrig. Till nästa middag hade jag nu trots tungt arbete ingenting att äta.

I det fria lägret var svordomar mycket vanliga, men i straffblocket fanns det knappast en fånge, som inte behärskade hela ordförrådet av ryska svordomar. Det dröjde lång tid, innan jag över huvud taget förstod deras mening, och det var verkligen svårt att låta bli att rodna i många fall. – För kriminella och asociala var jag ”njemetzkaja faschistka” (den tyska fascisterna), ty så hade de fattat tidningspropagandan: tysk var detsamma som fascistisk. Dessutom var jag politisk fånge, alltså den föraktligaste varelsen på rysk mark. – En gång hackade en asocial kvinna i fåran bredvid mig. Några gånger gick hon om mig och jag i min tur hann sedan upp henne. Inte ett ord växlades oss emellan. Men när vi åter en gång hackade i jämbredd med varandra, slungade hon mot mig en rå ed. Utan att tänka mig för svarade jag med en ännu råare. Sällan har jag sett en människas ansikte uttrycka en sådan högaktning som denna asociala kvinnas.

IX. Slavarbete i Leninskoje

INTE LÅNGT efter avskedet från Boris kom jag med i en kolonn för bekämpandet av brzelose, den kreaturssjukdom, som krävde så många offer. En kväll, när vi trötta och rådbråkade återvände hem från arbetet, uppropades 50 namn och däribland också mitt, och ordern löd: ”Genast uppställning med utrustning!” – En fånge är märkvärdigt konservativ. Han vill inte skiljas från sin smutsiga, nedlusade barack, från dessa bräder, vilka han nu en gång vant sig vid, och naturligtvis inte heller från de bekanta ansiktena.

En oxvagn stod framför straffblockets taggtrådsnät och i mörkret kastades knytena under ett ivrigt hojtande upp på vagnarna, varpå vi fick anträda marschen i kolonn. På ordern: ”Dawaj, dawaj!” satte vi iväg ut på den mörknande stäppen, bakom de knarrande oxvagnarna. Av den kalla nattluften kände man sig upplivad och iakttog till en början den väldiga stjärnhimlen över sig. En sådan himmel finns det väl blott i öknar och på stäpper. Men snart blev benen tunga, man snubblade i de jättestora gummiskorna över de torra, knaggliga hjulspåren, dammet rök kring kolonnen, och snart hörde man ingen tala längre, blott syrsornas monotona sång. Om man bara hade kunnat gå och sova! Var skulle marschen sluta? Magen knorrade och man erinrade sig nattliga vandringar, som slutat någonstans inomhus, i en skön bädd. ”Dawaj, dawaj, baby!” röt brigad-ledaren och för några ögonblick livade hatet en.

En lerhydda, utan bräder, i stället halm på golvet. Utan ljus föstes vi in alldeles som boskap. Vi formligen kastade oss på halmen. Denna natt stördes jag inte ens av lössen.

En liten barack för straffblockets kvinnobrigad, dessutom en mansbarack. Ett hus för bevakningen, en bastu, en arresthåla och en hel långa välbyggda fårstallar, det var

underråjungen Leninskoje. Redan nästa morgon började vårt arbete. – Sommartid är fåren ute på stäppen. Kolonnen utrustades med spadar, korpar och skyfflar. Arbetet bestod i att hacka upp den ingrodda spillningen på golvet i fårstallet och på marken omkring stallet, lasta den torkade spillningen på oxvagnen, köra ut den på stäppen och där bränna den. Det var ett verkligt slavgöra. Värst var det framför fårstallarna, där marken var genomdragen av ett nät av kvickrot, som trotsade spade och hacka.

En dag hände ett under. Vi höll på och arbetade så att svetten lackade av oss. Vaktsoldaten stod på avstånd. Han var kasak. Plötsligt lade han sitt gevär med den påsatta bajonetten på marken, tog korpen från en fånge och började slå upp en djup fåra, så att vi fick ett fäste för våra spadar. Det var den första och enda gången som jag såg en vaktsoldat hjälpa några fångar. Man kan föreställa sig, hur förtjusta fångarna blev i honom. Man pratade och skämtade med honom. Jag skall i detta sammanhang berätta om ytterligare en händelse, där denne soldat spelade en roll. Många veckor senare var vår brigad på en annan sektion för att rensa säd. En kolonn på sju kvinnor marscherade under bevakning av den kasakiske soldaten, som satt till häst, eftersom vägen till arbetet utgjorde över åtta kilometer, ut till ett ”tog” på stäppen. Ett ”tog” är en jämn plats, från vilken fångar avlägsnat gräsvallen, och som sedan rensats och jämnats till. Där töms den av skördetröskan skördade säden. Till ”tog” kördes en sädesrensningsmaskin och vid en sådan maskin arbetade i skift sju kvinnor åt gången.

Vid ifrågavarande tillfälle var vi sju uteslutande politiska fångar. Redan på vägen ut till ”tog” pratade vi glatt och frimodigt med soldaten, talade om för honom, att vi var förskräckligt hungriga, och kom allt närmare och närmare vårt egentliga mål. Detta ”tog” låg nämligen inte långt från järnvägsstationen Sharik, vår kasak var beriden och i Sharik kunde man få köpa bröd och socker. Om han red dit åt oss? Vi insåg alla, hur omöjligt det var. Men hungern gjorde oss envisa. ”Ni vet, att vi alla är politiska fångar! Ni känner oss! Oss kan ni verkligen ha förtroende för. Hjälp oss och skaffa oss lite bröd.” – ”Och om ni alla flyr under tiden?” frågade han leende. ”Eller om kontrollen kommer just som jag är borta? Då kommer jag också i koncentrationsläger eller till något ännu värre.” Och så gick stridens vågor fram och tillbaka. Middagsrasten var över, vi hade redan uppgivit hoppet. Oxvagnen med sopptunnan hade redan skakat i väg. Vi arbetade inhöljda i svart damm med rensningen av stäppkorn. Vi hade upphört att be vår kasak. Då kom han plötsligt fram till oss: ”Får jag brödsäckarna, men fort, och pengar!” Och sedan svängde han sig med ett språng upp på sin lilla häst och inom några minuter såg vi ett dammoln försvinna vid horisonten. Det dröjde över en halv timma, innan han återvände. Under denna halva timma darrade sju fångar för en bevakningssoldat. Än sökte vi med blicken längs horisonten, oroliga för att någon kontroll skulle komma, än fixerade vi ångestfullt den plats, där ryttaren hade försvunnit. Hade något hänt honom i Sharik? Men så såg vi dammet virvla upp och fram stormade vår kasak och över hästhalsen gungade brödsäckarna, som var fyllda till hälften med bröd och till hälften med socker.

I Leninskoje fick vi under två månader ingen tvål. Egentligen hade vi rätt att få ett litet stycke, något större än en tändsticksask i månaden, fast det var mycket mjukt och fuktigt. Men nu hade man glömt oss, eller också hade någon stulit vår ranson. Smutsen hade trängt djupt in i huden, den pulvriserade fårspillningen täppte till alla kroppens porer. Men på väggen i fårstallet hängde ett stort plakat: ”På grund av att livsfara föreligger vid brzelosesmitta, är det förbjudet att under arbetstiden röka eller äta. Före måltiderna måste händerna tvättas!”

En dag kom kassören, en politisk fånge, i en liten vagn farande till denna sektion för att utbetala lönerna åt de där arbetande. Jag visste, att man först efter månader erhöll sin lön och gjorde mig inga förhoppningar. Då ropade man upp mitt namn. Och jag erhöll 25 rubel på en gång för udarnikiarbetet under den tid, då jag ännu befann mig i det fria lägret. 25 rubel var en förmögenhet i lägret.

Vid denna tid kom en ny brigad. I den var alla nykomlingar. Bland dessa befann sig också en tyska med förnamnet Olga. Hennes familj hade för kanske 150 år sedan kommit till Ryssland, hennes farfars farfar som kapellmästare åt någon tsar, och familjen hade hållit sig rent tysk ända in i våra dagar. Rättare sagt, den hade blivit ännu mera tysk. Olga hade inte blott ett typiskt tyskt utseende, till och med hennes levnadsvanor, hela hennes uppträdande var så tyska, som om de hade hämtats ur tidskriften ”Daheim”. Hon var storsvuxen, ljusblond, hade vit hy, som inte kunde tåla någon sol, smala skuldror och väl utbildade höfter och bar håret som våra mödrar i en knut högt uppe på bakhuvudet. Hon var emellertid bara trettio år gammal, och en gång kastade jag en blick i hennes klädsäck. Där hade hon linnen med spetsgarnityr, som var omsorgsfullt lagda över varandra och jag tyckte, att blott tvättbandet saknades, på vilket med korsstyggn skulle stå: ”Was Mütterchen mir einst bescheert, halt ich in diesem Schranke wert ...”

Olga hade varit pianist och var känd i Sovjetunionen som konstnärinna. Hennes man, likaledes musiker, hade häktats och efter honom Olga. Anklagelsen mot henne talade om spioneri. Hon hade studerat i utlandet och stod i brevväxling med vänner där. Hon dömdes till fem års läger och kom med straffskärpningen ”pod konvoj”.

Ända från ungdomen hade Olga spelat piano. Sport och kroppsarbete var henne fullständigt främmande. – I en blus, som en gång hade varit vit, med nakna ben och vilt i ansiktet nedhängande hår störtade hon hit och dit med en spann säd, som hon skulle fylla i tratten på rensningsmaskinen. Spannen gled ur hennes händer, hon hällde säden bredvid, hon utförde inte befallningarna snabbt nog och från alla håll ljöd det oavbrutet: ”Dawaj, dawaj! Ja, så där ser det ut, när intelligentsian arbetar! Det var ju högsta tid, att flickslynan fick lära sig arbeta!” Redan efter ett par timmar hade Olgas ansikte bränts kalkonrött av solen. Man växlade skift, hon skulle nu vrida runt veven i varpan, men hon gjorde det med nöd och näppe tio gånger, sedan tiggde hon utmattad, att man skulle avlösa henne.

På en sådan människa urladdar sig bevakningens och medfångarnas hela brutalitet. Jag erinrar mig en episod. När Olga efter ett par dagar med av solbrännan svullna ben och händer knappast kunde röra sig och vände sig till brigadledaren på morgonen och bad honom om att få stanna i baracken, ropade fångarna i korus: ”Det skulle just passa henne! Slippa arbeta för litet solbränna! Hon är bara lat! Vi har måst släpa hela vårt liv men hon har alltid skonat sig!” Då sade jag till en särskilt elak kvinna: ”Föraktas konstnärer så mycket hos er i Sovjetunionen? Hur mycket enklare är det inte att utföra kroppsarbete än att spela piano! Av det slags människor, som duger till jordbruksarbete finns det miljoner.” Men med ett sådant försvar skadade jag blott Olga. – Dessutom var hon verkligen mycket opraktisk och långsam.

På kvällen ryckte vi mörbultade och dammiga som kolbärare in från arbetet. Vi fick först vid solnedgången lämna åkern, och på stäppen var skymningen synnerligen kort. Därför hade man många gånger fyllt en gammal kokkittel med vatten, för att vi skulle kunna göra oss lite rena. Dock drack oxarna gång på gång ur vattnet. Då sprang man med sin konservburk trots strängt förbud till den nästan uttorkade brunnen och firade ned sin katylok upphängd på brunnsrepet för att få lite vatten. Därvid måste man ängsligt se åt alla håll, för att inte någon soldat skulle lägga märke till det. Vem blev naturligtvis alltid upptäckt? Olga. Då haglade svordomarna över henne. – Knappt hade man torkat den värsta smutsen av ansiktet, förrän man måste störta till matbaracken, för att inte gå miste om hirssoipan. – Alla var redan färdiga och släpade ut sina knyten ur baracken för att göra i ordning ett läger för natten. Blott av Olga såg vi inte skymten. Just då hade vi fått tillåtelse att om nätterna sova utanför baracken, då det var omöjligt att härda ut i hyddorna för lössens skull. Inne stannade blott de hårdhudade, som lössen inte bet på. När man på kvällen steg in i baracken för att hämta sitt knyten, måste man ideligen stryka sig över huvud och axlar, ty det regnade formligen löss och på väggarna kröp de som myror. Min katylok lämnade jag i baracken, för säkerhets skull fyllde

med vatten, och när jag sedan om morgnarna hällde ut vattnet, innan jag ställde upp mig till tevattneshämtningen, var det betäckt som med en gröt av löss, som hade fallit i under natten.

Vi sov på själva stäppmarken med huvudet mot barackväggen, tätt bredvid varandra. På en trästol, på ungefär fem meters avstånd från de liggande kvinnorna, satt soldaten med geväret framför sig och vaktade hela natten. När man ville ”gå ut”, måste man fråga honom: ”Får jag lov att –” – ”Dawaj!” Sedan gick man ett par steg ut på stäppen och satte sig ... En natt vaknade jag av naturbehov. Pallen var tom. Ett svårt problem! Var var soldaten? Vem skulle jag be om tillstånd? Att bara gå var förenat med livsfara, ty han hade kunnat skjuta efter mig. Då hörde jag till höger om mig ett ljud. Soldaten låg i armarna på en fånge i raden av de sovande kvinnorna. Beslutsamt reste jag mig, gick fram till det älskande paret och frågade, om jag fick ”gå ut”. Jag fick inget svar.

Men tillbaka till Olga. Nästan varje kväll upprepades samma sak. Alla låg redan sida vid sida, blott Olga var ännu inte installerad. Soldaten satt redan på sin stol, det var tyst sedan en kvart i lägret, då Olga kom sopande med sitt knyte ut ur barackdörren. En skur av skymford mottog henne. Sedan behövde hon ytterligare tio minuter för att göra sig i ordning för natten. Låg hon då äntligen, och jag lättad andades ut, vände hon sig till mig och sade högt på tyska: ”Ser du, Grete, där borta över kullarna den sköna stjärnan, är det inte Venus?” – ”Förbaskade kvinna, kan du inte låta bli och prata?” sade fångarna och soldaten i korus. Den stackars Olga slutade en kort tid därefter sitt liv på en invalidsektion.

Vi arbetade vid den tidpunkten på ett ”tog”. Den nyttagna brigaden, som mest bestod av sådana, som nyligen kommit till Karaganda, måste gå efter skördeträskorna, lasta spannmåls säckarna på vagnarna osv. När vi på morgnarna gick till arbetet, var det så kallt att det sved i huden, men mot middagen steg temperaturen ända till plus 40 grader.

Nykomlingarna ägde ännu sina privata kläder, hade kappor och varma saker, som de tog av sig under dagens lopp och lade vid sidan av arbetsplatsen. När de så en dag vid middagstiden återvände från fältet, var alla deras kläder försvunna. Att förlora kappan i ett koncentrationsläger är en stor olycka, ty med den förlorar man också nattäcket. Vem hade stulit sakerna? Alla kände gärningsmännen, men ingen vågade säga vilka de var högt. Natschalniken i detta ”tog” var en förbrytare, en beryktad moskvabandit, Iwan Petrowitsch. Hans medarbetare, Sosnin, var en före detta advokat, som redan hade åtta år i koncentrationsläger bakom sig av de tio, till vilka han hade blivit dömd, på grund av att han av svartsjuka mördat sin fru. Utom dessa två fanns det två kvinnor, Iwan Petrowitschs och Sosnins lägerhustrur, och en gammal zigenerska, som kallade sig ”tog”-vakterska. Alla visste, att Iwan Petrowitsch och Sosnin var tjuvarna.

På kvällen denna dag gick vi bedrövade hemåt. Vi hade redan lagt oss framför baracken. Soldaten satt på sin pall. Skymningen övergick till natt, då vi hörde steg närma sig vår barack. Alla lyfte på huvudet. Iwan Petrowitsch nalkades vacklande. Han rörde sig i riktning mot barackdörren. – Jag måste inskjuta, att han förälskat sig i en bondflicka från Ukraina, den 17-åriga Dschura. Hon tillhörde vår kolonn och sov i baracken, då hon var okänslig för lössen. – Iwan Petrowitsch var starkt berusad. Han skulle gå förbi posten, då denne reste sig och skrek ett ”Stoj!” Banditen gjorde emellertid inga anstalter för att stanna utan vände sig till soldaten och sade: ”Vad vill du, din lymmel?” Då grep denne honom i armen och slet upp skjortärmen. Iwan började överösa soldaten med de gräsligaste eder, slet upp sin skjorta över bröstet och kastade de avrivna styckena med en vidlyftig gest framför sig: ”Det ska du få umgälla, din skurk! Du har slitit sönder min bästa skjorta!” Hittills hade soldaten blott hållit geväret i beredskap, men när Iwan ånyo gick mot baracken, började han skjuta i luften, och läger-råjongens hela vaktpatrull kom springande. Man omringade Iwan Petrowitsch, övermannade honom och satte honom i arresten.

Kvinnorna var mycket upprörda. Alla visste, att han hade köpt sig detta rus med de stulna sakerna, och i sin fantasi såg de Iwan redan dömd till döden. Men saken tog en helt annan vändning. Nästa morgon fördes han på lastbil under bevakning från lägret.

Jag måste här berätta, under vilka omständigheter jag åter mötte honom, när jag ganska lång tid efteråt kommit tillbaka till Burma i enskild transport. Man hade där tilldelat mig trädgårds-kolonnen och givit mig en förtroendepost, nämligen att skörda tomater, då man antog, att jag skulle stjäla lite mindre än de andra. På morgonen vid uppställningen trodde jag inte mina ögon. Där stod i samma kolonn, bland kvinnorna Dschura, den lilla ukrainskan, och bland männen Iwan Petrowitsch i all sin glans.

I trädgården började jag skörda tomater, rättare sagt äta tomater, tills jag inte orkade mera. Den övriga delen av kolonnen var sysselsatt med att sortera lök. Mellan tomatfältet och platsen där de andra fångarna uppehöll sig patrullerade soldaten fram och tillbaka. Nu var tomatfältet, liksom alla fält i trädgården, genomdraget av öppna diken. Runtom fältet gick dessutom ett djupt dike, som nu stod torrt. Jag hade plockat några timmar och hade just en korg full, när ett energiskt ”tst!” förmådde mig att se upp. Där låg Iwan Petrowitsch hopkrupen i diket och gjorde med en handrörelse klart för mig, att jag omgående skulle ge honom tomaterna. Hans hållning var så pockande, att jag inte ens kom på den tanken att säga emot. Jag hällde hela korgen i diket. Han föste in tomaterna i något slags säck och försvann. Soldaten såg ingenting. Senare kastade jag en blick över till löksorterarna – där låg Iwan och Dschura under ett solskydd, som utgjordes av fångjackan, makligt tillsammans och åt mina skördade tomater. Soldaten patrullerade och såg ingenting.

Men tillbaka till sektionen Leninskoje. Där arbetade två nunnor i vår kolonn. De var mellan 30 och 40 år. Såvitt jag kunde förstå av vad de berättade, tillhörde de en religiös orden. De hade blivit dömda för kontrarevolutionär agitation. De bar alltid ett rep bundet om sin klänning, så att den något erinrade om en kåpa. En gång under en middagspaus ute på stäppen satt de på en hög spannmål och sjöng. Jag gick fram till dem för att lyssna. Det var vackra gamla religiösa sånger. När de märkte, att det gjorde mig ett nöje att höra på, blev de, som alltid var mycket skygga, mera öppenhjärtiga och frågade, om det också fanns religiösa sånger i Tyskland. Jag sjöng en gammal sång om jungfru Maria för dem, och de ville gärna höra en till. På detta sätt blev vi vänner. Det var vid den tiden, när skördetröskorna höll på att skörda på sektionen och deras personal måste förplägas från samma kök som vi. Då rådde det stor glädje i detachementet i Leninskoje. En gång var det kött i soppan. Då kom en av nunnorna blygt fram till mig och talade om, att de nu höll på att fasta och inte fick äta något kött, och frågade, om jag ville ha deras portioner. Jag sade inte nej.

De båda nunnorna levde fullständigt isolerade från alla andra såväl politiska som kriminella fångar. De verkade skrämde och hade aldrig ens den minsta fordran. Sålunda låg de, när kolonnen återvände till Burma och det var ytterst trångt om utrymme i baracken, i smutsen under bräderna utan att protestera en enda gång.

I denna kolonn befann sig också Lydia, en stackars fjolla, som hade en röd, nästan utsliten kattunklänning och annars ingenting. Över bröstet började den redan gå sönder och hon dolde alltid blygt sina bröst. Hon hade inte längre några framtänder, fast hon ännu inte var 30 år gammal. Hon berättade med strålande ansikte om sina framgångar hos männen. Hon härstammade från någon by och hade häktats för att hon utan tillstånd lämnat sin boningsort. Lydia var kolonnens narr. Alla drev gäck med henne, manliga fångar som soldater: ”Lydia, var har du dina tänder? När du har fått nya, ska vi älska!” För att visa, hur duktig hon var, vred hon veven på rensningsmaskinen i timal och därunder rann urinen stundom nedför hennes ben. – Hon tiggde ständigt soppa. ”Daj Lydija kusotschik chleba!” (Ge Lydia ett stycke bröd!) sade hon som om hon varit ett litet barn.

På reparationsverkstadens kontor hade jag en gång fått i handen ett litet häfte, i vilket utförligt stod beskrivet, vad varje fånge i de olika matklasserna skulle erhålla för näringsämnen. Jag kommer blott ihåg, att den dagliga fetttilldelningen i den lägsta klassen skulle utgöra tre gram per fånge: ”skall utlämnas i form av solrosolja.” Inte en gång dessa tre gram kom fången till godo, de stals vid utlämnandet från förrådet, i köket och slutligen även vid matutdelningen. Ty först hällde de, som hade goda förbindelser med köket, upp maten åt sig och tog på detta sätt de ömkliga små fettdropparna – sedan kom alla andra. Hur många strider, hur mycket oväsen uppstod inte vid matutdelningen. I en räjong innehades detta ämbete av en politisk fånge. En förbryterska kände sig illa behandlad och påstod, att hon fått en mindre sked än de andra och begärde under hotelser att få en extraslev. Den politiska fången vägrade. Nästföljande natt mördades hon. Man fann henne på morgonen med genomskuren strupe på bräderna. Förbryterskan häktades och fick sitt straff förlängt med tre års koncentrationsläger för mord.

Jag berättade, att vi i över två månaders tid inte fick någon tvål i Leninskoje och att den svarta smutsen redan trängt djupt in i huden. Då tiggde jag för första och enda gången under min lägervistelse. På väg till köksbaracken mötte jag en arbetare från reparationsverkstaden, som jag tidigare träffat samman med. Han arbetade nu vid en skördetröska. På avstånd hälsade vi på varandra. Han såg med synbar förskräckelse på mitt förändrade utseende: ”Är ni inte frisk? Är arbetet mycket hårt i straffblocket?” Och då tog jag mod till mig: ”Kan ni ge mig ett stycke tvål? Vi har varit utan i två månader.” Och jag erhöi ett stycke riktig toalettvål.

Då kom en glädjedag. Man ropade upp mitt namn, och en nyss ankommen fånge lämnade mig ett litet paket, på vilket stod som avsändare Tasso Salpeters namn. Tasso hade kommit till Burma och hade fått veta, var jag befann mig, och skickat mig ett litet paket socker.

Sedan tilldelades jag åter en kolonn för bekämpandet av brzelose. Alexandra, som i privatlivet varit modist, och en kriminell från Warszawa och jag skulle lasta en oxvagn med torkad fårspillning. Alexandra, som till en början skrattade både gärna och länge, blev från dag till dag allt mera nedslagen och tyst. Hon var liten till växten, hade sannolikt en gång i tiden varit rund, hade trubbnäsa och visade, när hon skrattade, alla sina tänder. Men nu började hennes hår bli grått och de stora vackra tänderna trasiga. Alexandra hade häktats redan 1935. Hon hade arbetat som modist i Moskva, först i en affär, och sedan hade hon blivit sin egen. Hon måste ha varit mycket skicklig i sitt fack, ty genom andras förmedling fick hon damerna vid den japanska ambassaden till kunder. Hon gick till ambassaden för att prova och blev där en gång bjuden på te. Kort efteråt häktades hon av GPU. Hennes oskuld måste ha varit så påtaglig, att man inte kunde döma henne, utan skickade henne i fri förvisning.

Alexandra var gift med en konsertsångare. Hon begärde naturligtvis inte, att mannen skulle följa henne i förvisningen. Hon blev förvisad till en liten stad vid randen av den kasakiska stäppen. Där bodde redan förut många förvisade. De flesta hade det mycket uselt ställt, ty de hade ingenting att leva av. Några arbetsmöjligheter fanns där inte. Det enda arbete, som man kunde få, var vattenbärning. Brunnarna låg kringströdda och delvis utanför staden. De förvisade bar vattnet åt den kasakiska befolkningen. Men Alexandra hade på kort tid skaffat sig det mest inkomstbringande yrket bland alla de förvisade: hon förärade de kasakiska sovjetjänstemännens hustrur de första europeiska hattarna och sedan också de första europeiska kläderna, ty dittills hade de gått klädda på mohammedanskt sätt. Hon hade en överväldigande framgång och när hon ytterligare började att kreera ett slags uniformsmössa för den kasakiska herrvärlden, blev hon överhopad med pengar och livsmedel. Hon berättade, att hon aldrig hade levat så gott som i den lilla staden vid randen av stäppen. Hon bad och bönföll sin man i brev, att han åtminstone skulle besöka henne. Han vågade inte, och hon upphörde att skriva till honom. – Hennes förvisning hade fastställts till tre år. Efter två och ett

halvt år häktades en natt under vintern 1938 samtliga förvisade och fördes på slädar till närmaste NKVD-station.

Alexandra skildrade skrattande sitt första förhör: ”Jag hade svept in mig i allt vad jag ägde. Utanpå kappan hade jag en schal och omkring huvudet två schalletter. Jag såg ut som en kula på hjul och på fötterna hade jag tjocka filtstövlar. Sådan kom jag in till rannsakningsdomaren. Jag fick sätta mig på en vridstol, som var mycket för hög. Jag balanserade som på ett slags tron och svettades förfärligt av ångest och hetta. Då läste han upp anklagelsen för mig: ‘Ni har tillsammans med platsens förvisade ... förberett ett väpnat uppror.’ Jag kunde inte förstå, vad han syftade på och frågade: ‘Med vilka vapen, herr rannsakningsdomare?’ Och då måste till och med han själv skratta, sannolikt vid föreställningen hur det skulle se ut när ett sådant klot som jag svängde en revolver.”

Men det slutade inte så humoristiskt för Alexandra. Hon dömdes till åtta års KZ och kom till Burma. Hon led förfärligt av hunger. En dag, när vi arbetade i fårstallet, blev Alexandra kvar, under det vi följde efter oxvagnen för att lasta av den. När vi återvände, kom jag lagom för att hinna lossa Alexandra ur repet. Hon hade försökt hänga sig i en bjälke.

Jag har redan talat om, att jag fick 25 rubel i avlöning. – I denna räjong fanns det ett litet åsneföl. Plötsligt en dag började det gnägga, så att det hördes över hela platsen. Då ropade alla glädjestrålände: ”Larjok kommer!” Det var lägerbutiken, lastad på en kärra och förspänd med åsnan, som var mor till vårt åsneföl. Åsnefölet och fångarna hälsade ”larjok” lika entusiastiskt. Egentligen fick vi inte köpa någonting, men det var omöjligt att låta bli. Denna butik kom speciellt för traktorskötarnas och maskinskötarnas skull ut på åkrarna. – Jag köpte i översvallande glädje genast ett kilo karameller och en hel kaka svartbröd. Sedan stod vi, helt och hållet inpyrda av damm från brzelospillningen, och sög på karameller och åt bröd och glömde vår djupa förtvivlan. Efter en stund visade Alexandra mig sin tunga full med karamellsaft och skrattade åter som förr.

Ytterligare ett par ord om den fria förvisningen. Till fri förvisning dömde man människor, om vilkas oskuld till och med rannsakningsdomaren var fast övertygad. Dessa människor behövde man till Sibiriens kolonisering, liksom ju också i grund och botten straffformen koncentrationsläger utom som säkerhetsåtgärd mot opålitliga element, användes för att tjäna samma ändamål. NKVD är utom statspolis en stor slavhållare, som dirigerar ett ofantligt människomaterial till Sibiriens olika delar: till skogsarbete i Centralsibirien och Karelen, till den tunga industrin i Ural, till uppodlingen av stäppen i Kasakstan, till guldutvinning i Kolyma i Polarområdet, till stadsbyggnader i Fjärran Östern osv.

Det förekom ofta, att förvisade frivilligt anmälde sig hos NKVD och bad att bli häktade, emedan de annars skulle ha omkommit av hunger. De låg ofta i veckor under bryggor, under bar himmel, då de ingenstans kunde finna en bostad och ingenstans något arbete. De sålde sina medförda ägodelar eller om de var i besittning av pengar, levde de på dem, så länge de räckte. De till KZ dömda hade åtminstone sin usla soppa, sin dagliga brödranson och en plats i en aldrig så eländig hydda.

Vi hade arbetat på ett ”tog”, solen hade gått ned, och det blev kallt. En förbryterska tog en tom spannmållsäck och hängde den över axlarna. Detta såg en beriden post. Han ropade: ”Lägg genast säcken tillbaka igen!” – ”Nej, jag tycker det är för kallt, när vi börjar marschera, lägger jag den tillbaka!” svarade honom fången. ”Jag skall ge dig för att du inte vill lyda!” Soldaten red fram till henne och slog henne med nagajkan över skuldran. Kvinnan gav till ett fruktansvärt skrik, och när vi hade ryckt in, anmälde hon genast saken för natschalniken. Några dagar senare överfördes soldaten till en annan sektion.

I vår kolonn fanns en zigenerska, kanske 16 år gammal. Hon var vacker och ansåg det under sin värdighet att utföra något arbete. Men hon hade inte de ringaste skrupler att låta andra göra hennes arbete. Hon var i straffblock, på grund av att man misstänkte, att hon skulle försöka fly. Full av stolthet visade hon ett öppet sår på benet, som hon ådragit sig, när hon vintertid barfota flytt från ett fängelse, där hon hade suttit för häststöld. Hennes far var hästtjuv, och även hon älskade över allting annat hästar. ”Redan när jag var liten flicka, skulle jag tämja en hingst, och då bet han mig i halsen.” Även där hade hon ett ärr. – ”Det härligaste på jorden är livet i tabor (zigenarläger)”, sade hon med svärmiskt uttryck i sitt ansikte. Och när en gång en soldat försökte kurtisera henne, utspann sig följande samtal: ”Sina, har du gått i skola?” – ”Nej vad ska jag med skola till?” – ”Men du måste lära dig något, du måste också bli en bildad människa!” – ”Dra åt skogen!” - ”Du vet kanske inte ens vad socialism är?” – Och hon svarade honom: ”Socialism kan du snacka med morsan din om! Jag är en fri zigenare!”

Denna vackra zigenerska flydde en klar natt tillsammans med en politisk fånge, en rund, blond, gemytlig köksa från Leningrad. Hur detta omaka par hade kunnat komma överens om gemensam flykt, var mig en gåta. – Vi arbetade då i två skift, dag och natt, med rensning av säd på ett ”tog”. Natttid upplystes platsen av kraftiga stormlampor.

När det hade blivit mörkt, ryckte kolonnen in från arbetet. Och mellan ankomsten och uppropet hade båda försvunnit. Under natten var någon förföljelse inte att tänka på. Vi inväntade med spänning nästa dag. Men inte den dagen heller grep man dem. Och ännu efter en vecka befann de sig fortfarande i frihet.

Nästa morgon kom jag till arbetet på ”tog” och hälsade med en blinkning med ena ögat min väninna, den gamla zigenerskan, som var ”tog”-vakterska. Jag berättade nyheten för henne. Hennes ansikte lyste upp: ”Ja, ja, Sina, det är en klok flicka. Hon kände på sig, att det någonstans här på stäppen måste finnas ett tabor. Och om hon når det, är hon räddad. Ack, om man ännu en gång kunde få vara ung!” – Därpå bjöd mig gumman ett av henne själv tillrett örtte, som såg mycket misstänkt ut i den smutsiga konservburken, men jag vågade inte säga nej, ett avböjande skulle sårat hennes gästvänskap. Jag räckte henne som tack en nypa tobak till hennes lilla pipa med silverbeslag. Vi var i fortsättningen hela tiden goda vänner.

Att fly från Karaganda var ett svårt företag. Under skördetiden, då sädesskylarna stod på fälten, var det lättare att fly, ty de flyende, som blott kunde gå under natten, hade då möjlighet att under dagen gömma sig i dem. Dagligen blev hela Karaganda genomsökt av beridna soldater. Rymlingarna måste försöka nå bergen vid randen av lägerområdet och gå ungefär fyra dagar uppför berg och nedför berg, tills de nådde Karaganda samhälle. Att komma vidare därifrån var förenat med nya svårigheter, ty järnvägsstationen var naturligtvis bevakad. Under min tid i Karaganda lyckades det likväl fem fångar att fly. De övriga var två manliga och en kvinnlig förbrytare. De hade skaffat sig hästar och undkom. En ukrainsk bondkvinna försökte också att fly, driven av sin hemlängtan, men greps och erhöll som straff två års koncentrationsläger i straffblock.

Vi hade aldrig söndag eller fredag, blott under maj- och novemberhögtidligheterna stängdes vi in i baracken och slapp arbeta. När moder natur var oss nådig och skickade en sandstorm eller vintertid en snöstorm, då hade vi vår helgdag.

En sandstorm, som kan hålla på i flera dagar, är något fantastiskt. – Karagandik är namnet på en taggig stäppväxt. Den är rund och så stor som en fotboll. För att få höet i sådant skick att djuren inte stack sönder nosen, gick fångkolonner med hackor över stäppen och högg av karagandik. De avslagna plantorna uppstaplades i stora högar och användes som bränsle. – När den torra karagandik fick liv, började sandstormen. Först såg man växten som en igelkott långsamt rulla över stäppen, ännu tveksamt driven än i den ena, än i den andra riktningen, hit och dit; sedan började den jaga, hundratals igelkottar rasade tjutande över slätten, de

vecklades samman, bildade en virvel, lyftes upp i luften och störtade med ett brak ned igen. Himlen blev svavelfärgad, horisonten utplånades och med dåm jagade hästhjordarna, nötkreaturen och fåren över stäppen för att söka skydd. Sedan kom sanden. – Men vi satt sammanknipna i baracken, lyckliga över att ha fått en fridag till skänks. – Därute tjöt det. En vägg av rasande sand. Först grå, sedan gul, än ljusare, än mörkare – oavbrutet, timme efter timme. ”Den kommer från Mongoliet”, påstod förståsigpåarna.

När jag blickar tillbaka på den dystra tiden i Leninskojesektionen, rinner mig alltid i tankarna en av trä förfärdigad portal, som stod mitt på stäppen på ett litet avstånd från lerhyddorna. Ingen väg förde genom denna portal, och det fanns inte heller något staket vare sig till höger eller till vänster. Ingenting annat än en portal, som ensam höjde sig över stäppen, och mellan tvärbjälkarna stod med stora träbokstäver: ”Leve oktoberrevolutionens 20-årsdag.”

X. Som oxdrivare i El Marje och tegelbruksarbetare

EN AFTON, när vi ryckte in från arbetet stod en oxvagn framkörd och väntade på oss. Vi måste skyndsamt rafs ihop våra knyten, lasta dem på vagnen och följa efter den ut i natten, hungriga, trötta och smutsiga. Efter en marsch på åtskilliga timmar, under vilken några kvinnor föll ihop och måste transporteras på oxvagnarna, märkte vi, att vi hade kommit närmare bergen vid horisonten. Och när vi slutligen hade nått vårt mål, stapplade vi in i en lerhydda och kastade oss på halmen. Vi hade anlänt till en ny räjong, El Marje.

El Marje låg inbäddat mellan kullar, Urals avlägsna utlöpare. Som kulisser slöt sig bergen omkring dalsänkan och lämnade blott på en sida utsikten fri över den milsvida stäppen. Det hade blivit höst, en solig, sibirisk höst. Vildrosbuskarna på bergsluttningarna glödde röda och en mattblå septemberhimmel välvde sig över denna ljuvliga dal.

Men vi från straffblocket fick inte försjunka i anblicken av rader av mjuka kullar. I El Marje härskade brzelosen och vår brigad på 20 kvinnor hade satts in för att bekämpa den. Och hur fick vi inte slita i El Marje! Natschalniken i denna räjong tvingade oss till allt större och större prestationer. Han var nu en fri man, men man berättade, att han varit fånge. Denne lushund var alltid missbelåten. Antingen hade vi inte lastat vagnarna med den torra brzelosedyngan fulla nog eller inte djupt nog slagit upp det stenhårda lergolvet i kreaturstallarna med våra korpar. Sannolikt ville han övertyga sina överordnade om sin goda vilja och därför göra mer än vad som var fastställt i hans plan. Detta gjorde han på vår bekostnad, ty vi var hans slavar. Hela dagen hörde man ”Dawaj, dawaj! Raska på, stanna inte!” Brigadledaren drev på oss, soldaten hetsade oss, och natschalniken skrek.

Badande i svett, krokiga och fullständigt bedövade, kom vi efter solnedgången till vår hydda. Där fanns det inte ens sovbräder. Vi måste sova på lergolvet. Ingen hade kraft ens att tvätta sig. Och det skall vilja mycket till, innan en kvinnlig politisk fånge underlåter det. Vår hunger var värre än någonsin. Att blott en gång till i livet få äta upp en hel brödkaka alldeles ensam var allas hetaste längtan.

Åter arbetade jag tillsammans med mina gamla kamrater, den trubbnäsiga Alexandra, som inte längre ville skratta, Tamara, den lilla författarinnan, och Tanja, som kunde sjunga så vackra folkvisor. – En morgon hade Tamara och jag hög feber. I denna sektion fanns det ingen febertermometer, utan natschalniken fastställde med ”ögondiagnos”, om man var sjuk eller arbetsduglig. Vi två var glödheta, och han fastställde: sjuka.

Vi låg på lergolvet i hyddan och log strålände mot varandra. Gud ske lov, att vi lyckats bli fria från arbetet. Vi fick nu ligga och vila ut. Vi var så hjärteglada, att vi hade kunnat taga vilken brzelos som helst med på köpet.

Tamara var en 21-årig flicka med mörka ögon och spensliga lemmar. Som dotter till en läkare studerade hon på sin faders önskan medicin, men hennes kärlek tillhörde poesien. Tamara skrev dikter. Studenterna vid hennes universitet hade bildat en litterär cirkel, i vilken man diskuterade och uppläste stycken ur egna verk. Där deklamerade Tamara sina dikter, och en ”Hymn till friheten” blev hennes olycka. NKVD häktade henne och anklagade henne för ”förberedelse till terror”, ty vilken diktator hade hon kunnat mena om inte Stalin? – Hennes dom lydde på åtta års koncentrationsläger i straffblock.

I Leninskoje hade man stulit kappan för Tamara, och därför hade hon om nätterna inget täcke. Hon var redan nu så utmattad, att hon inte brydde sig om att lusa av sig. Skuldrorna hängde framåt på henne av magerhet. ”Det värsta är, att min mor är ensam kvar, ty min far häktade de ett halvår före mig”, berättade hon med tårar i ögonen.

Till bådars vår sorg hade vi efter tre dagar inte någon feber längre. ”Uppställning till arbete!” – En vattenkörare behövdes. ”Vem kan hantera oxar?” frågade natschalniken. Jag anmälde mig och fick en lina med anvisning att fånga två oxar på stäppen och sedan hämta vatten i brunnen på stäppen och i en källa i den lilla sidodalen och förse byggnaderna med vatten. – Efter brzelos-kampanjens slut måste vi kvinnor nämligen reparera taken och väggarna i kreatursstallarna. Därvid behövde vi vatten till lerbruket.

Långt därute på stäppen låg omkring tio oxar och idisslade. Med linan i handen närmade jag mig dem tveksamt. Det var min första bekantskap med dessa förträffliga djur. Men när jag var på endast några meters avstånd från dem, reste de tungt på sig och trampade makligt i väg. De visste, vad som väntade dem, och hatade arbetet. Jag förföljde dem och började bli rädd, att natschalniken skulle bli varse min oförmåga. Ju fortare jag gick, desto fortare rände oxarna i väg. Den taggiga stäppörten stack mig i mina nakna ben. Då tänkte jag ut en list. Jag lade mig i gräset och kort därpå följde oxarna mitt goda exempel. Sedan kröp jag försiktigt bakifrån fram till en intet ont anande svartvit ox och kastade linan över hans horn. Han hoppade upp. För sent! Och han fogade sig genast i sitt öde. Nu stod jag inför ett nytt problem: Hur skulle jag fånga den andra oxen, utan att den förste gick sin väg. Jag drog i linan och den fångne oxen följde med. Och vilket under! Ur gruppen av de andra bortdragande oxarna löste sig en brun ox och gick lydigt bakom oss. Den svartvite hette Wassja och den brune Mischka. De drog alltid tillsammans i samma ok. Men den värsta svårigheten återstod. Försök en gång att få två oxar in under ett ok och till på köpet ett kasakiskt. Detta bestod av två snedbjälkar, fästade vid tistelstången. Mellan dessa måste jag klämma in Wassjas och Mischkas huvuden. När jag lyckligt hade den ene på sin plats och hade stuckit genom järntenen på snedbjälkens yttersida, låg den andre lugnt på marken och idisslade. Tur var, att första dagen ingen natschalnik såg på. – Vilket djurplågeri är inte ett sådant kasakiskt ok. När det ena djuret lade sig, ryckte det det andra med sig. Och dessutom vad mina stackars oxar var illa tilltygade! Alla trodde sig ha rätt att slå dem. På deras ryggar var blodskorpor, och till och med nosarna hade slagits såriga.

I Mischkas och Wassjas sällskap upplevde jag min skönaste tid i karagandalägret. Med zobizopp-skrik, det vill säga höger-vänster på oxspråket, gick färden långsamt uppför kullen, när dragbrunnen på slätten för tillfället var tömd. Det andra vattenstället låg i en liten sidodal och kunde inte ses av den vakthavande posten, som stod på taket till en av hyddorna. Där dalen gjorde en krök, kommenderade jag ”Stoj!” Genast lade sig först Mischka och sedan Wassja. Sedan var jag alldeles ensam i den lilla dalen. På båda sidor reste sig ärggrönt skimrande klippor och mellan dem lyste glödröda nypon, vart än ögat såg. Jag klättrade över klipporna och plockade med en hungrig människas vilda iver min brödsäck full med nypon. Sedan skyndade jag mig snabbt tillbaka, och nu kom det svåraste arbetet, att förmå mina båda vänner att stiga upp. Det enda som hjälpte, var tyvärr stryk – de var ju lägeroxar. Hur gärna hade jag inte velat ligga i gräset och se upp i den milda hösthimlen. Men den förlorade tiden måste

tagas igen, ty natschalniken kontrollerade personligen förbättringsarbetena på stallarna och ve mig, om det saknats vatten. Luften genljöd av gälla skrin, och när vi närmade oss vattenstället, lyfte svärmar av grönskimrande fåglar. Med ett ljudligt ”zopp-zopp” vände jag i den trånga dalen min lilla vagn och körde fram tätt intill vattenstället. Jag halvsprang med ämbaret i handen nedför och uppför trappan till källan en stund, till dess båda tunnorna på vagnen var fyllda. Därpå kom återfärden till fårstallarna. Så gick dagen med ”zobi-zopp” från soluppgång till solnedgång.

På kvällen befriade jag Mischka och Wassja från martyroket, klappade dem smeksamt på halsen och pillrade på lockarna mellan deras horn. Sedan gick de ut på stäppen synbarligen ganska nöjda över att åtminstone för natten ha undsluppit oket.

En gång kom också ”larjok” till El Marje. Den hade bara sill och makaroner att sälja. Vi beslöt oss för makaroner, de var billigast, men vi hade inte tänkt på svårigheten att tillreda dem. Var skulle vi koka dem? Vari och varmed? Ryskorna var rådlösa. Då erinrade jag mig någonstans ha läst om att färdynga var ett förträffligt bränsle. Med erfarenhet från den tyska ungdomsrörelsen byggde jag på kvällen efter arbetets slut mellan baracken och exkrement-graven – ty den elaka natschalniken tillät det blott där -- efter alla konstens regler en eldstad. Först undersöktes vindriktningen, sedan grävde vi en grop, i vilken våra konservburkar kunde stå. Torkad färdynga fanns det naturligtvis gott om, och den brann som fnöske. Vi låg hukade och blåste på elden och glömde av iver alldeles vår trötthet. När makaronerna blivit mjuka och saltvattnet avhällt, satte vi oss utan vidare bredvid den stinkande exkrementgraven och slukade dem omedelbart. Så gott hade aldrig några makaroner smakat förr i mitt liv. – Och under det att vi skrattade och bad posten, som ville jaga oss in i baracken gång på gång om ”bara ett par minuter till”, gick en jättestor, gul måne upp över bergen. ”Greta”, viskade Tamara, ”här i El Marje tilldrar sig en scen i ett skådespel, som jag ska skriva någon gång senare, när jag kommer ut i friheten ...”

En dag blev vi beordrade att lämna arbetet. En lastbil stod och väntade på oss. Alltså hade vi en lång resa framför oss. Vår kvinnobrigad transporterades till arbete på en tegelbrukssektion. Efter det i naturhänseende så vackra El Marje föreföll oss vår nya vistelseort särskilt tröstlös. Öde, förbränd, brun slätt. – I en sänka blev den ljusgråa, sega leran upptagen och fylld i formar. Dessa tegel brändes emellertid inte i ugn utan torkades i solen.

Tillsammans med en ung, kasakisk muhammedanska hade jag till uppgift att vända tegelstenarna. De låg upplagda i långa rader, och vi gick från sten till sten och vände dem. Redan efter några timmar blödde våra händer. Dessa tegelstenar var mer än dubbelt så stora som de som äro brukliga hos oss och hade knivskarpa kanter. Det var tur för oss, att vaktposten och brigadledaren hade ett mycket vidsträckt område att kontrollera. Så fort de vände ryggen till, satte vi oss på stenarna och latade oss. Den unga kasakiskan var en troende muhammedan. Omkring halsen bar hon i ett snöre en i en röd sten utskuren medaljong, på vilken en mån-skära och en stjärna var ingraverade. Hon hade svart, glänsande hår, som hon lät hänga över skuldran i två hårt bundna flätor. Hon levde strängt efter den muhammedanska religionens föreskrifter, något som ständigt framkallade hänskratt från hennes medfångars sida. När hon gick till klosettgraven, glömde hon aldrig att ta med sig en liten konservbruk med vatten och tvättade sig för varje gång. Långa byxor, utan vilka en muhammedanska inte får visa sig, kunde hon inte skaffa sig, och då löste hon problemet på det sättet, att hon sydde ihop de trasiga strumporna och de lika slitna korta trikåbyxorna. Det var en glädje att betrakta detta vackra, breda, mongoliska ansikte med de vänliga, bruna, sneda ögonen och den alltid leende munnen. – ”Du är en bildad människa, kan du inte säga mig, om jag någonsin kommer ut igen”, vände hon sig tillitsfullt till mig. – ”Varför har du kommit i fångelse?” Hon tvekade förlägen med svaret. ”Om jag ska kunna ge dig ett råd, måste jag veta den saken.” – ”Jag är absolut oskyldig”, och hon tillfogade någon religiös formel, som jag inte förstod. Långsamt

kom det fram: ”Min man mördade en medlem av sovjet på vår ort. Därefter blev hela vår familj häktad. Till mig sade de, att jag var delaktig i mordet. Men jag visste absolut ingenting om det. Var ständigt hemma och levde endast för mina barn.”

Hennes bönfallande blickar var riktade på mig. ”Du är dock en ‘grammotny tschelowjek’ (en människa, som kan läsa och skriva), hjälp mig, vad kan jag göra för att åter få komma till mina barn?” – Vad kunde jag ge henne för råd, det var hjärtslitande. Blott trösta henne: ”Det kommer säkert att bli resning i ditt mål. – Har du ännu släktingar därute, som du kan ge ett meddelande?” – ”Nej, på min ort blev alla häktade.” Och när vi satt så, steg ett tjockt damm-moln över stäppen. Min lilla kasakiska råkade i svallning: ”Där kommer landsmän till mig, det är herdar!” På ungefär 100 meters avstånd slog sig två herdar ned, och vi såg, hur de gjorde upp en eld för att laga sin mat. Herdarna var också fångar, som emellertid, då de dagen lång vandrade med hjordarna över stäppen, fick ut sin livsmedelsranson för en längre tid på en gång. Och det var allmänt känt, att de hade det förhållandevis bra, ty då och då dog ett får, och då hade de fårstek. – ”Gå bort till dem, det är ju kasaker, de ger dig något att äta!” uppmanade jag henne. ”Det är omöjligt, en muhammedansk kvinna får inte så utan vidare gå till en man.” – ”Men nu är du ju i koncentrationsläger, då är förhållandena annorlunda”, försökte jag övertala henne. Men hon var orubblig. Vi arbetade åter en stund, ty den påsatta bajonetten dök upp på avstånd. Den unga kasakiskan lämnade inte herdarna med sina blickar, och när vi åter var obevakade, började hon plötsligt sjunga i ett egendomligt tonläge. Det lät som en flöjt, i vilken endast två toner omväxlade med varandra. Genast hade hon uppnått, vad hon så gärna önskade, men den muhammedanska religionen inte tillät. Herdarna såg upp och svarade med samma drill. Denna sällsamma växelsång varade en stund, sedan närmade sig den ene av herdarna oss, stannade på 10 meters avstånd från oss, gjorde en bugning och började ett samtal, av vilket jag naturligtvis inte förstod en stavelse. Därefter inbjöd han oss med en ny bugning och en generös handrörelse till hirsgröt. Den var tillredd med färtalg, en stor delikatess. Blott vår ångest för vaktposten hindrade oss att i full utsträckning hänge oss åt njutningen härav.

XI. Åter i Burma bland förbrytare och asociala

I TEGELBRUKSSEKTIONEN fick jag stanna endast en kort tid. En afton ropade natschalniken till mig: ”Buber-Nejman genast i ordning med utrustning.” En lastbil hade kommit från räjongen Burma för att hämta mig i enskild transport. ”Enskild transport, det betyder säkert frigivning!” skrek alla i munnen på varandra. Kyssar och omfamningar från alla håll. ”Gretuschka, glöm oss inte i friheten!” – ”Dawaj, dawaj, vad är det för barnsligheter! Raska på, upp på bilen!” Och jag vinkade med båda händerna till avsked åt min brigad.

Jag kände mig inte alls till mods, som om frigivning och frihet väntade mig, och när lastbilen i mörkret närmade sig Burma och ljusen i sjukhuset dök upp – det var fotogenlamporna som lyste – hade jag blott en enda önskan: att ännu en gång i mitt liv få sova i en bädd, ännu en gång vara fri från vägglöss, klädlöss och loppor. – Lastbilen höll framför straffblocket, man förde in mig, ingen människa tog notis om min ankomst. Jag rådbåkade min hjärna med att försöka tänka ut vad detta hade att betyda. Jag gick in i straffblock-natschalnikens rum och frågade, varför man hade hämtat mig tillbaka. Han svarade obehärskat: ”Det lägger jag mig inte i! Vänta tills man kallar på dig!” – Varken under de närmaste dagarna eller veckorna fick jag veta någonting om anledningen till min återtransport till Burma och upphörde snart att tänka på saken.

När jag på kvällen kom in i kvinnobaracken, var den full till sista plats. Jag steg in i ett rum, som beboddes huvudsakligen av kriminella, och där kastade jag min säck i ett hörn på det klibbiga lergolvet och slog mig ned där. Idel obekanta ansikten. Den lilla lerugnen gnistrade av hetta. Man märkte genast, att rumsgästerna hade goda förbindelser med kollagret. Mitt

emot mig på bräderna låg en kriminell, som efter allt att döma var primadonna i sitt skrå. Hennes huvud låg inbäddat i två soffkuddar, som var prydda med ovanligt smaklösa broderier. Det ena framställde en liten flicka med för stort huvud, som sträckte fram en blombukett, det andra givarinnans för- och efternamn mellan brokiga girlander. Denna förbryterska hette Raisa och betjänades underdånigt av en rad andra förbryterskor. På ugnen kokades stulen potatis i konservburkar, rummet var fullt av vattenånga och grälet tycktes aldrig vilja ta slut. Några sjöng med försupen röst. Jag kunde endast uppfatta refrängen av det hela: ”Blott med en sönderslagen käft är du en riktig bandit. O, varför har våra mödrar fött oss!” Framför dörren till rummet bredvid hängde en gammal säck. Jag förvånade mig över hur obesvärat kriminella och asociala manliga fångar gick ut och in. Det måste väl råda ett särskilt gott förhållande till bevakningen, tänkte jag. Någon berättade om en transport förbrytare, som skulle föras till en straffräng och att alla ”ässen” var bland dem.

Hettan i rummet var nästan outhärdlig. Kvinnorna gick omkring i brösthållare och byxor och exponerade sina tatueringar. Över bröstet på en kvinna flög en duva med ett brev i näbben, och på varje skulderblad hade hon ett mer än knytnävsstort manshuvud och som kommentar därtill inskrifter på låren, när hon hade legat med Vassja och bedyranden, att hon aldrig skulle glömma honom. På underarmen stod: ”Lilla mamma, jag tänker alltid på dig!” Man påstod om en kvinna, som till och med i bastun inte tog av sig sina korta svarta byxor, att hon bar en sådan tatuering på huken, att till och med hon själv ‘skämde. Inte en mening yttrades, som inte började eller slutade med en svordom. – Under den första natten i min vrå försörjde jag åtminstone 50 loppor.

På morgonen raglade jag som en drucken till arbetet. Min säck lämnade jag i förvaring hos en gammal politisk newalnaja för att inte förlora mina sista tillhörigheter. – Till och med i förrummet, som ännu varken hade fönster eller dörrar låg kvinnorna packade som sillar. – Efter några dagar erfor jag, att det fanns en ledig plats i innersta rummet, det rum, framför vars dörr säcken hängde. Man fick visserligen ligga på omöjliga bräder, en riktig berg- och dalbana, men slapp att göda lopporna på det smutsiga lergolvet. I denna håla brann inga fotogenlampor, och under den första natten kom jag till klarhet om, vad den användes till: det var kärleksrummet, inte endast under natten utan också om dagen. En stor del av de kriminella gick inte till arbete. Det rådde en tyst överenskommelse med natschalniken för straffblocket och väl också med fältskären. Ingen tvingade dem att arbeta, men när någon asocial, för att inte tala om en politisk fånge, vägrat arbeta tre gånger, hamnade hon obarmhärtigt i arresten.

En gång såg jag en mängd ärr på bröstet på en förbryterska och frågade henne: ”Var har du fått dem ifrån, har du varit sjuk?” – ”Nej”, svarade hon stolt, ”dem har Kolja givit mig med ett rakblad, av svartsjuka, till den vilda grad förälskad är han i mig!”

En gång blev jag tilldelad en kolonn, som skulle sortera frusen potatis. Vi stod i potatiskällaren och rörde i den isiga, smörjiga högen. Bredvid mig arbetade en förbryterska. Efter en stund blev hon antagligen misslynt och på något sätt arg av det kväljande arbetet. Då stötte hon mot mitt ben, som jag antog av misstag. ”Se dig lite för!” sade jag utan retlighet. Men genast kom nästa välriktade spark på skenbenet. ”Har du blivit galen, mår du inte bra?” Till svar fick jag ett slag i ansiktet, men var inte sen att ge ett slag tillbaka, och på några ögonblick var vi inbegripna i ett regelrätt slagsmål. Från alla håll störtade man fram och skilde oss åt: ”Greta, du är vansinnig, som ger dig på att slåss med en förbryterska!”

Denna dag hade vi en politisk brigadledare, som naturligtvis väl visste, att jag inte börjat slagsmålet. Han tog förbryterskan i armen och överöste henne med eder. Då kastade hon sig på golvet, som om hon fått ett hysteriskt anfall, och skrek, så att det ekade i källaren. ”Släpa upp den hysteriska kon till källardörren, så att hon kvicknar till!” ropade brigad-ledaren. Man bar upp henne för källartrappan. Jag stod litet förvirrad efter bråket i den halvmörka gången,

då en kvinna kom rusande genom källaren rakt på mig, och innan jag ännu hunnit fatta situationen, fick jag ett välriktat slag på näsbenet, så att jag såg stjärnor. Jag ilsknade till och stormade mot angriperkan och gav henne ett stadigt slag tillbaka. Ett nytt slagsmål var i full gång. Min obekanta fiende framstötte: ”Jag skall döda dig, ditt as!” De politiska fångarna höll mig tillbaka för att förhindra ytterligare våldsamheter. ”Du vet inte, vad du har ställt till, det är Tanja, Dschuras bästa väninna, och den farligaste i hela lägret. Om hon säger, att hon skall döda dig, så gör hon det också.” Jag var visserligen inte glad precis över det inträffade, men denna farhåga tycktes mig dock något överdriven.

De politiska fångarna beslöt emellertid, att hädanefter fick jag inte gå ensam till klosettgroppen efter arbetstidens slut om kvällarna. Jag måste alltid säga till dem först, så att någon följde med ut. Detta var mycket besvärligt i längden, och efter tio dagar var jag trött på arrangemanget och gick ensam ut. Därute låg redan snö. Endast en smal, upptrampad stig ledde till groppen. När jag var några meter från den, såg jag någon komma mot mig, och på silhuetten kände jag igen Tanja, min dödsfiende. Jag kände mig svag i knäveckan, försökte vika undan, tog ett steg åt sidan i snön, väntade varje ögonblick ett slag eller ett knivhugg. Tanja stannade: ”Har du en cigarett?” På mitt bryska ”nej”, steg hon också ut i snön, klappade mig på axeln och sade: ”Låt oss vara vänner, jag har redan glömt saken!” – Även på det sättet kunde en dödlig fiendskap sluta.

En afton måste alla fångar i kvinnobaracken ställa upp. En NKVD-soldat i en välvårdad uniform vecklade ut en skrivelse. De under den sista tiden i Dolinki, karagandalägrets förvaltningscentral, ådömda straffen för brott mot lägerbestämmelserna lästes upp. För flyktförsök hade ådömts straff på två och tre år, för försnillning av hudar i stor skala två år, för tjugufallna får ett och ett halvt år, för mord på en medfånge tre år och för 75 fall av arbetsvägran dödsstraff. Vi måste höra denna kungörelse stående och tjänstemannen hade knappast vänt ryggen till, förrän kvinnorna brast ut i skratt och härmade honom, därför att han hade en så skrikig stämma.

Fångarna talade med varandra om dödsdomen för 75 fall av arbetsvägran och berättade, att man år 1937 enligt uppgift likviderat 400 oförfärdiga element i karagandalägret.

Vid denna tid inträffade något mera ovanligt. Man nämnde något om saken, när man transporterade bort den politiska fången Irina, en fiolspelerska, tillsammans med en ung 16-årig asocial till Dolinki och samtidigt häktade två andra asociala och förde bort även dem. Först flera veckor senare fick vi emellertid kännedom om enskildheterna rörande dessa häktningar. De båda asociala, kvinnor, som jag numera knappast erinrar mig, hade åstadkommit ett slags flygblad av en bit papper, på vilket skulle ha stått: ”Ned med Stalin!” Saken blev anmäld av den 16-åriga flickan. Vid de första förhören påstod de båda asociala, att Irina, fiolspelerskan, hade uppmanat dem att fabricera detta flygblad. På den grund blev alla fyra förda till fängelset i Dolinki. Vid förhöret framkom, att fiolspelerskan inte vetat om någonting. Irina och den 16-åriga släpptes och kom för vidare transport till Burma, till samlingsstället i karagandalägret. Den 16-åriga Nina var havande i femte månaden. Hennes angiver-skeroll var redan känd i lägret. På samlingsstället i Karaganda lockade man under några förevändningar in henne i en mansbarack och utsatte henne för så rå misshandel att hon fick missfall. Hon låg en kort tid på samlingsställets sjukhus och fördes sedan vidare till Burma. Då männen i straffblocket hotade att slå ihjäl henne, förflyttades hon redan efter tre dagar från Burma i enskild transport med obekant mål. ”Hon kommer inte att undgå sitt öde!” menade Tanja, min forna dödsfiende, när man förde flickan från straffblocket.

Under dessa dagar nådde mig ryktet, att hustrun till den tyske kommunisten Hans Kiepenberger hade kommit med en ny transport till bastun. Hon hade fått en dom på fem år. Hon kom till en underråjong och jag hörde aldrig mera någonting från henne.

Nya transporter hopade sig. Hundratals kvinnor anlände, offer för den nya ryska abortlagen. I allmänhet mottog fångarna dessa kvinnor med hån och skratt. – Tasso hade skickat mig en underrättelse. Hon arbetade vid förvaltningen. Hon kom på det infallet att för att få se och tala med mig föreslå en inventering av fångarnas lägerkläder i straffblocket och utförde själv denna kontroll. Under någon förevändning lämnade hon natschalnikens rum, lät skicka bud på mig i baracken, och så träffades vi igen för första gången sedan Butirki. Hon berättade för mig i korthet om sina förhör och sin dom och viskade: ”Om du vill smuggla ut ett brev, så gör det fort! Jag har en säker möjlighet.” Hon stack papper och kuvert i handen på mig, och jag skyndade mig att skriva ett par ord till min mor. – Vilka fantastiska förhoppningar förband man inte med ett sådant brev! Men det kom aldrig fram.

*

Jag kom till säckbärarkolonnen. Vi måste från en elektriskt driven rensningsmaskin bära säden på en vacklande bräda ända upp på toppen av spannmålsberget i lagerhuset och tömma säcken över skuldrorna. Säckarna vägde ända till 50 kilo och kvinnorna jämrade sig under tyngden. En manlig fånge från det fria lägret satt lutad mot magasinets vägg. Han drev gäck med de förbipasserande kvinnorna. – ”Det vore bättre, om du hjälpte kvinnorna, i stället för att göra dig lustig över dem”, påpekade jag fränt. ”Hör bara på den tyska fascisten, hon orkar inte bära säckarna. Våra ryska kvinnor är av ett annat virke. Hos oss är kvinnorna stolta över att de kan utföra tungt arbete. Vi har till och med kvinnliga urjadniki bland vägarbetarna!” – ”Det hade varit bättre, om männen hade tagit mera hänsyn till kvinnorna, ty de skall ju dessutom sätta barn till världen!” undslapp det mig. De andra kvinnorna i kolonnen hade stannat och vad fick jag höra? De tog nästan alla parti för mannen. ”Ja, vi är stolta över våra prestationer. Hos oss spelar kvinnorna en annan roll än i de kapitalistiska länderna. Vi är likaberättigade!” Jag teg och kände mig stukad.

På avstånd såg jag Kolja, en adertonåring, som var skyddsling till Maslow på reparationsverkstadens kontor. Kolja hade blivit svårt hjärtsjuk i lägret efter ledgångsreumatism och gripits av en slags religiös vantro. Han låg om nätterna på knä utanför barackväggen och bad. Om Maslow inte hade tagit hand om honom, hade han väl för länge sedan gått under. Kolja gick över lägergatan och ropade till mig: ”Har du kanske redan hört, att två fångar i dag fått komma ut i friheten? Nazarenko har benådats och Kriwonos har dött.”

Under marschen till och från arbetet märkte vi, att man bakom lägergatan mitt ute på stäppen byggde ett nytt hus. Det växte med varje dag och var slutligen större än alla de andra byggnaderna. Först talade man om att det skulle bli ett bageri, sedan en ny förvaltningsbyggnad, men jag betraktade alltid bygget med misstro, det gjorde ett så beklämmande intryck på mig. Och äntligen fick vi veta, att det var den nya ”bunkern”, det moderna fängelset i räjongen Burma.

Bland de till straffblocket nyanlända träffade jag Nadja Bereskina. Min muntra Nadja från rannsaktionsfängelset och transporten hade blivit mycket förändrad. Hennes vackra men nakna ansikte hade förlorat sin tjusning och verkade brutalt. Hon grät lite och berättade om sina olika lägermän. Först var det lägerordonnansen, en förbrytare, sedan en politisk fånge, men denne hade fått transport och sedan en annan, men denne påstod, att barnet, som hon väntade, inte var hans. ”Och hemma har jag min pojke, hur skall det gå, när jag en gång åter kommer ut i friheten.” – Hon var dömd till tre dagars straffblock, då man ertappat henne in flagranti under en kärleksakt.

Dsagnidse, den georgiske läraren, som jag redan kände från den tid, då Boris ännu var i Burma, kom tillbaka från en undersektion. På kvällen efter arbetets slut stod vi kvar en stund och pratade. Dsagnidse var sjuk.

– Jag försökte då komma från arbetet med säckbärningen. Det lyckades. Tillsammans med Dsagnidse fick jag arbeta med att skyffla om säd. I dammet av svartkornet uppe under magasinistaket kände man det, som om man skulle kvävas. Man kunde knappast se den som stod närmast. Då och då störtade jag till dörren för att hämta andan. Jag hade i några dagar haft ont i bröstet. – Brigadledaren röt till mig: ”Dawaj, arbeta och stå inte där!” Dsagnidse bad brigadledaren, en förbrytare, att låta mig vara och lovade honom tobak. Då lämnade han mig i fred. – Nästa morgon, när man röt genom baracken: ”Hej, baby, stawajtje!” måste jag samla alla mina krafter för att komma upp. Vid uppropet anmälde jag mig som sjuk. Fältskären gav mig febertermometern. Jag hade blott 37,5 och först vid 38 grader fick man stanna i baracken. Alltså åter till spannmålsmagasinet. – Det fanns åtminstone en människa, som beklagade mig, och som skyddade mig för brigadledaren och soldaten. Vid middagstiden gick vi tillbaka till straffblocket. Jag brann av feber. Någonstans kom Dsagnidse över en febertermometer. Jag hade över 40 grader, kände mig lättad, lät föra mig till ambulatoriet och konstatera, att jag verkligen var sjuk. Jag låg på de rysliga bräderna skakande av frossa och halvt medvetslös. – På kvällen kvicknade jag till ett slag, och då stod Dsagnidse vid fotändan och frågade, hur jag mådde. Jag vaknade av förskräckelsen till fullt liv. ”För Guds skull skynda dig härifrån, tänk om man skulle få se dig här!” Och redan kom en vakt. Med de gemenaste skymford och hånfulla tillmälen blev Dsagnidse utkörd.

Dsagnidse gick till några politiska fångar och ställde om, att man förde mig från förbrytarsällskapet till ett annat rum, där det bodde politiska fångar, fast det där fanns plats endast på jordgolvet. När man bar över min säck, visade det sig, att allt var stulet med undantag av ett par trasor och det jag bar på kroppen.

XII. ”Sjukhuset” i Burma. Konvalescens

NÄSTA MORGON underrättade man fältskären, och han konstaterade torrt, det är väl brzelos. Morgonen därpå ansåg han malaria för sannolikare och tredje dagen, när jag började spotta blod, var han övertygad om, att det var lungan som var dålig på mig. Vid middagstiden lade man mig i oxvagnen, på vilken den smutsiga mattunnan stod, och band fast mig med ett rep vid tunnan, för att jag inte skulle ramla av. I sjukhuset måste varje nykommen patient först bada, men eftersom jag förlorade medvetandet blev det inget bad. Äntligen låg jag i den så varmt efterlängtade bädden med riktiga lakan, men ack, också med otaliga kläd- och vägglöss i sängkläderna. Men det märkte jag först många dagar senare, när jag åter kom till sans.

Och i mina feberfantasier hade hjulen på min oxvagn sjunkit djupt ned i sanden, den kunde inte komma ur fläcken. Då förlorade jag allt hopp. Det är under alla omständigheter meningslöst, sade jag till ett nytt jag, ty jag var i dubbel gestalt sysselsatt omkring den fastnade kärran. Mitt andra jag protesterade emellertid och ivrade för att man skulle köra vidare och skrek av alla krafter ”zobi-zopp!” När jag blivit litet bättre, sökte jag i sjukrummet efter min dubbelgångare.

Sjukhusets läkare, en politisk fånge, besökte de nyinlagda. Man meddelade honom, att jag var en ”njemka” (tyska). Han vände sig då till mig och frågade på tyska: ”Var är ni hemma? Jag känner till Tyskland mycket väl och har studerat i Leipzig.” Han gick inte förbi någon sjuk utan att tala några ord med honom. Denne fängelseläkare gjorde också rond om nätterna till de svårt sjuka, och outplånligt står följande episod ristad i mitt minne: Jag var redan på bättringsvägen. Bredvid mig låg en 25-årig kvinna med dubbelsidig lunginflammation och i ett nästan hopplöst tillstånd. Hon hade löss på hela kroppen; den höga febern gjorde lössen galna. Med båda händerna kliade hon sig ständigt i huvudet. Läkaren, som såg detta, sade till sjuksystemen, att hon skulle ställa om att patienten blev fri från löss. ”Då måste håret klippas av”, föreslog fängelsesystemen. ”Om vi gör det, kommer troligen flickan att dö, tvätta i stället

hennes hår och tag bort lössen med en kam!” befallde läkaren. Ett ovanligt hänsynstagande i ett koncentrationsläger.

Om detta sjukhus skall jag berätta utförligare. Det var större och högre än fångbarackerna i Burma. Förste fångläkaren hade trots starkt motstånd genomdrivit, att sjukhuset reparerats en vår, och att väggar och tak rappats och vitmenats. Det var ett stordåd, ty i de övriga barackerna var väggarna av oputsade tegelstenar och taken utgjordes av ett med lera bestruket rislager, i brist på trä till riktiga takstolar. De var därför sannskyldiga paradiser för löss. När man reparerade sjukhuset och klädde rummen med rappning, höjdes många varnande röster även bland fångarna. Klimatet i Kasakstan tillät inte sådana finesser. Blott två månader varade också glädjen. Ett ovanligt häftigt åskregn föll, regnvattnet rann inte hastigt nog av det flata lertaket. Det uppmjukades av vätan och rappningen föll i stora klumpar ned på de sjuka. Man fick lov att skyndsamt bära ut sängarna ur baracken för att inte de sjuka skulle begravas under det instörtande taket.

Under den tid jag låg där fanns det flera rum med brzelos-sjuka. Dessa människors utseende liknade på pricken utseendet på de fångar som man ser på foton från tyska koncentrationsläger. När jag för första gången på två veckor stapplade längs korridorväggen, satt där på en stol en avmagrad man och läste Pravda. Det var den första tidning jag sett i Burma. Jag bad honom låna mig den, och han såg förvånad på mig, antagligen för den tyska accentens skull, och frågade: ”Är ni tyskan i det rummet?” – ”Ja, varför frågar ni det?” – ”Är ni verkligen redan på benen igen? Jag kunde aldrig tro, att ni någonsin skulle komma upp igen!” Han talade om för mig, att han var läkare och som vikarie för en vecka sedan gjort ronden och att han också varit inne i mitt rum. Han var svårt brzelos-sjuk och hade vistats på sjukhuset i månader.

Sjukhuset var mycket överbelagt, överallt i korridoren stod sängar, men varje sjuk hade en egen säng. Utom lakan fick man till och med en skjorta och ett par byxor. De var visserligen tvättade men det var redan löss i dem. – Utom brzelos-sjuka fanns det förvånande många syfilitiker där. Jag erinrar mig en 25-årig kvinna med paralyse.

I Burma var könssjukdomar mycket utbredda, ehuru man isolerade de s. k. obotliga fallen i särskilda sektioner för könssjuka. På dörren till ambulatoriet var ett plakat uppslaget: Måndagar: insprutning; tisdagar: ingnidning osv. Det bar överskriften: ”Veckoordning för lues-sjuka.” Under middagstiden, när det var behandling, stod de könssjuka i långa köer och väntade.

- - -

Tasso Salpeter besökte mig på sjukhuset. Det var naturligtvis strängt förbjudet, men det avskräckte henne inte. Hon hade med sig de senaste nyheterna från det fria lägret, bl. a. att Gregorij Ilitsch från reparationsverkstadens kontor hade brutit sitt ben, när de manliga fångarna på kontoret blivit kommenderade att rädda en drunknande fährjord. Därmed förhöll det sig på följande sätt: Hjorden skulle dricka i en i en sänka befintlig göl, som brukade användas av fåren som vattningsställe. På ena sidan var emellertid gölen sumpig. Mot vanan gick ledarebaggen till detta förrådiska ställe och efter honom följde tre hundra får, unga och gamla. Hela fährjorden sjönk till huvudet i dyn. På lastbilar fördes räddningsmannskapet till platsen. Männerna måste ut i dyn och kämpa med de motspänstiga fåren. De försökte rycka dem ur gyttjan och få dem upp på fast mark igen. Många av räddarna kom därigenom själva i livsfara. Gregorij Ilitsch bröt benet. Till hur många års ytterligare koncentrationsläger dömdes de stackars herdarna för de vid detta tillfälle omkomna fåren?

Sedan talade Tasso om kriget i Europa. ”Vad tänker du om rysk-tyska vänskapspakten?” frågade jag. ”Den är väl ingenting att förvåna sig över. Stalin håller Hitlers rygg fri, och

däriigenom kan denne besätta Frankrike, Belgien och Holland. Hade han haft två fronter, skulle han aldrig vågat detta.” – ”Och vad blir det av oss? Kommer vi någonsin levande härifrån?” Vad Tasso kunde trösta bra: ”Nazarenko, som dömts till 15 år, har fått amnesti och kanske blir det vår tur också en gång. Visserligen kanske jag då har kal hjässa och inga tänder längre, men ‘mitschewo’ (det gör detsamma), bara jag får se Tiflis ännu en gång!” Hon visade mig att hennes svarta flätor glesnat och att alla hennes praktfulla tänder satt löst.

Efter 20 dagar blev jag utskriven från sjukhuset. Lägerläkaren i Burma har jag att tacka för mitt liv. Inte blott hans omsorger under sjukdomstiden räddade mig, han gav mig också ett intyg: ”Får på grund av allmän svaghet inte användas i tungt kroppsarbete”, och dessutom en ansökan om extra ranson och innearbete under fjorton dagar. Jag kom tillbaka till straffblocket, fick en plats på bräderna i ett rum, där en gammal tolstojan var newalnaja, och träffade alla mina gamla vänner från brigaden, som under tiden återvänt till räjongen. Trots att straffblocket var överfullt, hade det lyckats dem hålla ett rum fritt från förbrytare och asociala, men först efter hårda strider. – Vid min återkomst gav man mig en lapp från Dsagnidse: ”Lev väl och glöm mig inte! Jag föres i dag till en invalidavdelning.”

Under de fjorton dagarnas rekonvalescens gjorde jag bekantskap med en språklärarinna från Leningrad. Hon låg hela dagen på bräderna. Det var en späd kvinna på 30 år och hon hade så svårt hjärtlidande, att man såg hennes puls slå i halsen. Hon kippade efter andan, när hon gick. Inte ens fältskären skickade ut henne på arbete. – Hon talade om sitt hem och om sin lilla flicka. En gång frågade jag henne om hennes dom. Förskräckt bad hon: ”Det är bäst att inte tala om sådana saker.” Efter en stund frågade hon: ”Talar ni engelska?” – ”Ja.” – ”Det var bra, då kan vi föra ett uppriktigt samtal med varandra, det kan man aldrig på ryska. Till och med väggarna har öron här.” – Jag fick höra, att hon var dotter till en ingenjör i Leningrad, som häktats under Schachty-processen år 1928, dömts till koncentrationsläger i Sibirien och dött där efter tre år. Hon älskade sin far över allting och bar ett litet hopskrynklad fotografi av honom ständigt på sig. Hon hade aldrig varit politiskt verksam och var gift med en ingenjör sedan fem år. Hennes man befann sig i frihet. Anklagelsen mot henne löd på spioneri. Hon hade meddelat undervisning i ryska åt engelsmän och det var bevis nog.

Efter de fjorton dagarna anvisade man mig kolonnen ”grönsakskällaren” och från den stunden blev jag mitt barackrums ”försörjare”. Det var en nervpåfrestande men inte desto mindre inbringande syssla. Grönsakskällaren gömde på skatter: potatis, morötter, rödbetor och lök, som vi i straffblocket aldrig fick se. Det stora problemet var hur man skulle stjäla utan att bli ertappad. Alla fångar i denna kolonn blev visiterade först vid utgången från källaren och sedan andra gången vid inträdet i straffblocket. Nu hade jag turen att vara en politisk fånge och man kände mig endast på ryggen och längs sidorna, under det man undersökte förbrytarna och de asociala också på bröst och buk. Jag förfärdigade mig en liten påse, som jag band med ett snöre omkring livet. Den gällde det nu att varje dag under arbetets gång så småningom fylla med potatis och morötter. Dessutom stoppade jag ett par lökar på bröstet. Sedan anträdde jag hemmarschen med hjärtat i halsgropen. Men detta vågspel blev rikt belönat. Vilket jubel i hela rummet, när bytet hölls ut på bräderna. Därvid stod av förklarliga skäl en av kvinnorna vid dörren och tryckte igen den, för att ingen i ett annat rum skulle märka något. Och sedan tillredde den gamla newalnajan i några stora konservburkar en potatissoppa. För detta ändamål hade hon redan under dagens lopp stulit kol. Var och en i barackrummet fick sin andel och redan efter ett par veckor kunde man fastslå att vi tagit oss.

Efter någon tid hände mig en olycka. Jag hade skaffat mig vatten till tvätt, snubblade med mina jätteskor över dörrtröskeln och bröt mellanfots-benet. – Att det var detta ben, fick jag veta först sex år senare i friheten vid en röntgenundersökning. För tillfället märkte jag blott, att det var nästan omöjligt för mig att stödja på foten, och att den svullnade och blev röd och blå. En händelse, som jag innan mitt arbete i grönsakskällaren skulle ha hälsat med

förtjusning, gav nu anledning till den djupaste förtvivlan i hela barackrummet. Fältskären penslade foten med jod och ordinerade inomhusarbete. Jag övade mig med hopbitna tänder att stå på foten. Det gick en smula på yttersta kanten. Nästa morgon stod jag åter i kolonnen ”grönsakskällaren”. Men när marschen började, hann jag inte med, och en skur av skymford och eder från vakposten kom haglande över mig. Men det var jag redan härdad mot, och dessutom hade jag nu mina plikter, och det var det avgörande. Och dessutom fanns det två duktiga medfångar, som fattade mig under armarna och förde mig till arbetsplatsen.

- - -

Det hade blivit vinter i Burma. Och det var den tiden på året, då fångarna hade det bäst. Arbetet pågick alltid från soluppgången till solnedgången, och då solen om vintern blott är uppe en kort tid, var arbetsdagen inte så dryg. Vid över 30 graders köld ryckte man inte ut till arbete och inte heller, när det var snöstorm. Det mest påfrestande arbetet i straffblocket under vintern var den s. k. ”sneschnoje saderschanije” (snöberedskapen). Snön sammanfördes och spriddes ut på fälten, framför allt på trädgårdsområdet, för att på våren vid snösmältningen så mycket vatten som möjligt skulle tränga ned i marken. Utom till snöberedskapen utgick kolonner till spannmålsmagasinet. – Tidigt på morgonen vid soluppgången banade fångarna sig väg genom de jättestora snödrivorna. Luften glittrade av snökristaller, och om det inte varit så tungt att andas, skulle man inte haft någon känning av kylan, så vindstilla var det på stäppen. En oändlig frid. Och under svordomar och skrik vacklade kolonnen i snöhögarna.

Vid denna tid på året fanns det en hel mängd kvinnor, som var ”dispenserade” från arbetet, de s. k. ”oskodda” och ”oklädda”. Asociala och kriminella fångar ”smet” på detta sätt. Jag erinrar mig en avlämning. Man uppmanade en grovt byggd, stovuxen, asocial fånge att ställa upp sig i en arbetskolonn. Hon lyfte sin kjol, visade sig naken ända upp på magen och skrek: ”Kan jag gå och arbeta på detta sätt?” Hennes fräckhet belönades med allmän munterhet och glädje, och hon fick gå tillbaka till baracken.

Fångarna var vintertiden mera utvilade och blev mera sällskapliga. På kvällarna sjöng vi ofta. I mitt barackrum fanns det en operasångerska från Leningrad och en konsertsångerska från Charkov. De båda tävlade med varandra och jag måste tillstå, att det inte var ett oblandat nöje, när operasångerskan i vårt lilla skjul höjde sin väldiga stämma. Men vi var en mycket tacksam publik, och den arma operasångerskan behövde uppskattning i hög grad. Hon var jämte Tamara den mest nedlusade i vårt rum. En gång såg jag henne i bastun. Hennes kropp var ett enda infekterat lusbett, och om nätterna satt hon ofta vid fotogenlågan och krafade lössen ur sömmarna på sitt linne. Hon hade ett mycket blekt, stort, regelbundet ansikte med lätt böjd näsa och mörka ögon och bar det släta håret benat i en knut.

Det fanns en blond flicka från en rysk småstad. Hon hade en enkel vacker stämma, och hon sjöng en folkvisa med många, många strofer om en fiskares sorgliga öde. Denna melodi ljuder ännu i mina öron. Vi hade även en dansös, Tamara, min väninna. Någonstans hade hon lyckats komma över en eldröd duk och framför bräderna dansade hon på kosackvis med förtrollande temperament.

*

Jag fick höra, att man kunde anmäla sig för ett samtal med lägerkommendanten. En stor grupp från straffblocket fördes efter arbetstidens slut till förvaltningsbyggnaden. Väntan i oändlighet. Var och en infördes enskilt. Under det vi väntade i korridoren, hörde jag, hur man därinne i rummet skrattade åt de kriminella och asociala kvinnorna. Där satt Serikow, lägerkommendanten, och NKVD-natschalniken vid ett bord, medan några uniformerade underordnade stod i närheten. Jag anmälde mig enligt reglementet, man sökte upp pärmen med mina handlingar, och Serikow med runt, vänligt månansikte frågade mig, vad jag ville. – Det var känt att

Serikow var en stor älskare av vodka, och man sjöng en visa om honom: ”Nje bojimsa Serikow, Serikow! ...” Det var en omdiktning av visan i Disney-filmen ”Tre små grisar”: ”Ingen rädder för vargen här.” – ”Jag anhåller att få veta av vad anledning jag kommit till straffblocket.” – ”Varför ni överförts till straffblocket kan vi inte ge er någon upplysning om.” – ”Och hur länge skall jag stanna i straffblocket?” NKVD-natschalniken bläddrade i papperen, det dröjde en stund, tills han svarade med ett håfullt grin: ”Do kotschanje sroka!” (Till slutet av ert straff). Det betydde ytterligare tre års tungt kroppsarbete med sämsta näring. Detta ”Do kotschanje sroka!” var liktydigt med en dödsdom.

Det tasslades om, att en angiverska befann sig i vårt barackrum. Alexandra viskade en dag till mig: ”Antingen är det Nina, den forna partiarbeterskan, eller Raisa från Charbin. Vid sista mottagningen ställde NKVD-natschalniken så besynnerliga frågor till Ponjatovska.” – Ingenting är odrägligare än föreställningen: kanske är din granne en förrädare. – För Guds skull, vad kan jag ha sagt? – Om hon vill, kan hon få det till ett kontrarevolutionärt yttrande. – Och där satt på kvällen Nina på bräderna i en sliten, svart underkjol, mot vilken hennes bleka skuldror och armarna med det tunna köttet fullt bröt av, och sade med en röst, som var van vid att man lyssnade till den: ”Det är vår plikt också här att vara vaksamma! Vår hembygd befinner sig i stor fara! ...” Jag vände mig med avsky över på andra sidan. ”Tamara, är det inte så man kan spotta åt det?” – ”Detta tal håller hon blott för angiverskan. Det begriper du väl. Vem vet, vad hon sagt tyst till någon.” – Nina hade dömts till 15 års ”KZ”. Snart fick vi emellertid full klarhet i saken. Raisa, fabriksarbeterskan från Charbin, var NKVD-angiverskan. Oförsiktigt nog hade man hämtat henne under arbetstiden i hennes kolonn, dessutom anmälde hon sig till varje mottagning hos kommandanten.

Med vinterns början kom också de första paketen. Under vårbruket, sommararbetet och skördetiden var det inte tillåtet att taga emot paket. Man ville tvinga fångarna att göra sitt dagsverke för att få de 600 grammen bröd. Kom paket, försvagades hungern och – lusten att arbeta.

Det första paketet var en stor händelse. Det var ett paket, som lärarinnan från Leningrad fick från sin man. Asken blev omhändertagen på högre ort och innehållet underkastades en mycket noggrann kontroll. Blott mycket få fångar fick sändningar med livsmedel från de anhöriga. Vem vågade skicka en fånge i Sibirien ett paket på posten, om han därmed satte sin egen frihet på spel? Vår gamla ”newalnaja”, var den lyckliga nummer två. Hennes tolvåriga dotterdotter hade packat paketet och skrivit sitt namn som avsändare. ”Min kära, lilla flicka, så vackert hon har skrivit och svept in allt.” – Och i paketet låg en lapp, på vilken med barnstil stod: ”Kära Babuschka, jag har klippt sockret i så små stycken, som du vill ha det. Jag tänker alltid på dig ...”

Den gamla tolstojanen talade om för mig, att hon hade bott tillsammans med sin lilla Nadja och att hon älskade detta barn. ”När NKVD förde mig ut ur huset, sprang den lilla älsklingen gråtande efter och skrek: ‘Låt min Babuschka vara i fred!’ Man ville hålla henne tillbaka, men i sin förtvivlan sprang hon framför bilen, i vilken jag stigit upp. Jag kunde se, hur man släpade bort henne.” – Vart och ett av dessa första paket utlöste strömmar av tårar. Man hade inte glömt oss.

Den lilla runda Alexandra led fruktansvärt av hunger. ”Ska jag skriva till min man, ska jag efter allt som hänt tigga honom om någonting att äta?” Hon kämpade en svår kamp. ”Nej, han är en feg stackare och kommer inte att skicka något!” Men i stället kom hon att tänka på en bekant i Moskva, en gammal skådespelerska. ”Kanske hon inte är häktad. Hon har inte glömt mig. Bara lite socker ska jag be henne om.” Brevet avskickades och kort före min avtransport från Burma var jag med om Alexandras första paket, som innehöll några kilo socker.

Och sedan kom ett smärtsamt avsked: Vår kära, gamla tolstojan blev transporterad till en invalidsektion. Alla i vårt barackrum kände sig fullständigt övergivna. Mig träffade skilsmässan särskilt hårt. Ingen väntade mig nu längre om kvällarna med ett älskvärt småleende. För Tamara var det, som om hon hade förlorat en mor. Nu fanns det inte längre någon som höll hennes saker rena; och Tamara själv hade inte kraft till det.

Straffblocket ändrade utseende från den ena dagen till den andra, vi fick ungefär 150 nykomlingar, uteslutande kriminella. Alla gångarna var överfulla, trots kylan låg man i rummet framför baracken, i vilket varken dörrarna eller fönstren var insatta. Man sjöng, vodka dracks, och livsmedel insmugglades. Av dessa nykomlingar var det kanske en som gick med i arbetet. De var emellertid inte nya i lägret, utan samlades, enligt vad man berättade mig, för att transporteras till en straffsektion. Förbrytarna sjöng sina egna visor, som uppstått under fängelsevistelsen och i Sibirien. Då jag var främmande för deras jargong, dröjde det länge, innan jag över huvud taget förstod dessa visor. Innehållet var en blandning av sentimentalitet och stolthet över brottslingens liv: ”O, Moskva, Moskva, Moskva, ha, ha, hur mycket bekymmer har du inte vållat oss! Ha ha! Blott med en sönderslagen käft är du en riktig bandit! Ack, varför har våra mödrar fött oss, ha ha!” En annan visa besjöng i snälltågsrytm det misslyckade försöket att stjäla en koffert på järnvägen från Pensa till Moskva, och i en annan gjorde man sig lustig över rannsakningsdomaren och statsåklagaren. Även lägerledningen gycklade man med i många visor.

I straffblocket fanns det ännu en tolstojan, en man på ungefär 60 år, som jag redan sett i lägrets samlingsställe, när han med sin konservburk i handen tiggde några skedar soppa. Hans första funktion i Burma var som vakt framför arresten. Lägerfängelset var omgivet med ett särskilt taggtrådsnät. Utanför porten satt Alexej Michailowitsch för att se till, att ingen närmade sig de inspärrade och stack till dem något att äta. Alexej Michailowitsch skötte sin syssla till alla fångars fulla belåtenhet. Han tog emot allt som man ville sända arrestanterna och överlämnade det till dem personligen.

Han satt på marken med en knölpåk mellan knäna, invirad i lumpor från huvud till fot. Hans ansikte var bara skägg. Ur detta framblickade mänskliga, blåa ögon. Han hade väl hört, att jag var tyska, och därför ropade han en dag till mig: ”Margarita Genrichowna, kom hit lite till mig, vi ska tala om Boris, som var min vän. Var har han väl hamnat?” – På kinden hade Alexej en öppen böld, och varet var hopklibbat med skäggstrån. Ur hans slitna vaddjacka trängde stoppningen ut överallt. Hans kulibyxor hade dragits upp, när han satte sig, så att man såg de nakna, magra benen, betäckta med idel blå fläckar. – ”Från vilken stad i Tyskland är ni?” – ”Från Potsdam, Alexej Michailowitsch.” – ”Vad hör jag, från Potsdam! Ja, Potsdam minns jag mycket väl, Sanssouci och den stora fontänen!” – ”Har ni varit i Tyskland?” Jag gjorde väl en mycket tvivlande min vid denna fråga. ”När man ser mig här i detta tillstånd”, och han visade på de med lumpor omvirade fötterna, ”är det väl ingen, som kunde tro det. – Som student gjorde jag en resa i Tyskland, var i Paris och for över Medelhavet tillbaka till Ryssland. Det var andra tider det!” Han drev med handen bort flugorna, som var som vilda efter bölden. – Han ville, att jag skulle berätta honom om mitt liv. Därför erfor jag så småningom även något om hans, att hans far hade ägt en bondgård, som Alexej efter dennes död fick ärva. Han hade levt som en enkel bonde, men när kollektiviseringen kom, vägrade han att inträda i kollektivet. ”Och eftersom jag offentligen hade uppträtt som förespråkare för mänsklighet och kritiserat de metoder, som man använde i byn, hämtade man mig.” – Han befann sig redan på fjärde året i fängelse. Alexej Michailowitsch blev snart framtagen befattningen som vakt, ty man hade fått klart för sig, hur bra han sörjde för dem som satt i arresten.

När jag kom tillbaka från tegelbrukssektionen till Burma, hade han ett nytt ämbete: han var ansvarig för ”kipjatok”. I en liten avbalkning bredvid mansbaracken stod en ”Titan”, en varmvattensmaskin. ”Kipjatok” är det kokheta vattnet till teet, som en rysk människa inte kan

tänka sig att leva utan ens i fångelse. Man fick visserligen som fånge inget te utan varje månad endast ett litet paket med något slags surrogat av äppelkärnor och äppelskal men varje fånge fick likväl två gånger dagligen en halv konservburk med kokande vatten. I den lilla avbalkningen satt nu min vän, eldade Titan och delade utan svordomar, efter rätt och rättfärdighet, ut det heta vattnet till straffblockets invånare.

- - -

Det var en dag med snöstorm. Man hade spänt en lina från det lilla ”kipjatok”-huset till barackerna, med hjälp av vilken man måste dra sig framåt för att inte ryckas med av stormens kraft. Middagstiden var redan över, och vi hade varken fått soppa eller bröd, därför att oxvagnen inte kunde komma fram i denna storm. Utanför tjöt orkanens jämna melodi. Vi låg på bräderna, behövde inte arbeta och var lyckliga, när Tamara läste upp för oss den pusjkinska berättelsen ”Snöstorm”. Tamara var en verklig konstnär.

Understundom gick någon till dörren för att se efter, om vi ännu kunde komma ut, men den dagen hopade sig snömassorna på andra sidan om hyddan. Snöstormen rasade över platsen framför baracken, man kunde inte se fem meter framför sig och det var knappast möjligt att ens andas. Och därinne sjöng vi, bland annat en visa, som var mycket omtyckt av alla fångar. Den stammade från ”bjeprisornij”, dessa föräldralösa barn, som alltid förekommer massvis i Ryssland efter krig, revolutioner och hungersnöd. En av verserna i denna sång sjöng man med särskilt vemodiga känslor: ”Och dör jag, och dör jag, begrav mig var som helst, ingen skall veta, var min lilla grav ligger.” Av en nykomling fick vi höra, att det i Karagandaläget fanns särskilda sektioner för ungdom, alltså för dessa ”bjeprisornij”, om vilka man såväl i Sovjetryssland som i utlandet antog, att de var omhändertagna på förträffliga barnhem, lärde sig ett yrke, och vilkas omskolning framställdes för världen som särskilda bevis på sovjetpedagogernas duglighet som uppfostrare. Jag erinrar blott filmen ”Vägen till livet”. Men denna väg slutade i verkligheten för tusende sådana barn i koncentrationslägret. Den kvinna, som kom till oss från en sådan ungdomssektion, berättade, att förhållandena där var obeskrivliga. Man kunde inte gå från köksbaracken till sitt block med sin konservburk med soppa och bröd-ransonen, utan att plötsligt en liten slyngel kom störtande ur något bakhåll, i förbifarten slet till sig konservburken och brödet och försvann. ”Jag tackar min skapare, att jag åter är bland människor”, slutade hon sin berättelse.

En dag i december 1939 blev jag efter arbetets slut utkallad ur baracken. En tjänsteman vid förvaltningen stod i straffblock-natschalnikens rum och frågade mig: ”Vill ni arbeta på räjongförvaltningens expedition?” – ”Ja, men blir jag utsläppt ur straffblocket? Hur ska jag, som är straffblocks-fånge, kunna arbeta där?” invände jag med en oförstående min. ”Ni ska vara under bevakning på kontoret. Inte i huvudförvaltningen utan i registreringen av lägerbeklädnaden. I morgon bittida för vaktposten er dit.”

*

Jag satt i ett stort rum vid ett litet bord för mig själv i ena hörnet. Vakten gick fram och tillbaka mellan rummet och korridoren. På detta kontor arbetade ytterligare fem andra kvinnor från det fria lägret, bland dem Tasso. Det var förbjudet för mig att tala med dem. Men hur skulle det kunna förbjudas! Knappast hade vakten vänt ryggen till förrän pratet började. ”Gretuschka, vad betyder detta? Vad hittar de på för extravaganser med dig! Serikow måste vara din vän!” – Det var så härligt, så varmt och så hemtrevligt på min bänk i hörnet i detta kontorsrum och med registerkorten framför mig över de fångar, som hade fått lägermössa, lägerjacka eller lägerbyxor. Tasso gav mig en brödbit och ett stycke socker, sedan kom i en emaljerad mugg – en alldeles särskild attraktion – tesurrogat. Posten visste inte riktigt, om han skulle inskrida, hur han i detta särskilda fall skulle bete sig, och därför sade han ingenting.

Dörren gick upp och med ett ansikte, som var ännu mer förbittrat än tidigare, kom Grete Sonntag in på förvaltningskontoret. Av en ren tillfällighet. Tasso såg henne och gjorde ett tecken åt henne att vända sig om i riktning mot mig. Grete Sonntag fick se mig och en blandning av glädje, förskräckelse och skuldmedvetande präglade hennes ansikte. Tasso viskade något till henne, Grete Sonntag blinkade med ögat ett ”på återseende” och lämnade rummet. – Efter en halvtimme återvände hon med ett belåtet småleende på läpparna och med sin med ett papper övertäckta katylok i handen. Med hjälp av tecken åskådliggjorde vi för varandra, hur vi nu skulle gå till väga. Min tomma konservburk stod under bänken, jag sköt fram den till yttersta randen. Vi väntade, tills posten vände ryggen till, då Grete Sonntag gick till min bänk, ställde sin fulla katylok under den och tog med sig min tomma i utbyte. En delikat lukt av något stekt fyllde rummet. Alla drog in doften i näsan och log slugt. Jag kunde inte motstå lusten, lyfte på papperet och såg stekt potatis. Att äta detta medan soldaten var i närheten var omöjligt, jag måste vänta tåligt till middagsrasten. Och under potatisen låg till och med små köttbitar.

Grete Sonntag hade, som jag berättat, inte blott ”hudcentralen” i Burma under sin domvärjo utan hjälpte också till med att slakta djuren. Den konsten hade hon lärt sig av sin far i Mannheim-Viernheim. Denne var till sitt huvudsakliga yrke kakelugnsmakare men arbetade under den döda säsongen också som slaktare.

Djuren slaktades utanför ”hudcentralen” på stäppen, och Grete Sonntag styckade köttet. Därvid föll det sig av sig självt att hon inte blev lottlös.

Blott fjorton dagar varade denna härliga tid på förvaltningens kontor. Alla gamla bekanta kom från det ”fria” lägret för att besöka mig. Stefanie Brun, som hade en befattning på huvudförvaltningens kontor, gav mig machorka och några karameller ur sin dotters första paket. Vi fick båda en chock, när vi såg varandra. Stefanies ansikte hade fallit ihop, och hon hade påsar under ögonen. Hon visade mig sina svullna händer och fötter. Hon for med handen över sin kind och pekade samtidigt på mig med en skakning på huvudet. ”Vart har dina runda kinder tagit vägen?” menade hon.

Även mina forna kolleger på reparationsverkstadens kontor hade alla på en gång något att göra på förvaltningen. Gregorij Ilitsch kom haltande, stödd på en käpp. Hans brutna ben var illa läkt. ”Nu är jag snart mogen för invalidräjongen”, ropade han till mig. Klement Nikifrewitsch, som kom tillsammans med honom, strålade av glädje över denna vändning till det bättre i min belägenhet: ”Du ska få se, att du kommer fortare hem än vi alla!” Grete Sonntag kom varje dag med sin gåva, och det lyckades oss också att få tala lite med varandra. Bakom klosetten vid förvaltningen stod vi viskande: ”Tror du, att vi någonsin kommer ut? Nu när Stalin till på köpet ingått en vänskapspakt med Hitler? Då är vi kommunister ännu mer i vägen för honom”, argumenterade Grete. ”Jag drömmer ständigt om min mor, hon har säkert dött ...” Och hennes sorgsna ögon skymdes av tårar.

XIII. Återkallad till Moskva

EN DAG under arbetstiden kallade man på mig från ett bredvidliggande rum, där natschalniken satt. – ”Tasso, vad vill de, menar de mig?” Tasso sprattlade med armar och ben: ”Spring, det är något viktigt, skynda dig!” Jag anmälde mig: ”Nummer 174475, Margarita Genrichowna Buber-Nejman, samhällsfarligt element, fem år.” – ”Ett radiogram har kommit från Dolinki, ni skall transporteras till samlingsstället i karagandalägret”, sade natschalniken i affärsmässig ton. – ”Ja.” Jag vände mig om och gick med lätt vacklande steg tillbaka bort till förvaltningens stora rum. Jag kände ingen egentlig glädje. – ”Men Grete, varför skrattar du inte! Du lyckliga, du får komma ut i friheten!” ropade alla om varandra. Tasso hoppade upp bakom barriären och omfamnade mig trots soldat och straffblock. ”Gretuschka, det är ju

underbart, kanske får du snart också återse Heinz.” – ”Tror du verkligen något dylikt? Jag kan inte förstå det hela. Lustigt, att man inte känner någon glädje längre! Det susar i mina öron, som när jag fick min dom.” – ”Nu behöver du inte arbeta längre! Gå tillbaka till straffblocket och packa dina saker, kanske får du resa redan i kväll!” Soldaten försökte göra invändningar, men Tasso skickade honom till natschalniken för att höra efter. Med orden: ”Ja, det är order på det”, kom han tillbaka och tog sitt gevär med den påsatta bajonetten under armen. ”Dawaj, marsch framåt!” Men han hade misstagit sig. Vi måste först ta avsked. Omfamningar, välgångsönskningar och tårar. – Under tiden hade man skickat efter Grete Sonntag: ”Vi får aldrig se varandra mer ... Och jag måste stanna här ensam.” Hon gick bredvid oss, snyftande, förtvivlad och hopplös, medan soldaten förde mig tillbaka till straffblocket.

När de politiska fångarna på kvällen ryckte in, blev det allmän glädje. Men när Ponjatowska framhöll: ”Det är inte uteslutet, att Grete skall till ett utlänningsläger någonstans i Central-sibirien, ty även då kommer hon först till samlingsstället”, var det åtskilliga, som anslöt sig till hennes mening. De politiska fångarna i straffblocket föranstaltade då en insamling åt mig som ”neimuschtschij” (medellös). En transport till ett läger i Centralsibirien kunde vara många veckor och var förbunden med svält och stora strapatser. Man gav mig en hel påse bröd, en liten påse torkad salt fisk och – 60 rubel. Det var en förmögenhet, om man tar i betraktande att en fånge, som aldrig klickade i fullgörandet av sitt ackord, månatligen förtjänade högst 5-6 rubel.

Denna min sista afton i Burma satt vi på bräderna. Konsertsångerskan från Charkow måste ovillkorligen spå i kort. Och hennes hemmagjorda kort lovade mig stor lycka: ”Efter många utståndna lidanden skall du slutligen återvända till din hemort. Och du skall få ännu mycken lycka i ditt liv.” Och under det att hon höll min hand i sin och uppmärksamt betraktade handflatan, balanserade en tjock klädlus nedför hennes halsduk. Artigt knep jag den mellan ett par fingrar och knäckte den efter alla konstens regler.

När jag sedan låg mellan Tamara och Alexandra, kunde jag inte somna av oro för framtiden. Nästa dag fick jag veta, att samtidigt med mig en usbekisk officer skulle transporteras från straffblocket till samlingsstället. Jag hade aldrig sett honom förr, men då vi nu skulle resa tillsammans, blev vi genast som förtrogna. Han hade dömts till 15 års läger, av vilka han bara avtjänat två. – Solen gnistrade på den nyfallna snön, och vi stod där och kände oss redan, som om vi alls inte hörde till fångarna i straffblocket i Burma. Några gånger denna sista dag gick Grete Sonntag förbi taggtråden och hälsade med ett sorgset ansikte på mig. När hon stannade för att ännu en gång ropa farväl, började de lurviga hundarna, som höll vakt på båda sidor om taggtrådsnätet, skälla ilsket, och hon gick hastigt därifrån, för att inte posten i vaktrummet skulle märka henne.

På kvällen blev vi avhämtade. Mitt barackrum följde mig i samlad trupp till vaktrummet, och många, många lyckönskningar ljöd efter mig, när jag med mitt knyte stampade bort genom snön. I korridoren i huvudförvaltningen slog vi oss ned på våra säckar. Tre gubbar på väg till en invalidsektion satt där redan. Vi väntade timme efter timme. Klockan var bortåt tio, när dörren gick upp, och Stefanie Brun kom in i korridoren. ”Greta, jag måste se dig ännu en gång och säga farväl till dig”, viskade hon med rörelse. ”Steffi, hur har du vågat gå ut ur baracken efter tystnaden?” Tårarna steg mig i ögonen, när jag kysste hennes stackars härjade ansikte. ”Gå nu fort tillbaka, så att ingen kommer på dig!” – ”Glöm mig inte”, snyftade hon, när hon full av ängslan smög sig ut genom dörren.

Vid elvatiden ropades våra namn upp, och med leende, av kylan rödfruset ansikte kom den kasakiske bevakningssoldaten in i korridoren för att hämta oss. Det var samma soldat, som en gång red till Scharik för att för vår räkning köpa bröd och socker och som var så omtyckt av fångarna.

Utanför dörren stod en låg, sibirisk träsläde, förspänd med två hästar. Vi sträckte ut oss i hela vår längd i den och bakom på medarna stod den kasakiske vakten. Vårt ekipage körde i vild fart genom den sibiriska vinternatten med dess gnistrande stjärnor. Det var en natt med många stjärnfall, och när en stjärna föll, ropade vi i släden: ”Domoj! Domoj!” (Hem! Hem!) Det var vår innerligaste önskan! Hästarna galopperade, och vi måste hålla i kusken för att han inte skulle förlora jämvikten. Med frostbitna ansikten och stela lemmar anlände vi till Schariks station. I väntsalen var vår första fråga till vår kasak: ”Får vi köpa te och bröd i buffén?” – ”Ja, naturligtvis.” Sedan satt vi på golvet och sörplade riktigt te ur riktiga glas, och den unge usbeken började berätta för mig om sin hembygd, om sin hustru, som han hade blivit gift med vid fjorton års ålder, och sina barn och beskrev för mig utförligt den resa han skulle göra, när han nu blev fri. – I den skumma belysningen i väntrummet föreföll han mig med sin olivfärgade hud och de sneda, bruna, mandelformade ögonen likna en prins i en persisk saga. Under den lilla uppstående linningen på sin lägerjacka hade han virat någon slags vit duk, och den passade så bra till hans ansikte. Han hade vid avskedet från Burma skänkt allt vad han ägde till sina medfångar, till och med de höga filtstövlarna, och bytt sig till slitna lågskor i stället. – Först nästa morgon gick vårt tåg till Karaganda. Jag bredde ut min pälsjacka på väntsalens stenflisor, lade säcken som en kudde till rätta under mitt huvud och uppmanade den frysande usbeken att lägga sig bredvid mig under täcket. Det var någonting som föll sig alldeles naturligt.

Frusna och sömniga steg vi nästa morgon på tåget. Vi talade inte längre. Föregående dags glada spänning hade vikit, och vi var åter slöa, hungriga och trasiga fångar.

*

I Karagandas samlingsställe hade ingenting blivit förändrat sedan mitt första uppehåll där. Naturligtvis gick jag till den stora kvinnobaracken, som var full av hundratals nykomlingar. Som gammal lägerinvånare blev jag genast överhopad med frågor, och när man hörde, att jag var tyska, talade man om, att här också fanns en tyska och visade mig till henne. På bräderna i andra våningen låg en blek kvinna med mörka ringar under ögonen. Hon hälsade på mig med tydlig glädje: ”Grete, varifrån kommer du?” Jag kunde inte erinra mig att jag sett henne förr. Det var Klara Vater, hustrun till den bekante tyske kommunisten Kreuzburg. Vi hade träffats några gånger i Moskva, men då var hon en blomstrande, sund och stark kvinna. Två års rannsakningsfängelse hade fullständigt brutit ned henne. Klara Vater hade i några veckor väntat på vidare transport till en undersektion.

Alla fångar, som kommit till Sibirien i samma transport som hon hade redan skickats vidare. Dessutom hade man ropat upp hennes namn särskilt och tillagt, att hon skulle stanna i samlingsstället. Hon kunde inte förstå anledningen till denna särställning. Två dagar före min ankomst hade en ryska, som redan hade tre och ett halvt års läger bakom sig, kommit till kvinnobaracken. Hon var hustru till den tyske komponisten Fon och genom detta äktenskap rikstysk. Vid uppställningen blev fru Fon liksom Klara Vater särskilt uppropade, alltså hade de efter allt att döma samma öde att vänta. De gav mig plats mellan sig på bräderna, och vi grubblade gemensamt över vad som nu skulle ske. Fru Fon var lägerfånge från huvud till fot. Hon hade anlämt från något avlägset räjongavsnitt med ett för mig obekant namn. Även hon hade rest två dagar för att komma till samlingsstället. Karagandalägret tycktes sträcka sig över en yta lika stor som en europeisk stats. – Fru Fon berättade, att hon under sista tiden haft det något bättre, ty hon hade arbetat i ett kök. Emellertid kunde man omöjligt se detta på henne. Hon kunde väl vara en fyrtio år gammal men gick med något framskjutande överkropp på grund av att hon var så mager, hennes blick var slocknad och ansiktet liknöjt, hon var liksom ständigt frånvarande. Hon sade gång på gång: ”Varför har man inte låtit mig få vara kvar på min präktiga plats! Vem vet, vart de nu tänker släpa mig. Det är så svårt att slå sig fram som nykomling någon annanstans.”

Så snart man lämnade en fånge i fred, var det vanligt att han genast somnade, sak samma var det var. Att emellertid i vår situation, då varje minut kunde medföra något oväntat och nytt, mina båda grannar efter ett kort samtal lugnt föll i sömn, var i varje fall mig obegripligt. Jag gled ned från bräderna och gjorde en rundtur genom samlingslägret och njöt av rörelsefriheten efter tvånget i straffblocket. Den enda förändringen, som skett i samlingslägret, var att en mängd nya taggtrådsstängsel uppförts. Intill mansbaracken hade man gjort en inhägnad för nykomlingarnas promenad. Det fanns en särskild arrestbarack dels för dem som i lägret begått något brott och dels för sådana som transporterades till rannsakningshäktet och domstolen i Dolinki. Också utanför denna barack var en gård, inhägnad med taggtrådsnät.

Utanför vår barack mötte jag en bekant. Hon hälsade på mig som en gammal vän. Det var den unga ukrainskan, som alltid hade hemlängtan och gjort ett flykttförsök men blivit gripen. Nu kom hon tillbaka från Dolinki med en ny dom på två och ett halvt år för flykttförsök och ett straffskärpande ”pod konvoj”. Först då erfor jag historien med flygbladet och den unga asociala angiverskan i alla dess enskildheter. Ukrainskan och jag gick tillsammans i vintersolen mot männens barack. Jag tänkte göra ett försök att ännu en gång få se min usbekiske kamrat. Vi stannade vid taggtrådsnätet och innanför på andra sidan stod några bleka, orakade män. ”Vem vill ni tala med?” ropade en av dem. ”Har den usbekiske officeren, som skulle till Dolinki, redan transporterats vidare?” En annan närmade sig taggtrådsnätet. ”Är du tyska?” – ”Ja.” – ”Känner du kamrat Schubert?” – ”Till och med mycket bra. Har du kanske suttit i samma fängelse som han?” – ”Ja, i Butirki, kort innan jag fick min dom; sedan juli 1937, alltså i två och ett halvt år, hade han suttit i rannsakningshäkte.” Jag frågade efter andra bekanta. ”Jag har hört sägas att kamrat Hermann Remmele förlorat förståndet och ständigt slogs med vaktpersonalen och fångarna.” – ”Hur många år fick du?” – ”Femton. Men kanske får jag amnesti. Det är ens enda förhoppning.”

Från baracken kom en fånge och talade om, att usbeken redan hade transporterats till Dolinki. Vi tackade och gick vidare.

Bakom taggtrådsnätet i arrestbaracken stod en gammal trashank. Ukrainskan kände honom. ”Han ska bara till Dolinki och dömas.” – ”Också för flykttförsök?” – ”Hur kan du tänka dig något sådant, så gammal som han är. Nej, han har förlorat ett par får och för det kan han få åtminstone sina två år.”

På middagen utdelades mitt på lägerplatsen under ett fruktansvärt oväsen samma rysliga sojabalanda som förut, trots att det var över 20 grader kallt. Vad intresserar sojasoppa en människa med ett rundligt tilltaget brödförråd och en liten påse saltad fisk? Mina båda sovande kamrater hade vaknat, vi skaffade kipjatok åt oss, lagade till te och frossade i svartbröd och seg, salt fisk. Fru Fon talade viskande om för mig: ”Jag har en liten påse hirs. – Den sista tiden arbetade jag ju i köket. Jag fick den som avskedspresent. – Om jag bara inte mist min utmärkta plats!” – På eftermiddagen uppropades vi tre och fick genomgå en särskild procedur. Vi fotograferades med nummer om halsen som förbrytare, framifrån och i profil, och sedan togs fingeravtryck, inte blott av tummen och pekfingret utan även av båda händernas handflator. Grundlighet kan aldrig skada. Vi var rasande, ty man kunde inte få färgen ur händerna utan tvål.

Men nu hyste vi knappast längre något tvivel om att vi under alla omständigheter skulle lämna karandalägret, ty detta var ”avskedsceremonierna”. Den slutliga bekräftelsen kom, när man kallade oss till natschalniken. Denne hade ett pappersark med tryckta frågor liggande framför sig. ”Har ni lidit några skador till er hälsa i bättrings- och arbetslägret Karaganda?” var den första frågan efter de övliga frågorna om för- och efternamnen, fängnummer, förbrytelse och så vidare. ”Nej, jag är fullständigt frisk.” – ”Vad för slags arbete har ni utfört under er fängelsetid?” Jag rabblade upp en hel rad. Han skrev. ”Har ni något att besvara er

över?” – ”Nej.” Jag hade inte glömt svaret på min protestskrivelse till Högsta domstolen. Det räckte för mig. ”Var snäll och skriv under!” – ”Skall jag lämna lägret?” – ”Därom kan jag inte ge er någon upplysning.” Jag skrev under och väntade sedan i korridoren, tills de båda andra var färdiga. Vad hade detta allt att betyda? Om jag blott hade vetat, om man gjorde lika mycket omständigheter vid transport till andra läger. Det var synbarligen fråga om någon åtgärd beträffande tyskarna. Kanske samlade man dem efter vänskapspakten i särskilda läger? Men vad var det som låg bakom?

I korridoren stod eller hukade sig många väntande. Alla var nykomlingar, som ännu trodde på verkan av inlagor och besvär. Bredvid mig stod två pojkar i 15-årsåldern, lutade mot väggen. De hade inga besprisornijansikten. Jag ville gärna veta, vad det var för pojkar och frågade: ”Är ni nykomlingar?” – ”Ja, tjo-tja (tant)!” – ”Vad ska ni göra hos natschalniken?” – ”Fråga, om man inte kan få veta, vad det blivit av pappa.” – ”Har ni häktats som familjemedlemmar?” – ”Ja”, svarade den ene med neddragna mungipor. ”Hur många år har ni fått?” – ”Tre.” Jag hade gärna velat veta mera, men pojkarna var ordkarga och nedslagna och inte upplagda för samtal. Vem kunde förtänka dem det!

Till kvinnobaracken hade nått ett rykte, att de tre tyskorna skulle gå på transport, kanske till ”peresmotrenje”, kanske till och med ut i frihet. De sakkunniga, det finns alltid sådana personer, som vet allt, påstod visserligen, att man aldrig släpptes ut direkt från samlingsstället utan endast över Dolinki, Karagandas förvaltningscentral, men att möjligen tillvägagångssättet var annorlunda, när det gällde utläningar. ”Har ni måst skriva under att aldrig tala med någon om det som ni sett och upplevt i lägret?” frågade oss en av de mera initierade. ”Nej, den frågan stod inte i formuläret.” – ”Då är det alldeles tydligt, att ni inte blir frigivna.” En kvinna kom fram till mig och bad, att jag skulle promenera med henne ett slag utanför baracken. Hon talade om, att hon hade häktats som ”sчена” (gift kvinna), någon tid varit i Akmolensk och nu jämte en hel del andra kvinnor transporterats till samlingslägret. – ”Jag har en viktig sak att be er om. Jag har förtroende för er. Min dotter blev ensam kvar i Moskva. Skulle ni inte vilja ta med er ett brev? Kanske lyckas det er att någonstans lägga det på posten. Gör mig den kärlekstjänsten och försök! Det är av yttersta vikt, att mitt barn får en underrättelse.” – ”Har ni redan skrivit brevet? Kanske reser vi redan i kväll.” – ”Ni går alltså med på saken? Tack, tack! Jag skall aldrig glömma vad ni gjort för mig!” Hon gav mig brevet, och jag stoppade det innanför brösthållaren.

Vid femtiden på eftermiddagen ropade man upp våra namn. En kvinnlig NKVD-tjänsteman trädde in i baracken. Den första jag sett i Karaganda. Hon var frisk och ung, omkring tjuugu år gammal, ännu med ett riktigt barnaleende, och uniformen bröt märkbart av mot uttrycket i hennes ansikte. ”Gör er i ordning med utrustning!” ropade hon utan ett spår av stränghet. Så snabbt hade vi sällan rutschat ned för våra bräder som denna gång. Sorgsna, avundsjuka blickar följde oss. Vi skyndade oss över lägerpytsen, och vid vaktstugan kommenderade man plötsligt ”Stoj! Alla in! Obysk! (Visitering!)” Hjärtat hoppade upp i halsgropen på mig. Vad skulle jag göra med brevet? Ytterst beredvilligt packade jag upp säcken, två soldater rörde i lumporna. Kanske skulle det inte bli någon kroppsvisitation. Soldaterna gick ut, och den unga kvinnliga tjänstemannen sade: ”Tag av er kläderna!” Med en rask rörelse tog jag brevet från brösthållaren, bockade mig, lade det på golvet och satte foten på det. Det var tur för mig, att denna kvinna inte hade någon större erfarenhet i sitt yrke. Vi behövde inte en gång ta av oss skorna. Och det lyckades mig utan svårighet att åter lägga brevet tillbaka på sin gamla plats. – ”Dawaj, dawaj, skynda er, annars får tåget från er!” sade hon, för att vi skulle raska på.

Porten öppnades, och en och en lämnade vi bättrings- och arbetslägret Karaganda. Utanför porten väntade två uniformsklädda män på oss. Vår transportbevakning. Man förde oss till järnvägsstationen i Karaganda, men inte till godstationen, nej, till en riktig väntsal, till en vanlig byggnad och inte till en barack, en lerhydda. På väggarna hängde tidtabeller. – Så såg

det alltså ut i friheten! Järnvägsstationen var märkvärdigt folktom. Utom vår trupp fanns det endast en man i väntsalen. Vi lade våra knyten i en hörna. Jag viskade till Klara Vater: ”Hör du, det ser ut, som om vi skulle få fara med ett riktigt tåg. Skall jag fråga vakterskan?” Jag närmade mig denna, där hon stod på något avstånd från soldaterna och frågade: ”Vart ska vi fara?” Hon svarade så villigt, som om hon blott hade väntat på ett tillfälle att få säga någonting. ”Naturligtvis till Moskva, med snälltåget klockan 6.” Jag var nära att skrika av glädje. Snälltåg och Moskva! Det sade hon så lugnt. Bort från Karaganda! Bort ur Asien! Från Sibirien, tillbaka till Europa. Det betydde ju att man fick leva vidare, jag glömde all försiktighet och sprang till Klara Vater och fru Fon: ”Kan ni tänka er, vi ska resa till Moskva!”

Då trädde den NKVD-soldat som förde befälet fram till oss. ”Ni får inte föra några samtal i vagnen med de resande och inte svara på eventuella frågor.” – Ett tåg körde in på perrongen. Vi ilade som riktiga resande bredvid de bägge soldaterna, som sökte en bestämd vagn. Vi steg in i denna. Två tomma avdelningar i en vanlig personvagn med liggplatser tycktes vara reserverade för oss. I de övriga kupéerna satt civila resande. Var och en av oss tog en liggplats i beslag. Jag kände det, som om jag skulle kunnat skratta, sjunga och vissla om vartannat. Tåget var rent och väl uppvärmt, och när det satte sig i rörelse och det inte längre fanns något tvivel om, att färden gick västerut, började till och med den apatiska fru Fon att le.

Vår NKVD-bevakning tog plats i avdelningen bredvid oss, och vid ett första ögonkast kunde man inte gärna föreställa sig, att vi hade något att göra med varandra. Resande gick genom gången till toaletten och såg på de nyss påstigna. – Träsiga människor med grå vaddjackor och bylten var ingen sällsynthet i Sovjetunionen, men vårt utseende var i alla fall mera ovanligt. Vi hade jättestora, halvhöga gummikängor på fötterna, ben omvirade med alla möjliga slags trasor, vadderade mössor med öronklaffar och framför allt dessa egendomliga ansikten, som märkts av lägervistelsen. Efter en kort stund stannade en kvinna framför vår avdelning och frågade vänligt: ”Vart ska ni fara?” Vi tre teg. Hon gjorde ännu en gång samma fråga. – Tystnad. Då gick sanningen upp för henne, och man såg skräcken i hennes ansikte. Hon nickade bara och lämnade hastigt vår dörr. Vi skakade av skratt. Och denna scen upprepades flera gånger under den långa resan.

På morgonen den andra resdagen trädde NKVD-vakterskan in i vår avdelning och frågade: ”Vad vill ni ha att äta?” Vi såg förlägna på varandra. ”Men vi har bröd och fisk kvar”, påpekade en av oss blygt. Denna fråga om vi ville ha mat, det vänliga uttryckssättet, som när man bjuder någon på restaurang, var något så ovanligt, att vi av överraskning inte kom oss för att säga ett ord. – Utan att vänta på svar stängde vakterskan dörren till vår avdelning och gick ut ur vagnen. Efter en stund återvände hon och lämnade oss tre en-kiloburkar: ”Det är fläsk, en burk till var och en, och detta rågbröd räcker väl tills vidare.” – ”Säkert”, sade vi, ”tack så mycket!” – NKVD-vakterskan var redan borta, innan vi återfick målföret: ”Har de blivit förryckta? En en-kiloburk fläsk åt var och en! En sådan reskost säger vi väl inte nej till! Vad kan ha hänt, när man behandlar oss som verkliga människor?” – Fru Fon talade med den kvinnliga konduktören i vagnen och bad att få låna en konservöppnare. Gaffel och kniv hade vi visserligen inte, men det gick utmärkt att äta med fingrarna. – På kvällen samma dag hade vi alla tre så ont i magen att vi vred oss av smärta, ty vid nästa stora station fördes vi till på köpet in i väntsalen och bjöds på middag. Sådana utsävningar var våra magar inte vana vid.

Vi åkte genom ett bergigt landskap och såg de första träden. Vi hälsade dem som under. Nu hade vi slutgiltigt undsluppit stäppen, vi lämnade Asien och Sibirien bakom oss. Sedan kom branta berg med snötäckta furor. Vårt tåg for genom Ural.

De båda NKVD-soldaterna sade under hela resan inte ett ord till oss. De satt i avdelningen bredvid, rökte och spelade domino.

Det väl uppvärmda tåget verkade uppiggande på våra löss. Tack vare det ovanliga lugnet omkring oss gjorde sig behovet starkare gällande att bli kvitt våra egna passagerare. Vi satt på våra liggplatser, litet blyga, med ryggarna vända mot dörren och knäckte löss med yttersta iver. – Jag beklagar de resande, som efter oss använde denna avdelning.

På varje station höll jag utkik efter en möjlighet att bli av med brevet, som prasslade 'i min brösthallare. Men såtillvida behärskade vår unga vakterska dock sitt fack, att hon aldrig uraktlät att gå bakom oss. Även ådrog vi oss genom vårt märkvärdiga utseende de många resandenas uppmärksamhet till den grad, att det inte var möjligt att, utan att bli iakttagen, lägga brevet i en låda. – När tåget höll i Kasan, bad jag vakterskan att föra mig till toaletten, och därvid lyckades jag stänga dörren, som annars alltid måste stå på glänt rätt mycket. Vakterskan var just då fullt upptagen av en teatertrupp, som steg på i Kasan. Jag öppnade försiktigt fönstret i toaletten. På den låga plattformen för godstransporter kom just en arbetare gående, och jag kastade brevet framför hans fötter och hann i sista ögonblicket se, hur han böjde sig ned. Inte utan hjärtklappning drog jag upp fönstret. När jag kom tillbaka till vår avdelning, var både arbetare och brev ur sikte.

Gången framför avdelningarna stod packad med resande. Ett högljutt, livligt sällskap. Varje "fri" människa betraktade vi, fulla av intresse och nyfikenhet, som en varelse från en annan värld. Men de sist påstigna passagerarna skilde sig märkbart från andra. Av deras samtal förstod vi, att de var skådespelare på hemväg från ett gästspel i Fjärran Östern. Och åter utspelade sig samma kostliga scen, som några gånger tidigare under resan. En av skådespelarna frågade oss om målet för vår resa och varifrån vi kom; en djup tystnad svarade honom. Då viskade han något i örat på sin kvinnliga granne, samtidigt som han blinkade med ena ögat och visade på våra båda avdelningar. Hans upptäckt måste ha fortplantat sig genom hela gången, ty kort efteråt defilerade den ene efter den andre förbi vår avdelning med betänksamma och medlidsamma blickar.

Klara Vater berättade, att hon måst gå ifrån en liten dotter på ännu inte två år, och då hon och hennes man häktades samma dag, hade barnet inga anhöriga längre. "Vart kan de ha fört henne, om hon ännu är vid liv?" Hon hade i rannsakningsfängelset hört, att man under förhören hos NKVD hade slagit in revbenen på hennes man för att tvinga honom att erkänna.

Fru Fon kunde endast för en kort stund ryckas ur sin tryckta stämning. "Tro inte, att vi har något gott att vänta. Den som NKVD har fått i sina klor en gång, den släpper de inte så lätt."

Vi närmade oss Moskva. Redan långt innan tåget stannade, var vi färdiga att stiga ur. Gång på gång andades vi titthål i de frusna fönsterna. Inom kort skulle vårt öde avgöras.

Sedan gick vi längs plattformen med knytena i handen – inte längre på ryggen – så långt hade vi redan avlägsnat oss från fängelsevanorna. Jag hade förlorat känslan av kroppens tyngd, så stark var lusten att leva.

I väntsalen satt vi med heta ansikten på en bänk vid sidan om massor av civilpersoner. Ur en högtalare sjöng en smäktande bas: "Schiroka strana, maja rodnaja ... gdje tak wolno dyschet tselowjek ..." (Stora land, du mitt fosterland ... där människan andas så fritt ...)

Efter ett samtal med den kvinnliga vakten avlägsnade sig de båda männen i vårt följe. Vår unga NKVD-tjänsteman såg sig nyfiket omkring i den stora väntsalen och sade: "Det är första gången i mitt liv som jag är i Moskva. Så vacker stationen är! Och så mycket människor!" Sedan fick hon syn på en glassförsäljare, ty i Moskva finns det under alla årstider "moroschnoje". – "Vill ni ha glass?" och hon köpte fyra portioner. – När vi ätit glassen, frågade hon: "Vill ni ha 'piroschki'?" Det är ett slags i fett kokta, med kött, ris eller marmelad fyllda kakor. Även det gick vi gärna med på, och efter knappt en halv timme erbjöd hon oss ännu en gång glass, men vi sade nej tack.

Liksom alla stationer i Moskva var också denna fullproppad med människor. Många illa klädda, som strömmat in i staden från byarna, där de inte längre hade några existensmöjligheter, och som inte hade någon bostad, låg utsträckta överallt i väntsalarna. Så länge vi satt stilla på bänken, lade man knappast märke till oss, men när de båda NKVD-soldaterna återvände och förde oss mitt genom hallen till stationens huvudingång, stannade människorna förvånade och såg på vår grupp. Framför huvudingången – en rysning gick igenom mig – väntade fängtransportbilen. Och det efter denna resa, under vilken vi knappast känt oss som fångar och darrande av glädje hoppats på frihet! ... – Hur kom det sig, att man kunde övervinna alla sådana slag, alla dessa besvikelser, dessa fall ned i det bottenlösa, att man så snabbt åter fann sig i att vara fånge?

Fångbilen gjorde sugande svängar om hörnen. Man hade inte stängt in oss i burarna, utan vi stod i gången. Vår unga ledsagarinna kräktes, så att man nästan tyckte det var synd om henne. Det hade blivit för mycket glass till och med för hennes sibiriska mage.

XIV. I rannsakningsfängelset Butirki under ändrade förhållanden

NÄR BILEN STANNAT och vi steg av och ängsliga såg oss omkring, kände vi igen gården i det politiska rannsakningsfängelset Butirki. Vi hade kommit tillbaka dit, där vårt elände hade börjat...

I januari 1940 var det luftskyddsövningar i Moskva. I gångarna och cellerna i Butirki brann mörkblå glödlampor, som spred ett spöklikt sken. Ansiktena fick samma färg som på drunknade.

I mottagningscellen var det vanlig belysning. Vi fick fylla i den vanliga blanketten. När vi var klara, frågade oss en vakterska: ”Är ni rökare eller icke-rökare?” – ”Förlåt, vad?” – ”Röker ni cigaretter?” Jag fattade mig snabbast: ”Ja, alla tre!” Hon skrev med bläck i överkanten på varje formulär ”Rökare”. – Vad kunde det betyda? När började NKVD intressera sig för våra laster? Vakterskan återvände och uppmanade oss vänligt att följa med. ”Blir vi avlusade? Det är alldeles nödvändigt!” – ”Det är självfallet, ni får bada i badhytt.”

Ett litet rum med en bänk, därintill badet med kakel på väggarna och i ett hörn en zinkbalja under två vattenkranar, så såg badhytten ut. Utan ”dawaj, dawaj!” tog vakterskan emot våra lusiga kläder. Man fick tvål, en handduk och en flaska sabadillättika mot lössen i håret. Jag njöt av den obegränsade mängden varmt vatten, tvättade av den sibiriska lorten och tyckte Butirki var en paradisk vistelseort. Hur ofta hade jag inte i Burma känt en varm längtan efter Butirki! Vad kunde jag mer önska mig? Min önskan hade gått i uppfyllelse. – Baddörren låstes upp, och en snövit herrskjorta och byxor lades på bänken. – Vad i all världen, finns det linne i Butirki nu också! Förekommer något sådant i Sovjetryssland?

Klockan var inemot tio på kvällen, när vi tre, klädda i skinande rena kläder, med våra av avlusningsproceduren ännu varma knyten liksom tidigare till ackompanjemang av den fyrkantiga dörrnyckelns slag mot koppelspännet fördes genom de välkända gångarna i Butirki, där det ännu luktade kall tobak och mögel. Många mellandörrar öppnades, och i samma korridor som förra gången jag satt i Butirki öppnade vakterskan en cell.

I nattluset såg vi in i cellen och kunde inte tro våra ögon – där 1938 110 kvinnor trängdes på bräderna, stod 25 sängar med snövit linne, med täcken och huvudkuddar. En kvinna steg ur sin säng och kom emot oss: ”Varifrån kommer ni?” frågade hon på dålig ryska. ”Raka vägen från Sibirien.” – ”Är ni också tyskor?” – ”Ja.” – ”Alla i den här cellen också!” Hon kom alldeles inpå oss och såg oss i ansiktet, då man i den blå belysningen knappast kunde urskilja dragen på avstånd. ”Vilka är ni egentligen?” Vi nämnde våra namn. Under tiden hade en del

av de sovande vaknat, de reste sig i sängarna, ropade från alla håll och steg upp. Jag omfamnade gamla bekanta. Där var Roberta Gropper, Hilde Löwen, Zensl Mühsam, Karola Neher, Wally Adler, Betty Olberg, allt som allt 23 kvinnor, som man hade fört hit från straffängelse, rannsaktionshäkte eller läger. Vi var de tre första från ett sibiriskt koncentrationsläger.

”Vad i all världen har hänt här i Butirki? Vita sängar, linne, ingen behöver viska längre, ni springer omkring i cellen mitt i natten, och ingen klaff faller ner, och ingen hotar med cellstraff! Men varför har ni alla kommit hit?” Den ena frågan följde tätt på den andra. ”Vi vet inte, vad som ligger bakom, men vänta tills i morgon bittida, då kommer ni att riktigt spärra upp ögonen inför allt vad ni får se i Butirki!” Zensl Mühsam, celläldsten, tilldelade oss var sin bädd, och först sent på natten kom vi på grund av den allmänna upphetsningen äntligen till ro. Dessutom måste man vänja sig vid en bädd med madrass. Det är inte så enkelt efter att två år ha legat på bräder.

Nästa morgon började inte ungefär klockan halv fyra. Först vid sextiden ropade man ”Prigatowtje k oprawku!” (I ordning för tvättning!) Vilket uppvaknande! Ingen röt: ”Kvinnor, upp med er!” Man låg i ett ljust, vitmenat rum, man kunde smyga sitt ansikte i en huvudkudde och blev inte biten av löss längre! – Man låg kvar i sängarna, gäspade och vräkte sig, ingen hade bråttom eller sökte nervöst efter någonting. Några fortsatte att sova. Somliga vandrade omkring i sina linnebyxor. Från alla håll och kanter hälsade man på oss och önskade god morgon – Herre Gud, tänkte jag, är detta möjligt. För en vecka sedan var jag ju i en av smutsindränkt lerhydda i Sibirien, fast övertygad om att aldrig komma levande därifrån.

Så småningom hade de flesta stigit upp och satt och pratade och skrattade på bänkarna vid celldörren. Några som var sjuka eller lata, stannade i cellen. Vakterskan förde oss till tvättrummet, där vi sölade i väl en timme utan tillsägelser eller ovett. – Därefter blev frukosten serverad på blänkande zinktallrikar i cellen. Man fick vitt och svart bröd, smör, två ägg per man och riktigt kinesiskt te. ”Ni är förvånade, inte sant”, sade Zensl Mühsam, ”men det är bara början på dagen. Så fortsätter det middag och kväll. Man måste ta sig om huvudet, man tror att man drömmer.”

Vi satt omkring bordet som en stor familj. Line serverade te. ”Vad tänker de göra med oss?” De enda svar man fick var förmodanden, ingen visste något. ”Säkerligen släpper man oss över gränsen till någon av de baltiska staterna.” – ”Men det verkar otroligt, sedan vi lärt känna Sibirien och fängelserna, sedan vi blivit vittne till stalinregimens hela omänsklighet.” Men alla uppkommande tvivel trängdes tillbaka av den lyckliga känslan att ha undsluppit Sibirien, att åter få leva, och vi trodde orubbligt att allt skulle sluta väl.

Vi började gymnastisera, sprang runt bordet, lekte och sjöng. Aldrig förut hade väl en cell i Butirki hyst så glada fångar. Allt var tillåtet. Schack spelade vi på riktiga bräden med snidade träpjäser. Några hade bett vakterskan om lappar och erhöll omedelbart en hel bunt jämte nål och tråd, och fulla av iver sydde vi brösthållare och linnen. Vi talade högt; vi skrattade, vi sjöng våra visor, och ingen fyrkantig nyckel slog rabiati mot celldörren. – Vi gav oss själva titeln ”favoritfångar”.

Skådespelerskan Karola Neher bar tukthuskläder, och jag måste erkänna, att de passade henne utmärkt. I jämförelse med lägerlumporna kunde man kalla denna dräkt till och med elegant. Den bestod av en marinblå flanellblus med röda slag, en mörk kjol, en halvlång jacka av brunt, glänsande tyg, fodrad med vadd och en likadan mössa med öronklaffar. I Sovjetrysslands flesta tukthus klippte man av kvinnorna håret. Karolas hår började just lägga sig litet. Alla gav henne råd, hur hon fortast skulle få det att växa: ”Bäst är regnvatten.” – ”Du skall alltid kamma mot hårets naturliga fall.” Och när Karola berättade för oss att hon en gång varit tvungen att bleka sitt hår vätesperoxidblont för en roll, var alla förargade över att man

kunnat förstöra ett så vackert, svart, vågigt hår med vätesuperoxid. ”När jag kommer ut, ska håret få vara sådant som det är nu”, och Karolas mörka ögon log strålände. – Med vilken lätthet vi nu uttalade orden ”när jag kommer ut”. I tankarna föreställde vi oss redan vara i utlandet.

När vi efter det rikliga middagsmålet – varje dag fick man samma rätter: borschtsch på kål med en köttskiva, gulasch med potatispuré och som dessert ”kisel” eller äppelkompott – gick fram och tillbaka i gången mellan sängraderna, hade vi bara två samtalsämnen: ”Vad har du upplevt?” och ”Vad ska det bli av oss?”

Karola Neher hade suttit längst i fängelse av oss alla. Hon häktades redan hösten 1936. Men hur hade hon överhuvudtaget kommit till Sovjetryssland? Som känd tysk skådespelerska arbetade hon före 1933 tillsammans med Bert Brecht och tog ställning mot nationalsocialismen. Därför hade hon 1933 blivit tvungen att lämna Tyskland.

I Prag lärde hon känna en tysk-rumänsk ingenjör. De gifte sig. Han var kommunist och ville resa till Sovjetryssland för att arbeta på uppbyggandet av den socialistiska staten. De reste tillsammans till Moskva, och Karola var där verksam i radio och vid filmen.

Förhistorien till hennes och Zensl Mühsams häktning på NKVD:s initiativ utspelades under deras gemensamma uppehåll i Prag. Båda var Münchenbor. När de vistades i Prag, hörde de sägas att det där fanns en gammal bekant till dem från München, Erich Wollenberg. De besökte honom. Erich Wollenberg hade då redan brutit med det kommunistiska partiet och hade blivit aktiv motståndare till Stalins regim. Varken Karola Neher eller Zensl Mühsam var anslutna till KPD och var alltså inte underkastade partidisciplinen, som strängt förbjuder besök hos motståndare till stalinismen. De gick till Erich Wollenberg som en vän från Münchentiden. Vid detta tillfälle gav Wollenberg Karola Neher adressen till en bekant i Moskva, som Karola sedan efter sin ankomst dit besökte. Det var orsaken till hennes häktning. NKVD:s anklagelse gjorde henne till en trotskistisk kurir åt Wollenberg, och man dömde henne till tio års tukthus. Under rannsakingstiden i Lubjanka hade Karola försökt begå självmord, genom att skära av pulsådern med ett stycke bleckplåt. – Karolas största sorg var skilsmässan från hennes lille son, som ettårig lämnats ensam, när hon häktades. Barnets far blev också häktad.

Karola visade mig ett fotografi och ett brev från förestånderskan för det barnhem, i vilket hennes lille son befann sig. Det hade lyckats henne att i straffängelset i Kasan efter otaliga inlagor få besked om barnets vistelseort. På fotot stod en liten naken pojkbysing med Karolas bruna ögon och pressade en teddybjörn mot bröstet. Förestånderskans brev var rörande hjärtligt. Hon skildrade utförligt alla barnets egenskaper, skrev, att pojken var begåvad och mycket intresserad för att spela teater. Ett älskvärdare brev hade en anförvant inte kunnat skriva.

Det enda man klagade över var att man skilts från barnen: ”När ska vi få våra barn tillbaka?” Hilde Löwen, som vid häktningen måste gå ifrån ett treårigt barn, visste ingenting om vad som blivit av det, detsamma var förhållandet med Klara Vater. Men Zensl Mühsam höjde gång på gång sin varnande röst. Som celläldste delade hon ut maten: ”Ät inte så mycket! De vill bara göda oss för att kunna ställa ut oss med underskriften: Så ser fångar i Sovjetunionen ut. Vem vet vad NKVD har i sinnet? Jag anser det inte alls för uteslutet, att ryssarna utlämnar oss till Hitler för att göra en affär. Skulle det hända, kastar jag mig under hjulen på tåget. Levande får de mig inte till Nazityskland.”

Zensls man, den bekante anarkistiske skriftställaren Erich Mühsam, mördades av nazisterna i koncentrationslägret Oranienburg år 1934. Man torterade honom långsamt till döds. Zensl Mühsam lämnade Tyskland samma år för att utomlands berätta om morderna och grymheterna i de tyska koncentrationslägren och fängelserna. Hon hade gjort till sin uppgift att säga utlandet

sanningen om nationalsocialismen. I Prag kom hon i förbindelse med den kommunistiska Röda hjälpen, som bistod henne vid publicerandet av hennes böcker och broschyrer. Förestånderskan för Internationella Röda hjälpen (Mopr) i Moskva, Stassowa, inbjöd Zensl Mühsam att slå sig ner i Moskva och arbeta där.

Zensl var en uppriktig, sanningsälskande, kämpande människa, som inte hade blivit snedvriden genom någon kommunistisk godtrogenhet. Hon kom till Moskva, blev Stassowas gäst och bodde på hotell Novaja Moskovskaja. Det dröjde inte länge, förrän hon som en fördomsfri iakttagare såg hur förljugen den ryska tillvaron var. Diktatur och slaveri, där man talade och skrev om demokrati och frihet. Fattigdom och ringaktning av människorna, som enligt Stalins ord skulle ”vårdas som blommor”.

Zensl Mühsams häktning inträffade sannolikt först efter en del kritiska yttranden. Hon hade inte lärt sig hyckla eller ängsligt hålla inne med sin mening. Men hon visste heller inte, i vilken rövarkula hon befann sig.

Rannsakningsdomaren riktade samma anklagelse mot henne som mot Karola Neher: trotskistisk kurir åt Wollenberg. Efter flera månaders rannsakningshäkte frigavs hon en dag. Om jag minns rätt, blev hon utsläppt på gatan i pyjamas. Underrättelsen om hennes häktning hade trängt till utlandet, och hennes vänner och Erich Mühsams meningsfränder höjde i pressen skarpa protester. Det torde ha varit orsaken till hennes frigivning ur första häktet.

Zensl återvände till hotell Novaja Moskovskaja och hade endast en tanke: Bort ur detta land! Hon skrev till sin syster i USA, därifrån skaffade man henne ett amerikanskt inresevisum. Hon kallades till den amerikanska legationen i Moskva. Medan hon väntade på att få ett ryskt utresevisum, häktades hon av NKVD för andra gången och dömdes efter ett kort uppehåll i Butirki av ”Osoboje Soveschtschanije” (Särskilda kommissionen) till åtta års bättrings- och arbetsläger. Man transporterade henne till ett koncentrationsläger i det europeiska Ryssland, där det rādde jämförelsevis drägligare förhållanden än i Karaganda. Kvinnorna där arbetade huvudsakligen med sömnad.

Zensl Mühsam var väl i det närmaste 60 år gammal. Hon bar sitt gråa hår i en krans omkring huvudet, hon var slank och högvuxen och rörde sig som en ung dam. Hennes överlägsna hållning var beundransvärd. I hennes samtal återkom ideligen sådana uttryck som: ”Redan då sade Erich ...” eller ”Om Erich ännu levde ...”. Hon berättade om hans lidanden i koncentrationslägret Oranienburg, om sina förtvivlade försök att rädda honom och sedan om den dag, när man förde henne till hans lik ...

I vår cell fanns en gammal bekant till mig från Tyskland, den före detta kommunistiska riksdagsledamoten Roberta Gropper. Hon hade efter två års rannsakningshäkte överförts till favoritcellen. Anklagelsen mot henne löd: Medlemskap i Neumann-gruppen. – Hennes ansikte var gråblekt av fängelsevistelsen och hade djupa ränder under ögonen. Hon plågade sin hjärna med sådana frågor som: ”Varför hände allt detta, har jag gjort mig skyldig till något brott? Skall man, när man kommer till utlandet, berätta för de utländska arbetarna allt vad man sett och upplevt i Sovjetunionen?” Och när jag svarade henne, att det var vår plikt, och att vi länge nog, visserligen utan att veta det, varit GPU:s hantlangare, svarade hon mig med darrande röst: ”För Guds skull, gör inte det, du får inte beröva arbetarna deras illusioner, deras sista hopp!”

Cellen hade ett sorgebarn. Det var Nina, balettdansösen. Hon var ryska och hustru till en tysk ingenjör. Hon kom från ett straffängelse, hade hår som en igelkott och utstående, vattblå ögon, som aldrig tycktes riktas på någon. Kvinnorna berättade, att hon ända sedan hon kom till cellen, legat till sängs. Det var ett under, att hon ens gick på klosetten. Mången gång slukade hon flera matportioner på en gång, men för det mesta kunde man inte få henne vaken

till måltiderna. Vad hade de gjort med henne i straffängelset? När jag kom till cellen hade balettdansörens besynnerliga beteende varat i fjorton dagar. Man antog, att hon var sinnesrubbad. Men en dag steg hon upp och började dansa barfota i byxor och skjorta mellan raderna av sängar. Hon lyfte sig på tåspetsarna och gjorde den klassiska ryska balettens piruetter och hopp. Hennes ansikte hade samma frånvarande uttryck som förut. Vi såg förvånade på denna förvandling och märkte inte, att ett öga såg genom ”spionen”. Först när vår dansös utmattad sjönk ned på sin säng, hörde vi skrapet av locket på ”spionen”. Detta nummer upprepade Nina sedan dagligen, och snart hade vi tagit reda på, att det bland vaktpersonalen i fängelset fanns en glödande beundrarinna av hennes konst. När Nina om morgnarna låg kvar i sängen och denna vakterska hade pass, öppnade hon klaffen och frågade med ängslig röst: ”Hur är det med er? Är ni sjuk? Skall jag underrätta läkaren?” Det var det första och enda mänskliga ljud, som jag hörde av en vakterska i Butirki. Nina belönade denna beundran med att dansa ”Den döende svanen” i byxor.

Var fjärde dag blev tre kvinnor med utrustning kallade ur cellen. De försvann utan att vi visste vart. Alla hade de lovat att om möjligt giva ett livstecken från sig, men vi fick inget.

Det kom två kvinnor från ett läger i Centralsibirien. Båda härstammade från Berlin. Den ena hette Fischmann och var judinna, den andra hade arbetat som maskinskriverska i Komintern. När jag hörde dem tala och såg deras åtbörder, märkte jag, hur fullständigt man på knappt fjorton dagar kunde leva sig bort från det sibiriska koncentrationslägret. Mig tycktes det, som om år hade gått sedan dess.

De berättade att de vid återtransporten från lägret i flera dagar åkt släde, innan de nått fram till den sibiriska järnvägen. I deras transport fanns två tyskar, kamrat Hugo Eberlein och en annan ung kamrat. Hugo Eberlein led av svårartad astma i lungorna, och den unge kamraten hade ett svårt sår på benet. Senare fick jag höra, att Eberlein skulle ha dött i utlämningsfängelset. Dessa berlinskor talade också med mig om Käthe Schultz, som de hade träffat i Kotlas på väg till Fjärran Östern.

Trots Zensl Mühsams varningar blev vi dagligen alltmera blomstrande, runda och optimistiska. Vi fick böcker från biblioteket, gjorde inköp, fick gå på promenad i ända till en timmes tid, vilket ledde till att en frisksports-fanatiker fick frost i bägge kinderna, ty i januari 1940 var det i Moskva upp till 40 grader kallt. Våra fönster var betäckta av isblommor och på ”pfortutschka”, det lilla fönstret, som gick att öppna även på vintern, hängde om morgnarna långa istappar. – Fängelsebevakningen hade väl fått speciella instruktioner för behandlingen av oss, ty orden ”dawaj” och ”schtraf” hade försvunnit från deras ordlista och likaså ”ruky nasad” och ”glasa vnisu”.

När jag varit något mer än en vecka i cellen, sjuknade alla kvinnorna i diarré. Kanske hade vi ätit alltför fet och god mat. Zensl Mühsam bad vakterskan om medicin. Vad hände emellertid? I cellen inträdde en läkare och två sjuksystrar och företog en noggrann undersökning av alla de sjuka. Sängläge, medicin och diet ordinerades. Några gånger om dagen kom de för att kontrollera vårt tillstånd. Vi låg i sängarna, skrattade och skakade på huvudena åt detta skådespel. I Sibirien kunde man i månader ha blodig avföring utan att någon rörde ett finger. Om man inte hade över 38 graders feber måste man vara ute på åkern från soluppgången till solnedgången. Men nu vakade man så ängsligt över vår hälsa. Vilket värde hade inte våra liv med en gång fått för NKVD

”Sjukdomen” gick över, och tåliga och sorglösa väntade vi på vår snara befrielse ur den förtrollade cellen i undersökningsfängelset Butirki. En gång gick vi genom korridoren till tvättrummet. Då stod utanför en celldörr i vår gång blanka zinkspannar av samma slag som användes för vår räkning. Förvånade och nyfikna höll vi rådslag i tvättrummet: ”Där måste också finnas favoritfångar.” – Vanliga fångar i Butirki fick sin kålsoppa i gamla nötta

träämbbar. När vakterskan förde oss tillbaka till cellen, hostade vi och skrapade med fötterna och ropade ett tyskt ord. Om vakterskan anmälde oss, vad gjorde det oss!

Vi gick skrapande och hostande genom korridoren. Vakterskan befallde: ”Lugn där!” Ingen svarade i cellen med zinkspannarna. Gåtan sysselsatte oss hela dagen. I vår cell fanns det ju ännu tomma sängar, varför då belägga en annan cell? På kvällen upprepade vi försöket. Vi hade framgång, en röst innanför celldörren ropade: ”Karola!” Nu hade vi fått visshet, där satt de kvinnor, som för några dagar sedan var i vår cell. ”Vad kan de ha fått veta under tiden, eftersom man måste skilja dem från oss?” frågade vi oss oroligt. ”Ett är emellertid säkert, att de som nästa gång kallas ur cellen, är förpliktade att lämna ett meddelande i tvättrummet, eftersom vi ju använde samma tvättrum.” Vi utvalde en svart kakelplatta i toaletten på ett undanskymt ställe av väggen för meddelandet och prövade, om man kunde läsa vad som var skrivet på plattan med tvål. Det gick utmärkt. Nästa dag var det åter tre kvinnors tur, den ena av dem Karola Neher. Vi tog ett varmt farväl av varandra: ”Vi ses igen i frihet!” – Med spänning väntade vi nästa morgon på att få se vad de hade skrivit i toaletten. Ingenting, kakeln var blank, svart och orörd. ”Det är alldeles obegripligt! Karola skulle inte vara så feg, att hon inte gav oss ett meddelande.” Men om vakterskan genast märkt det och strukit ut det? Och för att förvissa oss om att de tre befann sig i den nämnda cellen, hostade vi högt vid återvändandet genom korridoren och mycket riktigt, en röst svarade, men det var inte Karolas.

Några av de tjugu kvinnorna i cellen hämtade sig mycket långsamt. Svagast var väl Betty Olberg. Hon vägde inte mer än 37 kilo. Men även Wally Adler var blek och sjuklig. Vid våra samtal antydde hon, att hon hade många svåra förhör bakom sig. NKVD hade beskyllt henne för trotskism. Anklagelsen mot henne grundade sig på den uppgiften, att Wallys föräldrar träffat Trotskij i utlandet, och att Wally sedan stått i förbindelse med Trotskij genom föräldrarnas förmedling.

Ungerskan, fru Fekete – den enda icke-rikstyskan bland oss – specialiserade sig på att tvätta håret på oss. Med outtröttlig älskvardhet förskönade hon oss. Så småningom vaknade hos oss behovet av sådana sen långt tillbaka glömda fåfängligheter som noppade ögonbryn, ansiktsmassage och läggning av lockar. Man måste förbereda sig för friheten! Gymnaster fanns det också bland oss, och jag erinrar mig en anmärkning, som Karola gjorde, när hon med ett ängsligt uttryck i ansiktet betraktade våra allt rundare former: ”Med en bred stjärt kan en kvinna aldrig verka tragisk ...”

Tio dagar efter det att Karola lämnat cellen, uppropades Betty Olberg, Klara Vater och jag. Vi var vilda av glädje. Vid avskedet bad mig Zensl Mühsam: ”Om du verkligen kommer till utlandet, vill du vara snäll och så fort som möjligt ge mina holländska vänner, apotekare de Witts i Eyndhuisen, ett meddelande och tala om allt vad du vet om mig.”

Sedan gick vi tre jämte vakterskan genom korridorer över ett par trappsteg till en annan flygel i fängelset. Där spärrade man in oss, var och en i sin ”sobatschnik”. Det kunde de verkligen besparat oss nu, tänkte jag retligt. Redan efter några minuter låstes dörren upp, och soldaten förde mig till en dörr med handtag och befallde mig att ställa mitt knyte utanför dörren. I rummet satt två NKVD-officerare, som vänligt uppmanade mig att ta plats. ”Hur är det med er hälsa? Mår ni bra? Har ni repat er igen?” frågade den ene i faderlig ton. Sedan bläddrade han en stund i några papper, som låg framför honom på bordet. ”Har ni släktingar i utlandet?” Alltså hade vi inte bedragit oss! – ”Ja! En syster i Paris. Jag är i besittning av ett franskt pass ...” Han avbröt mig mitt i satsen. ”Vilka av era anhöriga bor i Tyskland?” – ”Var snäll och säg mig vad avsikten är med detta? Vart skall jag resa?” framstötte jag. – ”Det kan jag nu inte ge er någon upplysning om. Det skall ni tids nog få veta!” Den inträdande soldaten sköt ut mig genom dörren och förde mig till en ”sobatschnik”. Mitt knyte måste han särskilt gå efter, jag hade fullständigt glömt det.

Fördömda pack! Vad skulle det här betyda? Varför fick vi inte veta någonting? Knappt tio minuter senare förde vakterskan oss tillbaka till vår korridor och låste upp den celldörr, utanför vilken vi för någon tid sedan sett de blanka spanarna. Av 25 sängar var bara en nedfälld, och i den låg gråtande Karola Neher.

”Vad har hänt dig?” – För tio dagar sedan hade man fört Karola till samma ”kommission” som oss tre. Man hade riktat samma frågor till henne. Men sedan hade den ena officeren alldeles oförmedlat frågat henne: ”Vill ni arbeta åt oss, vill ni träda i NKVD:s tjänst?” Karola trodde inte sina öron. Efter att hon dömts till tio års straffarbete som ”trotskistisk kurir” och redan suttit av tre år, efter allt detta skulle hon nu arbeta för NKVD? Bli rysk spion? – ”Nej aldrig! Hur kan ni tänka det, jag kommer ju från tukthuset!” avböjde hon häftigt. ”Lugna er, medborgerska Neher. Kanske ni vill tänka på saken ännu en gång?”

Man förde henne till en annan avdelning i Butirki och spärrade in henne i en enskild cell, i vilken centralvärmen var avstängd. Hon fick ingenting att äta, ingen madrass, inget täcke. Efter tre dagar släppte man på värmen, ställde in god mat i cellen och gav henne en dunkudde. Så fortsatte det tills hon på tionde dagen åter fördes till de båda NKVD-officerarna, som upprepade frågan. Karola avböjde: ”Jag lämpar mig inte för sådan verksamhet.”

Sedan kom hon till den cell, där vi nu fann henne. – Vi satt omkring hennes säng. Ingen tänkte längre på att bli fri. Hur hade vi under dessa veckor kunnat glömma, att vi befann oss i händerna på NKVD. Vi kände oss ruskiga till mods i den stora cellen.

Jag satt på kanten av Karolas säng och hon klagade: ”För mig är allt förlorat, då jag avslagit deras anbud, kommer de aldrig att släppa mig mera, och det är alldeles uteslutet, att de skickar mig till utlandet.” Jag försökte trösta henne: ”En sak måste du tänka på, Karola, man har satt oss i samma cell som dig, alltså kommer du också att få dela vårt öde. Annars hade man satt dig i en annan cell. Tror du inte det?” Sedan drog vi oss till minnes alla kommissionens frågor. Varför frågade de efter släktingar i utlandet och sedan omedelbart efter släktingar i Tyskland? Vad var deras avsikt? Så småningom lugnade Karola sig. – Fängelsepersonalen avbröt vårt förtvivalade grubblande. Man räckte in sänglinne åt oss, var och en fick flera täcken, och på middagen kom vår obligatoriska gulasch och på kvällen makaroner med kött.

Kort före afton-”oprawka” erinrade jag mig det i den andra cellen givna löftet: ”Vi måste ovillkorligen skriva ett meddelande på kakelplattorna! Men vad ska vi säga? Vi vet ju inte mer än förut? Det återstår ingenting annat än att meddela de andra detta och göra dem besvikna.” Nu koncentrerades alla våra tankar på vårt ”första brev”. Vi spetsade en tvålbit och diskuterade utförligt texten i meddelandet.

Sedan stod vi i tvättrummet. Den ena måste stanna i dörren för att kontrollera vakterskans steg, den andra hålla spionen under uppsikt. Karola stod som betäckning vid kaklet och jag skrev: ”Var hos kommissionen, utfrågades om släktingar i utlandet och anhöriga i Tyskland. På begäran om upplysning om vårt kommande öde inget svar. Fann Karola. Alla friska. Svvara!” Kaklet var fullskrivet.

Vid nästa ”oprawka”, nästan innan vi hunnit stänga tvättrumsdörren, störtade vi till väggen. Och se där! Ett svar: ”Tack för meddelandet. Är ingenting känt om framtiden? Var var Karola? Hälsningar.” Vi gjorde kaklet rent, besvarade frågorna, så gott det gick, och då vi inte hade något annat viktigt att säga, skrev vi, som man ofta gör, allehanda intetsägande saker, tills kaklet var fullskrivet. – Så gick vår korrespondens fram och tillbaka kanske fem dagar. – Under tiden hade vi valt Karola till cell-äldste. – Då föll en förmiddag klaffen på dörren ned, och ”korpusnojs” ansikte visade sig i luckan. Med barsk stämma kommenderade han: ”Celläldsten inställer sig!” Karola gick till dörren. ”Er cell har upprepade gånger skrivit underrättelser på tyska på väggen i tvättrummet! Ni kommer att få ett hårt straff för detta!” –

”Men herr korpusnoj, ni misstar er! Vi har aldrig skrivit något på väggen!” sade Karola fogligt. ”Tig, vi vet precis, hur det förhåller sig!” Och bums flög klaffen till.

”Nu har vi gjort vad vi ångrar, för hemliga meddelanden blir det minst mörk arrest. I vårt fall är det inte svårt att fastställa vem som är den skyldige. Vi kommer helt enkelt alla fyra i arrest!”

Vi väntade en dag, två dagar, tre dagar, och ingenting hände. - Favoritfångar får inte röras.

Men under dessa dagar hade många förvånande saker hänt. Redan andra dagens förmiddag hämtade man oss fyra kvinnor och förde oss till en frisör, i ett för detta ändamål provisoriskt inrett rum. På ena väggen hängde till och med en spegel. Vilken sällsam känsla att sitta framför en spegel och bli friserad! Karola och Betty Olberg, de båda klippta, fick en flott herrklippning. Vi måste skratta trots vår nedslagenhet. Vi kände med handen på den nyrakade nacken och utfärdade ömsesidigt sakkunnighets-utlåtanden åt varandra. ”Nu tycks det i alla fall vara allvar, varför skulle man annars ha låtit klippa oss. Säkert inte för en Sibirientur”, argumenterade vi.

Och på nytt vaknade våra förhoppningar. Inte ens Karola kunde undgå att gripas av denna stämning. Åter började vi sjunga, sprang långdistanslöpning omkring bordet – vi fyra kunde inte värma upp den stora cellen – och låg om eftermiddagarna väl omhöljda i sängarna med ett schackbräde mellan oss och spelade schack med verklig lidelse.

Sedan kom nästa överraskning. Man förde in oss i ett rum, som var fullproppat med kläder, underkläder, skor och pälsrockar för män och kvinnor. ”Vad behöver ni för kläder?” Och innan jag hunnit svara, tog en tjänsteman från mig lägerutrustningen, gav mig skor, en pälsmössa, handskar och så vidare. Den enda tanke jag hade, var: de vill försöka inbilla världen, att vi kom i pälsar från de sibiriska koncentrationslägren.

I cellen hade vi mycket roligt åt de till övervägande delen gammalmodiga klädesplaggen. Men vi hade fått ett nytt bevis på, att vi närmade oss friheten, tyckte vi.

Min säng stod bredvid Karolas. Under dessa få veckor hade vi blivit vänner. Tidigare hade vi inte känt varandra. Blott på scenen hade jag sett Karola som Haitang i ”Kritcirkeln” och senare i ”Tolvskillingsoperan”. Nu föreföll hon mig vara ännu skönare än då. – Hon uppgjorde framtidsplaner: ”Kanske jag återupptar samarbetet med Bert Brecht.” Sedan berättade hon om sitt tidigare liv, om sitt första äktenskap med diktaren Klabund, när hon ännu bodde i München, var helt ung och nyss börjat sin teaterbana. – Vid ett tillfälle utförde hon för oss Marions roll ur ”Dantons död”.

Tolv dagar hade väl gått, när en förmiddag klaffen föll ned. ”Klara Vater, Betty Olberg och Buber-Nejman, i ordning med utrustning!” Karola var inte med. Vi stod som förlamade, med sänkta huvuden, ur stånd att yttra ett ord. Karola tog ett par steg mot sängen och satte sig långsamt ner.

”Är ni inte färdiga snart? Det är bråttom!” ropade den uniformsklädde, och vi plockade mekaniskt samman våra tillhörigheter. – När jag omfamnade Karola, snyftade hon: ”Jag är förlorad...” Det var det sista jag hörde från henne. Jag träffade henne inte mer och har inte hört något om hennes vidare öden.

XV. Utlämnad till Gestapo

I DEN GÅNG där rannsakningsdomarens rum låg var det ett livligt kommande och gående av uniformerade personer. Ett sådant skådespel hade jag inte sett förut i Butirki. Man besparade sig till och med besväret att stänga in oss i en sobatschnik. Under det man förde mig in i ett rum, blev de båda andra helt enkelt kvar i korridoren.

I detta rum stod fem NKVD-tjänstemän bakom ett långt bord. En av dem räckte mig ett papper: ”Kan ni läsa ryska?” Det var ett tryckt formulär, och de tomma raderna var utfyllda med maskinskriven text. ”Domen på fem års bättrings- och arbetsläger för Margarita Genrichowna Buber-Neumann har förvandlats till omedelbar utvisning från Sovjetunionens territorium.”

”Skriver ni under?” frågade kort och bestämt den uniformsklädde tjänstemannen. – ”Till vilket land skall jag utvisas?” – ”Därom kan jag inte ge er någon upplysning, det har jag inte tid till. Skriv under!” Och redan förde man in Klara Vater och tryckte ett formulär i handen på henne. Hon kunde inte läsa ryska. Man hämtade mig tillbaka från korridoren: ”Översätt!” Texten var ordagrant densamma som på mitt formulär: ”Skriver ni under?” Nervöst vände sig Klara Vater omväxlande till mig och NKVD-tjänstemännen och sade med darrande stämma: ”Nej, jag vill först ha mitt barn! Återlämna mitt barn till mig, så lämnar jag genast Sovjetunionens territorium, men först mitt barn!” Jag översatte. Med en otålig rörelse med armen svarade den uniformsklädde mannen: ”Vi har inte tid till detta. Ni får ert barn skickat efter er. Skriv under och raska på!” – ”Nej, under inga omständigheter!” ropade hon förtvivlat.

Tjänstemännen såg obeslutsamt och osäkert på varandra: ”Då får ni genast skriv en ‘sajawlenije’ (en ansökan).” – ”Jag kan inte ryska.” Man förde oss bägge till en cell, och Klara Vater dikterade ansökningshandlingen för mig: ”Jag K. V. är beredd att genast lämna Sovjetunionens territorium, sedan man givit mitt barn ... tillbaka till mig. I en ålder av två år togs det från mig den och den dagen i Samara, samma dag jag häktades.”

Under det jag skrev, såg vakten varannan minut genom spionen, öppnade klaffen och bad oss raska på.

Klara Vater blev kvar i cellen. Jag såg henne aldrig åter och vet ingenting om hennes senare öden.

Tillsammans med Betty Olberg fördes jag sedan i rask takt över ”woksäl” till fängelseporten. Där stod fängstransportbilen. När vi steg upp i den, var redan alla burarna upptagna. Vi hörde mansröster. Man talade tyska. ”Vem är ni?” – ”Tyskar!” ljöd det samtidigt från olika skåp. ”Är också våra kvinnor med?” Man nämnde olika namn. ”Det är bara vi två.”

Fångbilen stannade. Det var på en godsbangård, och man förde först oss båda kvinnor – Betty Olberg släpade sig mödosamt framåt – till en ”stolypinsky”-vagn, den vanliga ryska järnvägsvagnen för fångar. Då kände jag igen stationen. Det var den Vitryska, från vilken tågen västerut, till Polen, avgår. ”Betty, de transporterar oss till Tyskland! När vi ska resa från denna station, kan det inte vara fråga om något annat!”

Vagnen var redan full av män. När vi gick framåt gången, försökte jag att urskilja de mot gallren tryckta ansiktena och hade blott en tanke – om Heinz också var med. Förhoppningsfull och samtidigt pressad av en fruktansvärd ångest, tyckte jag det var, som om jag hörde hans röst.

I den sista avdelningen stängde man skjutgallret bakom Betty Olberg och mig. Det dröjde en stund, innan vi kunde höra enstaka rop från männen. Det var uteslutande fråga om kvinnonamn. Då glömde jag all försiktighet och ropade genom gallret: ”Har någon av er någonstans sett Heinz Neumann eller hört talas om honom?” Av virrvarret av svar – många påstod, att de visste någonting om honom – framgick otvetydigt en sak: ingen hade sett honom, varken i rannsakningshäkte, tukthus eller läger.

Bevakningen, som bestod av flera NKVD-soldater och en kvinna, förhöll sig fullständigt passiv vid denna kommunikation från avdelning till avdelning. ”Vet någon av er, vart man för oss? Vi blir i alla fall utlämnade till tyskarna.” Med harm svarade man från mansavdel-

ningarna: ”Vad är det med dig, vi far till Minsk och därifrån på en bibana norrut. Vi blir förda över den litauiska gränsen.” – ”Men varför far vi då inte över Leningrad? Det vore mycket enklare.”

Betty Olberg låg utmattad på bänken. Hon hade endast obetydligt repat sig under veckorna i utlämningshäktet. Hon vägde inte mycket över 35 kilo. Endast hennes hår som man klippt i tukthuset hade vuxit under sista tiden och stod ut som borst. Hennes ansikte var grått och infallet. – Bettys man sköts under den första stora moskvaprocessen år 1936, och hon själv dömdes till tukthus. I fängelset hade hon gjort ett försök att begå självmord genom att kasta sig nedför en trappa.

Fångvagnen växlades. Våra avdelningar hade inga fönster. Genom gallret kunde man över gången se något av yttervärlden. Synbarligen hade man kopplat vår vagn på ett snälltåg, ty tåget stannade mycket sällan. Vagnens rassel omöjliggjorde samtal från avdelning till avdelning, och vi bad därför vakterskan att bli förda till toaletten.

Det var sju män i var och en av vagnens fyra återstående avdelningar. I den ena avdelningen såg jag ett bekant ansikte, den forne chefredaktören för den kommunistiska tidningen ”Ruhr Echo”, en ungersk emigrant. Han tycktes inte känna igen mig, däremot tycktes andra, som var mig fullständigt främmande, känna mig mycket väl. Jag kunde blott stanna några korta minuter vid gallren men fick ständigt höra samma försäkran: ”Vi kommer utan tvivel att bli förda över den litauiska gränsen.” Under hela transporten blev vi lika väl förplägade som i Butirki med bröd, smör, ost, konserver, te och en ask cigaretter dagligen. Bevakningen var vänlig men fullständigt otillgänglig för frågor om målet för vår resa. – I mansavdelningarna började man med entusiasm sjunga ”Solowski-visan” till text av en ung tysk skådespelare vid namn Drach, som även själv var med på transporten. Några forna österrikiska schutzbündler, det var väl en tre, fyra stycken, sjöng ”Wir Kameraden der Berge sind gegen alles gefeit ...”

Betty och jag gjorde schackpjäser av vitt och svart bröd, satt med uppdragna ben på den undre liggplatsen, spelade och hörde nöjda och glada på visorna och larmet från männens avdelning. Någon basunerade ut skabrösa vitsar i gången.

Om man kopplat av vår vagn eller tåget hållit så länge ute på linjen, vet jag inte. Det var väl på morgonen den tredje dagen, den 7 eller 8 februari, som männen ropade till oss: ”Vi har redan passerat Minsk och far vidare i riktning mot Polen.”

Då sjöng de inte längre, och de glada tillropen förstummades. När NKVD-soldaten låste upp gallret för att avlämna maten, något slags konserv med ärter och kött, visade man den tillbaka: ”Behåll den för er själva, vi vill inte ha någon mat.” – ”Varför det då? Ät bara! Ni kommer att vara hungriga många gånger i fortsättningen”, sade han vänligt. – Ångesten var nästan out-härdlig. Först nu märkte jag till vilken grad jag mot allt förnuft hade klamrat mig fast vid förhoppningen att bli släppt på någon punkt vid den litauiska gränsen för vidare befordran till en ort i utlandet ...

Efter en tidrymd, som aldrig tycktes vilja ta slut, ljud för sista gången ordern: ”I ordning med utrustning!” Gallren låstes upp, vi sköt på varandra ut, klättrade nedför de höga fotstegen ned på järnvägsbanken och stod frysande i den isiga vinterluften. På avstånd kunde man se en station, och vi dechiffrerade skylten: Brest-Litowsk.

I vår transport befann sig 28 män och vi två kvinnor. Jag kan inte erinra mig att jag lade märke till något visst ansikte vare sig på stationen i Brest-Litowsk eller i skogen vid Brest-Litowsk, dit man på en lastbil förde oss kvinnor, en gammal professor och en man, som hade ont i ett ben, och där vi inväntade manskolonnen, och inte heller på bron i Brest-Litowsk. Alla ansikten var lika stela och orörliga av ångest.

Vi stod och såg över järnvägsbron, som bildade gränsen mellan det av tyskarna besatta Polen och den av ryssarna ockuperade delen. Över bron gick en soldat långsamt mot oss. När han kom närmare, kände jag igen SS' soldatmössa. NKVD-officeren och SS-mannen lyfte handen till militär hälsning. Ur en ljusbrun, avlång läderväska tog NKVD-officeren fram en lista. Han var nästan huvudet högre än SS-mannen. Hans ansikte var läderaktigt och orörligt som en mask, precis ett sådant ansikte som man ofta finner beskrivet i billiga underhållningsromaner. Namnen han läste upp urskilde jag inte. Vid ett tillfälle uppfattade jag Buber-Nejman, och sedan såg jag tre män skilja sig från vår grupp och upprörda gå fram och tala med NKVD-officeren. Någon viskade: "De vägrar gå över bron." Det var den judiske emigranten, en tysk lärare och en ung arbetare från Dresden, vilken, som jag senare fick veta, hade deltagit i en väpnad sammanstötning med nationalsocialisterna, varvid en nazist mist livet. Han lyckades fly och emigrerade till Sovjetryssland. Vid processen mot de efter denna sammanstötning häktade kommunisterna kastade man hela skulden på honom, den frånvarande.

Sedan fick jag se hur de tre männen föstes över bron. – Den ungerske emigranten, som bar en handväska, hade särskilt ådragit sig SS-mannens uppmärksamhet. "Det judiska svinet vill väl smugla in kommunistisk litteratur till Tyskland, men vi skall behandla honom efter förtjänst. Skynda er, raska på! Skyll bara inte på att ni är trötta!"

På andra sidan av Brest-Litowsk-bron stod en träkur. Betty Olberg skakade av svaghet och ängslan och därför att hon frös. Någon föreslog: "Låt henne sitta i kåken!" Man släppte in oss bägge. En SS-man med en polishund öppnade dörren. Då såg jag för första gången på nära håll SS-mössan med döds-kallen och de korsade benknotorna och därunder ett riktigt SS-synamente. "Sätt er!" uppmanade han oss i befallande ton. Och därpå yttrade han, vänd till mig: "Var de ryska enheterna, som ni såg på andra sidan av bron, elitregementen eller inte?" "Jag såg över huvud taget inga soldater", svarade jag.

I en godsvagn förde man oss till Biala, en liten polsk provinsstad. I ett brädiskjul vid stationen var ett fältkök inrättat. Där stannade vi de första timmarna under SS-bevakning. En vänlig tysk soldatkock eldade sin gulaschkanon för att laga en maggisoppa åt oss. Vi hjälpte honom i hans arbete glada över att ha fått litet förströelse. Vid matbordet började åter de första samtalen. En man frågade mig på oförfalskad berlindialekt, men så tyst att ingen annan skulle kunna höra det: "Säg mig, är du inte Trude Th.?" – "Nej, du misstar dig. Jag är hennes syster." – "Men 1925 var du en gång i Berlin på ett möte i IAH." Han hade rätt. Denne man var Willi B., en gammal medlem av KPD. Ännu en bekant träffade jag under transporten, en wienare, Thomas M., som hade arbetat många år i den västeuropeiska sektionens byrå och offentliggjort bidrag om Österrike i "Internationale Presse Korrespondenz".

Man kommenderade: "Framåt marsch, fem och fem!" Två män fattade Betty Olberg under armen, och vi marscherade genom den lilla rena staden, där man i några hus såg märken efter kulor, minnen av de gatustrider, som ägt rum där. – Vid en smal port drog SS-mannen i en klocksträng, och vid det fridfulla pinglandet släpptes vi in i Bialas fängelse. Det var en barockbyggnad, som synbarligen en gång uppförts för ett annat ändamål. En civilklädd man, antagligen fängelseföreståndaren, yttrade: "Var ska jag göra av de båda kvinnorna? Dem kan jag väl inte stoppa in bland de kriminella kvinnorna? Det är nog bäst, att de får komma i samma cell som sina män." Och så fick vi alla ett gemensamt, stort rum med riktiga fönster, i vilket det emellertid var så kallt, att det bildats iskakor på väggarna. – I detta märkvärdiga fängelse fick fångarna varken mat eller värme. Den som hade pengar kunde låta köpa mat och bränsle, den som var fattig måste hungra och frysa. Många av dem som satt där hade anhöriga, som vid fängelseporten lämnade mat för deras räkning: Vi ägde emellertid en trollstav: cigaretter. – Redan efter en timmes tid sprakade den vackra, vita kakelugnen i vår cell av värme. En halv vuxen pojke, som skötte springpojksyslan i detta fängelse, bar in vedträna på armen.

Längs ena väggen i vår cell löpte en sammanhängande träbräda med plats för ungefär femton människor och för de övriga låg halm utbredd på golvet. Den varmaste platsen vid ugnen fick naturligtvis Betty. Alla hjälpte henne och var mycket intresserade för hennes välbefinnande. Bredvid henne låg jag, och sedan uppstod ett problem – vem av männen skulle sova närmast intill oss? En slagfärdig sachsare avgjorde saken: ”Den garanterat mest impotente!” Och valet föll under allmän munterhet på Karl, en gammal trevlig arbetare, som tog saken från den humoristiska sidan.

Vår cell åtnjöt en särskild förmån, celldörren låstes nämligen inte, ty vi kvinnor kunde ju inte gå på klosetten i männens närvaro och omvänt, menade fängelseföreståndaren. Därför promenerade vi i korridoren efter behag. Dörren till trappuppgången var naturligtvis låst.

Andra dagen kunde jag inte motstå frestelsen utan tittade utifrån genom spionen in i de olika cellerna. I den ena gick några män med händerna i armhålorna fram och tillbaka, fram och tillbaka. Cellen var inte uppvärmd, de stackarna kunde inte betala och ägde inga anhängare i Polen, ty de var alla kinesiska gatumånglare, som tyskarna hade häktat och inspärrat här. I motsats därtill såg jag i slutet av gången genom spionen in i ett välmöblerat rum, där en elegant herre satt vid ett bord. Han hade en tjänare hos sig, och till middagen serverades vin. Det var en polsk aristokrat. Till honom kom varje dag popen för att hålla en bönestund. I detta fängelse gick det över huvud taget mycket kristligt till. Om söndagarna ägde en andaktsstund rum under ett stort, gyllene kors, som var uppsatt på ena kortväggen i gången och räckte från golv till tak. Där knäböjde då alla gemensamt, de hungrande och de mätta, de frysande och de som fick vin till maten.

Men tillbaka till vår gemenskapscell. Det var första kvällen. Vi delade redligen våra förråd och upptinade av värmen började vi berätta för varandra om våra öden. De flesta männen hade råkat mycket värre ut än jag. Vid NKVD:s förhör hade man pryglat dem, ofta tills de förlorat medvetandet, när de vägrat erkänna uppdiiktade förbrytelser. En av männen berättade om en vän till honom, som torterats tills han kastade sig ut genom ett fönster. Några kom från Solowki-fängelset, ett före detta kloster på en ö i Norra Ishavet. De flesta hade blivit dömda till tio eller femton år. Av de 28 männen var det blott ett fåtal, som inte hade varit medlemmar av det kommunistiska partiet i Tyskland eller Österrike. Alla hade blivit förbittrade fiender till den stalinska regimen. Det var ju förstabeligt. Men redan första kvällen kunde jag inte tro mina öron, när man kom in på temat nationalsocialismen. Många började upptäcka positiva sidor hos hitlerregimen, progressiva reformer i regimen statsledning och socialistiska drag i produktion och arbetslagstiftning. Och nästan alla var övertygade om den tyska segern och nazistväldets varaktighet. Med en förvånansvärd snabbhet anpassade de sig till de nya förhållandena. De var drivna till förtvivlan, de hade lidit, man hade bedragit dem, men var det nog för att urskulda en så undfallande hållning gentemot nazismen?

På vedtraven vid ugnen satt vår partikamrat från Sachsen, och bredvid honom lutade sig en schutzbündler. Klockan gick redan mot midnatt, men de hade ännu inte lagt sig. Knappast hade Betty eller jag vänt oss på sidan för att sova, förrän någon drog i täcket. ”Vad vill du?” – ”Täcket ligger inte om dig riktigt.” Eller om värmen i cellen inte tillät oss ligga alldeles stilla, stod genast någon av dem vid fotändan av britsen: ”Vill du kanske röka en cigarett?” Nästa dag eldade man i vårt rum lika intensivt. Jag bar en gammal yllepullover och motsvarande kjol. Hettan blev odräglig. Bland mina lumpor befann sig en gul sarafan med ett brokigt korsstygnbroderi, som man händelsevis inte stulit från mig i Sibirien. Jag gick ut i korridoren, drog över mig sarafanen och återvände till cellen. Jag tror knappast, att en parisisk modefirmas kreation någonsin rönt det bifall som denna sarafan av linne. ”Vilken underbar gul färg din klänning har! En sådan hade min syster också en gång.” – ”Riktigt korsstygnbroderi, vilket arbete!” – ”En så vacker klänning har jag aldrig sett!” Så lät det från olika håll.

”Sådana färger, sådana härliga färger!” – Några års tukthus, och männen rördes till tårar av ett brokigt korsstygnbroderi.

Jag gick med Thomas M. fram och tillbaka i fängelsekorridoren under det stora gyllene korset. Av honom erhöll jag de första trovärdiga uppgifterna om min man. En engelsman, Hamilton Gold, hade i Solowki varit cellkamrat med Thomas M. och berättat för honom om Heinz Neumann, tillsammans med vilken han sommaren 1938 suttit i en gemenskapscell i det politiska rannsakningsfängelset Butirki. Heinz Neumann var då, alltså ett och ett halvt år efter sin häktning, ännu obruten och hade inte skrivit under något protokoll. Det andra meddelandet kom över en schweizisk ingenjör, som, om jag minns rätt, hette Meier. Även han hade suttit i samma cell som Heinz Neumann i Butirki, innan han erhöll en dom på tio års tukthus. Dessa uppgifter var trovärdiga i motsats till de varandra motsägande berättelser, som många andra män i vår transport gav mig. Enligt dessas berättelser hade han antingen dömts till döden eller till livstids tukthus eller satt i isoleringstukthus eller befann sig ännu i rannsakningsfängelse. Alla hade de hört något.

I detta sammanhang kan det vara lämpligt att återge Hamilton Golds historia enligt Thomas M:s version.

Hamilton G. kom år 1935 eller 1936 med en Intourist-sällskapsresa till Moskva. Han var anställd vid Broadcasting House som radioexpert. I egenskap av ivrig kommunist kom han för att studera förhållandena i Sovjetunionen. Hamilton Gold måste ha varit ung, antagligen inte över 25 år. Under sitt uppehåll i Moskva blev han bekant med några ryssar. Man gjorde honom det förslaget, att han skulle stanna i Sovjetunionen och arbeta i sitt fack. Han gick med förtjusning in på detta förslag. Sommaren 1936 kom, och spanska medborgarkriget bröt ut. H. G. reste på ryssarnas uppdrag till Spanien som radiospecialist. Mot slutet av år 1937 eller början av år 1938, när ryssarna med ett slag drog tillbaka allt vad de hade skickat till Spanien för att understödja republikanerna, var H. G. i Barcelona. Man gav honom order att för att besiktiga och avgiva ett utlåtande om nya apparater gå ombord på ett ryskt fartyg, som låg utanför den spanska kusten. Med en motorbåt transporterades han ut till fartyget, och väl ombord fördes han ned i en kajuta, som låstes om honom. Båten gick. Som fånge kom han till Odessa. Utan närmare förklaring förde man honom till ett fängelse. Kort efteråt vidarebefordrades han till Moskva och ställdes inför rannsakningsdomaren. Anklagelsen löd: ”Spioneri.”

När han vägrade att ”bekänna” och underskriva det förfälskade protokollet, vidtog rannsakningsdomaren anstalter för att prygla honom. ”Då skrev jag genast under protokollet, ty som engelsman kan jag inte ta mot prygel”, förklarade han för Thomas M. Domen lydde på tio års tukthus.

Vid middagstiden nästa dag förde SS hela vår transport till ett NSV-kök (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt) i Biala, där vi fick ärtsoppa, dagsransonen av bröd och litet marmelad. Vid detta tillfälle iakttog jag, hur en av männen, en hamburgare och enligt uppgift före detta medlem av Röda sjömansförbundet, som väckte uppmärksamhet genom ett särskilt högljutt och påträngande sätt, hälsade en SS-man med ”Heil Hitler!” Willi B., som marscherade i samma led som jag, märkte det också och vände sig till mig: ”Ser du, han håller redan på och övar sig!”

Detta uppehåll i fängelset i Biala gav anledning till uppkomsten av många nya illusioner. ”De behandlar oss egentligen riktigt hyggligt!” – ”Kanske utfärdar man en amnesti för politiska emigranter, som vänder tillbaka.” Många män räknade med att genast bli inkallade till krigstjänst. ”Det gör detsamma vad som kommer, säkert är det bättre än ryskt tukthus eller Sibirien.” Sådan var stämningen, när vi efter ungefär en vecka tog en personvagn i besittning och transporterades vidare i riktning mot Warszawa. Tåget var mörkt och ouppvämt och även

stationerna saknade ljus. På perrongerna försökte den polska civilbefolkningen stiga upp i våra kupéer, då dessa inte var så överfulla. Med ett rytande: ”Smutsiga pöbel, ut härifrån!” stötte vår SS-bevakning ned dem från fotstegen. – Betty Olberg och jag satt på bänken med benen dragna under oss, ett sätt att sitta som hade blivit till en vana för oss under livet på bräderna. Alla samtal rörde sig om målet för vår resa. ”Tänker de föra oss raka vägen till Berlin? Kanske får vi tillstånd att skicka våra anhöriga ett meddelande?” – Med den ungerske emigranten hade jag endast växlat några få ord i Biala. Han gjorde sig inga illusioner beträffande framtiden. I tågets mörker vågade han för första gången ett något längre samtal: ”Jag är ungersk medborgare. Det är möjligt, att Gestapo utlämnar mig till ungrarna. Från Ungern emigrerade jag till den Ungerska Rådsrepubliken. Vad kan jag vänta mig av Tyskland eller Ungern? – Skulle du bli fri, vill du ge min frus släktingar i Ruhrdistriktet en underrättelse.”

Nästa morgon stannade tåget i Lublin. ”Avstigning. Framåt marsch, fem och fem!” Männen tog Betty Olberg under armen. Det var väl 40 grader kallt denna dag. Frysande och dödströtta marscherade vi genom staden, i vilken jag såg de första av bomber förstörda husen. Det tröstlösa intrycket blev starkare, när vi närmade oss ghettot. Ur källarfönster och portar tittade människorna ängsligt och nyfiket på vår kolonn. Och mitt i ghettot höjde sig en borgliknande, grå, kvadratisk byggnad, vars gavel över ingången var prydd med två på långt håll synliga bilor, det var fängelset i Lublin, som under de närmaste fjorton dagarna skulle bli vår bostad. Och nu befann vi oss i händerna på Gestapo. Redan i korridoren gav en ålhal, civilklädd man var och en en bit papper med uppmaning att sanningsenligt skriva ned namn, födelsedatum, tidpunkten för inträdet i KPD, den inom denna organisation innehavda funktionen, emigrationsåret, tid för uppehållet i Ryssland, verksamhet där, dag för häktningen av NKVD och dom. Papperen med dessa uppgifter lämnades fram. Jag tog avsked av Thomas M. och många andra. Betty Olberg och jag kom till en cell i avdelningen för kvinnliga fångar. Sex kvinnor hälsade oss där med vild begeistring. Alla hade före oss kommit dit från Butirki. Jag kände blott två av dem, fru Fon och fru Fekete. Synbarligen samlade man i Lublin en större transport för vidare befordran till Tyskland. I två celler i fängelset i Lublin satt sammanlagt sjutton kvinnor och i manliga avdelningen ungefär 130 män, alla utlämnade från Sovjetryssland.

När vi hälsat på våra båda bekanta, reste sig en ung, blond flicka från en trästol, gick fram till mig och frågade: ”Är du kanske ‘Gretchen’?” – ”Hur kommer det sig att du säger Gretchen?” frågade jag förvånad, ty det fanns endast två människor som kallade mig så, och det var Heinz och min väninna Hilde D. – ”Jag satt i tukthuset i Kasan tillsammans med Hilde D. Hon gav mig i uppdrag att överallt forska efter dig, och om jag fann dig, berätta allt om hennes öde.” – ”Ja, jag är Gretchen.” – ”Hilde fick tio års tukthus för ‘medlemskap i Neumanngruppen’. Hon blev dömd redan under Jeschows tid. Från sin dotter, den lilla Swetlana, hade hon fått ett brev, och det brevet var hennes enda glädje. – Du skulle inte känna igen Hilde. Hon har redan snö vitt hår och är inte trettio år ännu.” Vi överlade länge, om det kunde finnas någon möjlighet att rädda Hilde. Hon var tjeckisk medborgare. Framför allt beslöt vi, att så snart tillfälle gavs underrätta Hildes föräldrar om saken.

När en halv timme gått öppnades celldörren, gestapomannen ropade barskt mitt namn och i korridoren, genom vilken han förde mig, väste han till mig: ”Ni tror väl, att ni kan smuggla er in här under falskt namn? Vi vet precis, vem ni är!” Han förde mig in i ett expeditionsrum, i vilket en fet, obehaglig, ännu tämligen ung man satt bakom ett skrivbord. ”Vad heter ni?” vände denne sig till mig. ”Margarete Buber.” Då hoppade den andra, den slickade, som vid ingången räckt oss blanketten, upp och svängde papperet med mina uppgifter under näsan på mig: ”Anse oss inte för alltför dumma! Ni vill försöka inbilla oss, att ni heter Buber. Ni är hustru till Heinz Neumann!” kom det triumferande. ”Jag heter Margarete Buber och var inte officiellt gift med Heinz Neumann.” – ”Ha, ha. Alltså hans fästmö!” – ”Om ni vill kalla det

så.” – ”Ni påstår”, och han såg på den av mig ifyllda blanketten, ”att ni häktats i Moskva? Och skickats till Sibirien?” – ”Ja.” – ”Och var befinner sig er – hm – vän Heinz Neumann?” – ”Han häktades 1937 av NKVD.” – ”Det ska ni inte försöka inbilla oss. Han befinner sig i Paris och arbetar för Komintern. Och ni, vad är ni för en? Ni är agent åt Komintern och GPU. Ni tror väl inte själv, att ryssarna skulle utlämna er i egenskap av Heinz Neumanns hustru till Tyskland?” – Och sedan började ett ingående förhör. Efter en kort stund märkte jag, att någon i transporten måste ha förrått mig, ty man frågade plötsligt efter Thomas M. och om innehållet i de samtal jag hade fört med honom. – Senare under den fortsatta transporten till Berlin meddelade mig männen, att hamburgaren, den forne medlemmen av Röda sjömansförbundet, redan under den första halvtimmen i Lublin angivit för Gestapo vad han hade hört och sett under transporten från Moskva till Lublin.

Under detta första förhör försökte jag givetvis förtiga så mycket som möjligt. När gestapomannen frågade mig: ”Har ni sagt allt vad ni har att säga?” och jag nickade, vände sig den tjocke på stolen till mig: ”Men er lilla syster Babbet? Vad gjorde ni hos henne i Paris?” Han riktade så detaljerade frågor till mig, att man kunde få det intrycket, att han hade gått in och ut i min systems förlag. Han nämnde många medarbetare vid deras förnamn. När han talade om telefonisten, kallade han henne ”Engelchen”, hennes familjenamn var Engel. Om chauffören Emil ville han ovillkorligen veta något.

Efter detta första förhör var jag övertygad om att jag skulle bli ställd inför domstol, och började att förbereda mig på att få sitta i rannsakningshåkte hos Gestapo.

*

I fängelset i Lublin rådde en egendomlig atmosfär. Fängelsepersonalen var polsk, men befälet utgjordes av gestapomän. Fångar och vakterskor hade en gemensam fiende: Gestapo. En polsk kvinnlig läkare, som arbetade i fängelseambulatoriet, smugglade t. ex. brev åt manliga och kvinnliga fångar. Vakterskorna lämnade ofta cellerna olåsta under lång tid, en omständlighet, som möjliggjorde en livlig kommunikation mellan cellerna. Vi blev underrättade om verkställda arkebuseringar, om några polska fångars våghalsiga flykt över fängelsetaket och om att över hundra polska präster satt i förvar i manliga avdelningen. – Nästan varje natt hörde vi genom vårt cellfönster motorcyklarnas smattrande, dånet av ankommande och avgående lastbilar och gälla, tyska kommandoord. De initierade i fängelsekorridoren berättade för oss, att razzior pågick bland den polska och judiska befolkningen och att ett för varje dag ökat antal häktade infördes i fängelset.

Vi lärde känna en kvinna i en angränsande cell, som hon delade med sin dotter och nio andra kvinnor. Hon visste inte, varifrån vi kom eller någonting närmare om våra förhållanden. Hon berättade med strålande ögon, att hon hoppades under de närmaste dagarna få komma över den ryska gränsen, och att hennes lidanden då äntligen skulle vara slut. Alla i hennes cell hade röstat för Sovjetryssland. De var polska kommunister. – En av oss återvändande tyckte: ”Är det inte egentligen vår plikt att varna dem?” Vi började därför tala om för några av dessa kvinnor vad som hänt oss, som också en gång kom till Ryssland som kommunistiska emigranter. Men de vände sig bryskt bort och ville inte höra på oss. Under de närmaste dagarna undvek oss alla i nämnda cell, som om vi haft en smittosam sjukdom.

Med vissa mellanrum ägde visitering rum i fängelset i Lublin. Vakterskorna gjorde oss i god tid underrättade om när en sådan skulle ske. Vi fick också på förhand veta, hur man skulle förhålla sig. Ett högljutt ”Giv akt!” skallade genom korridoren. Vi stod på ett led i cellen och väntade. En anmälde: ”Cell 43, sju tyskor!” Vi tyckte det var, som om vi befann oss i ett menageri. I de flesta fall var kontrollörerna eleganta tyska officerare, som glodde på oss. Vilken upprörande arrogans i ansiktena! – Men vid ett tillfälle hade några officerare tagit med sig sina hustrur till detta intressanta skådespel. Den vackra, blonda flickan från Hannover,

som bar en röd poloblus, blev bland annat skottavla för dessa kvinnors hånfulla anmärkningar: ”Sådana blusar är väl moderna i Moskva? De ska naturligtvis vara ett tecken på kommunistiskt sinnelag! De tycks ännu inte ha fått nog.” Men då ingen av oss svarade, slutade snart monologen.

*

Varje dag väntade vi med stor spänning på nästa transport från Moskva. En vecka gick, men ingen transport kom. – Alla sjutton kvinnorna hade redan varit i förhör. – Vi led för varje dag mer och mer av hunger. Maten i fängelset bestod av en liten portion bröd, knappast 400 gram, och dagligen ”blå Henrik”, den obligatoriska tyska fängelsegryn-vällingen. – I vår cell befann sig en ryska. Hon talade inte ett ord tyska. Hennes man, en tysk specialarbetare, befann sig inte bland de utlämnade. Hon tog sitt öde med ett förvånande jämnmod. Sitt goda lynne förlorade hon endast, när hon inte hade någon tobak längre. Därför samlade vår cell bröd, var och en gav ett stycke och sedan bytte vi ut det hos de kriminella i korridoren mot machorka.

Andra veckan gick, och ingen ny transport från Moskva anlände. Jag hämtades ytterligare två gånger till förhör, som emellertid var mycket ytligare än första gången. Sedan tog man fingeravtryck och satte upp ett detaljerat signalement på mig.

Alla utlämnade kvinnor hyste en obestämd förhoppning om att bli frigivna. Jag var i det fallet det enda undantaget.

Männen underrättade oss genom den polska läkaren om att en SS-man, som tjänstgjorde på den manliga avdelningen, hade givit tillstånd till att äkta män, vilkas hustrur befann sig bland de utlämnade kvinnorna, fick besöka dessa. Nu fanns det emellertid blott ett gift par, som hade funnit varandra, men vid SS-mannens förfrågan anmälde sig likväl ungefär 15 män och påstod, att deras hustrur befann sig bland de utlämnade. De uppgav därvid ett visst namn. SS-mannen genomskådade naturligtvis bedrägeriet, och uppställde som villkor: ”Ni måste genast så fort dörrarna till kvinnocellerna öppnas, känna igen era fruar, ta dem i famnen och kyssa dem. Den som inte kan göra det, slutar det illa för!” Om detta villkor hade vi kvinnor emellertid inte den ringaste aning. – Nästa eftermiddag öppnade man vår celldörr, och en skara män stormade in, var och en grep den kvinna han kom över, föll henne om halsen och viskade: ”Säg ja, att du är min fru! Annars händer det någonting tråkigt!” Så gott och hjärtligt hade vi sällan skrattat, och SS-mannen stod bredvid och gnäggade av förnöjelse. – Ja, sådant var möjligt ännu i fängelset i Lublin. Efter Sibirien och Butirki kunde man nästan säga: ”Vi kände oss som hemma.” Men det skulle bli annorlunda.

XVI. Rannsakningsfånge i Polispresidiet i Berlin

MOT SLUTET av andra veckan hämtade man med korta mellanrum alla kvinnorna utom mig till Gestapos expedition. De kom tillbaka med ett intyg, på vilket stod: ”X. Skall bege sig till sin hemort ... och där inom tre dagar anmäla sig hos Gestapo.” Detta intyg gällde som färdbiljett. Fru Fekete, hustru till en läkare, var ungersk judinna. Hon släpptes i ghyttot i Lublin. – Sålunda tog alla avsked av mig, och jag blev ensam i cellen, djupt bedrövad och övergiven. Min enda förhoppning var, att man skulle hålla mig kvar så länge i Lublin, att nästa transport från Moskva hann anlända, och med den Karola Neher, Zensl Mühsam och alla andra vänner.

Men redan nästa dag kom ordern: ”Packa era saker. Ni skall transporteras vidare!”

Och jag stod vid fängelseporten ännu en gång i dov ovisshet och ångest. Då hörde jag trampet av många steg, och omkring hörnet svängde en kolonn på 40 män, bland vilka några som jag kände och som hade varit med på tåget från Moskva. – Av de 150 utlämnade hade man häktat oss 41, och vi skulle under bevakning av Gestapo föras till Polispresidiet i Berlin. – Nu fick vi höra en annan ton än hittills. ”Giv akt! Håll tyst! Fem och fem, framåt marsch, täten till

höger!” Och åter marscherade vi genom Lublin till stationen, där en D-tågsvagn med påskriften ”Sjuktransport” stod i beredskap åt oss. Röda Kors-damerna på de olika stationerna hade inte en aning om vad för slags ”sjuka” vi var, och de trakterade oss vänligt med varmt surr. Vår bevakning bestod av gestapomän, som åkte i en särskild avdelning i andra klass och sov turvis där. Vi erhöll arméns förplägnad. – Vårt tåg körde förbi sönderbombade orter, och i Warszawa växlade man vår vagn för att koppla den på ett annat tågsätt. Då stod vi en rätt lång stund under en övergång. Redan då såg staden mycket förstörd ut. Över bron gick kvinnor med egendomliga huvudbonader, jag var nära att skratta. Det var min ofrivilliga reaktion för det nyaste modet, ty jag hade inte sett en hatt på flera år.

På denna färd fördes inga politiska samtal. En man berättade om sin ungdom, hur han sprungit från sin mor, schutzbündler svärmade för skidturer, alla samtal återspeglade längtan att få komma hem, man undvek att tala om det som skulle hända i morgon eller övermorgon. – ”Jag har hört, att vi skall stiga av i Neu-Bentschel och föras till fängelset där”, viskade en av männen till mig. Och han hade rätt. I Neu-Bentschel kom order: ”Stig upp, alla ska lämna vagnen!” Vi stod uppställda i led på stationen, då en ny order kom; ”Alla ska stiga på tåget igen!” Enligt vad som uppgavs, hade man skickat ett meddelande till stationen, att fängelset i Neu-Bentschel var överfullt. Vi åkte vidare. Sedan höll tåget i Schwiebus. Åter stod vi på en plattform. Tåget körde ifrån oss, och vi marscherade tigande genom den mörka lilla staden på väg mot ett nytt fängelse.

Detta Schwiebus hade ett märkvärdigt fängelse! Framför en byggnad, som i mörkret såg ut som en bondgård, gjorde vi halt och trädde in i en stor matsal med små träbord, brokiga gardiner och panelade väggar. Vi var i ”Herberge zur Heimat” i den lilla staden Schwiebus. Antingen fanns det inget fängelse där, eller var det också överfullt. På detta sätt fick vi fem lyckliga dagar till skänks, de sista innan de kommande ohyggliga åren i koncentrationslägren.

Värden och värdinnan i värdshuset såg först förvånade på de nya gästerna, som under bevakning av gestaposoldater trädde in där. Klädda i pälsmössor och rockar sedan före syndafloden, många i höga filtstövlar, NKVD:s utrustning för vår färd till Europa, stod vi alla med lika förvånade ansikten i ett riktigt rum, inte i någon cell, inte i något barackrum, ett rum med gardiner i stället för galler, tavlor på väggarna i stället för en fängelseförordning och en ung, förläget leende värdinna, som uppmanade oss att taga plats, i stället för en grälände vakterska. – Gestapomannen gav värden i Värdshuset några anvisningar. Då hörde jag för första gången, att man titulerade oss ”de hemvändande”. Hur älskvärt och hänsynsfullt Gestapo i alla fall kunde vara!

Vi hängde våra tillhörigheter på en klädhängare, många vågade inte riktigt sätta sig på stolarna. Jag öppnade försiktigt köksdörren, i köket stod värdinnan och lagade till kvällsmat åt oss, riktiga smörgåsar, ingen ”ranson” i ett stycke utan skurna skivor, smakfullt upplagda i skikt på en stor bricka. Vid köksbordet satt den muntre sachsaren i vår transport, och malde kaffe på en stor kaffekvarn, och på hans knä gungade värdinnans lilla dotter.

När vi redan varit gäster i ”Herberge zur Heimat” i tre dagar och åter började sjunga våra visor och levde så sorglöst som blott fångar kan, för vilka varje lycklig stund kan vara den sista, öppnades plötsligt dörren till matsalen, och en grupp uniformklädda män trädde in. ”Giv akt! Stå upp!” Det var SS- och gestapobefälet i Schwiebus. Man skärskådade fångsten. – En av männen vände sig i ett tal till oss: ”... Ni har ju nu fått på er egen kropp erfara kommunismens välsignelser! Då kan man väl också anse er som botade? ... Ni återvänder till ett annat Tyskland, det faller av sig självt, att ni måste genomgå en omskolning, innan man åter gör er delaktiga av äran att medverka till uppbyggnaden av det stortyska riket... Som avslutning ska vi stående och med höjd arm sjunga ‘Tysklandssången’!” Tveksamt lyfte

männen armen, och det var blott få, som vågade låta bli att sjunga med, bland dem den judiske emigranten från Ungern.

Ännu länge efter det att truppen gett sig i väg, satt vi alla med hängande huvuden och kunde inte se varandra i ansiktet. ”Vad menar de väl med omskolning? Kanske ska de inte ställa oss inför domstol utan blott för ett par månader placera oss i ett läger.” I den riktningen uttalade sig optimisterna bland oss. Den unge mannen från Leipzig, som vägrat att gå över bron vid Brest-Litowsk, blev oroligare för varje dag. Han ‘kunde inte hålla sig stilla mer än ett par minuter på varje plats. Varför gjorde han inte något försök att fly? Vad avhöll de andra därifrån? Om det inte i alla fall var så, att alla hoppades, att det inte skulle bli så farligt. – En kommunistisk riksdagsman, König från mellersta Tyskland, sjöng smäktande: ”Till min hembygd vill jag åter ...”

Även samtal om framtiden fördes. ”När jag har koncentrationslägret bakom mig, skall jag uteslutande ägna mig åt privatlivet. Aldrig mer vill jag ha med politik att göra”, kunde man få höra gång efter annan. De yngre bland männen fruktade: ”De för oss raka vägen till preussarna, och där går allt i samma stil som vi redan är vana vid.”

Några försökte återknyta förbindelsen med yttervärlden, framför allt sända underrättelser till släktingar, men detta lyckades inte. Huset var bevakat dag och natt.

Och sedan kom morgonen den sjätte dagen, den 8 mars 1940. Två med tältduk täckta polisbilar körde smattrande fram till värdshuset. Kommandorop ljöd och med ett slag hade alla åter fångansikten. Händerna trycktes som av sig själva till byxsömmen, i ögonen låg ångest, underkastelse och dovt motstånd. Hos många smällde också hälarerna ihop, och bröstkorgen trycktes fram. ”Framåt marsch! Kvickna till nu en smula! Har ni inte längre någon fart i benen? Upp på bilarna, kvinnan längst fram!” Jag satt mellan chauffören och gestapomannen. Det var en dyster dag. Överallt låg ännu grådaskig snö. Färden gick över Frankfurt an der Oder och sedan på riksautostradan till Berlin. Hela tiden kretsade mina tankar bara kring vad de skulle fråga mig hos Gestapo i Berlin, vad de visste och vad jag skulle svara. – Blott dunkelt erinrar jag mig sparsamt förekommande tallskogor och den susande farten på autostradan. Sedan åkte vi in i Berlins östliga ytterområden. I Sibirien hade jag inte ens drömt om att ännu en gång i livet få återkomma till Berlin. – Men jag satt som förstenad. Dessa gator hade ingenting med mig att göra. Det var inte den hembygd, som jag längtat efter. Och när vi svängde in på Alexanderplatz var det enda, som jag lade märke till, den tjocka ”aerolinas” staty, som nazisterna åter placerat på sin gamla plats.

Vi steg av bilarna framför Polispresidiet. Där stod vi uppställda två och två, och de förbipasserande såg med runda, förvånade ögon på oss sällsamma gestalter i pälsmössor. Vi fördes in i ”Alex” och uppför trapporna till ett stort expeditionsrum, där en gemytlig tjänsteman med termosflaska och bullar bredvid sig på skrivbordet ropade upp våra namn. Det var herr Krohne, före detta trafikpolis och numera tjänsteman av lägre rang hos Gestapo. Honom skulle jag under de fem månadernas rannsakningshäkte i Polispresidiet lära känna närmare. Han tilltalade alla med du. När han hälsade på mig, sade han: ”Nå, du är väl glad över att du åter är hemma?” Det lät så ärligt, att jag inte visste om han hånade mig eller menade allvar. Och jag förvred ansiktet till ett snett leende. En annan tjänsteman inträdde och förde bort männen. Ingen tänkte på att säga ett ord till avsked. Sedan vi kommit in i detta hus, tycktes alla ha blivit fullständigt själlösa. – Därefter gick jag bredvid Krohne flera trappor upp till en dörr med skylten ”Avdelning för kvinnor”. En skinntorr, ovanligt lång, äldre kvinna i stort, vitt förkläde – för att om möjligt bli ännu längre bar hon ett litet krås på bakhuvudet – öppnade vid ringningen och uppmanade mig med basröst: ”Kom in, så ska vi anteckna er!” – Det var föreståndarinnan för kvinnohäktet i polisfängelset Alexanderplatz, ”Tant Anna”, också kallad ”Vaktornet”. Gestapoman Krohne hade stuckit en blankett i handen på henne, då

han avlämnade mig. När mina data skrevs upp, råkade jag se, hur ”Tant Anna” efter en blick på detta papper ifyllde ännu en rubrik i sin stora bok. Hon skrev ordet ”Högförräderi.”

Tant Anna var ett gammalt faktotum från weimarrepublikens dagar. Nazisterna hade övertagit henne. Hon angav tonen i polisfängelsets kvinnoavdelning. Efter Butirki tyckte jag ”Alex”, jag menar kvinnoavdelningen och inte den hemliga statspolisen, var en idyllisk vistelseort. Vakterskorna var nästan alla vänliga, man kunde prata med dem och sällan hörde man ett kommandoord. Ingen slog med cellnyckeln mot dörren, när någon grät högt, sjöng högt eller skrek högt. Vid promenaden på fängelsegården, som var omramad av höga murar och på den ena sidan av Polispresidiets byggnad med sina många våningar och inte såg mindre tröstlös ut än gården i Butirki, ljöd inget ”Ruki nasad!” (Händerna på ryggen!) eller ”Glasa wnisu!” (Ögonen i marken!). Nej, tvärtom, i presidietts fönster stod kriminal- och gestapotjänstemän och mönstrade med kännarblick de prostituerade under deras kretsång och dessa skrek utan rädsla hånfulla anmärkningar upp till ”bockarna”, som de hade att tacka för sin häktning och av vilka sannolikt många hörde till deras forna kunder.

”Alex” var ett genomgångsfängelse. Där förvarades både av Gestapo häktade personer och sådana av kriminalpolisen anhållna, som efter några förhör antingen fördes vidare till rannsakningshäktet Moabit eller återfick friheten. Långtidsfångar som jag var det sällan där. Där fanns till exempel en cell, som blott hyste prostituerade, som vid polisrazziorna hade tagits om hand för förargelseväckande beteende i berusat tillstånd eller på grund av någon förseelse mot kontrollföreskrifterna, och vilkas skrikande protester hörde till de vanliga ljuden under nätterna i ”Alex”.

Jag kom till cell 17, som var avsedd för fyra fångar, men mången gång måste rymma ända till tio kvinnor. Man sov på madrasser och fick sänglinne. Att det fanns löss i massor bekom mig inte längre. Inte heller att maten knappast var njutbar och ömkligt otillräcklig. Cellen hade ett stort fönster av ogenomskinligt glas och saknade därför den typiska cellkaraktären. Dessutom fanns det klosett och vattenledning. Sådant förstår endast en fånge, som har erfarenhet från ryska fångelser att uppskatta till sitt fulla värde.

Redan under de första timmarna upptäckte jag inskrifter och teckningar på celldörren. Vem hade vågat rita något på en dörr i Butirki? På den mellersta dörrspegeln ståtade en knuten näve i naturlig storlek med underskriften: ”Röd front! Trots allt!” Det fanns inte en kvadratcentimeter på dörren, som inte bar en vers ur en revolutionär sång eller ett lösenord och i ett hörn läste jag: ”Alles is vergänglich, auch ‘lebenslänglich!’” (Allt förgår, även ”livstids”-år). – Också en tröst!

Under de första dagarna var vi tio i detta rum. Varför hade nu Gestapo häktat alla dessa kvinnor, som jag lärde känna under mina fyra månaders vistelse i cell 17 och under en följande femte månad i masscell 4. Särskilt har de häktade i ”adlershofsprocessen” stannat i mitt minne. De var anklagade för att ha framställt och distribuerat kommunistiska pacifistiska flygblad. En funktionär i Komintern, som på illegal väg hade kommit från Danmark till Adlershof intill Berlin, hade därifrån lett den pacifistiska propagandan. – Samtidigt som NKVD utlämnade oss till Gestapo bedrev på dess uppdrag kominternfunktionären illegal, pacifistisk underminerings-verksamhet mot bundsförvanten Tyskland.

Med två av kvinnorna från Adlershof delade jag cell en längre tid. Frieda var den första, en ungefär 30-årig, blek kvinna med mörkt hår. Innan hon kom till cell 17, hade hon suttit i ensam cell. De första dagarna satt hon med sammanknipna läppar vid bordet, teg eller läste troget Völkischer Beobachter sida upp och sida ned. Hon hade prenumererat på den, förklarade hon. I hennes bruna ögon låg den djupaste förtvivlan. När Frieda fått förtroende för mig, talade hon om att hon sedan sin ungdom arbetat som sömmerska, och att hennes man, en metallarbetare, suttit i koncentrationsläger som kommunist 1933-34. ”Jag var inte medlem av

kommunistiska partiet”, berättade hon för mig, ”och när min man sedan lyckligt kom från ‘KZ’, lovade han att aldrig åter befatta sig med politik. Han fick arbete, och vi hade det bra. Förra året – jag skulle just få ett barn och var överlycklig – träffade min man på gatan en gammal kamrat från kommunistiska partiet, och denne bjöd honom till sig. Därmed började våra olyckor. Jag fick missfall och kunde inte komma i jämvikt riktigt efter detta. Samtidigt märkte jag, att min man allt oftare träffade tillsammans med kamraterna från fordom. Jag anade redan, vad som var i görningen. Då tänkte jag, att det var bättre att jag åkte fast och inte han som de en gång nästan slagit ihjäl. Det var i Kolumbia-Haus. Jag sade detta till honom och vad blev följden? Att vi båda två blev invecklade i saken. – Om min man bara hade lyssnat på mig! Det hela var ju fullständigt onödigt!” När jag hörde Frieda tala på detta sätt, måste jag tänka på Grete Sonntag. Jag tyckte nästan, att dessa båda kvinnor hade ett och samma ansikte. Och den ena tynade av i Sibirien och den andra hos Gestapo.

Om prenumerationen på Völkischer Beobachter förvånade mig, blev jag likväl ännu mer förvånad över Friedas anmärkningar vid läsningen av tidningen: ”Det är ju klart, att vi vinner kriget. Min saksförare (gestapoman) tror det, han också. Och när allt kommer omkring måste man tänka på vad Führern gjort för oss. Utan honom hade min man inte fått något arbete. – Ack, varför lät han sina kamrater åter förleda sig.” Och efter en kort paus frågade hon mig: ”Tror inte ni också, att kriget är slut till jul?” Och hennes ögon fästes bedjande på mig. ”Kanske får de politiska fångarna amnesti då. Min saksförare tror det också. Om min man bara ville erkänna, myndigheterna vet ju ändå allting redan, så slapp han åtminstone undan med en mild dom. – Tror ni jag får mera än fem år?”

En tid efter att Frieda överförts till rannsakningsfängelset Moabit, kom nästa- från Adlershof, den unga, muntert språksamma Melitta, som man fört från Moabit till ”Alex” för en konfrontation.

Melitta hade bott med sin man och sina tre små barn i Adlershof. Före år 1933 hade hon och hennes man tillhört den kommunistiska ungdomsrörelsen. – Den från utlandet insmugglade kominternfunktionären trädde i förbindelse med Melittas man och båda började tillsammans det illegala pacifistiska arbetet. Melitta skrev flygbladen på vaxplattor och i kolonien Adlershofs speceriaffär stod hektografapparaten, varmed man mångfaldigade dem. – Melitta var raka motsatsen till Frieda. Inte ett spår av förtvivlan eller nedslagenhet: ”Jag hoppas att rannsakingen inte ska vara så länge, utan det snart blir process, för jag blir säkert frigiven. – Det gör mig verkligen ont om Erich, om han bara också vore så förnuftig och erkände allt. Genom att neka gör han sin sak bara värre!” Medan hon talade, gick hon fram och tillbaka i cellen och kammade sitt hår. – ”Vad är det för en Erich?” frågade jag. – ”Det är funktionären, han som ju är skuld till alltsammans. Hur kunde vi låta locka oss av honom. – När jag kommer ut – det har jag givit min saksförare mitt ord på – skall jag sätta in hela min kraft på nationalsocialismen.”

Efter konfrontationen med Erich var hennes humör litet mera dämpat, men strax därpå fördjupade hon sig i ett långt samtal om sommarklänningar och provade de kläder, som hennes mor hade skickat i ett paket. – Ja, i det nationalsocialistiska polishäktet fick fångarna motta paket, pengar och brev och även besök av anhöriga.

Men låt oss fortsätta med kvinnorna från Adlershof. Nästa dag fördes Melitta tillbaka till Moabit, och samtidigt fick cell 17 ett tillskott från rannsakningsfängelset, en ung kvinna med kastanjefärgat hår och guldbruna ögon. Hon bar en klänning av grönt siden, som passade underbart till hennes ansikte. Men det vackraste hos henne var rösten. När vi sjöng en kväll, upptäckte Lisa och jag, att vi kunde samma sånger. Aldrig glömmar jag hennes ljuva röst, när hon sjöng: ”Ich hab’ die Nacht geträumet, wohl einen schweren Traum ...” Och ofta grät hon om kvällarna. Sedan fick jag veta, att Lisa endast för ett par månader sedan gift sig, ”och”,

sade hon, ”det värsta är, att min man inte hade en aning om min politiska verksamhet. Jag ville inte tynga honom med den saken. Jag arbetade vid posten och skickade därifrån ut illegalt kommunistiskt material och nu har en tjänsteman satt fast mig. – Gestapo ska inte få ut någonting ur mig. – Nu ska man konfrontera mig med den skurken för att kväsa mig och få fast de andra också. – Om bara inte min man överger mig!” – Av Lisa fick jag veta detaljer om adlershofsprocessen, som hon hade fått höra i Moabit. Av kvinnorna i Adlershof var Melitta den första, som förrådde något. Hon hade inte suttit tre dagar i fängelset, förrän hon började. Hon hade haft ett kärleksförhållande med funktionären Erich och hade därför god kännedom om det illegala arbetet. När hon erkänt, ställde man henne ansikte mot ansikte med hennes man och funktionären Erich. Vid detta tillfälle förklarade båda tappert, att Melittas vittnesmål var lögnaktigt. Men vad hjälpte det dem? Melittas nästa uppgift blev att övertala specerihandlarfrun till ett erkännande. Gestapo förde båda till en cell och på kort tid hade Melitta utfört sitt arbete. Hennes tredje offer var sömmerskan Frieda. Henne fick hon emellertid möra först efter tre månader.

Lång tid efteråt, då jag redan befann mig i koncentrationslägret Ravensbrück, kom det dit en kvinna från Adlershof och denna berättade, att Erich blivit halshuggen, att Melitta fått femton års och såväl Frieda som specerihandlarfrun fem års tukthus.

Om den tappra Lisa hörde jag aldrig något mer.

Det fanns vid denna tid i ”Alex” en mängd politiska fångar. I kvinnoavdelningens enskilda celler satt enligt uppgift några ”spioner”, men jag fick inte tillfälle att tala med dem och göra jämförelser mellan dessa Gestapos ”spioner” och NKVD:s. Däremot var andra så kallade politiska fångar mina cellkamrater under de fem månaderna. Såväl i NKVD som i Gestapo fanns det en misstankeparagraf. För att häkta och döma någon var det tillräckligt med misstanken att vederbörande utfört någon politiskt fientlig handling, antingen det rörde sig om organisation eller agitation, för att man utan rättsliga bevis under åratal skulle kunna beröva honom hans frihet.

Och vilka politiska förbrytelser misstänkte Gestapo dessa kvinnor för? – En nykomling infördes av vakterskan i cell 17 med följande ord: ”Lugna er, fru von Gehrke! Här är ni åtminstone inte längre ensam. Ni måste betänka, att vi inte är till bara för er skull!”

Där stod fru von Gehrke, en femtioårig kvinna med gravitetisk hållning. Hon bar sitt lätt grånade hår i en grekisk knut och från hennes bastfärgade klänning med rund urringning, som lämnade hennes yppiga hals bar, hade man tagit bort skärpet, för att hon inte skulle hänga sig i det. Därigenom kom klänningen att likna ett böljande nattlinne. Fru von Gehrke hade inte varit fem minuter i cellen, förrän det första utbrottet kom: ”Vad tänker dessa gestapoherrar på! Är vi utlämnade på nåd och onåd till dem! Finns det inte längre någon rättvisa!” – Hennes språk var klassiskt Potsdam. – Röd av upphetsning sjönk hon utmattad ned på en stol. Men efter några andedrag fortsatte hon: ”Denna kvinna skickade man säkert i mitt hus som angiverska! Inom sina egna fyra väggar får man inte längre röra sig som man vill.” Detta skrek hon i cellen utan att över huvud taget ha sett på de två närvarande, Lisa och mig. Men sedan vände hon sig i förändrad, mycket konventionell ton till oss: ”Förlåt mig, men mina nerver är alldeles upprivna. Får jag föreställa mig: Luise von Gehrke. – Kan ni tänka er vad som hänt mig! Man kallar mig till inställelse hos hemliga statspolisen – jag har inte en aning om vad herrarna vill mig – och där förklarar en sån där lymmel för mig, att jag hade kränkt Hitler och andra medlemmar av riksregeringen. Det är rena påhittet. Men inte nog med detta, sedan säger han: ‘Vi måste behålla er här till i morgon, tills allt blivit uppklarat.’ – Åh, det är nästan otroligt, precis som jag kommer från gatan i denna ljusa klänning, utan toaletsaker, utan någonting för natten, spärrar man in mig i ett litet, litet rum. Häktar en människa, som ingenting har gjort! Alla mina protester var förgäves. – Vilka tider lever vi inte i!”

Vi båda mumlade några tröstande ord: ”Ni kommer säkert åter ut, var inte så upprörd!” Och då brast fru von Gehrke ut i en hjärtslitande gråt. Snyftande och snörvlande, men med mycket dämpad stämma och den ständiga uppmaningen att inte säga ett ord till någon, berättade hon efter att knappast ha vistats en kvart i cellen utförligt om vad som försatt henne i denna obehagliga situation.

”I mitt hushåll kom dagligen som tillfällig hjälp en kvinna, som hade skickats till mig från arbetsförmedlingen. Ni vet ju, hur svårt det är att få hembiträden. – Redan från början tyckte jag illa om människan. När hon sedan talade om för mig, att hon tillhörde NS’ kvinnoförbund, blev hon mig ännu mera osympatisk. Arbetet uträttade hon som om det var en nåd, varenda sak måste jag säga till henne två och tre gånger. Och i slutet av förra veckan hade hon åter glömt att lägga tidningspapper i botten på kollådan. Då befalldes jag henne att ta ut kolen igen. Och när hon var färdig, gav jag henne Völkischer Beobachter till underlägg. Nu var det emellertid just i detta nummer på sista sidan ett flertal foton av Führern och riksmarskalk Göring. Då frågade mig den listiga människan: ‘Fru von Gehrke, skall jag lägga tidningen med bilderna av Führern i kollådan?’ och utan att tänka mig för svarade jag: ‘Ja, naturligtvis, de lämpar sig ju särskilt väl för detta ändamål!’ – Och detta har hon sedan talat om för Gestapo. Hur kan en människa vara så gemen?”

Fru von Gehrke fick stanna 14 dagar i cell 17 och plågades oss i hög grad. Men då hon hade inflytelsrika släktingar, släppte Gestapo henne.

Mycket allvarligare låg saken till beträffande dem som häktats av Gestapo för att de lyssnat på utländska radiostationer. I nästan alla fallen hade de inte kunnat hålla mun utan meddelat radionyheter till en ”mycket nära bekant under tysthetslöfte”. De blev angivna och hade ofta före häktningen redan en tid stått under övervakning av Gestapo. 1940 utdömdes för denna förbrytelse redan tukthus och senare fälldes också dödsdomar för spridandet av utländska radionyheter.

Som politiska gällde också sådana förbrytelser som köp och försäljning av linne, kläder och strumpor utan kort. Inte en vecka gick utan att fångar av detta slag insattes i ”Alex” och vidarebefordrades till Moabit.

Jag erinrar mig särskilt ett tragikomiskt fall. En välnärd, liten kvinna kom med av tårar strömmande ansikte in i vår cell. Hon kunde knappast andas, så trångt var hon inklämd i en korsett, och bröstet stötte nästan mot den yppiga dubbelhakan. Från hennes kläder spred sig en aptitretande doft av charkuteri, och när hon hade gråtit ut sin första smärta, blev hon snart meddelssam. Vilken skillnad var det inte mellan tyska fångar och fångarna i moskvafängelset Butirki! Alldeles fränsett den omständigheten att NKVD:s offer mycket ofta inte visste, varför man hade häktat dem, fordrades det beträffande de ryska kvinnorna veckor av närmare bekantskap innan man fick veta något om orsaken till deras häktning eller anklagelsen mot dem. Däremot sprudlade i polisfängelset Alexanderplatz i de flesta fall det verkliga sakförhållandet ut ur vederbörande redan efter en halv timma, men när allt var sagt, följde regelbundet den ängsliga bönen: ”Men förråd mig inte för Gestapo!”

Den lilla runda fru Globig hade ett stånd för inälvor i Centralsaluhallen vid Alexanderplatz. Hon bytte trots förbud med en annan månglerska, som handlade med frukt och konserver, ”några gånger en lever och ibland en njure mot apelsiner”. Det hade en kvinna i ett av stånden i närheten sett och anmält. – ”När min man får höra, att jag är hos Gestapo och inte kommer hem i kväll, kommer han att dö av skräck!” jämrade hon sig. ”En sådan skam kan han inte överleva! – Ack, jag har redan haft så mycket olyckor sista året. Min lilla Lorchen dog, och hon tog hela mitt hjärta med sig i graven.” Och en ny tåreflod avbröt hennes klagosång. – ”Var det er dotter?” frågade en medlidsam cellkamrat. ”Nej då, det var min papegoja! – Ni skulle ha känt henne! När jag var hemma, satt hon på min axel hela dagen. Och allt kunde hon säga

efter. Ett så klokt djur finns det över huvud taget inte!” Hon drog fram en medaljong av guld ur halsurringningen, öppnade den och visade under glas en liten skrumpen, mörk klump: ”Det är Lorchens hjärta, jag har låtit konservera det.” – Blott med möda kunde jag undertrycka ett leende. Men denna kvinnas smärta var så äkta, och under det hon berättade alla historier om Lorchen, glömde hon nästan sin olycka. Men sedan erinrade hon sig sin väntande man, och jämmern började på nytt. – Hon var tio dagar i vår cell och blev sedan fri.

Någon tid senare förärade oss Gestapo åter en torgfru. Och i förbigående frågade jag efter fru Globig i inälvssståndet. ”Kan ni tänka er, vad den kvinnan råkat ut för! Dör inte hennes man av skräck, för att hon var hos Gestapo! – Det är rysligt synd om henne.”

Med undantag av de allvarliga politiska fallen, som t. ex. kvinnorna i Adlershof eller Lisa, räknade nästan alla, som insattes i ”Alex”, med möjligheten att bli frikända. Sådana fall förekom aldrig i Butirki. Där jublade kvinnorna, när de hörde, att den nye folkskommisarien Beria hade fällt milda domar på ”endast” fem år. Likaledes kom ingen i Butirki på den tanken att skaffa sig en advokat, vilket var det första som gestapofångarna tänkte på, och när de fick veta, att det var meningslöst att begära en försvarsadvokat hos Gestapo, utlöste det hos dem den starkaste förbittring.

Utom de fångar, som var verkliga motståndare till naziregimen och dessa ovannämnda ofarliga, till namnet politiska, fanns det hos Gestapo ännu en alldeles särskild kategori av fångar, ”raslagarnas offer”. – Under det att NKVD häktade tusenden och åter tusenden oskyldiga som s. k. kontrarevolutionärer, spioner och terrorister och släpade dem till slavarbete i Sibirien, fyllde Gestapo sina koncentrationsläger med judar, zigenare, ”ras-skändare” och sedermera med människor från alla ockuperade länder. Gestapo besparade sig emellertid beträffande dessa oskyldiga varje slags anklagelsematerial.

Flera veckor tillbragte jag i cell 17 tillsammans med fru Kroch. Det var en judinna från Leipzig, som man häktat, när hon skulle gå över holländska gränsen för att följa sina fyra barn och mannen i landsflykt. Hon hade ett lugnt modersansikte och utan bitterhet sade hon: ”Det är en lycka för mig, att jag åtminstone vet min familj i säkerhet. Jag stannade så länge i vårt hus i Leipzig för att de skulle kunna undkomma utan att bli upptäckta.” Vi lade patiens med de kort, som min syster haft med sig, och när hon talade om sina barn, strålade hennes underbara ögon. – I Ravensbrück återsåg vi varandra. Man hade klippt hennes hår, och hon marscherade barfota i ett led. Jag glömmer aldrig hennes lidande, sorgsna blick, när vi hälsade på varandra. Hon dog 1941 i gaskammare.

Under de första månaderna av min fängelsevistelse i ”Alex” släpade mig Gestapo från det ena förhöret till det andra. Hur många förhørsledare man förde mig till, har jag redan glömt. Alla ansträngde sig att söka bevisa att jag var GPU-agent eller på Kominterns uppdrag skickats till Tyskland. Upprepade gånger transporterade man mig till Gestapos huvudkvarter i Prinz Albrechtstrasse. Under förhören spottade radion ut nyheterna. Då störtade den förhörande gestapomannen till den jättestora europakartan, som hängde i varje rum, och på vilken fronten var utmärkt med små flaggor och följde som i ett rus Hitlers segrar. – Enbart detta bragte mig nära nog till förtvivlan. Mitt öde var under alla omständigheter beseglade: antingen tukthus eller koncentrationsläger. Men vad skulle det bli av Europa? Skulle det verkligen lyckas Hitler att under Stalins beskydd besegra Västeuropa?

En tid satt jag i enskild cell. På de refflade, ogenomskinliga fönsterrutorna i den lilla cellen sken solen och vid dess glittrande och blänkande drömde jag om sommar och simning, om ängar och bokskogar. Det hade redan blivit slutet av maj, och jag hade ännu inte sett ett grönt blad.

Det var väl tredje dagen efter min ankomst till Berlin, som gestapomannen Krohne hämtade mig till de vanliga mottagningsformaliteterna med foto, fingeravtryck och så vidare. Han satt ensam på sin expedition, när han frågade mig: ”Har ni anhöriga i Berlin?” – ”Ja, min yngre syster, men jag vet inte hennes adress.” Krohne slog upp telefonkatalogen och fann namn och nummer. Utan ytterligare frågor telefonerade han: ”Är fru X. hemma? – Vänta ett ögonblick, någon vill tala med er!” Och han räckte mig luren. – Denne Krohne ordnade det också så att min syster och jag väl i en och en halv timmes tid kunde tala med varandra i korridoren i ”Alex”. Han bevakade oss visserligen hela tiden, men den tillåtna besökstiden uppgick endast till tjugu minuter och man måste då dessutom sitta i ett rum, som var till trängsel fyllt av folk. – En gång fick jag häftig tandvärk. Vid polisfängelset fanns ingen tandläkare och jag måste därför föras till polisens tandklinik. Krohne transporterade mig emellertid inte i fängtransportbil, som vid mina vanliga resor till Prinz Albrechtstrasse, utan med tunnelbanan. Jag gick väl som i en dimma och såg på människorna med besynnerliga blickar.

De olika förhørsledare, som skulle överbevisa mig, var visserligen av ett annat slag än Krohne, men gestapometoden, åtminstone i mitt fall, skilde sig principiellt från NKVD-förhören. Där var allt inriktat på att konstruera fällande bevis utan domstolsförfarande, hos Gestapo däremot prövade man, om anklagelsematerialet var tillräckligt för ett domstolsförfarande, och om inte, så nöjde man sig med ”misstanken” och utfärdade ett ”skyddshäktesbevis”. Detta erhöll jag i juli 1940 efter fyra månaders rannsakingshäkte, och det lydde: ”Margareta Bubers tidigare liv ger anledning till den misstanken, att hon efter sin återkomst från Ryssland kommer att vara verksam för det kommunistiska, illegala partiet. Överföring till ett koncentrationsläger anbefalles ...”

Därefter förlades jag till cell 4, där 100 kvinnor väntade på sin transport till koncentrationsläger. Det var politiska fångar med fem och sex års tukthus bakom sig, många judiska kvinnor, bibelforskare, ”rasskänderskor”, ”polacktjejer” eller ”sängpolitiska”, som man också kallade dem, sedan asociala, dels prostituerade, dels arbetsvägrare, och förbrytare, som efter tilländalupen strafftid i de flesta fall i och för säkerhetsförvaring kom i koncentrationsläger. Gemenskapscellen var full av rykten om förhållandena i ”KZ”. Ängsliga berättade kvinnorna om prygel, om polishundar, om timslång uppställning för avlämning. Men särskild skräck injagade i alla ryktet, att vid ankomsten till Ravensbrück kvinnor med löss omedelbart fick sitt hår avklippt. Där satt nu de inspärrade i cell 4 på huk och kammade varandra i timmar. Sakkunniga sökte genom håret gång på gång. Då emellertid i denna cell mängder av till koncentrationsläger dömda strömmade samman från alla håll och kanter i Tyskland, kom med dem för varje dag nya löss, och många kvinnor skulle trots sina bemödanden förlora sitt hår i Ravensbrück.

När jag fått mitt skyddshäktesbevis, höll mina krafter på att överge mig. – Åter koncentrationsläger! Nyss hade jag undgått en säker död i Sibirien, och nu skulle jag komma till ett nytt helvete! Det är alltid mycket enklare att gå mot ett obekant öde, men jag visste alltför väl vad koncentrationsläger betydde. Alla omkring mig talade om ”tre månaders omskolning”, men jag hade inte ett spår av förhoppning om att snart bli fri. Och trots detta fortsatte jag att leva.

Till koncentrationsläger dömdes man i Tyskland utan angiven tidsfrist. Interneringen kunde räcka två, fem, tio år eller längre, och för de politiska – därpå tvivlade jag inte ett ögonblick – skulle den räcka så länge som regimen varade.

Varje lördag avgick en transport, omfattande ungefär 50 kvinnor, till lägret. I den salartade cell 4 var toaletten dold av en väggskärm. På fredagen uppropades namnen på dem som skulle hålla sig beredda för transport nästa morgon. Första lördagen skulle också en judisk kvinnlig läkare, Jakoby, följa med. Hon kom från ett tukthus. Under natten mellan fredag och lördag hängde hon sig i toalettens vattenbehållare. Men en kvinna upptäckte den livströtta, och man

tvingade henne med våld tillbaka till livet. 1941 fördes den lungsiktiga läkaren Jakoby från Ravensbrück i ”sjuktransport” till gaskamrarna.

Bland de politiska fångarna i cell 4 lärde jag känna Lotte K. Hon kom tillsammans med en äldre kvinna, som bar tukthusdräkt. Jag iakttog de båda och såg hur den unga, livliga Lotte visade gumman all möjlig uppmärksamhet. Varje fånge kommer i ett tillstånd av nästan sjuklig munterhet, när hans eller hennes fängelsetillvaro plötsligt undergår en förändring. Hos Lotte var detta särskilt påfallande. Kanske hade hon också en svag förhoppning att bli fri, ty hon hade redan fyra och ett halvt års tukthus bakom sig. Vid 23 års ålder hade hon som medlem av det illegala SAP samtidigt som en del andra arbetare blivit häktad. Hon erhöll för högförräderi en förhållandevis mild dom på ett och ett halvt år. Hon kom i enskild cell. Under promenaden fick hon av en kvinna i cellen bredvid hennes egen, en kommunist, ett hemligt meddelande, som hon skulle föra vidare till en annan fånge. Lotte ertappades. Innehållet i brevet var ett kommunistiskt politiskt program. Man överlämnade fallet till Gestapo, och Lotte kom på nytt i rannsakningshäkte. Det ena förhöret följde på det andra. Gestapo använde alla slags metoder för att framtvunga en bekännelse: ”Vem gav er meddelandet och vem skulle ni överlämna det till?” Lotte vägrade att säga någonting. Hon ställdes inför domstol och teg fortfarande. Hon blev dömd till ytterligare tre års tukthus och teg. – I tukthuset var hon under arbetet tillsammans med kommunistiska fångar. Hennes modiga hållning hade förskaffat henne medfångarnas aktning, och hon råkade under tukthustiden fullständigt under kommunisternas inflytande.

Jag berättade för Lotte där i gemenskapscellen om vad jag fått utstå som kommunist. Hon satt bredvid mig på britsen och undertryckte med möda tårarna. ”Vet du, Grete, under alla dessa år i tukthuset har jag krampaktigt klamrat mig fast vid vad mina kommunistiska medfångar berättade om Sovjetryssland. Hur skulle jag annars kunnat uthärda? Det var vårt enda hopp! – Om jag bara kunde tvivla på dina ord! – Och nu, när jag är på väg till koncentrationslägret, berövar du mig denna tro! Ack, varför är vi dömda att leva vidare?”

XVII. I Ravensbrück. Nykomlingsblocket

SÖNDAGEN DEN 3 AUGUSTI 1940 anträdde jag tillsammans med 50 kvinnor färden i fångvagn till det tyska koncentrationslägret Ravensbrück. Från Stettiner Bahnhof i Berlin gick resan norrut mot Oranienburg. Min ångest för vad som skulle komma var så stark, att jag knappast har något minne av de kvinnor, med vilka jag delade den lilla kupén med de smala, små fönstren uppe vid taket. De enda jag kommer ihåg är en ostpreussisk bibelforskare, som i röst och hållning liknade en lärarinna, och en prostituerad från Hamburg, som oavlatligt betonade, att hon kom till lägret bara för tre månaders omskolning.

I Fürstenberg i Mecklenburg stannade tåget. Hundskall och kvinnorösters gälla kommandorop hördes in till oss, innan kupéerna låsts upp. ”Uppställning, fem och fem!” – ”Händerna vid sidorna!” – ”Djädra kvinns!” röt man till oss, när vi klättrade nedför fotstegen. Två uniformerade vaktorskor höll stora varghundar i ledband och tycktes finna ett enormt nöje i att låta hundarna hoppa ända in på benen på de ängsliga kvinnorna. – Bakom stationen stod två med tälttak övertäckta lastbilar och med åstadkommandet av mesta möjliga buller föste man oss femtio kvinnor upp på bilarna. – Efter en kort färd bromsade bilarna in, en vaktorska överlämnade ett papper till en uniformerad vaktpost, man räknade oss. Sedan knarrade en port, och vi åkte in i koncentrationslägret Ravensbrück.

Vi stod fem och fem i led bredvid en blomsterrabatt framför en prydlig träbarack. En vaktorska i kragstövlar, fältgrå byxkjol, en slags uniformsjacka och en militärkäppi snett över den ostyriga permanenten bevakade oss och ropade med regelbundna mellanrum: ”Stilla! Händerna vid sidan. Rättning i ledet!”

Jag såg mig omkring på den stora platsen och kunde inte tro mina ögon. Den var omramad av vårdade gräsmattor med rabatter, i vilka lysande röda blommor prunkade. Vid en bred gata, som mynnade ut på platsen, och som bildades av två rader träbaracker, stod på båda sidor unga träd och längs gatans kant sträckte sig snörräta blomsterrabatter, så långt ögat nådde. Platsen och gatan tycktes nyräfsade. Till vänster om oss i riktning mot lägerporten såg jag bredvid en vit träbarack en stor bur liknande ett fågelhus i en zoologisk trädgård. I den stoltserade påfåglar, i ett träd att klättra i hängde apor, och en papegoja skrek ideligen samma ord, ganska likt ”mamma”. Skulle detta verkligen vara ett koncentrationsläger? – Mitt emot zoon på andra sidan om lägerplatsen var också en stor gräsmatta, planterad med ädelgranar, som dolde den enda synliga stenbyggnaden i lägret. Och detta hus, det visste jag ännu inte då, var lägerfängelset, kallat ”cellbyggnaden” eller ”bunkern”, koncentrationslägrets helvete. – Min första starka reaktion vid anblicken av dessa blommor och denna djuridyll var: jasanya, de döljer sina bestialiteter bakom blomsterrabatter och ädelgranar! Det behövde man inte göra i Sibirien! – Nu låg ju Ravensbrück endast på 80 kilometers avstånd från Berlin, mitt i själva hjärtat av Tyskland, och redan ur den synpunkten var det kanske därför förstaeligt.

Bakom zoon kunde man se ett stycke av den höga, med taggtråd krönta lägermuren, och anblicken av den lämnade inget tvivel övrigt om var man befann sig. – Denna augustidag sken en beslöjad sol. Lägerplatsen och gatan var människotomma. Utom papegojans ”mamma” störde inga ljud stillheten. – Då såg jag de första tyska lägerfångarna. De kom marscherande i led på gatan. De såg alla likadana ut, varje fånge bar en snövit schalettt hårt knuten baktill och över en bredrandig halvlång klänning ett mörkblått förkläde. Alla var barfota. Bredvid den marscherande kolonnen gick en kvinna i trätöfflor och kommenderade: ”Händerna vid sidorna! Rättning i leden!” En rysning for genom mig, så skulle jag nödgas leva år efter år. Giv akt! Händerna vid sidorna! Rättning i leden!

Då tjöt plötsligt alldeles i vår närhet en siren. – Hur skulle jag inte lära mig hata denna siren! – Denna första gång jag hörde den kallade den till middag. Med ett slag förändrades platsens och lägergatans utseende. Från alla håll strömmade marscherande kvinnokolonner fram. Där kom kvinnorna med spade på axeln, fem och fem, med armarna svängande i takt med stegen och hur otroligt det än låter, de sjöng, sjöng några undermåliga soldatsånger, under det att vaktorskorna utdelade befallningar och varghundarna skällde omkring dem. Platsen genljöd av kommandorop och hundskall.

Jag rycktes ur mitt själlösa stirrande. Vi nykomlingar fördes in på lägerexpeditionen. En vakterska och två fångar antecknade personalierna och skrev för varje nykomling ut ett kartotek kort, som sedan, försett med vederbörandes fotografi, inordnades i fångkortregistret på den politiska avdelningen i kommandanturen. I denna avdelning förvarades också samtliga fångars handlingar, som lägermyndigheterna ständigt hade till hands, men vars innehåll var fångarna själva fullständigt obekant. I Ravensbrück gick det verkligen preussiskt-byråkratiskt till. En fånge passerade efter hand en rad olika instanser och underinstanser, innan han var fix och färdig, uniformerad och inrangerad. Vilket övermått av ordning och skurkaktighet i skön förening.

Efter mottagningsproceduren på expeditionen förde man oss femtio kvinnor till duschen. Först tog man hand om våra privata tillhörigheter, kläder, linne, skor och strumpor. Denna uppgift var anförtrödd kvinnor i vita förkläden. Dessa kvinnor var också fångar, ty på ärmarna hade de vinklar av rött eller lilafärgat tyg och ett nummer. – Röda vinklar betecknade politiska fångar, lila bibelforskarna, en rödgul stjärna bars av de politiska judarna och en gulsvart stjärna av de s. k. judiska rasskändarna, svarta vinklar utmärkte de asociala och gröna förbrytarna. Om de olikfärgade armbindlarna, om flyktmärket och återfallsbandet skall jag berätta längre fram.

När kläderna burits ut, började den fruktade proceduren, sökandet efter löss i håren. Detta uppdrag innehades av två bibelforskare. Den ena hette Emmi. Hon bad en kvinna med ett sött leende ta plats och sedan undersökte hon ivrigt hårbotten, och ve den, hos vilken hon fann spår av löss, i synnerhet av färska bett! Utan förskoning måste håret av. – Jag hade tillfälle att i flera års tid iaktta Emmi i utövandet av sitt ämbete. Hårklippning hade blivit hennes liv. Ju innerligare en kvinna tiggde och bad, ju vackrare och yppigare hennes hår var, med desto mera djävulsk iver tryckte Emmi, Jehovas vittne, sin hårklippningsmaskin mot hennes huvudsvål och förvandlade den lockiga skönheten till en motbjudande flintskalle. – Förvånansvärt nog fann hon ingen anledning att klippa av mitt hår.

Lika ingående och omsorgsfullt sökte en annan fånge efter flatlöss:

I duschen var det varmt vatten, man fick handduk och ett stycke krigstvål. Också här härskade en gällt kommenderande fånge, som varken i sätt eller tonfall skilde sig från en vakterska. – Nakna och ängsliga, med eller utan hår, satt kvinnorna på en bänk i det stora badrummet och väntade frysande på nästa procedur.

SS-läkaren, doktor Sonntag, 1,90 lång, infann sig till undersökningen av de nyanlända i höga kragstövlar och med ridpiska i handen. ”Uppställning!” Femtio nakna kvinnor stod i en lång kö. Många försökte blygt dölja sig med handduken. De prostituerade fnittrade. En och en steg vi fram till SS-läkaren. Denne kommenderade: ”Öppna munnen!” och lyste med en ficklampa i svalget. Sedan: ”Varför är ni här?” – När min tu, kom, svarade jag: ”Politisk!” – ”Ha, ha, ha, den verkliga barrikadkämpen! Marsch!” Och han vippade till med ridpiskan åt min vad ... Läkareundersökningen var klar, och fångustrustningen utlämnades. Skjorta av grov nättelduk, byxor med löjligt långa ben, en randig klänning, blåa förkläden och en vit schalet, Så utstyrda, marscherade vi femtio kvinnor barfota, ledsagade av kommandoorden: ”Rättning i leden!” ”Händerna vid sidorna!” över lägergatan till block 16, nykomlingsbaracken.

Blocken vände gavlarna åt lägergatan. På detta sätt kom mellanrummen mellan barackerna att bilda ett slags bigator. Ingångarna till två baracker låg mittemot varandra. Mellan blocken 16 och 14 avspärrades bigatan av ett galler från lägergatan. Härskarinnorna över de 500 kvinnorna i dessa båda baracker var en blockäldste och två rumsäldste i varje barack. Detta var fångarnas eget befäl. Chef för varje barack var en SS-vakterska, den s. k. blockledarinnan.

Men jag var nykomling och hade inte en aning om denna lägerhierarki. Jag stod jämte de femtio andra nykomlingarna utanför baracken och gned fotsulan på det ena benet mot vaden på det andra för att stryka av de små spetsiga stenar, som hade fastnat i den ömtåliga huden. I barackdörren visade sig blockäldsten, Minna Rupp. På rå, schwabisk dialekt ropade hon upp namnen på oss, och vi trädde två och två in i korridoren i block 16. Varje nykomling erhöll ett fat, en tallrik och en mugg av aluminium, kniv, gaffel och sked, dessutom ett tandglas, och sedan en tvätt- och en diskhandduk. Men detta var inte allt! Jag får inte glömma skoputsningsgarnityret. Vi gick visserligen för tillfället barfota, men ordning framför allt. Med allt detta i händerna steg vi barfota in i dagrummet. Där satt vid tio vitskurade bord idel randiga varelser, dels med hår och dels utan, och stickade fältgrå strumpor. En svagt unken lukt av skurat och inte riktigt torrt trä fyllde rummet. Vid vårt inträde hade det blivit tyst, men när man väl granskat oss, började den surrande underhållningen på nytt. Då röt tätt intill oss blockäldsten med en röst, som hade räckt till för en kaserngård: ”Tyst där!” Och ögonblickligen inträdde djup tystnad. En rumsäldste anvisade två nykomlingar åt gången ett smalt kasernskåp, där vi efter bestämda föreskrifter skulle ställa servisen och besticket och hänga handdukarna. Kökshandduken till exempel måste hopvikt i form av en herrhalsduk pryda skåpsdörren. När jag efter denna första lektion i ordning slutligen satt på en nyskurad trästol bakom den blanka bordsskivan var jag fullt på det klara med vad det preussiska ordningsdjuret var i stånd till. Men jag kände ännu endast början.

Sedan släpade man in stora, hermetiskt tillslutna mathämtare av metall. De placerades på stolar framme vid fönstret närmast dörren till dagrummet och blockäldsten, svängande en stor slev, kommenderade hotfullt: ”Om det inte genast blir lugnt i salen, får ingen någon mat.” – Vi trängde oss fram till våra skåp för att hämta matkärnen, och sedan måste vi i en lång kö, som ringlade sig omkring bord och stolar, gå fram en och en och hämta soppa. Mitt första tyska lägermål var en söt gröt med torkad frukt. Min förvåning kände inga gränser, men när varje fånge dessutom fick en stor portion ljust bröd, ett stycke korv, ungefär 25 gram margarin och en tesked flott vände jag mig bestört till en ”gammal” fånge och frågade: ”Säg mig, kommer kanske i morgon en inspektion att äga rum i Ravensbrück? Eller är det någon fest?” Hon skakade på huvudet och hennes blick tycktes uttrycka ett tvivel angående beskaffenheten av mitt förstånd: ”Nej. Varför det?” – ”Får man alltid sådan mat här?” – ”Ja! Tycker ni den är för bra?” – ”Nej, men jag tänkte bara ...”, och jag teg förläget.

Någonstans långt borta tjöt lägersirenen och ett kategoriskt: ”Uppställning!” ekade genom baracken. ”Stolarna på borden!” kommenderades sedan. Man stjalpte stolarna med benen uppåt över borden, för att de inte skulle vara i vägen vid sopningen. De hundratals kvinnorna trängde sig ut på platsen mellan barackerna och ställde upp sig på fem led. ”Giv akt! Stilla! Är ni inte färdiga än?” hördes omväxlande från blockäldsten och de rumsäldste. Jag stod alldeles i kön och såg mellan barackerna den höga lägermuren med den femfaldiga taggtråden spänd högst upp. På en gräsvall under muren stod en svartmålad planka nedstucken i marken och på den lyste i vit färg en döds-kalle och två korsade ben. Jag viskade till min granne: ”Vad betyder det?” – ”Vet du inte, att taggtråden är strömförande? Har du inte hört, vad som hänt i dag? Historien med zigenerskan?” Ett mullrande ”Håll tyst!” gjorde, att vi genast avbröt vårt samtal. Vi blinkade åt varandra, vilket innebar ”sedan”.

Vi stod och stod. Upprepade gånger rättades leden, eller befallde en rumsäldste någon: ”Bind din schalett på det rätta sättet!” – Då ljöd ett gällt ”Giv akt!”, och några uniformerade vakterskor, åtföljda av den rapporterande blockäldsten, gick räknande längs raderna av uppställda kvinnor.

Vi fortsatte att stå. Mina nakna fötter började göra ont. I månadtal hade jag så gott som utslutande suttit. Jag sköt över kroppstyngden från det ena benet till det andra och böjde de stela tårna. Då äntligen efter en och en halv timme tjöt sirenen ”Uppställning upphör!” Och ett befriat ”aaah” ljöd från allas läppar. Det var den första uppställningen i Ravensbrück. Denna tortyr upprepades dagligen två gånger, morgnar och kvällar, i regn och solsken, i vinterstorm och snö.

Min obekanta granne, som redan vistats en vecka i Ravensbrück, berättade för mig dagens hemska händelse. Bakom tvättinrättningen hade en zigenerska, mor till flera barn, kastat sig på den strömförande taggtråden, när hon fick underrättelse om att hennes man hade ”fallit på ärans fält”. – ”När vi i morgon skall bära de smutsiga handdukarna till tvättinrättningen, måste du följa med. Uppe på taggtrådsnätet hänger ännu de förkolnade fingrarna, som slets av, när man tog ned liket”, tillfogade hon med en blandning av skräckslagenhet och sensationslystnad.

I baracken fortsatte utlämningen av utrustning till oss nykomlingar. Denna gång fick vi två tjocka ylletäcken, ett vitt lakan, ett blårutigt huvudkuddeöverdrag och en lång, blå- och vitrandig nattskjorta. Och sedan måste vi lära oss att göra bädden i ordning, ett annat djävulskt preussiskt påfund. – Vi var förlagda på B-sidan – block 16 liksom alla bostadsbaracker i Ravensbrück hade två flyglar: A-sidan och B-sidan. På varje sida var ett dagrum och en sovsal, som ursprungligen varit avsedd att hysa endast 100 personer. Men redan 1940 måste tvåhundra-femtio människor dela utrymmet i ett block och, för att gå händelserna i förväg, under de följande åren över 500. – Dessutom hade varje barack ett tvättrum, med

tvättbäcken och fotbaljor, en toalett och ett tjänsterum för SS-blockledarinnan, som emellertid endast om morgnarna och en kort stund på kvällen uppehöll sig där. Under den övriga tiden var vistelsen i detta, det enda ordinära boningsrummet, ett privilegium för blockäldsten.

En barack i Ravensbrück föreföll mig dock vara ett palats, när jag tänkte tillbaka på lerhyddorna i Burma. Tänk bara, en toalett och ett tvättrum, bord och stolar och skåp! I hela Karaganda fanns det för fångarnas räkning varken bord eller stolar. Och tänk sedan sovsalen med sina sju, då ännu tvåvåningars sänggrader, där varje fånge hade sin egen säng med halmmadrass! – Men gläd dig inte i förtid! – Min bädd var en översäng. Bredvid mig låg en nittonårig flicka med barnsligt ansikte och klippt hår. Hon var ”polacktjej”. Så kallades i koncentrationslägret de kvinnor, som häktats för umgänge med polacker.

Under rumsäldstens överinseende måste vi sätta ”form” på halmmadrassen. Den fick inte ha någon ”mage” och måste vara ”kantig”. Vi rörde om i halmen med händerna. Då kom min granne på andra sidan till min hjälp. Det var en polsk pianolärlarinna, som för fjorton dagar sedan anlant i en transport från Thorn. Flertalet fångar i block 16 hade kommit med denna transport och var polska lärarinnor, elever, tjänstemän och intellektuella, som man mycket väl kunnat föra en tämligen behaglig tillvaro tillsammans med, om inte blockäldsten genom sin överdrivna iver att följa lägerbestämmelserna och vara SS-blockledarinnan till behag förvärrat vår redan förut trista situation genom onödiga trätor och trakasserier. – Den vänliga pianolärlarinnan, liksom över huvud taget de ”gamla” fångarna, hade redan ”verktyg” för att forma madrassen med. Det var flata träribbor, rätt lika mangelbräden, och enkla käppar, med vilka man stoppade halmen in i halmmadrassens hemligaste skrymslen; med ”mangelbrädena” däremot slätade man ut de i enlighet med stränga riter hopvikta täckena, som måste ligga släta som ett bräde på halmmadrassen. Huvudkudden skulle se ut som en låda.

Jag saknar ord för att beskriva bäddningens kval. Om man hade översäng måste detta konststycke utföras, medan man balanserade på den smala sängkanten. Ve dig, om sängen inte var uppbyggd enligt föreskrift! En kort tid fick man som nykomling synda på nåden, men sedan slet antingen blockäldsten eller blockledarinnan utan förskoning upp den bäddade sängen igen, så att man till straff måste bädda om den under middagsrasten. Upprepades förseelsen fick man ovillkorligen en anmälan. Hotet om anmälan svävade ständigt över fångarnas huvuden. Anmälan betydde antingen ”straffstående med matförbud” eller mörk arrest i ”bunkern” eller ”straffblocket” eller, vilket var det värsta, 25 par spö. För dålig bäddning fick man vanligen åtta dagars indragning antingen av middags- eller aftonmålet och ”straffstående”. På kvällarna efter den en och en halv timme varande uppställningen måste delinkventerna, som naturligtvis hade arbetat under dagen, utan mat stå uppställda på lägerplatsen med ansiktena vända mot fängelsebyggnaden timme efter timme ända till nio på kvällen, då sirenen kallade till tystnad och de hungriga, frusna och med värkande ben fick krypa upp på sina halmmadrasser.

Men inte en gång på halmmadrassen fick man ligga i fred. På kvällarna, när man gick och lade sig, måste klänningen och skjortan läggas på en stol i dagrummet i en efter bestämda föreskrifter ordnad hög, varvid vänstra klänningsärmen måste ligga överst med vinkel och nummer synliga, för att den vid nio- eller halv tio-tiden passerande nattvakten med hjälp av de utlagda klädesplaggen skulle kunna fastställa, om man verkligen tagit av sig allt och inte vågat gå till sängs med skjortan eller till och med strumporna på. – Vakterskan, som gjorde kvällsronden, gick med sin polishund inspekterande mellan sänggraderna och om sinnet rann på henne, slet hon plötsligt av ett täcke från någon eller beklagade sig i förolämpande ton över stanken i sovrummet eller ställde till med ett buller, så att alla vaknade förskräckta.

Så länge man befann sig i nykomlingsblocket, blev man inte kommenderad till något arbete. Det dröjde väl ungefär en vecka, innan alla mottagningsformaliteter var klara. Till

Kommandanturen, till Hjälpbyrån, till ”Identifieringen” förde blockäldsten oss i kolonn till ackompanjemang av de nu välbekanta kommandoorden och överallt riktade man samma frågor till oss: ”Var, när och varför blev ni häktad?” – Härunder hade mina inflammerade fotsulor svullnat till tjocka kuddar till följd av de timslånga uppställningarna och marscherandet över den med finkornigt grus beströdda lägergatan. Vid varje steg hade jag kunnat skrika. – När registreringskvalen var genomlidna, erhöj jag som tecken på min slutgiltiga fångvärdighet en röd vinkel och ett fångnummer fastsydda på vänstra klänningsärmen, och blockäldsten förklarade, hur jag hädanefter skulle anmäla mig för SS-befälet. I givakt-ställning och med armarna tryckta till sidorna: ”Skyddsfänge M. B., nummer 4208.”

4.200 kvinnor bodde 1940 i 16 bostadsbaracker. Då hade Ravensbrück bara en lägergata (sedermera tre), vid vilken utom bostadsbarackerna låg ett kläd- och redskapsförråd, två skrädderier, två sjukavdelningar och en tvättinrättningsbarack. Lagerplatsen inramades av köksbaracken, den kvinnliga SS-chefens expedition, badet, en SS-kantin, zoon och på andra sidan fångelset.

Som nykomling levde jag emellertid bakom det galler, som avspärrade bigatan, och såg under promenaden full av förvåning på vimlet av de tusentals randiga kvinnorna därute på lägergatan. Jag visste redan, att den högsta fångfunktionen hette lägerordonnans och kännetecknades av en röd armbindel, att det fanns ”anvisningsfångar”, som också bar röda bindlar och vars verksamhet liknade brigadledarnas i Karaganda. Om block- och rumsäldste har jag redan berättat.

Efter ungefär en veckas lägervistelse satt jag en dag på en stol i dagrummet och stoppade en fältgrå strumpa av grovt ullgarn. Blockäldsten hade nyss kommenderat ”En timmes tystnad!” Jag satt hukad med de nakna fötterna indragna under mig för att värma dem och väl också av gammal vana, en följd av mitt årslånga sittande på bräderna i rysk fångenskap. Då ropade någon med en viss skärpa: ”Finns här någon Buber?” Vid dörren stod lägerordonnansen Betty Wiedmann, vår blockäldste, Minna Rupp, och en tredje kvinna, även hon i röd armbindel. Jag svarade. Man befallde: ”Kom ut!” Jag klämde mig förbi stolarna i riktning mot utgången. Ordonnansen grep mig i vänstra armen och kontrollerade numret, sedan gick de tre in med mig i sovsalen, som det var strängt förbjudet att beträda under dagen och började följande förhör: ”Du häktades i Moskva.” – ”Ja.” – ”Varför då?” Frågorna ställdes med en sådan högdragenhet, att jag genast begrep, att det var kommunister, som förhörde mig, och varje svar jag gav var sådant, att det måste djupt sårta ett stalinistiskt hjärta. Endast den stirrande schwabiskan Minna Rupp kom sig för att säga: ”Du är tydligen också trotskist!” Och därmed lämnade trion sovsalen, och jag återvände till min strumpa utan att ana vilka följer detta samtal skulle få och att jag redan innan jag visat mig i lägret var brännmärkt.

Med polskorna i nykomlingsblocket stod jag redan efter ett par dagar på god fot. Vid ett tillfälle under andra veckan kom den vänliga pianolärarinnan och gjorde mig på de övriga polska fångarnas i block 16 vägnar det förslaget att man skulle få ”rekommendera” mig till blockäldste. För det första var jag ju en politisk tysk fånge, dessutom hade jag redan lägererfarenhet och dessutom hoppades de, att om jag blev blockäldste hos dem, jag inte skulle uppträda lika utmanande som vår nuvarande tyrann, Minna Rupp. Jag avböjde förskräckt: ”Hur kan ni komma på en sådan tanke, jag kan aldrig bli en blockäldste, som skriker ‘Håll mun’, ‘Händerna vid sidorna’, ‘Lugn i salen’ och står i giv akt för SS och ropar ‘Giv akt’. Jag är fullkomligt oförmögen att kommendera andra.” De försökte övertala mig i all vänlighet: ”Det lär du dig nog och dessutom behöver du säkerligen inte göra det hos oss polskor. Vi skulle verkligen bli mycket glada, om du gick med på förslaget.” Redan tanken på att vara blockäldste pressade fram ångestsvetten på min panna, och jag försökte övertyga dem om min olämplighet med andra argument. ”Dessutom lär jag mig aldrig bädda sängen, mitt skåp kommer alltid att vara i oordning och dessutom, vilket är det viktigaste, en blockäldste

kan man tvinga att skriva rapporter men det är en sak som jag aldrig gör.” – Mina polskor var envisa, ty Minna Rupps trakasserier gjorde oss förtvivlade: ”Du måste komma ihåg, att det är något helt annat, om du blir blockäldste hos oss polskor. Vi är allesamman förnuftiga kvinnor och skall skydda och hjälpa dig, så gott vi kan.” Och på detta sätt övertalade man mig så småningom. – Ännu i denna dag vet jag inte, vilka kanaler polskorna vid detta tillfälle använt för att föreslå mig. I konsten att knyta förbindelser och erövra positioner var polskorna oöverträffade i lägret.

Kort tid efter detta samtal blev jag kallad ”fram”, det vill säga till övervakterskan, och av vår rumsäldste uppställd bredvid fem eller sex andra i giv akt stående fångar vid kanten av blomsterrabatten. – Vi väntade. Ty att vänta är en av fångens förnämsta sysselsättningar. – Efter en rundlig tid kom övervakterskan Langefeld med betonat avmätta rörelser fram till vårt led. Hon mönstrade var och en särskilt eller låtsades göra det, därpå frågade hon oss i tur och ordning, varför och var vi hade blivit häktade och hur länge vi vistats i lägret, och sedan tillkännagav hon utnämningarna. Till mig sade hon: ”Tag genast er utrustning och gå till block 2, där är ni rumsäldste!”

Jag var som nykomling ännu så grön, att jag inte visste var block 2 var och när jag hörde, att jag endast skulle bli rumsäldste andades jag lättare. Men mina polskor, som med spänning avvaktat resultatet av sin aktion, såg vid mitt meddelande förskräckta ut. ”För Guds skull, i block 2, det är ju hos de asociala. Det hade vi verkligen inte tänkt!”

XVIII. Rumsäldste hos de asociala

FÖRVIRRAD OCH ÄNGSLIG kom jag med aluminiumfat, sängtäck och en koncentrationslägerfånges hela utrustning på armen till block 2 och anmälde mig hos blockäldsten Liesl Muller. Redan när jag steg in i baracken, möttes jag av ett öronbedövande larm; en från klosettlukt stack mig i näsan.

Blockäldsten, Liesl Muller från Lothringen, som under weimarrepublikens tid tillsammans med sin man suttit i tukthus anklagad för spioneri för Frankrikes räkning och vid krigsutbrottet av nazisterna satts i skyddshäkte, det vill säga i koncentrationsläger, gjorde en grimas, när hon hörde, att jag bara varit fjorton dagar i lägret. Liesl Muller var en inskränkt småborgare, som å ena sidan strävade efter att tillförsäkra sig personliga fördelar genom att korrekt följa alla lägerföreskrifter och genom undergivenhet gentemot SS men å andra sidan inte kunde motstå lägerlivets frestelser, längre fram var mycket tillsammans med förbrytarna och sista tiden i Ravensbrück fungerade som lägerspion. Som blockäldste hos de asociala var hon enligt SS-begrepp rent av idealisk. Hon kommenderade och grälade, hon hotade med rapporter och hyste inga betänkligheter mot att sätta sina hotelser i verket. Men däremot kuttrade och fjäskade hon för vår SS-blockledarinna Drechsel, som var en av de mest fruktade megärorna på den tiden i Ravensbrück.

Tillsammans med Liesl Muller steg jag in i dagrummet på block 2:s A-sida, där jag skulle övertaga befattningen som rumsäldste. Först sedan blockäldsten med hela sin kraft hade slagit ett hårt föremål mot en spann, som stod vid dörren, och skrikit: ”Var stilla!” blev den rasande hopen tyst, och man fick nu syn på mig. Med orden: ”Detta är er nya rumsäldste”, föreställde mig Liesl Muller.

Ett eget skåp, sängen på den bästa platsen i hörnet vid fönstret, en ny klänning, som nästan verkade skraddarsydd, ett vackert linneförkläde och framför allt trätofflor, var fördelarna med min nya ställning. Som tecken på min värdighet bar jag en grön bindel kring högra armen, som berättigade mig att fritt och obehindrat röra mig över hela lägret. Men under de första veckorna blev jag aldrig i tillfälle att begagna denna förmån annat än någon gång under den obligatoriska promenaden på lägergatan. – Det tog väl tio minuter att inviga mig i mina nya

plikter. När jag lämnade tjänsterummet och övergick till min första ämbetshandling, utdelandet av middagsmålet, blev jag nästan yr i huvudet. ”Under måltiden skall råda absolut lugn”, stod det i ordningsreglerna. Där stod jag med högrött ansikte, med sleven i handen, behärskad av en enda tanke, nämligen att dela ut lika portioner. På några minuter var mathämtarna med grönsaker och skalpotatis omringade av ett hundratal kvinnor och alla skrek om varandra: ”Rumsäldste, i dag skall bord tre börja!” – ”Rumsäldste, bord fem ska ha påfyllning i dag!” – ”Rumsäldste, i dag är det min tur att skrapa mathämtaren!” Och så vidare.

Utmattad lät jag sleven sjunka och sade med mild röst: ”Var snälla och var litet lugna, annars kommer blockäldsten och snäser åt er!” De tre närmast stående hade kanske uppfattat mina ord, men ingen brydde sig om dem. Några klättrade upp på stolarna och tjöt: ”Om det inte går fortare med utdelningen, går signalen till arbetsuppställning, innan vi fått någon mat!” – Då reste sig en kvinna med en ovanligt långt framskjutande haka och livliga, bruna ögon, trängde sig fram till min sida och ropade med en röst, som tycktes van att kommendera: ”Om ni inte genast går tillbaka till era platser och låter bli att bete er så svinaktigt mot er nya rumsäldste, kommer blockäldsten att ställa till ett upptråde, och mathämtarna åker tillbaka ut i köket!” Verkan var förvånande. – Kvinnan var Else Krug, en prostituerad från Düsseldorf, vars specialitet var ”sadism”. Men innan jag berättar Else Krugs historia, måste jag nämna något om vilka de andra 150 asociala var, med vilka jag två månader tillbragte mina dagar och nätter och som jag, det vill jag genast förutskicka, aldrig fick ett fast grepp om.

När jag vant mig litet vid den förvirrande atmosfären i block 2 och kunde bilda mig en uppfattning om individerna, började prata med mina asociala medfångar och försökte komma i kontakt med dem för att åstadkomma en människovärdig samvaro trots koncentrationsläger och SS, upplevde jag, på två undantag när, ingenting annat än besvikelser. Efter min erfarenhet med de sibiriska asociala fångarna hade jag egentligen inte bort hänge mig åt några illusioner, men på något sätt var dock dessa kvinnor i mina ögon alltid ”samhällets offer”; i det tyska ”KZ” var deras läge mycket beklagansvärdare än i det ryska. Under de anarkiska förhållandena i det sibiriska ”KZ” slog sig den prostituerade ofta fram på ett glänsande sätt. Hon var fullkomligt som i sitt eget element. Helt annorlunda en prostituerad i Ravensbrück. I de flesta fall könssjuk, ofta själsligt defekt, begiven på narkotika, med en redan undergrävd hälsa, aldrig van att utföra något regelbundet arbete, hade hon fastnat i den nazistisk-preussiska koncentrationslägerregimens kniptång för att omskolas, vänjas vid att arbeta och uppfostras till ordning.

Jag måste gå några år framåt i tiden för att ge ett prov på fräckheten i den nazistiska moralen. 1942 kom en kommission SS-officerare från Mauthausen. Ungefär tolv kvinnor i block 2 valdes ut, varvid man särskilt lade vikt vid utstående bröst och andra kroppsliga finesser, kvinnorna skulle sedan uppträda nakna inför kommissionen i badinrättningen i Ravensbrück. De på detta sätt utvalda ”omskolade” skulle därefter överflyttas till bordellen i Mauthausen och ”som belöning” efter ett halvt år återfå friheten. Man kan lätt tänka sig hur de asociala reagerade för denna man kan nästan säga officiella inbjudan. Alla ville naturligtvis bli uttagna till Mauthausen.

I och för sig är det ingenting förvånande att fångarna försökte smita från arbetet åt SS, så ofta de kunde. Men det fanns fall, då fången därigenom vältrade sitt eget arbete över på andra fångar eller då det var nödvändigt att arbeta för att rädda sitt eget skinn och undgå rapport. Just när det gällde de asociala, spelade för övrigt rapporterna en avgörande roll, därför att både de och fångar med lätta politiska brott kunde räkna på en eventuell frigivning från lägret. Men varje lägerstraff förlängde lägervistelsen åtminstone tre månader. Jag gjorde allt för att inpränta detta i mina asociala medfångar och försökte vädja till deras förnuft. Det bjöd mig emot att hålla dem i schack med hotelser eller kommandoord. Men min uppfostringsmetod visade sig fullständigt resultatlös. De asociala tycktes uppfatta bäddning, städning i skåpen,

skurning av bord och stolar som mitt privata nöje. Trots att många av dem redan fått lägerstraff, var deras inställning ungefär som ett skolbarns: ”Kanske ser vakterskan inte min säng eller mitt skåp, kanske jag slinker igenom i dag också.”

För att slippa rapportera kom jag på en idé. Jag sökte upp ett par ”tjänstvilliga”, som hade inomhustjänst men inte var så sjuka, att de inte kunde utföra arbete, eller som tillhörde reserverna (sådana fångar, som hela dagen stod i så kallad arbetsberedskap) och gjorde med deras hjälp i ordning de sämst bäddade sängarna och de hopplösaste skåpen. Men vad blev följden? För det första såg sängarna ännu värre ut – ”de blir ju i alla fall bäddade!” – och för det andra pressade dessa ”tjänstvilliga”, naturligtvis utan mitt vetande, ut bröd och mat av dem, åt vilka de hade gjort i ordning. Dessutom förrådde de mig vid första bästa tillfälle såväl hos blockäldsten som hos Drechsel.

Över huvud taget var angiveriet det fulaste draget hos de asociala. – I koncentrationslägret spelade vänskapsförbindelserna en mycket större roll, även praktiskt, än i friheten. Vänskapens nivå motsvarar naturligtvis i de flesta fall parternas mentalitet. Det är en sak som man inte får glömma, i synnerhet när det gäller prostituerade, men jag hade inbillat mig, att livet i koncentrationslägret, den ständiga fara som hotade alla, skulle stärka känslan av solidaritet hos de asociala. Men tyvärr, vänskapsförbindelser ingicks och upplöstes i samma andedrag. I går utgöt Annemarie sitt hjärta för Liselotte, berättade hela sitt liv för henne, skänkte henne en halv brödranson och svor trohet till lägrets eller kanske till och med livets slut. Men så fick Annemarie vid utlämningen av underkläder ett par byxor med korta, elegantare ben och den lilla Liselotte ett par jätte stora. ”Annemarie, byt du med mig, du är ju grövre än jag! Ge mig dina byxor!” ”Vad säger du?” gallskrek den trogna väninnan, ”det skulle smaka det! Har jag någon gång en bra sak, vill du genast lura av mig den! Så har du gjort hela ditt liv! Annars hade du inte hamnat i en tredje klassens bordell. Då hade din syster nog hjälpt dig!” Så gick de på och blev alltmer rasande på varandra, tills slutligen en av de till livets slut trogna väninnorna antingen gick till blockäldsten eller till vakterskan och rapporterade någon stulen kålrot eller bortsnappad trådrulle! Det inträffade ofta att de prostituerade angav varandra, när vänskapen upphörde, eller på grund av svartsjuka.

Alla personliga mellanhavanden uppgjordes offentligen. När vi på kvällen efter en lägerdag, som började redan klockan halv fem på morgonen, äntligen låg på våra halmmadrasser och tröttheten borde tagit ut sin rätt, började i sovrummet lidelsernas vågor gå höga. Förhistorierna till dessa tvister daterade sig ofta till tiden före inspärningen. En kvinna i översängen i bortersta hörnet kunde ropa till någon i mitten av salen: ”Du ska inte försöka inbilla mig, att du haft en äkta persianpäls! Rosa känner dig ju från när ni var fria. Inte en gång en hel kjol hade du. Du följde med för 50 pfennig!” Och den angripna skrek tillbaka: ”Håll käften på dig! Du skulle råka illa ut, om de visste vad du haft för dig! Det är mycket finare att vara ett anständigt luder än en sådan kosmocka som du!” Sådana intimiteter hade naturligtvis de båda stridande kort förut, när de ännu var trogna vänner, anförtrött varandra under tysthetslöfte. – I en annan del av sovsalen sjöng någon smäktande: ”Mamatschi, schenk’ mir ein Pferdchen, ein Pferdchen wär’ mein Paradies ...” Och över min säng lovade Gerda att skänka Hannelore en bulle vid nästa inköp, och Hannelore svarade översvallande: ”När vi kommer ut, får du tillbaka allt. Jag har min koffert i förvaring hos min värdinna och du må tro att jag har fullt med flotta saker!”

Hos de asociala florerade också snatteri. Stöld från kamrater, som det så vackert kallades av SS, straffades med 25 par spö, ända till 40 dagars mörk arrest och mången gång dessutom med straffblock.

Med orden: ”Rumsäldste, i natt har man knyckt brödet i mitt skåp!” kom en morgon en fånge med gråten i halsen framstörtande till min säng. ”Rumsäldste”, snyftade hon, ”jag vet alldeles

säkert vem det är! Jag hörde i går kväll någon tugga i sängen, det var långt efter tystnaden! Och sin egen ranson åt hon upp genast som hon fick den!” – Genast lade sig åtskilliga andra i leken. ”Vad säger du, är det någon som stulit brödet för dig? Det är så man kan gapskratta. Det knepet känner vi nog till! Du tror väl inte, att den nya rumsäldsten är så f-t idiotisk!”

Jag lovade att undersöka saken och var snarare benägen att tro den bestulna, då uttrycket av förskräckelse och smärta över förlusten av brödet verkade så äkta och övertygande. Jag var bara något förvånad över, att den bestulna misstänkte en annan utan att genast nämna dennas namn, ty i allmänhet hade fångarna alls inga hämningar i den vägen. – Jag konsulterade sedan vid kaffeutdelningen, innan vi ställde upp oss för avlämning, Else Krug och bad henne om råd i detta tvistiga fall av stöld. ”Var det Trude, som kom till er, hon som är litet bakom flötet?” frågade Else. – ”Ja, Trude hette hon, men om det är något fel på henne, det vet jag inte.” – ”Jag kan i så fall säga er, att man åtminstone tjugo gånger, sedan jag kom till block 2, knyckt brödet för Trude. Hon hoppas väcka medlidande med denna lögn för att om middagarna få en påfyllning”, var Elses upplysning.

På detta sätt gick dag efter dag med stöder, misstankar och angivelser. Mitt största bekymmer var att förhindra att dessa historier kom till SSblockledarinnan Drechsels öron, ty då blev det antingen örfilar eller rapport.

Under de två första veckorna i nykomlingsblocket tyckte jag uppställningen var den värsta av alla plågor, men nu blev den för mig den enda vederkvickelse jag hade. Hur härligt att åtminstone två gånger om dagen få stå i lugn och ro i friska luften utan den gormande oredan omkring sig! – De asociala fångarna stod under uppställningen vid kanten av lägergatan på fem led med ryggen mot block 2. Mitt emot oss stod de politiska i block 1. Bredvid oss zigenerskorna i block 4, snett emot oss bibelforskarna i block 3 och så fortsatte det på ömse sidor om gatan block efter block. Tysta och orörliga stod de randiga människorna i sina rutor. I snörräta linjer var leden rättade. – Då och då avbröts morgonstillheten av ett ”Tyst där!” eller ett ”Giv akt!” Bakom de svarta tallarna, som man såg över lägermuren vid slutet av gatan, steg solen upp och förgyllde himlen.

I Burma hade jag trott, att stäpphimlen överträffade allting annat i skönhet, men i Ravensbrück tyckte jag, att jag aldrig i hela mitt liv sett en sådan underbar himmel som där. – Som lägerfånge riktade man blicken mot himlen, ty mellan den och fången fanns det inte någon mur eller någon taggtråd, och de dragande molnen, de glittrande stjärnorna, de flygande fåglarna var det enda som återstod av livet i frihet och som man inte kunde ta ifrån oss. Allt annat, skogen, vägen, ängen, hemmet, sjönk mer och mer undan, ju längre tid man tillbringade bakom murarna, och till och med längtan efter friheten tynade bort. Endast himlavalvet återstod. Vid uppställningarna på morgonen kunde man se molntrasor flyga från öster till väster som fladdrande fanor och ibland som röken av avlägsna bränder. Och om kvällarna låg små rosafärgade moln på himlen som om de andats dit och horisonten var pärlemorfärgad. – Himlen upplyste oss om timmarnas flykt, himlen förvandlade sig med varje dag och timme, men vad man såg bakom lägermuren – i öster några stora, högstammiga, bisarra tallar och i väster bredvid fängelsets tak det runda, vänliga pilträdet och bakom block 2 och barackerna på vänstra sidan om gatan en vägg av ömkliga, på mager sandjord växande unga tallar – det var sig likt år efter år och tycktes inte längre leva, det blev till kuliss.

När uppställningen för avlämning på morgonen var slut, fick ingen fånge återvända till blocket, ty strax efter kom redan order om nästa uppställning, denna gång till arbete eller arbetsförmering, som det hette, varav fångjargongen hade gjort arbets”förmering”. Varje morgon utspelades samma scener framför ingången till block 2. Blockäldsten avspärrade som en Cerberus ingången till den varma baracken för att hindra fångarna att smita från arbetet. Med blåfrusna ben och händer måste kvinnorna ställa upp sig i sina arbetskolonner. Många

asociala var sysselsatta i skrädderiet, andra i tvättinrättningen. Dessa yrken hade de lärt sig under sina i de flesta fall upprepade vistelser i fångelser eller arbetshem. Andra måste följa kolonnerna, som skulle skyffla sand, köra kol eller lossa lasten på båtar, och de som inte var tilldelade någon fast kolonn, stod under uppställningen bland reserverna. Av dessa reserver blev under ett fasligt oväsen de från den ena dagen till den andra nyformerade kolonnerna uttagna. En reserv hade emellertid en chans, om lyckan var henne huld och man inte den dagen jagade alla fångar till något arbete, att få återvända till blocket. Där väntade henne sådana tvivelaktiga nöjen som att skura golv, tvätta bord och stolar, stoppa strumpor och så vidare och framför allt blockäldstens aldrig slutande trätor. Men våra asociala tycktes vara stålsatta mot dessa av gammal vana.

Uppställningen till arbete rörde sig i strängt militära former. Längst framme, där lägergatan utmynnade på den öppna platsen, stod i mitten vid ett slags pulpet en SS-protokollföreläsare eller under senare år arbetsinsatsens SS-vakterska. Arbetskolonnerna, i rättade led och marscherande i takt, passerade förbi detta bord och räknades noga. Likaså strumpsticker-skorna, reserverna och de sjuka med ”inomhustjänstkort”. Denna dagliga procedur var inte bara en typiskt preussisk chikanering utan en nödvändig åtgärd, på grund av att SS bedrev slavhandel med fångarna, vilket fordrade en noggrann bokföring. Egentligen skedde först år 1941 en märkbar förändring i utnyttjandet av arbetskraften i koncentrationslägren. Ursprungligen betraktade SS fångarnas sysselsättning som en ”uppfostrings- och omskolningsåtgärd”. Arbetets produktivitet spelade ännu ingen roll. Sand tippades från den ena högen till den andra och tillbaka igen.

År 1941 började emellertid SS hyra ut fångarna till de omkringliggande mecklenburgska godsens som lantarbeterskor, eller också utlånades fångar till trädgårds- och vägarbete. Så småningom blev vi lägerfångar en faktor i den tyska krigsindustrin. Mot fastställd taxa per fånge levererade ”KZ” sina slavar till byggandet av flygplatser, till porslinsfabriker och ammunitionindustrien. I slutet av 1942 uppförde den bekanta firman Siemens-Halske strax på andra sidan av vår lägerby bortåt tjugo arbetsbaracker, där man sysselsatte fångarna ända till elva timmar om dagen med komplicerade arbeten. Fångar fick linda spolar och bygga relä- och telefonautomater. Senare tillkom ännu ett företag, den s. k. Industriegården, med stora skrädderier, i vilka SS-uniformer tillverkades, väveri, pälsateljé och en reparationsverkstad för lagning av trasiga soldatuniformer. Men innan dess gick år, och jag kommer att ha mycket att säga härom senare. – Hösten 1940 arbetade man åtta timmar och hade på middagen 2 timmars rast, då man återvände till lägret. Men under dessa åtta timmar plågade man kvinnorna till det yttersta. Vid denna tid lade ”KZ”-befälet vid valet av sin vaktarestab ännu någon vikt vid nationalsocialistiskt sinnelag och motsvarande karaktärssegenskaper. Sådana typer som vakterskan Drechsel, som plågade på eget initiativ och som man inte kunde anklaga för brist på fantasi i uttänkandet av nya bestialiteter, fanns det inte många under mina senare ”KZ”-år. Då tog man bevakningspersonalen, var det fanns ledigt folk att få, och skolade den efter behovet för tillfället.

När arbetskolonnerna hade ryckt ut, fick de kvarvarande reserverna återvända till barackerna, sedan de ofta stått på lägergatan ända till 3 timmar. De hade emellertid inte ännu hunnit vila sig en smula, förrän det hette: ”Brödhämtning!” ”Tvättbyte!” och så vidare. – 1940 fick man i Ravensbrück varje vecka nytt ombyte av underkläder och var fjärde vecka ombyte av lakan. För rengöring av barackerna sparade man inte på skurborstar, dukar, pytsar och alla andra utensilier som skulle kunnat tillfredsställa den vildaste rengöringsmanis högst ställda fordringar. Resultatet var, att barackerna, i vilka de många hundratals fångarna bodde, aldrig blev torra. Värst var det i sovsalarna, som saknade eldstad, och i vilka under vintern istapparna hängde ned från taket. När en gång ryktet gick, att Himmler skulle komma på

inspektion, kom order, att barackerna skulle tvättas både utvändigt och invändigt. Detta skedde.

Till glädjeämnen i Ravensbrück hörde inköpen i fångkantin. Där kunde man 1940/41 köpa bröd, vetebröd, marmelad, sirap, fiskpudding och alla möjliga toalettartiklar. Denna kantin var en inkomstkälla för SS, ty fångarna fick ta emot pengar hemifrån och köpte naturligtvis allt som man bjöd ut till dem och betalade vilket pris som helst. – När barack 2 hade inköpstid, vilket inträffade ungefär en gång i veckan – inköpen skedde i enlighet med stränga föreskrifter – rådde stort jubel bland dem som hade pengar men sorg och giftig avundsjuka bland dem som aldrig fick ett öre hemifrån.

Från koncentrationslägret Ravensbrück fick man skriva ett brev i månaden och ta emot ett. Genast efter ankomsten till lägret måste man uppge adressen på dem, till vilka post skulle sändas. Under de första åren rådde sträng brevcensur, men senare, när förhållandena i lägret växte SS över huvudet, slappnade som så mycket annat också brevkontrollen. Breven måste skrivas på papper, som vi köpte i kantinen och som överst på sidan var försett med den tryckta adressen: ”Koncentrationslägret för kvinnor i Ravensbrück” och de likaledes tryckta ordningsreglerna för en fånges brevväxling med yttvärlden. Särskilt papper utlämnades till ”gamla” politiska fångar, som hade häktats före kriget och hade tillstånd att två gånger i månaden skriva två sidor. Detta stod tryckt med röda bokstäver på deras skrivpapper. Bibelforskarnas papper bar utom ordningsreglerna påtrycket: ”Jag är som förut Jehovas vittne!” med gröna bokstäver och fick endast innehålla fem raders text. Alla som häktats under kriget hade papper med svart tryck, och brevet fick omfatta sexton rader.

De asocialas brev till sina anhöriga var en uppskakande läsning. Som rumsäldste måste jag se igenom samtliga brev från A-sidan i block 2 för att kontrollera, om någon överträdde censurbestämmelserna. Och vad fick jag läsa! ”Kära mamma, skriv någon gång ett enda litet ord till mig. Jag är mycket ledsen. Kära mamma, jag har berett dig så mycket sorg, men nu vill jag på allvar bättra mig. När jag kommer ut, skall jag alltid arbeta och göra allt gott igen. Skicka mig en mark någon gång ...” Man bad far, syster eller tant om bara ett ord, om en mark. – Mycket få fick svar, ty deras familjer hade förskjutit dem. När sedan en gång en lördag – ty endast på lördagar utdelades post – helt oväntat ett brev kom, en mor hade låtit beveka sig, flöt tårarna i strömmar, men på söndagen hade man för länge sedan glömt alla bedyranden och sjöng med förtjusning: ”Denn es kann ja nichts Schöneres geben, als in Hamburg ein Mädchen für's Geld!”

Frånsett avlämningen var söndagen en vilodag och i flera år fick man till och med söndagsmiddag: gulasch, rödkål och skalad potatis. På söndagarna fick man promenera på lägergatan. På barackernas gavlar på båda sidor om lägergatan var högtalare uppsatta, och när SS-mannen i vaktrummet inte glömde bort det, brukade han på eftermiddagen koppla in en radiokonsert. – Hade man som jag under årtal inte fått höra någon musik, var det en stor förmån, och man uthärdade till och med tåligt de ständiga militärmarscherna och hitlersoldaternas ännu gräsligare krigssånger för att få höra Schubert eller Mozart. Tusentals randiga kvinnor, alla i den föreskrivna schaletten, som endast fick lämna två centimeter av håret fria, vandrade var och en för sig eller par om par, oavslutligt i en vid cirkel som på en spöklik corso till musikens toner.

Men även en sådan söndagspromenad var riskabel. Plötsligt dök en SS-kvinna i stövlar, med eller utan hund, upp bland de fredligt pratande paren, stötte bakifrån undan kvinnorna med knytnäven, om de inte ögonblickligen vek åt sidan och beredde plats för den marscherande megäran. Såg hon emellertid några, som vågat ta varandra under armen vid promenaden, blev det örfilar och anmälan. Likaså om någon hade stoppat de stelfrusna händerna under förklädeslivet eller om man bundit schaletten på ett annat än det föreskrivna sättet, om man

bar en för kort klänning eller en som satt som sydd på kroppen eller om förklädet var för hårt knutet. Kvinnorna upphörde ju inte plötsligt i koncentrationslägret att vara fåfånga. Många var unga och ville till och med i de randiga lumporna se vackra ut. Hur många anmälningar ådrog sig inte de asociala endast på grund av insydda eller uppfällade klänningar. Sådana ändringar gjorde de i hemlighet med från skradderiet stulen tråd för att vara ”eleganta”. En mycket svår förseelse var avslitna eller felaktigt påsydda fångnummer och vinklar. Detta är endast en kort uppräknig av några av de föreskrifter, som hade flutit ur det sadistiskt-preussiska SS-befällets hjärnor i kvinnokoncentrationslägret Ravensbrück.

En sådan söndag gick jag bland de tusentals kvinnorna ensam på lägergatan och längtade efter en människa att prata med. Jag sökte särskilt efter kvinnor med röda vinklar; på ansiktsuttryck och hållning kände man genast igen de ”gamla” politiska. Då hörde jag några steg bakom mig någon yttra på ryska: ”Govoritje porussky?” (Talar ni ryska?). Hösten 1940 fanns det ännu ingen rysk fånge i Ravensbrück. Jag såg mig förvånad om. En liten undersåsig kvinna med stickande blick hade riktat denna fråga till mig, innan hon ännu kommit upp i jämbredd med mig, alltså så att säga bakom min rygg. Jag svarade på ryska, och då gick hon utan vidare över till ett samtal på tyska. Hon meddelade mig naturligtvis, att hon hade hört, att jag hade bott i Moskva och att hon också hade bekanta där. Sedan frågade hon, var jag hade bott. När hon hade fått den önskade upplysningen, genmälde hon: ”Då känner du säkerligen också kamrat Tschernin?” Jag svarade jakande, och genast kom nästa fråga: ”I vilket rum i hotell Lux bodde han?” Då var det naturligtvis slut på min sorglöshet – kommunisterna ville alltså förhöra mig på nytt. Jag svarade: ”Om jag minns rätt, bodde Tschernin i rum nummer så och så, men där häktades han sommaren 1937 av NKVD, och hans fru och de båda barnen blev vräkta från Lux.” Hon teg. Jag fortfor: ”Intresserar du dig också för vart kamraterna Pjatnitski, Våletzki, Krajewski och Lenski i Komintern tagit vägen?”

De gick samma väg som Tschernin.” Utan att yttra ett enda ord vidare marscherade hon med bakåtkastat huvud från mig. – Senare fick jag veta, att hon hette Palecxkova och spelade en ledande roll bland de tjeckiska kommunisterna. – Palečkova kommer att bli nämnd flera gånger i min skildring av Ravensbrück.

Jag återvände till block 2 för att utdela eftermiddagsteet. Där satt alla mina fångar samlade, ungefär femton kvinnor vid varje bord. Somliga sjöng sina gatflicksvisor, andra en repertoar, som i fråga om förljugen sentimentalitet inte kunde överbjudas. De längtade efter sin ”lilla mamma långt borta” eller sjöng om den älskade, som klättrade uppför den branta klippväggen för att plocka en edelweiss men störtade i djupet. När den älskade flickan fann honom, bröt hon ut i en hjärtslitande jämmer: ”Min edelweiss så röd som blod, den höll han i sin hand ...”

Vid mitt bord satt Else Krug. Hon vände sig med orden: ”Nu ska vi ha en liten lektion i naturkunnighet” till de omkringsittande. Och sedan berättade hon om sitt liv som sadistisk prostituerad. Dittills hade jag ansett mig – då jag läst en hel del litteratur, dels rent medicinsk, dels pseudovetenskaplig, på detta område – för att vara initierad i ämnet. Men Else Krugs skildringar kom håret att resa sig på mitt huvud. I motsats till andra asociala talade hon torrt och sakligt om de mest perversa ohyggligheter. I hela hennes sätt låg en viss yrkesstolthet. Aldrig hörde man henne säga: ”När jag kommer ut, ska jag föra ett annat liv” eller något liknande utan hon fastställde nyktert: ”Efter ett par års ’KZ’ kommer det inte att bli så lätt för mig längre att på en enda natt tjäna 300 mark, då måste jag försöka finna en egen ton i mitt sätt att klä mig och i mitt uppträdande för att ha framgång ...”

Else Krug var den enda arbetsanvisningsfångan bland de asociala i block 2. Hon förde befälet över källarkolonnen, som endast bestod av asociala. Källaren var den mest eftersökta arbetsplatsen. Där fanns det potatis, kålrötter och kålhuvuden. Källaren låg i köksbaracken, där konserver och andra härligheter var lagrade i särskilda rum. Vilka möjligheter att stjåla!

Och vilka ständiga risker att bli ertappad! Else lyckades under mer än ett års tid klara sig utan en enda anmälan, trots att kolonnen endast bestod av asociala. Hur var detta möjligt? Det berodde framför allt på att Else Krug var en personlighet och inte uteslutande på att hon stal åt alla medlemmarna i kolonnen och fördelade rovet rättvist. Jag har redan talat om att de asociala var i stånd till varje förräderi, allra helst när det var fråga om mat. Men det inflytande, som Else Krug utövade på dessa femton eller tjugo medlemmar i kolonnen, var så dominerande, att ingen vågade förråda henne. Några terrormetoder använde hon inte.

Först efter ett och ett halvt år var det någon som angav henne, och hon kom först till bunkern och sedan under ett år till straffblocket. – Jag hade då redan länge varit borta från block 2, men var gång vi hade träffats, hade vi pratat en stund med varandra. När hon nu en dag marscherade med straffblocket över lägergatan, hälsade vi på varandra på långt håll, ty det var förbjudet att tala med fångarna i straffblocket, och hon ropade: ”Grete, de tror, att de kan kväsa mig med arbete, men däri har de misstagit sig. Arbeta kan jag bättre än någon!”

I början på 1940 införde Himmler prygelstraffet i Ravensbrück för lägerförseelser. En av de första, som erhöll 25 rapp, var den politiska fången Minna Rupp, därför att hon stulit en morot i en hög, som låg utanför köket. Man band kvinnorna över en bock, som stod i ett särskilt rum i fängelset, och under det första året utfördes exekutionen personligen av lägerkommendanten Kögel eller vakterskan Drechsel eller andra SS-kvinnor. Efter en tid hade de väl förlorat lusten för detta uppbyggliga nöje eller också var det för ansträngande för dem, eftersom prygelstraff utdömdes allt oftare, och därför vände sig lägerkommendanten till förbrytarblocket och meddelade, att den som frivilligt anmälde sig till verkställande av prygelstraffet skulle erhålla två till tre matportioner. Han behövde inte vänta länge på sökande. Från den stunden utdelade två kriminella och senare en polska prygelstraffet.

Redan vintern 1941-42 började man att ta livet av fångar genom gasning. Då blev Else Krug en dag kallad från straffblocket till lägerkommendant Kögel. Han gav henne följande order: ”Krug, ni skall genast släppas från straffblocket och mot tredubbel matranson delta i verkställandet av prygelstraffet.” Else Krug svarade: ”Nej, herr lägerkommendant, jag slår aldrig en medfånge och kamrat!” Kögel skummade av raseri: ”Vad nu, ni understår er inte att vägra, smutsiga hora!” – ”Jo, herr lägerkommendant!” – ”Jag skall lära er vad det vill säga att ha med mig att göra!” Och Else Krug gick tillbaka till straffblocket. – Några veckor senare skickade man henne med en sjuktransport till gaskamrarna. Else visste vad sjuktransport innebar och att detta var Kögels hämnd.

*

Lägret i Ravensbrück låg i en sänka. På nordsidan alldeles bakom lägermuren reste sig en brant sandås, bevuxen med förkrympta tallar. Lägerområdet sänkte sig långsamt åt söder och gränsade där till en sumpmark, som senare sammanslogs med lägret, fylldes ut och bebyggdes med baracker. Till muren i söder gränsade också ett mindre koncentrationsläger för män med ett par tusen invånare. I väster alldeles bakom Kommendanturen, som låg utanför lägermuren och vars tak reste sig över köksbaracken, låg Fürstenbergersjön. Fångar, som var sysselsatta med utearbete, berättade, att lägret på alla sidor var omgivet av vatten och sumpmarker.

En morgon ljöd sirenen tidigare än annars, men inte i den vanliga tjutande tonen utan i en mörk, fasansfull ton. Den tjöt och bölade i flera minuter. Blockäldsten skrek bestört: ”Genast uppställning på lägergatan, det är någon som har rymt!” Efter några minuter stod alla block på sina vanliga platser. – Vi såg vakterskor med hundar ila över lägerplatsen, hörde lägerkommendantens befallande röst och startandet av smattrande motorer: SS rustade sig för människojakt. Man räknade de uppställda fångarna, det fattades en i straffblocket: zigenskan Weitz. Hon hade under natten hoppat ut genom straffblocksfönstret med sitt täcke och sin huvudkudde under armen och varit djärv nog att smyga sig över lägergatan, på vilken

natten igenom polishundar fritt strövade omkring, ända fram till lägerporten av järn. Sedan hade hon klättrat upp på taket till SS-kantinen – fortfarande med täcke och kudde under armen – knappt tio meter från SS' vaktstuga vid porten, hasat sig fram på knäna till det strömförande taggtrådsnätet på muren, som löpte strax bakom kantinen, lagt täcket och kudden som isolering över den livsfarliga tråden, försiktigt balanserat på madrassen och slutligen hoppat ned från den höga lägermuren för att nå den efterlängtdade friheten. – I morgongryningen såg posten det rutiga lägertäcket hänga på taggtråden.

Medan vi stod där, hade jag endast en tanke: Ack, om det bara lyckades henne att undkomma! Om hon bara kunde hitta vägen genom skog och sjö och sumpmarker, till dess hon funnit ett säkert gömställe! Men hundarna! Man hade satt dem på spåret och hela det manliga och kvinnliga SS var efter henne!

För att de följande händelserna skall förstås, måste jag nämna ett par ord om fångarnas sammansättning i straffblocket i Ravensbrück. Till straffblocket kom kvinnorna på grund av så kallade lägerförseelser på tre månader, ett halvt år, ett år eller på så lång tid lägervistelsen varade. Bland de tusentals kvinnorna i koncentrationslägret fanns det naturligtvis, särskilt bland de asociala och kriminella, rent brottsliga element, som till följd av de stränga lägerlagarna efter kort tid hamnade i straffblocket. Deras närvaro gjorde de andra olyckliga varelsers vistelse i straffblocket till ett helvete. Slagsmål, stöld, förräderi hörde till dagordningen. Dessutom hade straffblocket 1940 en asocial blockäldste, som regerade med nävrätt. – Fångarna i straffblocket erhöll samma mat som de andra men förrättade de tyngsta arbetena och var därför hungrigast. När de efter zigenerskan Weitz' flykt fick tre dagars indragning av maten utlöste detta en våg av hat mot flyktingen.

Det var redan middag. Vi stod och frös. Behovet av värme blev oss övermäktigt, benen domnade av, man kunde inte tänka en tanke längre. På gräsmattan bakom leden låg avsvimmade i långa rader. De fick inte bäras in i baracken. – Då blev det plötsligt dödyst. Allas blickar riktades mot lägerplatsen. En grupp vakterskor med hundar, lägerkommendanten och skyddshäktesföreståndaren och i mitten i söndertrasade kläder en varelse som gick, sprang, stöttes framåt, medan hundarna ideligen högg henne i benen, i klänningen ... Denna hemska jakt fortsatte längs hela lägergatan förbi fångarna, som med skräckslagna blickar bildade häck på ömse sidor.

Vad som sedan hände, fick jag veta först efteråt ... Lägerkommendant Kögel jagade personligen zigenerskan Weitz, som var sönderbiten över hela kroppen av hundarna, in i straffblocket och sade, vänd till de där stående fångarna: ”Där har ni Weitz! Gör med henne vad ni vill!” Och medan vi fortsatte att stå med av smärta och skräck förvridna ansikten, slog fångarna i straffblocket sin medfånge Weitz med knytnävar och stolar och trampade på henne med fötterna, tills hon sjönk samman i sitt blod. – Efter fullbordad gärning avlade blockäldsten rapport för kommendanten. Den sönderslagna kroppen släpades över hela lägergatan och medan kommendant Kögel pekade på den, förklarade han framför varje uppställt block: ”Så kommer det att gå var och en som gör ett försök att fly härifrån!”

I fängelset dog zigenerskan Weitz efter ett par timmar. SS hade statuerat ett exempel.

Under hela året 1940/41 dog i koncentrationslägret i Ravensbrück endast 47 personer. (Under de senare åren dog dagligen 80 personer en ”naturlig” död, för att inte tala om de gasade.) Men av dessa 47 hade mer än hälften slagits ihjäl, frusit ihjäl och hungrat ihjäl i fängelset. Fångarna, som arbetade i sjukavdelningen, måste hämta liken i cellerna och fann dem fastfrusna vid golvet eller instoppade i säckar eller förvandlade till mumier av svält. – Redan i block 2 såg jag för första gången en kvinnas kropp efter 25 par spö. Sitsen och låren var svartblå, huden hade brustit på många ställen och var betäckt med blodskorpor. Hon hade inköpt ett stulet vetebröd av en fånge i ett annat block. Med blekt, uppsvullet ansikte och

utstående ögon lutade hon sig mot bordet, ty sitta kunde hon inte, medan hon talade med oss, och när den dumma blockäldsten höll en moralpredikan för henne ”om stöld och dess följder”, svarade hon: ”Blockäldste, jag är oskyldig, ty när jag den natten steg in i det andra blocket, visste jag inte till mig, min mage var bara så förskräckligt tom ...”

Det fanns i vår barack en kvinna, som varje natt stal muggar, vanliga tomma aluminiummuggar, som hon sedan ställde upp i sitt skåp i prydlig ordning. Nästa morgon blev det ett fasligt oväsen, man slog henne, hon hade redan flerfaldiga gånger fått rapport, men hon kunde inte låta bli. De asociala förstod, att hon hade en ”skruv lös”. Kvinnor med ”en skruv lös” fanns det gott om bland de asociala och de var de mest beklagansvärda. Både av sina medfångar och av vakterskan fick de stryk. För dessa stackars varelser hade lägret ett särskilt uttryck, nämligen ”smycken.” I block 2 fanns det några sängvätare, vars sjukdom betraktades som elakhet och som man ”omskolade” med rapporter och övernattnings i det fuktiga tvätt-rummet; dessutom epileptiker, vars sjukdom påfallande försämrades under lägerförhållandena och som med uttryck av avsky och äckel undveks av medfångarna, och många könssjuka, som SS-läkaren Sonntag helt förstörde med sina hästkurer.

Erna hette en ung adertonåring med något för stort huvud, vattblå ögon och en sammanbiten sorg kring munnen. Hon sade nästan aldrig ett ord. Någon gång utstötte hon förbannelser och hotelser. Men alla kände hennes fixa idé och drev gyckel med henne. När en flygmaskin kom över lägret, störtade Erna fram till fönstret eller sprang ut på lägergatan, och hennes läppar rörde sig i en ivrig monolog. Då ropade de andra efter henne: ”Erna! Din flygare kommer, i dag hoppar han säkert ut med fallskärm! Passa på nu!” – Och på denna flygare väntade Erna, tills man skickade henne till gaskamrarna.

Inte blott unga kvinnor vårdades i block 2. En mängd äldre, som asociala alkoholister omhändertagna kvinnor förde där en beklagansvärd tillvaro, och en av dessa skulle bli orsaken till det snabba slutet på min bana som rumsäldste.

Men dessförinnan måste jag berätta om en annan kvinna. Vi hade en blockbok, som låg i tjänsterummet, och i denna stod fångarnas namn och data, yrke, ankomst till lägret osv. prydligt införda. En dag bläddrade jag i denna liggare och läste: Poremski, Eugenia, asocial, född i Moskva – B-sidan block 2. Jag gick samma kväll till B-sidan och frågade rumsäldsten efter Eugenia Poremski. Hon ropade namnet, och en kvinna i mitten eller slutet av tjugoåren, med mörka ögon, en stor, smal, något sned näsa kom med frågande blick ut till mig i korridoren. När jag talat om för henne, att hennes födelseort Moskva i blockboken hade väckt min uppmärksamhet och att jag därför hade kallat på henne, sade hon: ”Ack, känner ni till Moskva?” Och då började jag tala ryska. Eugenia snyftade och föll mig om halsen. Hon var dotter till ryska emigranter efter revolutionen, barnbarn till den tsaristiske ministern Stolypin och häktad på grund av asocial levnadsvandel och alkoholism. Eugenia förde många politiska samtal med mig. Hon var halvbildad men en klok kvinna. Hon led mycket av att vistas bland de prostituerade. Jag såg henne i flera års tid. Sedan skickades hon till en ammunitionsfabrik.

Jag har redan nämnt, att man sändes till tyskt koncentrationsläger på obestämd tid. Denna ovisshet beträffande interneringstidens längd var den mest raffinerade formen av tortyr. Bland de asociala fanns det kvinnor, som varje dag trodde, att i dag skulle de bli frigivna. Med ”hemmagjorda” spelkort utfrågade de trots strängt förbud gång på gång ödet om dess vilja. Bland dessa fanns det specialister på drömtolkning, och i utbyte mot bröd eller ”påfyllning” fick de vetgiriga alltid samma svar: ”Snar frihet.”

Innan jag fortsätter berättelsen om mina vidare upplevelser, vill jag påpeka några allmänna psykologiska fakta och förhållanden, som står i samband med vistelsen i koncentrationsläger. Under mina år som internerad hade jag tillfälle att se människorna verkligt ”nakna”. – Att göra iakttagelser på sig själv är inte så lätt, och när man frågar mig, hur det var möjligt, att jag

kunde överleva sju år i koncentrationsläger och varifrån jag fick den erforderliga kraften därtill, kan jag endast svara, att jag såväl i Sibirien som i Ravensbrück härdade ut inte endast därför, att jag hade en stark kropp och starka nerver och aldrig tillät mig sjunka så djupt, att jag förlorade aktningen för mig själv, utan också därför att jag alltid träffade människor, som hade behov av mig, och ständigt fick känna den lycka, som vänskapen och kontakten med medmänniskorna ger. – Med undantag av ett visst skikt brottsliga element bland de kriminella och asociala var de internerade till största delen gifta kvinnor, mödrar och unga flickor – visserligen av olika karaktär, men i övrigt i intet avseende olika andra ”fria” människor. De direkta politiska motståndarna till nationalsocialismen, utom de ”gamla” politiska fångarna och bibelforskarna, var under de första åren förhållandevis fåtaliga. Senare ökades antalet genom tillskott av kvinnor från motståndsrörelserna i de besatta länderna. För dessa föll sig omställningen till lägertillvaron så att säga lättare. De hade kämpat och genom inspärlandet i koncentrationslägret fick de bekräftelse på vilken farlig makt de utgjorde för nationalsocialismen och därmed steg deras självaktning.

Men flertalet fångar bestod av människor, som oförskyllt hamnat i detta fruktansvärda läger, och som inte hade klart fattat vad som brutit in över dem. Varje fånge hängde med alla sina tankar fast vid vad hon lämnat därute, barn, män, familjer. Dessa kvinnor befann sig i ett tillstånd av djupaste förtvivlan, då man förde dem till koncentrationsläger på obestämd tid. Man tvang dem till militärisk drill. De hade inte en enda minut på hela dygnet längre för sig själva, allt vad de företog sig bevittnades av hundratals andra, vid varje steg, vid varje ord stötte de emot en främmande individ, som led samma plågor som de själva. Bland de hundratals kvinnorna i samma barack fanns det kanske några få, till vilka de kände sig dragna, men det stora flertalets sätt och karaktär var dem odrägliga. – Dessa till mogen ålder komna människor lät man stå, frysa, arbeta hårt, man snäste och röt åt dem och till och med slog dem. – Varje nykomling i ”KZ”, vare sig hon var motståndskraftig och sund eller svag och foglig, upplevde genast i början en djupgående, inre chock. – De nyanländas lidanden förvärrades i Ravensbrück år från år, och de hade den högsta dödsfallsprocenten.

Det dröjde månader, i många fall t. o. m. år, innan kvinnorna funnit sig i det faktum att de var fångar och ställt om sig på lägertillvaron. Under denna process förändrades deras psyke. Intresset för omgivningen, för andras lidanden blev allt svagare. Reaktionerna för de fruktansvärda händelser, som inträffade i deras omgivning, förlorade både i häftighet och varaktighet. När de hörde talas om dödsdomar, arkebuseringar och stymplingar varade deras förskräckelse endast några minuter. Sedan såg man dem åter skratta, och samtalen om lägervardagens obetydligaste bagateller fortsatte som vanligt. Jag kunde iaktta en sådan förändring hos mig själv. När under min första tid i Ravensbrück, vid uppställningarna, en av de asociala svimmade eller när bland de bredvid oss uppställda zigenerskorna alltid samma kvinna fick en hjärtattack, störtade jag fram för att försöka bringa hjälp. Min maktlöshet gjorde mig då fullständigt förtvivlad. 1944, när jag tillfälligtvis kom in på sjukavdelningen och det i korridorerna låg fullt av rosslande döende, trängde jag mig fram mellan dem, driven av den enda tanken: Jag vill inte se, inte höra det här längre.

Den kristna moralen påstår, att människan förädlas och luttras genom lidandet. Livet i koncentrationslägret bevisade raka motsatsen. – Jag tror, att ingenting är farligare än lidandet, än ett övermått av lidande. Detta gäller såväl för den enskilda människan som väl också för hela folk. I koncentrationslägret var man inte blott berövad sin frihet – ett i och för sig tillräckligt hårt slag – utan man led varje timme. Någon har sagt en gång: ”Motgångar är svåra att bära, men mycket, mycket outhärdligare är det, när man varje dag rycker dig i håret”, och det var just vad man gjorde med oss. Man var fånge och kunde inte ryta tillbaka eller slå igen, man hade förlorat alla mänskliga rättigheter. – För de lidanden som kvinnorna måste genomgå höll de sig emellertid skadelösa genom sitt uppträdande mot sina medfångar. – Jag tänker nu

inte på det grälsjuka befälet, dessa block- och rumsäldste, dem skall jag strax ägna några rader åt, utan på den enkle fången. Denna allas kamp mot alla utkämpades visserligen i andra men inte mindre förbittrade former även inom de övriga fångkategorier, och inte ens de ”gamla” politiska fångarna var immuna mot den. Full av avund och missunnsamhet såg den ena på den andra, som kanske hade fått en litet större portion vid matutdelningen, en brödkant, en litet större bit margarin eller korv gav anledning till hätska scener och hot om hämnd. Mellan två ”gamla” politiska fångar i block 1 nådde en sådan tvist sin höjdpunkt i utropet: ”När vi kommer ut, ska du få stå till svars för din tjocka stjärt inför partiet!”

*

SS i tyska ”KZ” liksom NKVD i ryska underlättade sitt arbete på att förtrycka fångarna genom att spärra in politiska, kriminella och asociala fångar i samma läger (i det tyska koncentrationslägret vistades de olika fångslagen i särskilda baracker, men senare upphörde i stor utsträckning denna uppdelning till följd av den tilltagande överbeläggningen) och tillåta fångarna så kallad självförvaltning. Genom denna metod skärptes de redan bestående motsättningarna mellan fångarna, ty inte så få som beklädde lägerämbeten missbrukade sin makt i stället för att ställa den i medfångarnas tjänst.

Befattningarna som blockäldste, rumsäldste eller arbetsanvisningsfänge var inte så lätta, ty över vederbörande stod en vakterska, vilkens befallningar måste utföras. Fångbefälet hade den svåra uppgiften att å ena sidan tillvarata medfångarnas intressen utan att å andra sidan råka i konflikt med lägerbestämmelserna. – Jag iakttog ofta, att en kvinna, som fick en lägerbefattning, under loppet av några dagar förvandlades till en helt annan människa, att en förtryckt, tålmodig, ”enkel” fånge blev till en självmedveten, kommenderande, högfärdig härskarinna, som inte tålde några invändningar, gärna tog emot ödmjuk hyllning, ådömde straff och utan skrupler förgrep sig på det som tillkom fångarna i hennes block.

En block- eller rumsäldste av ett sådant slag kunde göra livet surt för några hundra människor. Trakasserier vid bäddningen och rengöringen av skåpen har jag redan nämnt. Men befälet hade ju även andra uppgifter. Det skulle utdela mat, linne och övriga kläder och vilka möjligheter erbjöd sig inte därvidlag att gynna krypande och ödmjuka element eller under senare år, när vi fick mottaga paket, att låta muta sig. Många blockäldste tillägnade sig på kort tid SS’ ordförråd, härmade i sätt och uppträdande blockledarinnan för att förskaffa sig disciplin och var snart endast verkställande organ åt lägermyndigheterna. Ett ord av en illvillig blockäldste till vakterskan var tillräckligt för att föranleda blockstraff och anmälan. En klok och välvillig blockäldste däremot kunde merendels efter en kort tid göra sin vilja gällande gentemot de mycket inskränkta SS-blockledarinnorna, avleda deras uppmärksamhet från blockkontrollen och förhindra rapporter och på det sättet väsentligen bidra till, att fångarna åtminstone under sin lediga tid kunde andas ut.

Från och med början av 1942, när de s. k. ”sjuktransporterna” började, låg avgörandet över en fångs liv och död inte sällan i händerna på en blockäldste. Blockäldsten fick en order från lägerbefälet att skriva upp kvinnor med ”kroppsliga lyten”, ”själsliga defekter” och ”arbetsodugliga” på en lista. Naturligtvis hade sådana människor mycket ofta utvalts för dessa transporter till döds över sjukavdelningen; likväl fanns det blockäldste, som lyckades att i årtal hemlighålla och skydda sina gamla och skröpliga medfångar.

Mellan väckning och uppställning för avlämning på morgonen förflöt tre kvarts timme och under denna tid skulle fången hinna bädda sängen, tvätta sig, kamma sig och klä sig, göra skåpet i ordning och inta frukostmålet. Det hade redan under normala förhållanden varit något av ett konststycke, hur skulle det då inte vara i en barack, som vimlade av hundratals människor. Man måste knuffas och trängas för att i de smala gångarna mellan sängraderna i sovsalen på kortast möjliga tid komma till tvättrummet. Och i tvättrummet stod framför varje

vattenkran fem till sex kvinnor, en del kammade sig, andra borstade tänderna, andra stänkte, medan de tvättade sig, vatten på de närstående. Svordomar flög genom luften. Utanför klostet bildades köer, vid kaffeutdelningen stod man i kö och framför skåpen kom det till hetsiga gräl. Var och en försökte bli färdig så fort som möjligt, och alltid råkade man stöta mot någon. I detta virrvarr, när sirenen redan givit signal till uppställning och blockäldsten röt sitt vanliga ”Uppställning!”, dök SS-blockledarinnan Drechsel upp i barackdörren. ”Förbaskade slöa kvinnor, sätt fart på er så ni hinner ut! Jag skall rapportera hela blocket!” Och varje kvinna, som strök förbi henne, fick en örfil. När alla hade örfilats ut, marscherade hon ilsken in i sovsalen på A-sidan och man hörde: ”Var är rumsäldsten?” Jag anmälde mig. Ett oväder urladdade sig över mig: ”Skall det där kallas bäddar? Det är ju gungor! Detta svineri på A-sidan tolererar jag inte längre! Kom in till mig i tjänsterummet efter avlämningen!”

Uppställningen var slut och reserverna och strumpstickerskorna hade återvänt till blocket. En kvinna på A-sidan jämrade sig inför blockäldsten alldeles utanför tjänsterummet över att man under natten stulit bröd för henne. Hon var säker på vem det var. Redan öppnades dörren till tjänsterummet, och vakterskan Drechsel stod bredbent med handen i sidan och ett rovlystet uttryck i sitt fågelansikte. ”Vad är det nu frågan om igen?” Blockäldsten förklarade saken för henne. ”Och vem har tagit brödet från er?” vände sig Drechsel till den bestulna. ”Det var Lina vid bord 6”, kom svaret utan tvekan. Drechsel gick tillbaka in i tjänsterummet och befallde, att tjuven och den bestulna genast skulle föras in. Jag ropade på Lina i dagrummet. Den gamla skrumpna gumman med sitt sorgsna spädbarnsansikte och sin pipiga, gråtmilda stämma bedyrade, innan jag hann säga någonting, sin oskuld. Framför tjänsterummet viskade jag hastigt till bägge: ”Glöm inte att anmäla er, först namn, sedan nummer, annars pryglar Drechsel er!” Båda anmälde sig stammande, och förhöret begynte. Avgörande var, att blockäldsten meddelade, att gamla Lina redan stulit bröd en gång förut.

När jag såg, att vakterskan Drechsel gjorde förberedelser att skriva rapport, blandade jag mig i leken och sade: ”Fru vakterska, jag är av den meningen, att man över huvud taget inte kan ställa en sådan människa som Lina X. till ansvar. Det måste ni själv förstå!” Drechsel såg på mig med halvöppen mun och ansträngde sig synbarligen att fatta något så oerhört som mitt yttrande. ”Och en sådan som ni ska vara rumsäldste. En sån idiot! Då är det ju inte att förvåna sig över, om A-sidan är en dynghög!” Hon hade stigit upp från stolen och gick alldeles inpå mig, under det hon skrek: ”Ni har varit rumsäldste länge nog! Jag skall rapportera det här för övervakterskan!” Och under det vi tre ödmjukt drog oss ut genom dörren, ljöd efter oss ett: ”Något sådant har aldrig förr hänt mig!”

Vad skulle nu ske? Förlusten av rumsäldstebefattningen uppfattade jag som en stor lycka. Men en rapport! Jag befann mig i en ömkansvärd sinnesstämning. – Nästa förmiddag blev jag kallad ”fram”. Där stod jag i korridoren framför övervakterskan Langefelds expeditionsrum. Ur dörren kom en ung, blond bibelforskarska med ett vackert men högdraget ansikte. Det var Marianne Korn, övervakterskans sekreterare. ”Buber, ni skall komma in!” Stående framför skrivbordet anmälde jag mig. Langefeld såg inte upp, läste, såg sedan ut genom fönstret och efter en hel rad märkvärdiga, nervösa rörelser med huvudet, som om hon skakade håret ur ansiktet, vände hon sig till mig och frågade: ”Ni är rumsäldste?” – ”Ja.” – ”Skulle ni tilltro er att kunna vara blockäldste?” Det kom så oväntat, att jag stammade någonting liknande ”det tror jag inte”. – ”Ni kommer alltså att vara blockäldste hos bibelforskarna i block 3.” Jag teg. ”Ni bör komma ihåg, att block 3 är inspektionsblocket. Där måste ni vara särskilt noga med ordningen. Tag er utrustning och gå genast till block 3!”

XIX. Bibelforskarna

NU BÖRJAR SKILDRINGEN av min tid som blockäldste. Men först måste jag säga några ord om Käthe Knoll, min företräderska i bibelforskarblocket, liksom om hur det kom sig, att man utvalde mig, den fullständigt odugliga rumsäldsten, till hennes efterträderska.

Käthe Knoll var tysk politisk fånge med fängnummer 88, om jag minns rätt. Hon hade inte tillhört något parti och talade aldrig om orsaken till att Gestapo häktat henne. Men flera år senare upptäckte jag i hennes lägerkort: ”Två gånger straffad för stöld.” – 1940 var hon redan bekant i hela lägret. Hon ansåg sig vara den bästa blockäldsten och då denna hennes åsikt delades av lägerkommendant Kögel, hade han överlämnat ”inspektionsblocket” åt henne. – Redan 1940 hade Käthe Knoll en medfånges död på sitt samvete. Det var den tyska politiska fången Sabo, som genom hennes anmälan kommit till straffblocket och efter kort tid dött där.

Käthe Knoll uppfyllde inte blott alla lägerbestämmelser, nej, hon överträffade SS, när det gällde elaka påhitt, hon var varje SS-blockledarinnas onda ande. Därför lyckades hon också genom nya, raffinerat uttänkta trakasserier hålla bibelforskarna i ständig ångest och bävan och till och med skriva rapporter på dessa disciplinerade mönsterfångar.

Övervakterskan Langefeld hade särskilda sympatier för bibelforskarna. Dessa sympatier gällde, vilket jag senare fick klart för mig, såväl deras ståndaktiga sinnelag som deras religiösa övertygelse. – Genom bibelforskarskan Marianne Korn, som arbetade hos henne, fick hon veta, vilket helvete block 3 var. Men en av lägerkommendanten tillsatt, idealisk blockäldste var inte så lätt att undanskaffa. Därför ”ertappade” övervakterskan Käthe Knoll vid ”överskridandet av sina befogenheter” som blockäldste, gjorde en anmälan, varigenom hon kom i bunkern, och uppnådde det eftersträlvade målet, att blockäldstebefattningen i block 3 blev ledig. Sedan återstod problemet att välja en efterträderska, som passade såväl Langefeld som Marianne Korn. Hon var ännu inte funnen, när vakterskan Drechsel lågande av harm fordrade, att rumsäldsten i A-sidan i block 2 omedelbart avlägsnades, denna ”hopplösa idiot”, som hade vågat påstå, att man inte kunde göra en fånge ansvarig för stöld. – Langefeld tog genast tillfället i akt. Just en sådan omöjlig människa var det rätta för bibelforskarna.

Med mycket blandade känslor beträdde jag vid middagstiden inspektionsblock 3, som låg på högra sidan om lägergatan mitt emot block I, de ”gamla” politiska fångarnas. – Djup stillhet rådde. Det luktade skurpulver, desinfektionsmedel och kålsoppa. 270 kvinnor åt middag, och man hörde knappt ett ord. Jag kände mig så obehaglig till mods, att jag blott tveksamt öppnade dörren på A-sidan. Genast reste sig en stor blond kvinna upp och uppmanade mig att ta plats, tog aluminiumfatet ur handen på mig och fyllde det till randen med vitkål. Jag visste inte riktigt, om de väntade att jag skulle hålla ett tal till dem, att döma av den rådande stillheten eller om jag skulle förklara vem jag var för dem. Skulle jag säga, att de skulle börja prata och röra sig och skrika som jag hittills varit van vid. Annars skulle jag inte kunna känna mig normal. Men jag sade ingenting utan satte mig framför tallriken.

Ödmjuka, leende ansikten, vart jag än vände blicken, ingen bar schallett, enligt föreskrifterna för blocket, alla hade håret åtstramat och bundet i en fast hårknut baktill. Alla satt som uppradade på ett snöre. De flesta tycktes vara bondkvinnor med brunbrända, magra och av vind och sol vittrade ansikten. – Under varje fat låg på den glänsande bordsskivan ett runt pappersunderlägg, ty annars – jag fick veta det senare – skulle det blanka bordet ha fått en ”rand”. Golvet i korridoren och mellan borden var belagt med stora ark omslagspapper, för att de som kom från arbetet inte skulle smutsa ned golvet. Mot väggen vid blockdörren hade flera skoborstar stått lutade, ty ingen fånge fick gå in i baracken utan att dessförinnan ha borstat smutsen av skorna eller trätofflorna. En kvinna kom fram till mig och frågade: ”Blockäldste, får jag gå in i sovsalen, jag glömde något i min säng?” Och jag lade märke till att hon, innan hon steg in, drog av sig trätofflorna och gick i strumpsockorna in i sovsalen.

Middagen avslutades men ingen höjde rösten. Några kvinnor samlade hela staplar med fat för att diska dem i tvättrummet. Alla som gick förbi mitt bord, där jag ännu satt kvar i en känsla av osäkerhet och beklämning, såg in i mitt ansikte med en märkvärdig blandning av välvilja och undergivenhet. Signalen hade ännu inte ljudit till middagsuppställningen, och ändå gick alla utan uppmaning ut på lägergatan. Många av dessa kvinnor bar grova läderkängor och präktigt fodrade randiga jackor. – Hela lägret fick i september fältgrå strumpor, trätofflor och jackor. Men bibelforskarnas vinterbeklädnad stammade från koncentrationslägrets första tid och var av bättre tyg och varmare. Många bibelforskare hade suttit i fängelse och koncentrationsläger i årtal. Med undantag av några ”gamla” politiska fångar bar de på ärmen de lägsta lägernumren – inte utan en viss stolthet.

Knappast hade alla gått ut ur baracken, förrän ”hembiträderna” på A-sidan, den stora blonda frisiskan Gesche, Friedel Schwan från Berlin och den alltför ivriga Ella Hempel från Sachsen, i all hast rullade samman omslagspapperen på golvet, sopade, dammtorkade i fönstren och kontrollerade glansen på borden.

Då återvände rumsäldsten på A-sidan, Bertel Schindler, från middagsrasten tillbaka till blocket. Hon var en politisk tjeckiska från Pardubitz, och på grund av hennes öppna, vänliga ansikte och hennes naturliga munterhet kände jag mig genast dragen till henne, och min nedslagenhet började ge vika. Samtalet började genast med en kanonad av skymford mot min företräderska, varvid till min inte ringa förvåning till och med bibelforskarna, som skötte städningen, hetsade upp sig till verklig lidelse.

Min första, ängsliga fråga gällde inspektionerna. Och nu undervisade mig de närvarande under allmän munterhet om vad jag skulle säga, göra och inte göra i det ögonblick, då lägerkommendant Kögel med sina besökare visade sig i blockdörren. Jag fick öva mig i att stå i enskild ställning, ropa ”Giv akt!” och utan att staka mig göra blockanmälan. Dessutom blev jag upplyst om kommendantens, detta fruktade vilddjurs, alla ”egenheter”.

På B-sidan i block 3 fanns det också en rumsäldste, nämligen Grete Bötzel, en tysk-polska. Hon hade varit min företräderska Käthe Knolls läraktiga elev, och det dröjde rundlig tid, innan jag kunde göra min blockäldsteauktoritet gällande för att få henne att uppträda på ett hyggligare sätt mot bibelforskarna. I motsats till mitt mycket kamratliga förhållande till Bertel Schindler levde jag under hela tiden för vår gemensamma verksamhet i block 3 på tämligen spänd fot med Bötzel, och mina uppfostringsresultat förflyktigades på en dag, när Grete Bötzel senare blev blockäldste i en annan barack.

Sedan visade man mig omkring i koncentrationslägret Ravensbrücks ”mönsterbleok”, i vilket jag hädanefter skulle vara blockäldste. 275 bibelforskare bodde i denna barack och i det bredvidliggande block 5 ytterligare tre hundra. Hos alla dessa hade lägerbestämmelserna blivit en del av deras eget jag. Det ena skåpet såg ut som det andra. På varje skåpdörr, hängde den som en kravatt vikta diskhandduken. Aluminiumfat, muggar och tallrikar var blankpolerade, i varje skåp låg snyggt hopvikta sex bindor och en gördel, märkta med fångnummer, kammarna tvättades dagligen, varje mörk fläck blev sorgfälligt avskrapad med glasskärvor från handtagen på skoborstarna, inget fingeravtryck fick synas på skåpdörren. Stolarna stod vitskurade i rader, varje bibelforskerska, som bar skor, kände till och följde förbudet mot att beröra smalbenen med fötterna för att förhindra uppkomsten av fläckar av skosvärta på strumporna. Man dammtorkade till och med takstolens tvärbalkar, ty vår träbarack hade inget innertak, man såg direkt upp mot yttertaket.

Bibelforskerskorna berättade för mig, att många vakterskor steg upp på borden för att kontrollera, om balkarna var rena, att en skyddshäktesföreståndare satt på sig speciella vita handskar vid blockkontrollen och fört handen över skåpen för att se om där var damm. Sedan förrådde man för mig hemligheten med de ”bonade” borden: med den skarpa kanten på en

skoborstes handtag tryckte man skivan blank centimeter efter centimeter. – Fönstren blixtrade, och golvet var snö vitt, ty det skurades varje dag. Att vakterskerummet skulle glänsa var ju självfallet, en liten tvättskrubb bländade ens ögon med sina skinande zinkbaljor och skålar. Klosetten var lika pinsamt ren som tvättrummet, i vilket två kvinnor under städningen torkade och putsade i timal. – Men den egentliga höjdpunkten var sovsalarna med sina 140 sängar vardera. Halmadrasser släta som bräder, som efter en linjal vikta täcken – för att alla sängar skulle ha samma bredd räknades de mönstrade lakanens ränder – den ena huvudkudden exakt lik den andra, alla som skarpkantade trälådor och under den bortersta sängen låg en hel hög ”mangelbräden” och käppar för framställandet av dessa underverk.

Varje bädd bar en skylt med namn och nummer på innehavaren. Vid sovsalsdörren hängde en välgjord planritning över bäddarnas placering med angivande av vederbörande fånges nummer, för att den kontrollerande vakterskan utan svårighet skulle finna vem som eventuellt bäddat sin säng slarvigt. På skåpet i dagrummet fann jag en lista, där nogastod angivet, vid vilket bord utlämnandet av ”söt soppa” eller extrasleven gulasch på söndagarna eller marmeladtilldelningen slutat. Det var en hel vetenskap att finna sig tillrätta i denna matbokföring. På insidan av varje skåp hängde en liten pappskiva, där skåpinnehavarnas namn och fångnummer präntats med välgjorda tryckbokstäver. I tjänsterummet fanns det utom blockbok planer över placeringen av borden i dagrummet, över varje fånges plats vid uppställningen, ett kortregister över avsända och mottagna brev och listor, listor utan ände.

Och över allt detta var jag nu satt att vaka! Tanken gav mig frossbrytningar och magknip. Vilket var det värsta, den nedlusade lerhyddan i Burma eller denna mardröm av ordning?

I block 3 började jag nu en märkvärdig tillvaro. Hos de asociala fångarna var varje minut på dagen fylld av nya plikter och ny ångest. Hos bibelforskarna levde jag som i en himmel. Hela blockmekanismen gick som ett urverk. Om morgnarna under hetsen mellan väckningen och uppställningen hörde man knappast ett högt ord. Uppställningen försiggick som någonting som föll av sig självt, medan block- och rumsäldeste i andra baracker röt halsen av sig, och detsamma var förhållandet vid alla andra förrättningar, som till exempel matutdelningen. Hos bibelforskarna blev min huvuduppgift att göra dessa 300 kvinnors liv under vistelsen i baracken så angenämt som möjligt, att avvärja SS-blockledarinnans alla trakasserier och kitsligheter och att företräda varje enskild fånges intresse, så långt min förmåga räckte. Framför allt vid det dagliga förandet av de sjuka till sjukavdelningen. Det sätt på vilket en blockäldeste talade med SS-översköterskan eller SS-läkaren hade mycket att betyda, när det gällde att utverka ”liggkort” eller ”inomhustjänst kort” för de sjuka. Det var också möjligt att i hemlighet skaffa en förbandslåda, åstadkomma tätare ombyte av underkläder och flera andra sådana viktiga saker.

I block 3 varken stal, bedrog eller angav man. Varje enskild individ av dessa kvinnor var inte blott ytterst pliktmedveten utan kände också ansvar för alla andra i hela baracken. När jag bott en kort tid tillsammans med dem och de märkte, att jag saknade alla fruktade blockäldeste-attityder och trivdes bra bland dem, upptog de mig i sin blockgemenskap och under nästan två år, eller så länge jag var kvar hos dem, svek varken de eller jag någonsin detta förhållande av absolut förtroende. När vi hade blivit närmare bekanta med varandra, skrev jag nästan dagligen av tio eller flera kvinnor från uppställningen på kvällen, det vill säga jag besparade dem obehaget att stå i timal och frysa och bedrog SS, genom att jag påstod, att en kolonn ännu inte ryckt in eller förebar andra lögner. I ett block med bibelforskare, alltså med människor, som man kunde ha absolut förtroende till, fanns det alltid möjligheter att föra SS bakom ljuset, och bibelforskarna fick genom mig efter hand lära sig, hur och med vilka medel man kunde bedraga lägermyndigheterna.

Bibelforskarna eller ”Jehovas vittnen”, som de också kallade sig, var den enda fångkategori i Ravensbrück, som sammanhölls av en gemensam tro och därför bildade en sluten krets. De var med undantag av några holländskor alla tyskor och tillhörde det ”Internationella förbundet för bibelforskare”. När jag kom till block 3, hade jag föga aning om arten av deras religiösa övertygelse och visste inte heller, varför Hitler förklarade dem för statsfiender och så skoningslöst förföljde dem. – Före 1933 ville en gång en ivrig gumma vid min dörr sälja en broschyr om den annalkande världsundergången, men jag köpte ingen, därför att jag inte ansåg denna fara för överhängande. Men nu levde jag dag för dag med hundratals av dessa religiösa fanatiker, och då de inte ansåg mig för ett ”djävulens verktyg”, kunde det ju inte undgås, att de försökte övertyga mig eller ”avlade vittnesbörd”, som det hette på deras egendomliga sektspråk. För en människa som jag, som ofta i skolan smitit från religions-timmen eller under denna inte hört på utan i stället läst en intressant bok gömd under pulpeten, var det ett problem att över huvud förstå detta bibliska språk, som tycktes brokigt hopprört av Gamla Testamentets och Johannes’ uppenbarelser dunkla mystiska språk.

Då min egen utveckling ägt rum i nära kontakt med det politiska livet, började jag polemisera mot deras religiösa, svårfattliga argument. Det första jag kunde konstatera var, att alla dessa kvinnor, som inlät sig i diskussion med mig, utan undantag stod på en mycket låg bildnings-nivå. De flesta härstammade från småstäder eller byar, från bonde- eller arbetarfamiljer eller den fattiga medelklassen, men alla hade skolunderbyggnad. Att göra historiska eller natur-historiska jämförelser var fullständigt meningslöst, de svarade på allt med ett bibelcitat, och när jag en gång började tala om utvecklingshistorien och intet ont anande nämnde Darwin, reagerade de som om jag hade nämnt djävulen själv i egen person. Snart torde de väl ha fastställt, att jag inte hade några förutsättningar eller lämpade mig för att bli ett Jehovas vittne. De uppgav därför sina ansträngningar men försäkrade mig gång på gång, för att bevisa mig sin sympati förmodar jag, att de hade hopp om att jag en gång i alla fall skulle bli ”väckt”, innan det var för sent och jag måste lida de fördömdas öde. Om jag förstod dem rätt, löpte hela mänskligheten fara att vid världens nära förestående undergång störtas i fördärvet. Blott för bibelforskare i hela världen skulle då den gyllene tidsåldern ”Hamagidon” bryta in. – Där satt den lilla puckelryggiga Erna och berättade med krymplingens vecka stämma om alla Hamagidons under, då de skulle uppstå i kött och blod, i kroppslig skönhet, då de skulle få allt vad de saknat under jordelivet: välstånd, lycka och frid. Alla strider mellan människorna skulle upphöra. Det skulle inte finnas någon död längre, ingen levande varelse skulle hota den andre, nej, lejonet skulle ligga bredvid lammet och lycksaligheten aldrig ta slut.

Denna tro förlånade bibelforskarna en oerhörd kraft, och under åren i koncentrationslägret bevisade de, att de inte hade någon skräck för döden, att de kunde lida outsägliga kval för Jehovas skull utan att svikta. Hur mycket enklare ligger inte fallet till för en religiös martyr, för vilken det finns ett ljus hinsides, än för en politisk ”troende”, som dör för att kommande generationer genom hans kamp och offerdöd skall få leva ett bättre liv.

Tron på den annalkande världsundergången hade emellertid inte gjort dem till Tredje rikets statsfiender. Enligt deras övertygelse var varje statlig organisation ”djävulens verk” (för övrigt också varje kyrklig organisation, framför allt den katolska) och nazistregimen, såsom de profeterade med stöd av bibeln, krönet på allt djävulskt, vilddjurets epok, som skulle uppstå vid tidernas slut och som omedelbart skulle följas av alla otrognas nedstörtande i förtappelsen. – De höll det kristliga budet ”Du skall icke döda!” och var konsekventa krigstjänstvägrare, vilket kostade många manliga bibelforskare livet, och våra kvinnor avböjde varje form av arbete, som kunde befordra krig. Därvid gjorde de sig naturligtvis skyldiga till många inkonsekvenser, och till 1942 var bibelforskarna de av SS mest anlitade arbeterskorna i ”KZ” i Ravensbrück. De städade de höga SS-tjänstemännens och vakterskornas hem och Kommendanturen, de skötte SS-tjänstemännens barn, de var tjänsteflickor

hos kommandanten, skyddshäktesföreståndaren och det övriga lägerbefälet, de styrde och ställde i SS-trädgården, de skötte SS' blodhundar, dess svin, höns och angorakaniner.

I fråga om plikttröhet, arbetsamhet, absolut ärlighet och strängaste åtländnad av alla SS' befallningar kunde lägerbefälet inte tänka sig mera idealiska slavar. Det gick så långt, att de fick särskilda passersedlar, med vilka de utan bevakning gick genom lägerporten på väg till och från arbetet, ty en bibelforskerska skulle aldrig kunna tänkas fly ur koncentrationslägret. Jehovas vittnen var i viss mening frivilliga fångar. För dem var det nog att anmäla sig hos övervakterskan och underteckna bibelforskarförklaringen för att redan samma dag bli frigivna. Innehållet i denna förklaring lydde ungefär så: Jag förklarar härmed, att jag från denna dag icke längre är Jehovas vittne och i fortsättningen, varken i tal eller skrift skall vara verksam för det Internationella förbundet för bibelforskare ...

Till 1942 förekom det blott i enstaka fall, att en bibelforskerska skrev under. Senare, när de brutala förföljelserna började, inträffade det oftare. Jag frågade en bibelforskerska: ”Jag kan inte förstå, varför ni inte skriver under, vad är det som hindrar, att ni framhärdar i er tro och agiterar i hemlighet? Därigenom skulle ni ju tjäna er rörelse mycket mer än genom att gå under i koncentrationsläger.” – ”Nej”, var svaret, ”det kan vi inte, det strider mot vårt samvete. Att ge SS denna underskrift vore detsamma som att ingå förbund med djävulen.”

Under min vistelse hos bibelforskarna kunde jag mångfaldiga gånger konstatera, att de med glädje led för sin tro för att i ”Hamagidon” få sin lön och att deras ”systrars” martyrdöd inte förorsakade dem någon synbar sorg eller smärta. ”De är på andra sidan. De är lyckligare än vi”, var allt vad de hade att säga om det ofta så hemska slut, som deras kamrater efter år av lägerlidanden hade fått.

Min företräderska Käthe Knoll hade inte endast sett till att alla blockföreskrifter hade följts till punkt och pricka utan hade också spelat rollen av Gestapo- och SS-agent i en och samma person; hon hade med öronen på hjälpänn avlyssnat varje samtal för att utröna, om det hade religiös karaktär. Bibelforskarna berättade för mig, att hon plötsligt kom som utskjuten ur en kanon från korridoren in i dagrummet för att hota anmäla två kvinnor, som vid ett avlägset bord förde ett bibliskt samtal. – För ett Jehovas vittne var emellertid ett liv utan ”bibelforskande” det värsta straffet. De levde i alla sina tankar i bibliska förhållanden och tankegångar och jämförde ständigt det nuvarande livet med den Heliga Skrifts ord, ty enligt deras mening var i denna bok allt förutsagt som skett och skall ske från världens skapelse till dess undergång. Det gick så långt, att de utläste sina egna öden som bibelforskare ur Bibeln. När de talade om förhållandena i koncentrationslägret hämtade de sina föreställningar och till och med orden ur Gamla eller Nya Testamentet.

Först när jag varit blockäldste en tid, kunde jag konstatera, att mina bibelforskare var i besittning av biblar och bibelforskartraktater. Dem hade de fått till skänks av sympatiserande personer på arbetsplatserna utanför lägret. Under Käthe Knoll vågade de inte smugla dessa dyrgripar in i blocket. Då använde de de obevakade minuterna under arbetstiden för att läsa i dem. Men när nu med mig en ny, fredlig era bröt in, som för övrigt också var förutsagd i den Heliga Skrift, tog bibelforskerskorna, som arbetade som städerskor utanför lägret, kvällar och morgnar med sig Gamla och Nya Testamentet, dolda under trasorna i skurspannarna. Detta förhållande upptäckte jag vid ett tillfälle och gav en vink om att det ju var mycket mindre riskabelt, om man gömde biblarna i blocket under dagen. Mitt förslag antogs med glädje. Nu var ett ivrigt bibelforskande i gång, varje kväll, varje söndag, varje ledig stund. Om kvällarna, innan nattvakten kom med hunden, låg bibelforskarna i sängarna och sjöng sina sånger, som liknade Frälsningsarméns men var ännu mer stridslustna. Och jag ställde om, att ingenting hände dem och att biblarna i rätt tid före de hotande blockkontrollerna fördes till säkra gömställen. När vi efter några månader flyttade in i barack 17, som låg vid den nyöppnade

andra lägergatan och där blockrummen hade rumstak, ordnade vi ett idealiskt gömställe, skyddat för insyn från SS' sida, genom att lösgöra en bräda i takets brädbeklädnad, där vi vid annalkande fara stuvade in alla bibelrariteterna.

En kväll, när vi åter satt fredligt tillsammans och nästan vid varje bord någon utlade Bibeln, kallade två gummor som satt vid fönstret mig till sig: ”Grete, kom hit, vi har länge velat säga dig någonting.” Jag var ovillig att höra på av rädsla för nya omvändelseförsök, men den ena höll mig fast i armen, drog ner mitt huvud till sig och viskade: ”Vi tackar Jehova varje dag för att han skickat dig till oss. Vad fick vi inte lida förut och hur innerligt bad vi inte om befrielse. Och Jehova bönhörde oss ...” Jag slet mig lös och gick med ett: ”Ja ja, det var ju bra!” ut på lägergatan för att andas ut.

Detta var ena sidan av mitt liv i block 3 under den tid som man under koncentrationslägerförhållanden skulle kunna kalla den ”gyllene” men dessutom innehade jag ju samtidigt funktionen som blockäldste i ”inspektionsblocket”, och ännu i denna dag kan jag inte begripa, hur det var mig möjligt att i nästan två års tid nästan varje dag avlämna blocket till inspektionen med kommandant Kögel i spetsen utan att hamna i bunkern eller straffblocket.

Inte nog med att under min regim bibelforskning inom kort blev en självfallen sak i block 3, mina bibelforskare glömde också allt mer och mer bort alla goda lägerseder och lägerbruk. Det var vid denna tid strängt förbjudet att värma eller koka mat av något slag på dagrummens kaminer. Och naturligtvis absolut förbjudet i inspektionsblocket. Hur skulle en bibelforskare under Käthe Knolls tid ha kommit på den tanken ens att förvara sitt surrogatkaffe i skåpet? Då skulle inspektionsherrarna under snokandet i skåpen kunnat få surret på SS-uniformerna, ty de tittade med förkärlek i fat och koppar. Och att be någon att hon skulle värma upp surret åt en till middag! Så småningom blev det emellertid allt vanligare i mönsterblock 3 att man värmdes upp kaffe och matrester och kokade potatis. Och varför inte? Det var bara det, att hade kommandant Kögel upptäckt en enda sådan illgärning, hade det varit tillräckligt att ögonblickligen befordra mig till bunkern eller straffblocket. Men jag spelade ett mycket farligare spel. När en fånge var sjuk, måste hon anmäla sig till mottagningstimmen på sjukavdelningen, och där bestämde SS-läkaren eller en SS-sköterska, om hon verkligen fick vara sjuk, det vill säga befrias från arbete. Hade hon hög feber eller andra sjukdomssymptom, kunde hon antingen bli intagen på sjukhuset eller erhålla ett ”inomhustjänstkort”. Men stackarna med för låg temperatur jagades ut på arbete.

Bland bibelforskarna fanns det många äldre kvinnor, som var försvagade genom årslång fångelsevistelse och led av matthet. Nästan alla arbetade i slutna kolonner, och därför tänkte vi ut ett utväxlingssystem, uppgav vid alla kontroller och varje avlämning med styrkerapport falska sifferuppgifter och kunde på det viset ömsevis hålla de svaga kvar i blocket. Det hade varit mindre komplicerat, om inte olyckan velat att vi varit inspektionsblock. Men en fånge måste finna på råd i varje situation.

För att åtminstone en minut, innan inspektionen kom, veta att den var i antågande, posterade jag en av städerskorna – sådana fanns det i varje blockflygel fyra – vid det bortersta sovsalsfönstret på den mot lägergatan vända barackväggen. Hon hade ingenting annat att göra än hålla utkik. Dessutom gick vid de ”osäkra” tiderna på dagen, det var vid elvatiden på förmiddagen och tretiden på eftermiddagen, de rumsäldste och jag ut på några rundturer genom lägret för att sondera terrängen. Under tiden hade bibelforskerskan Marianne Korn, övervaktarskans sekreterare, det stående uppdraget – och hon visste vad som stod på spel – att vid annalkande fara genast varsko oss. Och så snart ropet ljöd: ”De kommer!”, störtade alla sjuka utan ”inomhustjänstkort” till klosetterna och stängde in sig där. De som låg till sängs utan tillstånd och som gömt sig i tredje våningen längst bort i sovsalen, fick order att hålla sig

fullkomligt stilla. I samma ögonblick transporterades alla koppar och fat med soppa, kaffe och potatismos från ugnen och man öppnade genast dagrummets fönster för att släppa ut eventuellt matos. De ”verkliga” sjuka och städerskorna satt i rader vid de främre borden, och jag gick med i största hast korrekt knuten schalet, med övre kragknappen knäppt och alltid svag i knäveckan men med stram militärisk hållning och med ett ansikte, som strålade av överlägset lugn, mot skaran av besökande med kommandant Kögel i spetsen.

Sedan stod jag i blockdörröppningen med Kögels feta ansikte med SS-mössan framför mig. Om de besökandes rang och betydelse fordrade det, var Kögel klädd i galauniform med ett helt garnityr av ordnar. Med händerna vid klänningssömmen och hälarna tillsammans rapporterade jag: ”Blockäldste Margarete Buber, nummer 4208, anmäler block 3, med 270 bibelforskerskefångar och 3 politiska fångar, därav 260 i arbete, åtta i städningen och sju med inomhustjänstkort.” Kögel stirrade på mig, och det ryckte i hans rakade, blanka kinder, därpå bet han ihop tänderna. Sedan vände jag mig mot korridoren, gick före och öppnade dörren till kammaren, tjänsterummet och de första tre kasernskåpen och skrek samtidigt ett dånande ”Giv akt!” åt de få kvinnorna, varvid dessa hoppade upp från sina platser, som om de haft stålfjädrar i kroppen. De besökande, likgiltigt om de var manliga eller kvinnliga, om SS- eller SA-formationer, om NS-kvinnoförbund eller andra nazistkvinnor, bländades av tenn- och aluminiumglansen. Frågor till fångarna ställdes nästan uteslutande av Kögel. Så snart en besökare ville inlåta sig i ett samtal med fångarna, lade sig lägerkommendanten emellan. Varje gång han vände sig till någon bibelforskerska och sade: ”Varför blev ni häktad?” blev regelmässigt svaret: ”Jag är ett Jehovas vittne.” Kögel lät det aldrig komma till ytterligare förklaringar, ty bibelforskarna försummade inget tillfälle att demonstrera, utan uppmanade de besökande att bese sovsalen. Allmänt ah! och åh! vid anblicken av denna sängelegans.

Jag blev stående i sovsalsdörren och gjorde med händer eller fötter i hemlighet några krumelurer åt mina bibelforskare, som efter Kögels regelmässiga order ”Fortsätt!” var upptagna med särskilt för detta ändamål iordninggjord strumpstickning vid borden. Sedan hördes ordern: ”Blockäldste hit! Hur lång tid har fångarna mellan reveljen och uppställningen?” – ”Trekvartstimme, herr lägerkommendant.” Kögel pekade på sängarna och sade: ”Tänk er detta, de har inte mer än trekvartstimme på sig att bädda, klä sig, göra rent i skåpet och dricka kaffe och trots detta denna ordning, dessa mönstergillt bäddade sängar.” – Med orden: ”Ni tror kanske att under detta täcke ligger en bräda”, steg han fram till en säng, slog tillbaka täcket och klappade på halmsäcken, som om den varit en hästhals: ”Ser ni så väl den här halmmadrassen är fylld. – Det är resultatet av uppfostran till ordning och renlighet i koncentrationslägret.” Sedan gick Kögel regelbundet fram till ett fönster, från vilket man kunde se blocken ända till slutet av lägret, ty de var lika noga rättade som allt annat i detta läger, gjorde en grandios armrörelse åt fönstret och sade med skälvande röst: ”Och lika ordentliga och putsade som detta block är alla andra i koncentrationslägret Ravensbrück.” De besökande gick fram till fönstret och prisade denna mönsteranstalt för omskolning av statsfiender och mindervärdiga element till fullgoda medlemmar av den tyska folkgemenskapen. Efter A-sidan blev B-sidan inspekterad under utförandet av exakt samma rit. Och när sedan den stövelknarrande, cigarettluktande skaran lämnat baracken, hoppade de inspärrade på given signal ut från toaletten, och vi jublade alla över att ännu en gång allt förlupit normalt, och skålarna och kopporna var i en handvändning åter på ugnen.

Ibland hände det att det föll kommandant Kögel in att fråga mig, var de olika bibelforskarna hade sitt arbete, och då rabblade jag upp tio kolonner med för tillfället uppbyggda styrkeuppgifter. Tur var, att han aldrig räknade över dessa fantasital. Ibland frågade han också var och en enskilt i blocket, varför hon inte var ute på arbete. – Men vid ett tillfälle var det nära, att jag råkat illa ut. Efter varningsropet hade som vanligt bortåt ett tjugotal fångar gömt sig på toaletten. Inspektionen gick sin gilla gång, och när den redan stod i begrepp att lämna

baracken, frågade en av de besökande, en civilklädd man: ”Får jag lov att bese toaletten?” – Och Kögel: ”Ja, naturligtvis.” Jag kände med bävande hjärta på den första toalettdörren i den tron, att den var stängd och de andra också och att de hårbärgerade var och en fem eller sex gömda. Men o under! Den första klosetten var tom, den nyfikne besökaren gick in och drog i spolsnöret, spolapparaten spolade enligt föreskrift och mannen gick med ett belåtet uttryck över ansiktet sin väg. Men jag sjönk ner på en pall, mitt hjärta upphörde nästan att slå. – Denna för vattenspolning intresserade besökare hade, som vi senare fick veta, varit tysk konsul i England och där suttit i ett interneringsläger, innan man skickade honom till Tyskland. Vilken skillnad i kultur mellan England och Tyskland! I det engelska lägret hade spolapparaten aldrig fungerat.

Jag har redan nämnt, att övervakterskan Langefeld skyddade bibelforskarna, men deras speciella fiende var däremot vice övervakterskan som hette Zimmer. Hon var en kvinna mellan 50 och 60 år, typen för en bullrande gammal fångelsestjänsteman, som, enligt vad man berättade i lägret, tyckte mycket om brännvin. I hennes lägenhet rådde enligt samma källa obeskrivligt snusk och oreda. – Zimmer kom regelbundet till vår barack för att kontrollera blocket, mestadels som förbud till en annalkande inspektion, och då var ingenting ordentligt i hennes ögon, och ingen mönstersäng fann nåd för henne. Hon grep varje tillfälle att överösa bibelforskarna med skymford. ”Ni gamla höns, ni sitter här i lägret och kacklar om Jehova! Ge er iväg i stället hem till era barn och sköt hushållet åt era män, ni gamla dårar!” Bibelforskarna och Zimmer kände varandra redan från Lichtenburg, det första koncentrationslägret för kvinnor, och visste var de hade varandra.

Mina bibelforskare talade emellertid inte bara om Jehova och den kommande ”gyllene tidsåldern”, mången gång erinrade de sig också sina barn och sina män, som de fått lov att lämna därute, framför allt på lördagarna, när posten utdelades. Många fick visserligen brev från sina män, som också var bibelforskare och nu satt i koncentrationslägren i Buchenwald, Dachau och Sachsenhausen, men en del fick underrättelser hemifrån. Ella Hempels man, som hade blivit lämnad ensam med fyra barn i den lilla sachsiska byn Kreten, skrev sedan mer än två år tillbaka alltid samma bönfallande brev: Min kära Ella! När kommer du äntligen hem? Barnen och jag väntar på dig varje dag. Hushållet är i oordning, barnen får inte den rätta vården, trädgården och jordbruket förfaller så småningom. Hur kan du vara så hårdhärtad och lämna de dina i sticket? Det tror jag inte den gode Gud anser vara riktigt.

Ella satt med brevet i handen, och tårarna flöt. Då började jag tala med henne: ”Ella, hur kan du uthärda att ha det så, när du har möjlighet att fara hem redan i dag?” Hon kastade tillbaka huvudet: ”Ja, det kan en världslig människa som du inte förstå. Jehova befäller: Du skall övergiva din hustru och ditt barn och följa mig ...” Tårarna hade torkat, och med fanatiskt ansikte skyndade hon sig med en dammtrasa i handen att städa i blocket.

Dessa 500 kvinnor hade av olika motiv blivit Jehovas vittnen. Somliga därför att de var gifta med bibelforskande män, det var huvudsakligen de moderata, ett litet skikt härstammande från bibelforskarfamiljer. Några av dessa var inte äldre än 20 år. De övriga hade vid något tillfälle blivit väckta. När dessa talade om sina husliga förhållanden och sitt förflutna, framlyste det, att de i de flesta fall kom från mycket torftiga förhållanden och alltid haft ekonomiska svårigheter att kämpa emot, blivit djupt besvikna på livet och, såvida de var gifta, levat i olyckliga äktenskap. Egentligen hade alla dessa kvinnor lidit skeppsbrott i livet och hatade det därför. De hade flytt från ansvaret, som kampen för tillvaron hade lagt på dem, till rollen av martyrer i egenskap av Jehovas vittnen och ivrade i dennes namn mot de otrogna, världens barn.

När de blivit bibelforskare, hade deras ställning i livet med en enda gång förvandlats; från att ha varit undertryckta, tjänande och med sitt hårda öde otillfredsställda människor, blev de de

utkorade, höjde sig över hela mänskligheten, och deras forna groll mot de vederfarna orättvisorna förvandlades till hat mot allt som inte hörde till deras trosgemenskap. Varje enskild kände sig som Gud Jehovas utvalda verktyg och frossade i föreställningen om hela mänsklighetens snara nedstörtande i fördömsen, från vilken enligt deras mening endast några tusen bibelforskare skulle bli förskonade. – Egentligen tog jag bibelforskarna aldrig riktigt på allvar utan betraktade dem som sjuka människor. Om man bortsåg från deras religiösa vanföreställningar, var de flesta välartade, älskvärda kvinnor, och man kunde i deras sällskap ha det riktigt trevligt. Men när de ville göra mig till proselyt, lämnade jag hastigt baracken.

Men en gång, händelsen tilldrog sig likväl först under våren 1942, var det slut med min tolerans. Jag har redan nämnt sjuktransporterna till gaskamrarna och lägerledningens uppmaning till de blockäldste att skriva upp sina arbetsodugliga, krymplingar, undermåliga och så vidare på särskilda listor. För min del förklarade jag naturligtvis, att i mitt block fanns det bara friska och arbetsdugliga. Bland mina sjuka fanns det emellertid en kvinna med öppen körteltuberkulos, Anna Lyck, nära 60 år gammal. Hon låg mestadels till sängs. Nu fordrade emellertid hennes sjukdom, att hon tid efter annan blev förbunden. Vid ett tillfälle lade därvid SS-läkaren märke till henne och lät genast skriva upp henne på ”sjuktransportlistan”. Detta erfor jag först några dagar senare av min väninna, som arbetade på sjukavdelningen. Hon meddelade mig, att listan redan underskrivits av läkaren och alltså ingen möjlighet längre fanns att stryka Anna Lycks namn. Vi överlade länge om, hur man skulle kunna rädda henne och fann blott en utväg, nämligen att övertala henne att ”skriva under”. Jag gick med tungt hjärta till hennes säng. Om jag endast kunde finna de rätta orden att övertala denna människa. Min oro spred sig genast till henne, hennes infallna ansikte tycktes enbart bestå av stora, förskräckta ögon. Jag talade utan omsvep om för henne vad som hade skett och drog fram alla de argument, jag förfogade över för att underlätta underskrivandet för henne.

När jag gick från henne, verkade det, som om hon genast ämnade klä sig och gå till övervaktarskan. – Efter ungefär en halvtimme, jag satt just då i tjänsterummet, kom Ella Hempel in. Med ett uttryck av avsky och lidelse i sitt ansikte framstötte hon: ”Grete, det hade jag aldrig trott om dig, att du är i förbund med djävulen! Att du gör gemensam sak med SS!” – Jag förstod inte genast vad hon menade. ”Vad har hänt? Vad vill du?” – ”Du har rått Anna Lyck att skriva under. Hur kunde du göra någonting dylikt!” – Då var det slut med min behärskning och för första och enda gången blev jag verkligen vred på en bibelforskerska. ”Ni vill vara kristna, men utlämnar kallblodigt er syster till gasning. Säg mig vilka kristliga bud, som godkänner ett sådant handlingssätt. Är det kärlek till nästan! – Inte endast era barn lämnar ni i sticket och ser lugnt på, hur man stoppar dem i hitleranstalterna och behandlar dem illa, ni till och med hjälper till att mörda, och sedan ger ni Jehova äran. Hjärtlösa odjur, det är vad ni är!” – Detta utbrott kom så oväntat för Ella, att hon i förskräckelsen rusade ut ur rummet. Jag antog, att jag nu för all framtid skulle få henne till fiende. Men däri hade jag grundligt misstagit mig. Från den stunden var hon ödmjukheten själv, och först detta gjorde henne i egentlig mening osympatisk för mig.

Denna händelse hade emellertid föregåtts av en rad andra, som hade allvarliga följder. En dag kom en bibelforskerska till mig och förklarade, att en del av hennes systrar hädanefter vägrade att äta blodkorv. Beträffande blodkorven låg saken så till: I Ravensbrück fick vi till 1943, utom den dagliga ransonen bröd på ungefär 500 gram, om middagarna en halv till tre fjärdedels liter grönsaker och 5 till 6 oskalade potatisar och om kvällarna välling och en tid också på morgnarna. På lördagar och söndagar kall kvällsmat, som bestod av ungefär 20 gram margarin, jämte på lördagarna en liten bit ost och om söndagarna ungefär 35 gram lever-, kött- eller blodkorv. Maten i Ravensbrück försämrades efter 1941 från den ena veckan till den andra. Skidfrukter och bakverk försvann fullkomligt, och fettilldelningen blev allt knappare. Tilldelningen av en sked flott i veckan upphörde redan 1941, och marmelad fick man i ytterst

små kvantiteter, en matsked i veckan. Hela sockertilldelningen stals av SS. Även i fångkantin kunde man snart blott köpa mindervärdig vara, såsom fiskpudding, som var framställd av sillhuvuden och fiskben, och en avskyvärd grönsakssallad.

En ung bibelforskerska, Ilse Unterdörfer, upptäckte i Gamla Testamentet Jehovas befallning: ”Låt blodet flyta till jorden!” och förklarade för sina systrar, att man hädanefter måste låta bli att äta blodkorv. Ungefär 25 stycken av de extrema beslöt att i fortsättningen vägra ta emot blodkorv. – Det fanns bland bibelforskarna tre grupper, de extrema, det vacklande mellanpartiet och de moderata. De utkämpade regelrätta partistrider, beskyllde varandra för förräderi mot trosgrundsatserna, varvid de använde jämförelser ur den bibliska historien och uppkallade sina motståndare efter namnen på gammaltestamentliga förrädare. – När jag först hörde talas om denna vägran, antog jag, att bibelforskarna tyckte blodkorven smakade illa, och det gjorde den ju också verkligen. Därför föreslog jag att såvida det gick för sig ge dem, som inte ville ha någon blodkorv, leverkorv i stället. Men därvid hade jag inte räknat med Jehovas befallning, ty det var ju alls inte fråga om blodkorven som sådan utan om en demonstration till Jehovas ära. De extrema ville låta tala om sig, de ville provocera ett angrepp från SS’ sida, de ville lida. Och så satte de upp en lista på alla dem som enligt Jehovas befallning hädanefter vägrade att äta blodkorv. Listan skickades ”fram”, och SS gnuggade händerna av förtjusning: Om de inte ville äta blodkorv, fick de inte heller någon margarin, ett förträffligt sätt att spara.

Den första listan på vägrare följdes av en andra. Förbittrade strider utkämpades mellan de extrema och de moderata i bibelforskarblocket. – Som man kunde vänta reagerade lägerledningen inte bara med indragning av margarinet utan tänkte ut drastiska motåtgärder. Övervakterskan Zimmer var den som kom upp med det nya förslaget. Bibelforskarblocket fick ett tillskott på hundra asociala fångar, däribland alla ”smyckena”. Det var straffet. Dessa hundra skulle vaka över bibelforskarna, det vill säga ange dem, när de ertappade dem med att utlägga bibeln eller med religiösa samtal. Det var ett svårt slag för Jehovas vittnen men inte mindre för deras blockäldste. Angivelser, stöld och prygel hade brutit in i vårt fridfulla block som ulvar i en fårahjord. – Till bibelforskarnas ära måste jag säga, att de på ett rörande sätt understödde mig i min svåra uppgift, och att jag med deras hjälp i ett halvt års tid – så länge varade detta straff – kunde runda alla farliga klippor utan en rapport och, vilket var den högsta prestationen, allt detta trots att vi fortfarande var inspektionsblocket. Bibelforskarna fördubblade sina ansträngningar och höll sitt ”mönsterblock” i ordning trots de asociala fångarna.

Denna straffåtgärd slutade på ett så groteskt sätt, att jag nästan anar Jehovas hand med i spelet. – Under de första veckorna försökte jag att åtminstone rädda några positioner åt bibelforskarna. Jag lät dem sitta för sig vid de bakre borden, för att de asociala inte skulle kunna övervaka varje samtal, och gav de asociala, som alla var unga, i sovsalen sängarna i tredje våningen. Det hade nu vissa obehagliga följder, ty bland smyckena fanns det flera sängvätare, och dessa urinerade nu natt efter natt på de under dem liggande Jehovas vittnen.

En vacker dag kom emellertid vår fiende, övervakterskan Zimmer. Hon såg denna korrekta skillnad mellan får och getter och gav mig en tillrättavisning: ”Jag har sen länge klart för mig, att ni understödjer bibelforskarna och är ansvarig för hela teatern här i blocket! Asociala och bibelsnokare ska genast placeras om varandra! Låt mig inte ännu en gång få höra några av hönsen kackla med varandra om Jehova. Har ni förstått?” – ”Ja, fru övervakterska!” viskade jag, och hon rultade iväg. – Nu var spelet förlorat. Men vilka följder hade detta påbud? Bibelforskarna tog sig älskvärt an ”smyckena”. De frågade dem, om de var hungriga, och om de ville ha deras påfyllnad eller kanske en skiva bröd? – Och hur gärna ville ”smyckena” inte det. – Och så småningom fick jag om kvällarna eller söndagarna se bibelforskare och asociala

fångar vandra sida vid sida på lägergatan under förtroligt samspråk. Och samtalsämnet? Man vittnade.

Bibelforskarna greps av en ny fanatism. Inte bara i mitt block, nej, hos zigenarna och var ett tillfälle erbjöd sig utbredde de Jehovas läror och verkade för omvändelsen av nya vittnen. På kort tid ökade antalet omvända. Asociala, zigenare, en polska, en judinna, lätta politiska fångar anmälde sig ”där framme” och förklarade, att de hädanefter var Jehovas vittnen och bad att få en lila vinkel och förläggning till bibelforskarblocket. SS skymfde dem, kastade ut dem och tillgrep som första hysteriska åtgärd att flytta de hundra asociala från vårt block. Jag kände det som en befrielse, och bibelforskarna tackade Jehova.

*

När jag varit blockäldste en kort tid, i oktober 1940, kom en eftermiddag rumsäldsten i det nya nykomlingsblocket nr 7 med en hälsning från Lotte K., som var med bland de nyanlända. Jag gick genast och hälsade på henne. Som gamla, goda bekanta tryckte vi varandras händer. – Det var 1940 ännu strängt förbjudet att utom i tjänsteärende beträda ett ”främmande” block, och vi kom därför överens om att mötas under de nyanländas promenad, som jag naturligtvis heller inte fick vara närvarande vid; men jag hoppades vara skyddad av min gröna blockäldstebindel. – Med en viss oro inväntade jag nästa dag, ty sen över två månader hade jag i Ravensbrück varit en ensam människa bland de många tusen.

Nykomlingarna promenerade på den smala vägen mellan lägermuren och bostadsbarackens baksida. I gräsmattan framför lägermuren var på regelbundna avstånd från varandra varningstavlor med sin döds-kalle och sina korsade ben uppställda. I vimlet av randiga jackor såg jag Lotte. Innan samtalet kommit i gång, frågade hon mig, om hon fick föreställa för mig en bekant från transporten, en tjeckisk journalist, för vilken hon redan berättat mycket om mig. Och hon förde mig till Milena Jesenska.

Milena talade en tyska med mjukt slaviskt tonfall. Hon räckte mig handen utan att kröka fingrarna och bad: ”Skaka den inte så häftigt är ni snäll!” Jag såg in i hennes beskuggade ögon, i ett av djupt lidande märkt ansikte med grå fångelsefärg. Milena var högvuxen, bar en lång, löst hängande fångkläanning och för stora kängor. Under den stadgeenliga schaletten trängde sig små muntra lockar fram. – Hon hade genom Lotte fått höra min historia och önskade lära känna mig som journalist, som en människa, som tyckte om att ställa frågor. Dittills hade jag inte vetat, att en intervju kan vara en konst. Den konsten behärskade Milena ända till mästerskap. – På den smala vägen längs ”klagomuren”, som hon döpte fångelsemuren till, under den strömförande taggtråden, berättade jag henne under de följande dagarnas promenader min historia. Milena och jag blev från första stunden vänner, och vi fortfor att vara det i liv och död under fyra bittra lägerår. Jag tackar ödet för att jag fick komma till Ravensbrück och träffa Milena Jesenska.

Från första stunden greps jag av en dov ångest, när jag såg in i Milenas lidande ansikte. Hon kom sjuk från rannsakningshäktet i Dresden. Hon trodde det var reumatism. Hennes händer hade svullnat, hon hade alltid värk, hon frös i lägerlumporna under den timslånga uppställningen, hon kunde inte bli varm om nätterna under de tunna täckena. Men hon var en stark människa och förstod gång på gång att skingra mina bekymmer. 1940 var hon ännu obruten, modig och full av initiativ och fjärran från varje fångmentalitet. När jag försiktigt frågade henne, om hon var hungrig, så avböjde hon att över huvud taget tala om detta tema, och en brödranson, som jag tagit med mig åt henne, vägrade hon att ta emot i vredgad ton. Sedermera bekände hon, att hon tyckte det var fruktansvärt att ta emot bröd av någon.

Milena Jesenska häktades 1939 av Gestapo i Prag. Hon arbetade på redaktionen av den tjeckiska tidskriften ”Pschitomnost”. När tyskarna besatte Tjeckoslovakiet hjälpte hon

tjeckiska flygare och officerare att fly till utlandet och deltog i motståndsrörelsen mot de tyska besättningstrupperna. Efter 1930 var Milena några år medlem av det kommunistiska partiet i Tjeckoslovakiet och verksam som journalist i partiets tidskrifter. 1936 började hennes konflikter med KPC, då hon som en människa med egna åsikter inte ovillkorligen ville böja sig för partidiktat. Milena blev därför utesluten ur KPC. – 1937 började hon med sitt arbete i tidskriften ”Pschitomnost”. Hon skrev reportage från den moderna människans vardagsliv och 1938 artikelserier över de tjeckiska nationella minoriteternas problem.

Milenas politiska inställning var väl bekant för de tjeckiska kommunisterna i Ravensbrück, men trots detta ansträngde de sig att vinna hennes vänskap och skaffade henne ett bra arbete på sjukavdelningen. – Vår vänskap var ännu knappast två veckor gammal, när förespråkarna för de tjeckiska kommunisterna, Palečkova och Ilse Mach, vände sig till Milena och frågade henne, om hon visste, att jag var trotskist, som spred lögnaktiga uppgifter om Sovjetunionen. Milena förklarade för dem, att hon redan kände mig tillräckligt väl för att kunna bedöma mina skildringar från Ryssland, och att de tycktes henne alltigenom trovärdiga. Några dagar senare tillställde man henne ett slags ultimatum, att hon måste välja mellan de tjeckiska kommunisternas gemenskap i Ravensbrück och den tyska trotskisten Grete Buber. Hon träffade sitt val, och det åsamkade henne stalinisternas hat under fyra års lägervistelse. Så länge hon hade sina krafter i behåll, kunde hon slå igen, när man angrep henne, men när hon blev sjukare, led hon uteslutande av dessa förföljelser.

Som fånge är man tvungen att varje timme på dagen dela rum med sina fiender och andas samma luft som de. Och vilka möjligheter erbjöd inte livet i koncentrationslägret till småaktig grymhet. – Milena lärde sig aldrig att marschera i led. Hon stod inte som hon skulle vid uppställningen, hon skyndade sig inte, när man gav henne en order, hon kurtiserade inte sjukavdelningens arbetsansvarare. Inte ett ord, som kom från Milenas mun, passade i lägret. Detta groteska förhållande väckte anstöt hos de politiska medfångarna. – En gång stod vi en vårväll under en uppställning. Träden bakom lägermuren började just bli gröna. Milena hade väl glömt uppställning och koncentrationsläger, hon visslade stilla för sig själv ... Jag skall aldrig glömma de kringstående stalinisternas vredgade reaktion. – En gång marscherade hon vid arbetsuppställningen över lägergatan. Vårt block hade redan troppat av, och jag stod vid sidan av gatan. Då såg hon mig, slet av sig schaletten och vinkade skrattande med den vita duken över huvudena på de förstenade fångarna och förbluffade SS.

Men svårast hade våra fiender att förlåta hennes politiska överlägsenhet och kompromisslöshet. – Lägret var ständigt översvämmat av optimistiska rykten. Från år 1940 slutade kriget varje kvartal, utbröt var och varannan vecka en revolution någonstans, och blev Hitler otaliga gånger bragt om livet. När man dukade upp sådana historier för Milena, slet hon utan förbarmande sönder alla illusioner. Och ännu mer, när Hitler 1941 angrep ryssarna, och inte blott stalinisterna utan många av de politiska fångarna från alla nationer hängav sig åt en protysk begeistring, gav hon dem en bild av vad Europa hade att vänta under Stalins herravälde. Milena förutsade profetiskt vad som hände 1945. Även jag tvistade med henne och kunde aldrig tro, att man skulle låta ryssarna tränga så långt västerut. – ”Om vi kommer ut levande härifrån, kan jag kanske inte återvända till Prag. Hur ska vi kunna fly för ryssarna?” frågade hon ofta gripen av ångest. – Vilka flyktplaner smidde jag inte och vad hittade jag inte på för att trösta henne. – Hennes oro var endast alltför berättigad. Stalinisterna utspridde i lägret, att vi båda, när ryssarna kom till Ravensbrück, antingen skulle ställas mot väggen eller skickas till Sibirien. Och de hade inte tvekat att driva det därhän. Mången gång i min dystra förtvivlan efter Milenas död, när ryssarna kom allt närmare, kände jag mig tacksam för att Milena fick dö i en säng.

Milena arbetade på sjukavdelningen och hade till uppgift att föra en statistik över de köns-
sjuke. Detta arbete var en verklig förmån, ty hon satt i ett rent, snyggt rum, som om vintern

värmdes upp, och hade en egen plats vid ett bord. På det stod ofta en blomma, i en smal ask låg hennes blyertspennor, och på väggen hängde en vy av Prag. Hon kunde från sin plats se ut mot Ravensbrücks järnport, som skilde oss från friheten. – Många kvinnor räddade Milena livet på under sitt kontrollarbete, genom att hon förfalskade blodproven, som skickades till Berlin för undersökning och sedan kom tillbaka till henne. Hon lät positiva syfilissjuka bli negativa, ty en syfilitisk fånge var, sådana förhållandena i lägret gestaltade sig, ofta dödsdömd. Antingen gick hon under till följd av de barbariska kurer eller skickades senare som ”obotlig” till gaskamrarna. Vid varje sådan förfalskning vågade Milena naturligtvis sitt eget liv, ty till följd av sin svaga hälsa hade hon inte kunnat överleva ett lägerstraff.

1941 gjorde Milena ett försök att hjälpa vår gemensamma väninna Lotte att bli frigiven ur lägret. Lotte hade redan fyra års tukthus bakom sig och befann sig i ett mycket kritiskt hälsotillstånd. Då man 1940-41 frigav sjuka med tuberkulos från koncentrationslägret i Ravensbrück, förskaffade Milena Lotte ett positivt upphostningsprov och ställde om att hon kom in på tuberkulosavdelningen. SS-läkaren inlämnade begäran om hennes frigivning, och vi väntade fulla av spänning på resultatet. Just vid denna tid började man att sammanställa de s. k. ”sjuktransporterna”. Strax efter att den första transporten lämnat lägret, visste vi vilket öde som drabbat dessa kvinnor, som man uppgav sig ha fört till ett annat läger. De blev mördade någonstans. – Och på tuberkulosavdelningen satt Lotte, som Milena hade gjort positiv. Milena plågade sig med självförebärrelser. Hon lät ta nya upphostningsprov på Lotte kort efter varandra. De var naturligtvis alla negativa. Hon gjorde SS-läkaren Sonntag uppmärksam på detta och betonade, att Lotte blivit frisk igen. Blott den omständigheten, att SS-läkaren kände Lotte genom att hon arbetat i sjukhuset, var orsak till, att han inte skrev upp henne på listan över dem som skulle följa med på någon av sjuktransporterna.

Milena blev aldrig fånge, hon kunde inte bli brutal, hon kunde inte förslöas som så många andra. Hon såg allt fruktansvärt omkring sig och greps av förtvivlan, när hon insåg, att någon möjlighet att hjälpa inte fanns.

Hon satt under arbetet i samma rum som ett flertal stalinister och hörde i timmar på deras samtal. Det var henne omöjligt att tiga. Hon var en kämpande människa. Hon hörde inte upp att med den för henne utmärkande skärpan polemiserade mot det förljugna pratet om kollektivism, proletär demokrati, socialistisk frihet och så vidare. Och det förlät man henne endast motvilligt. Det fanns på sjukavdelningen några tyska kommunister, som med iver och pedanteri arbetade för SS-läkarna. Milena hånade dem. Politiska fångar, vars uppgift det hade varit att sabotera, när helst de hade en möjlighet därtill, bröstdade sig gentemot Milena över sitt pliktmedvetande och klandrade henne som försumlig eller lat. När hon sedan blev allt sjukare, hennes krafter allt svagare och hon allt oftare föll ihop och inte längre kunde stå på benen, påstod stalinisterna, att hon simulerade.

Så länge jag var blockäldste hos bibelforskarna, kom Milena ofta till mig. Då satt vi trots förbudet i tjänsterummet, och hon värmdes sina svullna händer vid ugnen. En av hennes vanliga suckar var: ”Ännu en gång få sitta vid väggkanten och inte vara soldat längre ...”

Milena var skriftställare. Min berättelse om mina sibiriska upplevelser föranledde henne att fatta beslutet – om vi fick vara vid liv och ännu en gång återfå friheten – att skriva en bok. I sin fantasi gjorde hon ett utkast till ett verk om båda diktaturernas koncentrationsläger, med uppställningar, marscherande, uniformerade kolonner och miljoner människors förnedring till slavar, i den ena diktaturen i socialismens namn och i den andra i herremänniskornas.

Under den varma sommaren 1941 hade man infört nattskift i skradderierna och allt tydligare framträdde de yttre tecknen på kraftlöshet och undernäring hos fångarna. Kvinnornas ben svullnade och blev tjocka och betäcktes av kvisslor och bölder. Det inträffade också några fall av förlamning i lägret. Om dessa först insjuknade var offer för SS-läkaren Sonntags syfilis-

kurer, vet jag inte. Först när antalet förlamade stigit till ungefär tolv, blev man uppmärksam på saken. Lägerkommendant Kögel fick höra talas om förlamningarna och gjorde SS-läkaren upprörda föreställningar. Rykten trängde till lägret, att barnförlamning härjade i Mecklenburg, och doktor Sonntag befallde, att koncentrationslägret skulle isoleras. Fångarna stängdes in i blocken, och ingen utryckning till arbete ägde rum längre. Där lägergatan mynnade ut på den öppna platsen, uppsattes ett taggtrådshinder. De i köket arbetande fångarna fick inte återvända till sina baracker utan sov i badinrättningen. Ingen vakterska beträdde längre lägret, den enda som kände sig säker för barnförlamning, var övervakterskan Zimmer. Hon rultade från det ena blocket till det andra för att upprätthålla ordningen.

Egentligen härskade allmän glädje, endast den omständigheten, att varje dag medförde nya offer för förlamningen, som hämtades på bårar i de olika blocken och kördes till en isolerad sjukbarack, gav anledning till ångest och oro. De förlamade uppvisade alla samma sjukdomsbild: de blev plötsligt ur stånd att röra sig. Egendomligt tycktes, att inga ”gamla” politiska fångar blev angripna utan huvudsakligen asociala, zigenare och polacktjejer. Om jag minns rätt, var det efter åtta dagar redan bortåt hundra insjuknade i ”barnförlamning”. – En flod av desinfektionsmedel översvämmade lägret. Toaletterna, tvättrummen, dagrummen, allt desinfekterade man. Några kvinnor från blocken ställde mathämtarna på lägergatan vid taggtrådshindret och avlägsnade sig utan att ha kommit i beröring med några andra. Omedelbart tvättade en köksfånge omsorgsfullt varje hämtare med en desinfektionsvätska. Strängt skilda från varandra promenerade fångarna i varje barack två gånger om dagen. Under denna lyckliga karantänstid hade bibelforskarna just blivit bestraffade med de hundra asociala fångarna, och också bland dessa grasserade ”barnförlamningen”.

Efter ungefär två veckors strängaste isolering infann sig, beordrad från något annat håll, en annan SS-läkare, antagligen en specialist på barnförlamning. Och vad fann han? Förlamningen var en masspsykos. Doktor Sonntag hämnades inte illa för sin blamage. Man jagade elektrisk ström genom kropparna på några förlamade, så att de hoppade i vädret. När de övriga sjuka hörde det, återfick de av rädsla för denna behandling omedelbart rörelseförmågan. Blott några olyckliga med svårartad ledgångsreumatism eller sådana, som var förlamade som en följd av syfilis, blev inte friska genom denna metod.

Det normala lägerlivet började åter med morgonuppställning, därpå följde uppställning till arbete, utryckning till arbete, inryckning till middag, uppställning till arbete på middagen, utryckning till arbete, vid femtiden på eftermiddagen åter inryckning, sedan ånyo uppställning till kvällsavlämningen, som aldrig varade mindre än en och en halv timme. – Vid reveljen, vid uppställningen, vid avmarscher och vid tystnaden ljöd alltid sirenen, vars tjutande bestämde lägerlivets rytm.

Allt fler kvinnor släpade man till koncentrationslägret. Bakom klagomuren hade man byggt en ny rad träbaracker. En port bröts upp i muren, och de nya barackerna belades. Bibelforskarna flyttade över till barackerna 17 och 19. – Vid en sådan flyttning kämpade fångarna med en lidelse och envishet om tillstånd att få ta med sig sina gamla välstoppade, kantiga halmsäckar, som om det var fråga om att försvara sin egendomsrätt till en paradisk säng. – Det nya blocket var invändigt målat med vit oljefärg, hade ett tak av pärlspontade bräder och gällde enligt fångbegrepp som ”våldigt stilig”.

Under loppet av åren 1940-41 kom massor av transporter med polska fångar till lägret. Man fick det intrycket, att Hitler tänkte utrota det polska folket. Alla skikt av befolkningen, alla åldersklasser häktades. Ryktet spred sig, att dödsdömda befann sig bland de anlända kvinnorna. Man talade om en hel transport från Warszawa, som blott för verkställandet av dödsdomen förts till Ravensbrück. – Det var väl våren 1942, när man en dag kallade ”fram” tio polskor och förde dem till fängelset. Kort före kvällsuppställningen utrymdes plötsligt

lägergatan. Alla måste genast gå in i barackerna och dörrarna stängdes. Fångar som arbetade i köket och sjukavdelningen, bland dem fanns det också åtskilliga polskor, såg nu, hur man förde de tio kvinnorna i långa klänningar utan skärp liknande botgörardräkter barfota från fängelset över lägerplatsen. De märkte hur kvinnorna glatt vände sig om och såg mot avdelningen, och under det de gick ut genom lägerporten, vinkade de till avsked med handen till väninnorna, som de visste befann sig bakom sjukhusets fönster.

Sirenen ljöd till kvällsuppställningen. Det var vid sextiden. De tusentals kvinnorna stod rättade och tysta. Aftonstillhet låg över lägergatan. Då smattrade plötsligt på andra sidan lägermuren en infanterisalva och strax efteråt hörde man efter varandra tio revolverskott. – Vi visste alla vad som hade skett, ingen vågade röra sig. – Mitt emot oss stod ett block polskor. Jag såg hundratals läppar röra sig i bön. Och på andra sidan lägermuren höjde sig tallarna som alla andra dagar, och på Kommendanturens takås satt skaror av kråkor som alla andra dagar...

Efter denna uppställning hade många kvinnor ett annat ansikte. För första gången hade mord begåtts på medfångar i allas närvaro. Vi anade redan de fruktansvärda händelser, som skulle inträffa.

Exekutionen av de dödsdömda skedde under den första tiden regelbundet samtidigt med kvällsuppställningen. Medan vi stod där uppfattade det överansträngda hörselsinnet, de till bristningsgränsen spända nerverna skrik på andra sidan lägermuren, innan skotten föll, och den plågade fantasien utmålade för sig de skräckscener, som föregick verkställandet av dödsdomen.

Wicklein, lägerkommendant Kögels adjutant, utförde med ett SS-kommando exekutionerna. Av bibelforskarna erfor jag, att detta avrättningskommando kom utifrån och, innan mordet begicks, förplägades i SS-kantinen med en riklig måltid och sprit.

Många av kvinnorna i warszawatransporten hade aldrig hört ett ord om att de blivit dömda till döden. Nu väntade alla polskor med fängnumren omkring 7000 att bli avrättade, många av dem i över tre år. – Efter transporten från Warszawa kom en annan från Lublin. Också dessa kvinnor väntade samma öde.

Vintern 1941-42 dök en ”läkarkommission” upp i Ravensbrück. Redan dessförinnan hade man upprättat särskilda listor över såväl alla svårt sjuka på sjukhuset som undermåliga, krymplingar och vanföra i barackerna. Man uppgav, att dessa fångar skulle överflyttas antingen till ett läger för lätt arbete eller till ett sanatorium. – De med ledning av listorna uppropade fångarna måste, såvida de inte låg till sängs, defilera förbi ”läkarkommissionen”, som hade sitt högkvarter i lägrets badrum. Sedan avreste läkarkommissionen men återvände efter en kort tid. Denna gång kallades alla kvinnorna i judeblocket till badet. ”Läkarna” frågade i många fall inte efter hälsotillståndet utan efter den politiska inställningen.

Den första sjuktransporten lämnade Ravensbrück i början av år 1942. Man lät kvinnorna stiga upp i lastbilar och lade de svårt sjuka i halmen som täckte flaken. – När Milena berättade för mig på kvällen om detta sätt att transportera svårt sjuka, fann jag mina värsta farhågor beträffande det verkliga syftet med denna förflyttning fullständigt besannade. Och redan nästa dag undanröjdes alla tvivel. En lastbil stannade framför klädförrådet. I den låg de föregående dag avresta fångarnas kläder med fängnummer och vinklar, deras underkläder, de små påsarna med toalettartiklar, en krycka, en protes. Sjuktransporten hade alltså slutat med döden för de medföljande fångarna. Underrättelsen om de sjukas ohyggliga öde spred sig över hela lägret. De som stod upptagna på listorna och vilkas dagar redan var räknade, ville emellertid inte tro att det var sant, att en sådan ohygglighet kunnat ske, de hittade på ett otal förklaringar, varför fångarnas tillhörigheter kommit tillbaka. Men denna första transport följdes av andra, regelbundet återvände de mördades tillhörigheter. Efter de så kallade sjuka gick hundratals judiska

kvinnor samma väg. En av dem lovade, att, om det var möjligt, på en bit papper, som hon skulle dölja i klänningsfållen, sända ett meddelande om transportens mål och ändamål. Man fann hennes klänning bland de returnerade persedlarna och i en fåll en liten pappersbit med orden: ”Vi fördes till Dessau och måste klä av oss. Lev väl!” Dessa sjuktransporter och exekutioner fyllde våra dagar med en gnagande oro.

Antalet nyanlända steg. Från alla av nazisterna besatta länder släpade man kvinnor till Ravensbrück och – barn kom till lägret. Angela var väl det första. En zigenarflicka på tio år, en liten indisk skönhet. Hon gick på lägergatan bland sina talrika anförvanter, och alla kvinnor såg efter henne med bekymrade, moderliga blickar. De omfamnade Angela, de skänkte henne bröd, och alla tänkte på sina egna barn. – Angela och ännu en liten zigenarflicka skickades till Massars syfabrik, där de lärde sig läsa och skriva och fick en nazistisk uppfostran av vakterskan Massar.

Vid anblicken av de första barnfångarna i Ravensbrück fick alla kvinnor tårar i ögonen. Men det dröjde inte länge förrän det kom judiska mödrar med barn från Holland, Belgien, Frankrike, Turkiet. – På en pall i förrummet i sjukavdelningen satt en dag en svartlockig, rund liten tös och tryckte sin teddybjörn intill sig. Det var en liten turkiska. Och i virrvarret av upphetsade, förtvivlade mödrar, som man hade beordrat till ”läkarundersökning”, lekte det intet ont anande barnet. – Snart hörde de fångna barnen till vardagligheterna i lägret. De måste vid reveljen klockan fem på morgonen följa med ut på uppställningen, de stod i köld och regn och hetta i timtal på lägergatan, och då de inte arbetade, fick de under sista lägeråret inte en gång potatis utan blott den ömkliga buljongen på torkade grönsaker och en liten brödranson. De gick tiggande från den ena barackdörren till den andra, och i många kvinnors hjärtan hade lidandet också dödat moderligheten.

Jag får inte glömma att nämna de ryska barnen. I början av 1942 förde man sju ryska flickor i åldern sex till tretton år till Ravensbrück. Man formligen slets om barnen. Kommunisterna föreslog, att man skulle förlägga dem i block 1 hos de gamla politiska fångarna. Övervakterskan Langefeld gav sitt samtycke, och barnen drog in i block 1. Där blev de bortskämda och bortklemade, hundratals kvinnor överhopade dem med sin ömhet, alla godsaker som man kunde uppdriva i lägret fick barnen. Den ofrånkomliga följderna var att de ansåg sig bättre än de andra små fångarna, som med varje vecka kom till lägret, och när man sedermera drev bort dem från blocket, måste de lida så mycket mer.

En söndag, det var år 1943, gick jag genom lägret tillsammans med Lotte K. och Maria G. Då stod någonstans på lägergatan en liten, jämmerligt gråtande flicka. Hon kunde väl vara omkring tre år. Vi frågade henne, vad det var som fattades henne. ”Jag kan inte hitta tillbaka till min barack”, snyftade hon. Den var verkligen inte så lätt att hitta, ty den ena baracken var exakt lik den andra, och den lilla kunde ännu inte läsa siffror. Lotte tog henne på armen, och vi gick från block till block för att finna den lilla brunögda töSENS ”hem”. I alla baracker rådde en trängsel av nervösa, överretade människor, och ingen intresserade sig för en liten vilse-gången flicka. Med stora svårigheter fann vi rums- och blockäldste i barackerna men ingen kände igen barnet. Under tiden hade flickan somnat på Lottes arm. – Vi stod just i jude-blockets tjänsterum och underhandlade med blockäldsten där, när barnet vaknade. Flera kvinnor stod omkring oss och skakade avvisande på huvudet. Med gråtmild, men förebrående stämma gav sig då vårt hittebarn till känna. ”Jag är inget judebarn, jag är zigenerska!” – Den lilla treåriga tösen hade redan sin ”rasstolthet”. Vi fann hennes mor i zigenarblocket.

1944 kom från ett evakuerat zigenarläger, där män och kvinnor hade vistats gemensamt, och många barn fötts, mödrar med flickor och pojkar. Man hade med våld skilt män och kvinnor åt. Gossarna över tolv år fick följa med sina fäder till koncentrationsläger för män och småbarnen och flickorna med mödrarna.

En afton var det ett vimmel av barn på andra lägergatan. Jag fick veta, att de kommit dit för att i samlad tropp gå till köket. Skyddshäktesföreståndaren hade givit ”nådigt tillstånd” till att en sked konstthoung utdelades till varje barn. – Barnen ställde upp sig, trasiga och med omöjliga skor, men alla med aluminiummuggar fast slutna i sina händer. Några tolvåriga pojkar kommenderade, som om de varit vuxna: ”Marsch framåt, fem och fem!” – ”Händerna vid sidan!” – ”Tyst där!” Och verkligen, barnen bildade, som om det skulle så vara, självmant led med fem i varje och förhöll sig tysta på ordern ”Tyst!” – ”Nu sjunger vi ‘Englandsvisan!’” ljudet i befällande ton från en av pojkarna. Under sången: ”... Reich mir deine Hand, denn wir fahren gegen England ...” marscherade de små uthungrade, trasiga fångarna till köket för att få en sked konstthoung.

Kriget mot Sovjetryssland tillförde SS nya koncentrationslägerslavar. Den första stora transporten av ryska fångar väntades till Ravensbrück. Den tjeckiska kommunisten Palečkova, samma kvinna som hade hållit förhör med mig på lägergatan, och sedan hade låtit bannlysa Milena och mig, anmälde sig till bad- och avlusningskolonnen för att ta mot kvinnorna från Sovjetunionen redan första lägerdagen. – Vad som avhandlats i badet mellan Palečkova och de ryska nykomlingarna, kan jag endast förmoda. Sannolikt hälsade hon entusiastiskt de ukrainska och ryska kvinnorna och förklarade, att de kommunistiska fångarna i Ravensbrück kände sig solidariska med dem. – Kanske måste hon redan då ta mot den första skuren svordomar. – Sedan kanske hon sade till dem, att de i det tyska koncentrationslägret skulle bete sig på ett sätt som var värdigt deras socialistiska hemland eller kom med andra liknande fraser. Liksom alla kommunister hade väl också Palečkova mött de ryska kvinnorna med högt spända förväntningar och väntat finna hos dem alla den socialistiska uppfostrans dygder. Hon hade hållit dem för uppriktiga förkämpar för och beundrare av det ryska bolsjevikiska partiet och där kom de nu, primitiva politiska analfabeter, en hord tjuvaktiga, odisciplinerade huliganer, och många talade öppet om sin motvilja mot den stalinska regimen.

Redan första dagen tycktes Palečkova ha upplevt en inre chock. Hon blev tyst. Trots detta uppgav hon inte omedelbart sin förmyndarroll. Jag hörde att hon gång på gång förklarade för kvinnorna i de gamla politiska fångarnas block, att inte alla ryska kvinnor var sådana som dessa till Ravensbrück transporterade fångar. – Inte långt efteråt fick jag veta, att tecken på sinnesförvirring förmärkts hos Palečkova. När man i de gamla politiska fångarnas block kom till insikt om hennes tillstånd, försökte man under alla omständigheter hindra henne från att bli intagen på sjukavdelningen, ty det skulle betyda en säker död för henne. Emellertid lyckades det inte medfångarna att rädda henne. Vid försöket att i hemlighet ge henne en lugnande injektion, råkade hon i raseri. – SS-läkaren lät föra henne till fängelset, och de där som kalfaktorer arbetande bibelforskarskorna berättade, att hennes tillstånd var hopplöst, att hon vägrade inta föda och med förklarad ansikte stod vid väggen och ropade: ”Stalin, jag älskar dig!” – Efter två veckor hämtade fångarna i sjukhuset Palečkovas till ett skelett avmagrade lik i cellen.

I början av 1942 blev en stor transport på ungefär tusen kvinnor skickad till Auschwitz. Det var första gången vi hörde talas om detta koncentrationsläger, och ingen hade en aning om vad det ordet innebar. Många fångar anmälde sig frivilligt, däribland också gamla politiska. Med transporten följde övervakterskan Langefeld och de båda omtyckta och duktiga lägerordonnanserna Bertel Teege och Liesl Mauer.

Mandel hette den nya övervakterskan och hon införde en ny ordning i Ravensbrück. Den alltid fruktade uppställningen fick så att säga en ny ton. Övervakterskan Mandel hade en alldeles särskild sport, nämligen jakten på lockar. Under det att kvinnorna stod orörliga på lägergatan, gick hon långsamt med sträckta knän och betonat strama rörelser från led till led och lät sina blickar med kännarmin svepa kring kvinnornas huvuden. – Upptäckte hon då någon, vars hår tittade ut från schaletten i lätta vågor, befallde hon henne gå framför fronten.

Övervakterskan slet av henne schaletten, gav henne några örfilar och sparkade henne. Sedan skrevs fångnumret upp. Samma scen upprepades flera gånger under avlämningen. De uppskrivna fördes till badrummet och rakades. Vid ett tillfälle måste ungefär tio stycken rakade – naturligtvis utan schallett – under anförande av den längsta, som om halsen bar ett plakat med påskriften: ”Jag har brutit mot lägerföreskrifterna och lockat mitt hår!” defilera förbi de på lägergatan uppställda blocken.

Dessutom förlängde Mandel betydligt kvällsavlämningen, då hon lät de tusentals kvinnorna marschera tillbaka i slutna formering, det vill säga människomassorna rörde sig långsamt framåt i sina marschkolonner mot barackerna. Utdelandet av örfilar och sparkar hörde nu till ordningen för dagen.

Vid denna tid hade nya, häftiga debatter uppstått i bibelforskarblocket. Denna gång stod vägran att utföra krigsarbete på dagordningen. Först lade kolonnen ”angoraavel” ned arbetet. Bibelforskarna förklarade sig ha funnit, att kaninernas ull användes för krigsändamål och att det inte var förenligt med deras tro att i fortsättningen arbeta i denna kolonn. Principiellt var de villiga att arbeta. Samma dag vägrade ”trädgårdskolonnen” att arbeta, då de skördade grönsakerna skickades till ett SS-lasarett. Sammanlagt förklarade sig ungefär 90 bibelforskare inte vilja utföra något krigsarbete. Som straff lät man dem stå på fängelsegården i tre dygn. Sedan fick de mörk arrest i bunkern. Men då det inte fanns plats i fängelset för så mycket folk, utrymde man en flygel i block 25, det var den sista baracken vid den nya lägergatan, bord, stolar och halmmadrasser togs bort, fönstren gjordes ogenomskinliga med vit färg och fönsterluckorna stängdes utifrån. Kvinnorna, vars krafter naturligtvis redan var starkt nedsatta, inspärrades i denna byggnad utan jackor, utan täcken, utan varje möjlighet att sitta någon annanstans än på golvet. De erhöll dagligen en ranson bröd och var fjärde dag mat. Där fick de stanna i 40 dagar.

Men under loppet av denna tid kom befallning från Gestapo i Berlin, att varje arbetsvägran skulle bestraffas med 75 par spö. Bibelforskarna, av vilka många var mellan 50 och 60 år gamla, erhöll 25 par spö i tre omgångar. Efter de 40 dagarna såg jag dem i badrummet. De var vandrande skelett, betäckta med ränder. Alla hade hungerdiarré och gjorde intryck av att vara sinnessjuka. Många fördes genast till sjukhuset.

När man släppte ut bibelforskarna ur block 25, förklarade de likväl, att de fortfarande inte ville utföra något krigsarbete och hädanefter dessutom vägrade att ställa upp sig, ty ”de visade blott Jehova ära och inte SS”! – Man delade upp dem på barackerna i hela lägret, och de blockäldste erhöll order att med våld föra dem till uppställningarna. Mänskliga block-äldste lät bära ut dem till uppställningarna morgon och kväll, men i många block släpade man dem till varje uppställning på lägergatan. Där satt de gamla kvinnorna i regn och köld kurande på marken under de långa uppställningarna. Dock vägrade de fortfarande att utföra krigsarbete och frivilligt ställa upp sig.

Den nye skyddshäktesföreståndaren Redwitz fann ett särskilt nöje i att håna bibelforskarna under uppställningarna. En gång gav han befallning, att de genast skulle stiga upp. De reagerade inte. Han röt högre. Det hade ingen verkan. Då befallde han lägerpolisen att hämta några spannar vatten och lät hålla dem över de hopkrupna människorna.

En bibelforskerska, en av de moderata från mitt block, sade i förtroende till mig: ”Tro mig, den onde har flugit i de där extremisterna!”

Vi hade den nye skyddshäktesföreståndaren Redwitz att tacka för lägerpolisen i Ravensbrück. Redwitz hade dykt upp i lägret endast för kort tid sedan, när han en dag under avlämningen gick längs blocken. Då gjorde han plötsligt halt framför en kvinna, som stod i första ledet. Han granskade henne och sade: ”Kom in på expeditionen sedan!” Denna kvinna var ”Leo”.

Hennes riktiga namn fick jag aldrig veta. Leo berättade senare att hon redan en gång tidigare mött Redwitz, nämligen före 1933 vid en kommunistisk demonstration i Hof eller München. Redwitz hade då varit polis och skingrat demonstranterna. Vid detta tillfälle hade Leo givit honom en örfil. Denna händelse hade inpräglat sig så djupt i hans minne, att han igenkände henne år efteråt bland tusen kvinnor i "KZ". När Leo kom in på lägerexpeditionen, sade Redwitz ingenting annat än: "Ni är från och med i dag lägerpolis!" – En tid efteråt fick vi veta, att Redwitz hade låtit påskina bland sina kolleger i SS, att Leo en gång under en demonstration spottat honom i ansiktet. Örfilen förteg han. Den tyckte han väl var alltför förnedrande. – Skyddshäktesföreståndaren hade gjort ett förträffligt val. Leo slogs, röt och hotade med att skriva rapport, kort och gott hon var som klippt och skuren för sitt uppdrag.

Det var sent på eftermiddagen en glödande varm dag sommaren 1942. Kolonnerna ryckte in från arbetet. Framåtlutade, svettiga och betäckta med damm släpade kvinnorna mödosamt fötterna med de tunga trätofflorna efter sig. Då vek en trupp på ungefär 30 fångar in på lägergatan. Det var nästan uteslutande judinnor, som antagligen anlant till lägret bara för ett par dagar sedan, ty de glödde av solbränna. Ansiktet, händerna, armarna och de nakna fötterna upp till halva vaden var eldröda och hade en svullen glans. De höll sina blödande händer sträckta framför sig. De hade hållit på med att langa tegel hela dagen. Tegellangning var ett av de hårdaste arbetena i lägret. Tegelskutorna lossades på det sättet att kvinnorna bildade kedja och stenarna kastades från den ena till den andra. Stenarnas skarpa kanter rev sönder händerna redan efter en kort stund. Då jag efter kvällsavlämningen samma dag ledsagade några bibelforskerskor till sjukavdelningen fann jag före mig en annan blockäldste med de gamla judinnor, som langat tegel, för att skaffa dem något som lindrade mot solbrännan och de värkande händerna. När SS-läkare Schiedlausky fick se dem, röt han: "Ut med judinnorna!" Blockäldstens invändningar hade ingen verkan, de jagades ut ur sjukavdelningen.

Nästa morgon var armar och ben på de solbrända betäckta med blåsor. De vågade sig åter till sjukhuset och hade tur. Denna gång förband man dem. Efter två dagar ville blockäldsten låta förnya de fullständigt genomblöta pappersförbanden men kom åter rakt i armarna på SS-läkaren Schiedlausky och visades under skymfliga tillmälen ut från sjukavdelningen. Kvinnorna hade fått hög feber. De kunde endast med möda stå på benen, och den variga huden stank bestialiskt. Då försökte blockäldsten efter ytterligare två dagars förlopp ännu en gång komma in på sjukavdelningen med judinnorna. Det lyckades, man skar av de fastklibbade pappersbindorna från de stackars gummornas förbrända hud. Golvet i undersökningsrummet vimlade av fluglarver, som fallit från såren på deras armar och ben. – Några kvinnor fick liggkort till sjukhuset och dog i sviterna av solbrännan.

Vi trodde, att det vad sjukavdelningen anbelangade inte kunde finnas något värre än SS-läkare Sonntag och dennes sparkar. Men hurudana var inte hans efterträdare, doktor Schiedlausky, doktor Rosenthal och den kvinnliga läkaren Oberhäuser? De kompletterades av en SS-översköterska, som kallades "Antennen". Dessa fyra upprättade ett skräckregemente i Ravensbrück.

När en fånge kände sig sjuk, anmälde han detta för blockäldsten, som skrev upp alla sjuka i sin barack på en lista. På förmiddagen efter arbetsuppställningens slut gick de sjuka sedan – självfallet i kolonn – till sjukhuset under befäl av blockäldsten. Då det redan 1942 fanns 10.000 kvinnor i Ravensbrück, insjuknade under de rådande lägerförhållandena varje dag åtskilliga hundraden. De fick stå och vänta utanför sjukavdelningen, oberoende av väder och vind, och blev block för block insläppta i förrummet, där de måste ta av sig trätofflorna. – Översköterskan, "Antennen", hade sin plats vid ett bord. Det var en mager gumma över medellängd med gallsprängt utseende, stora utstående öron och ett groteskt fult ansikte. Listan med de sjukas namn överlämnades till henne, och hon bestämde, om en sjuk skulle släppas in i undersökningsrummet eller inte. Varje sjuk steg fram till hennes bord och talade om var hon

hade ont. Ve den som talade för tyst eller för jämmerligt, genast var klockan slagen, och hon fick utan vidare lämna sjukhuset. Vågade några av de väntande fångarna tala med varandra, blev hela blocket utkört, och lutade sig någon av trötthet eller svaghet mot väggen, blev hon också utkörd. – Förde man emellertid in en svårt sjuk, som fullständigt brutit samman och det var en gammal judinna, en zigenerska eller en förbryterska, då rätade ”Antennen” på sig och ett ”Lägges i korridoren!” skallade. Snart visste alla fångar, vad denna order hade att betyda. ”Lägges i korridoren” var liktydigt med en säker död, ty de som placerats i sjukhuskorridoren fick två dagar i följd starka sömnmedel, och tredje dagen fördes de till dödsrummet, där översköterskan eller en av läkarna tog livet av dem med evipaninjektioner i hjärtat.

En gång satt under mottagningstimmen den kvinnliga SS-läkaren Oberhäuser på bordet och svängde med benen, när man släpade in en avsvimnad kvinna. Vänd till de närvarande fångsköterskorna sade hon med ett leende: ”Bringen wir sie ins ‘Stübchen’, dann macht sie sich bald aus dem Stäubchen!” (Låt henne åka in i dödsrummet, så åker hon snart ut igen!) Hon väntade ett instämmande skratt för sin lyckade vits. Över varje svårt sjuk svävade under denna tid hotet att bli mördad genom en injektion. Av fruktan för sjukavdelningen släpade de sjuka kvinnorna sig fram, tills de föll omkull av utmattning.

Sårbehandlingen utfördes av fångar. Den som inte upplevt en sjuktimme i ett lägersjukhus, kan knappast bilda sig en föreställning om vad många av dessa fångsyster gjorde för sina medfångar. I sjukbarackens trånga förrum, bakom ryggen på ”Antennen” hade de sitt bord med instrument, salvor och förbandsartiklar. Där togs temperaturen på kvinnorna – och hur oändligt många fick inte med deras hjälp en efterlängtd temperaturförhöjning. Mitt i trängseln av sjuka rengjorde de och förband bölder och eksem och delade ut tabletter och annan medicin.

En transport havande kvinnor, som alla häktats för umgänge med utlänningar, anlände en dag till koncentrationslägret. – Under de första åren i Ravensbrück var det så att antingen inlämnade man en begäran till högre ort om frigivning av barnaföderskorna eller också fördes de i särskild transport till ett sjukhus, där förlossningen skedde, och där man tog barnet från dem. Mödrarna inspärrades då åter i lägret. – Dessa nyanlända kvinnor i grossess behandlade man annorlunda. Gestapo hade beslutat, att man i Ravensbrück skulle abortera ”frukten av deras rasförnedring”, och SS-läkare Rosenthal hade fått i uppdrag att utföra aborterna. Många av kvinnorna var havande redan i sjunde eller åttonde månaden.

En dag kom Milena mycket upprörd in till mig i baracken och berättade: ”Kan du tänka dig, nyss hörde vi på sjukhuset alldeles tydligt ett nyfött barn gnälla. Vi lyssnade, men kort efteråt tystnade det ...”

Fången Gerda Quernheim, som till yrket var sjuksyster, var SS-läkare Rosenthals biträde vid dessa fosterfördrivningar. Hon dödade alla livsdugliga nyfödda, antingen genom injektion eller genom att strypa dem eller helt enkelt kasta dem i en vattenhink. – Till Ravensbrück kom emellertid inte endast kvinnor som blivit havande genom umgänge med utlänningar. Under Rosenthals–Schiedlauskys ämbets tid var alla i lägret födda barn dömda till döden. Endast ”livsodugliga” nyfödda kom till världen, ty koncentrationslägret var inte inrättat för spädbarn.

Jag var 1945 intagen på lägersjukhuset, och i sängen under mig låg en 21-årig kvinna, vars hälsa SS-läkare Rosenthal hade förstört. Hon var en bondflicka från Schleswig-Holstein, som 1942 sänts till ”KZ” med transporten av havande. Vid den i åttonde havandeskapsmånaden inledda förlossningen brast urinröret på henne. I detta tillstånd tvingade man henne till tungt kroppsarbete, och då hon inte kunde hålla inne urinen, fick hon ständigt förkylningar med feber och insjuknade slutligen i lungot.

Rosenthal och Gerda Ouernheim hade ett kärleksförhållande med varandra. Bland sjukhusarbetarna gick fruktansvärda rykten om dessa bägge. Gerda Quernheim bodde som sjuksyster inom sjukhusets område. Rosenthal stannade ofta över natten i lägret men inte endast för kärlekens skull utan- för att tillsammans med sin älskade mörda fångar. De valde sina offer bland de sjuka, de plågade dem och till sist dödade de dem.

En natt hade de utvalt en ung ukrainska, som led av melankoli, till sitt offer. När de närmade sig hennes bädd i dödsrummet, grep flickan i dödsångest till flykten. Hon sprang genom korridoren och hoppade ut genom ett fönster. – En polsk sjukhusarbeterska, som låg i ett sjukrum, hörde bullret och såg genom ett nyckelhål – rummen var under natten låsta – denna hemska jakt. Sedan blev det dödyst i sjukavdelningen. – Nästa morgon berättade polskan den nattliga händelsen för Milena. Milena gick genast till likkistorna, och där låg den unga ukrainskan med ett flertal injektionsnålstick på armarna och sönderslagen i ansiktet.

*

Sommaren 1942 utvalde man bortåt 20 polskor, alla unga kvinnor, ur transporterna av dödsdömda, och skickade dem till sjukhuset, där läkarna undersökte de på ett led uppställda kvinnorna. Doktor Oberhäuser skickade iväg en av dem med orden: ”Hon har för smala ben, henne har vi ingen användning för!” Och man valde, om jag minns rätt, sex av de tjugu och lät dem stanna på sjukhuset. – Kvinnorna i Warszawa- och Lublintransporterna greps av panisk förskräckelse, när de fick veta, att i sjukhuset inrättats ett särskilt, avsides beläget sjukrum, till vilket ingen sköterska, som var fånge, fick tillträde. Dessutom hade en fullständig operationssal med modernaste apparatur iordningställt.

Till Ravensbrück anlände samtidigt den bekante tyske läkaren professor Gebhard med en stab av assistenter. Vi såg dem gå över lägerplatsen i sina vita byxor. Alla sjukhusarbetare skickades till sina bostadsbaracker. Bland fångarna gick massor av rykten och förmodanden: Kanske skulle de steriliseras? Kanske man skulle företa några fruktansvärda försöksoperationer på dem? – När sjukhusarbetarna återvände till sina arbetsplatser, var detta nya sjukrum strängt bevakat av SS-systrar, som skötte de nya ”sjuka” och som fick särskild mat från SS-köket. – Ovissheten varade endast några dagar, ty snart slappnade SS-systrarnas intresse för denna stränga sköterske- och vakttersketjänst och då tog de sjukhusarbeterskor till hjälp. Naturligtvis lyckades dessa snart kasta en blick in i det hemlighetsfulla sjukrummet. Där låg de sex unga flickorna med av smärta förvidna ansikten. De hade gipsförband kring benen. – Och snart visste vi i alla detaljer, att man opererat de blomstrande kvinnorna två och två och transplanterat underbenens ben eller muskeldelar från den ena till den andra.

Veckor gick, de opererade polskorna linkade omkring på kryckor i sjukavdelningen. På flera av dem hade vaderna krympt ihop, så att de inte var större än benen på ett barn. Några kunde blott gå på tårna, och redan hämtade man nya offer. Professor Gebhard, den berömde tyske vetenskapsmannen, brann av iver att få göra flera intressanta försök. Allt hemlighetsmakeri hade uppgivits. Man opererade och stympade, man talade om försök med giftgaser; kvinnorna dog av blodförgiftningar och feber. De ”läkta” skickade man på kryckor tillbaka till bostadsbarackerna, och försökskaninerna, som man kallade dem, var en vardaglig företeelse i Ravensbrück. – Dessa lemlästade kvinnor klamrade sig fast vid en svag förhoppning om att de kanske genom försöksoperationen blivit benådade och inte skulle bli skjutna ...

Sommaren 1942 utvecklade SS en livlig byggnadsverksamhet. På ena sidan om lägret utanför lägermuren uppfördes stora, stabila, moderna fabriker, där tusentals slavar skulle få arbete, och på andra sidan byggde firman Siemens-Halske i snabb takt en rad baracker, nya stora bostadsblock, i vilka tusen kvinnor kunde få plats. Snart omfattade kvinnolägret Ravensbrück 32 bostadsbaracker och tre lägergator. Alla dessa byggnader uppfördes av fångar i det angränsande lägret för män. – Lägre växte ut men i ännu snabbare tempo ökades antalet

fångar. Redan låg tre kvinnor på två halmmadrasser, satt två kvinnor på en stol och fick fyra kvinnor dela ett skåp. Intill 1942 hade det i Ravensbrück varken funnits vägglöss eller klädlöss, men nu gjorde tvättinrättningen sitt arbete dåligt, alltmera sällan var tvätten riktigt ren, fyllning till halmsäckarna saknades liksom skor till vinterbehov, zebrajackorna var av dålig pappersull liksom klänningarna.

SS-befälet bemödade sig krampaktigt att upprätthålla den gamla ”tukten och ordningen” i koncentrationslägret, men såväl mat- som bostadsförhållandena, som blev allt sämre och sämre, som också den tilltagande utsugningen av fångarna i krigsindustrin kastade det gamla ”KZ”-reglementet över ända. – Vem skulle 1940-41 ha vågat stiga på de vårdade gräsmattorna framför barackerna och längs lägergatan? Nu trampade efter uppställningarnas slut tusentals kvinnor över gräsmattor och blomsterrabatter för att i tid hinna till sina arbetskolonner. Man steg ut och in genom fönstren i sovsalarna, ty de smala barackdörrarna släppte fram de hundratals människorna alldeles för långsamt. Även de allt talrikare ryska tillskotten gav lägret en ny prägel. Överfall på brödtransporterande kolonner inträffade. När kvinnorna mödosamt släpade metallhämtnarna som innehöll tjugufem eller femtio liter fram till barackerna, störtade plötsligt ett gangsterband fram bakom ett block, slet till sig en mat-hämtare och försvann.

SS svarade med förstärkning av lägerpolisen, som hade rätt att slå medfångar och rapportera dem och därigenom kom att utgöra en stab yrkesmässiga angivare. Hösten 1942 började den nye lägerkommendanten Suhren med hjälp av sin gestapofullmäktige Ramdor att bygga upp en spionorganisation i lägret. Dittills hade jag endast hört talas om en enda fånge, som i Gestapos tjänst förrått sina medfångar i lägret, schweiziskan Carmen Mori, men nu skolade Suhren och Ramdor spioner, som till belöning fick livsmedel, som SS stulit ur Röda kors-paketen.

Intill hösten 1942 hade alla fångar i Ravensbrück fått samma mat. Något tillskott kunde endast sådana skaffa sig, som arbetade i köket och kunde stjäla i kök, magasin, källare eller på andra ställen, där man kunde komma åt livsmedel. Men i slutet av 1942 fick fångarna tillstånd att ta emot paket hemifrån. Det betydde för många av de inspärrade, att deras liv räddades. Från SS' sida var det ett raffinerat schackdrag att låta familjerna hjälpa till att underhålla lägerslavarna för att desto bättre och grundligare kunna utnyttja dem, ty snart skulle vi i Ravensbrück få en arbetsdag på elva timmar och i många verkstäder dag- och nattskift. Mot slutet av 1942 började SS i viss mening intressera sig för bevarandet av vår arbetskraft, ty vi blev en faktor i krigsindustrin.

När fångarna fick ta emot paket utifrån, indelades lägret plötsligt i två skikt – de besuttna och välnärda och de hungriga. Till franska och ryska fångar utlämnades aldrig några paket. Zigenare, asociala, kriminella liksom också stora delar av de tyska lätta politiska fångarna fick blott sparsamt sändningar hemifrån. Om det också fanns inte så få mottagare av paket, som i årtal delade de tillskickade livsmedlen med de ”obesuttna”, var dock det skikt, som var hänvisat uteslutande till lägerkosten, i alla fall oerhört stort, och en djupgående förvandling av lägermoralen inträdde. Mot livsmedel kunde man snart få allt i lägret. Med livsmedel gjorde man blockäldsten foglig, med livsmedel mutade man arbetsanvisningsfången. En paket-mottagerska var snart bättre klädd, hade sina tjänarinnor, som bäddade hennes säng, diskade hennes fat och utförde andra hjälpsysslor åt henne. När sedermera fångarna fick tillstånd ta emot klädesplagg och underkläder hemifrån, började en livlig handel med alla dessa varor. Då kunde man för fyra ransoner bröd köpa en pullover eller för två ransoner en handduk. Bröd, margarin och andra livsmedel var lägermarknadens mynt.

Största nyttan av paketen hade emellertid SS, som stal hela vagnslaster av de livsmedel som sändes fångarna. Några bibelforskarskor erhöll en ny förtroendepost: de skulle i källarna i

Kommandanturen sorterar och upplagra de av SS stulna livsmedelspaketen. Huvudsakligen rörde det sig därvid om Internationella Röda korsets sändningar. – Men samtidigt inspärrade man fångar för stöld i bunkern och straffblocket och pryglade dem.

*

Sommaren 1942 satte en kolonn manliga fångar under SS-bevakning upp ett staket alldeles bakom vår blockdörr, och på andra sidan detta grävde de upp jorden för att lägga ner nya dräneringsrör. Fönsterluckorna på vår högra barackvägg stängdes till och spikades igen. Försök att komma i förbindelse med de manliga fångarna skulle bestraffas med stränga lägerstraff. – Under lägerkommandant Kögel hade aldrig en manlig fånge tillåtits beträda kvinnolägers område. När tillfälligtvis utanför ”KZ” en kvinnokolonn, som gick till sitt arbete, mötte en manskolonn, måste fångarna i den ena av de bägge kolonnerna stå med bortvända ansikten, tills den andra marscherat förbi. – Med lägers forcerade tillväxt under Suhren släppte man mer och mer efter på dessa försiktighetsåtgärder.

Hela dagen hörde vi nu från våra stängda fönster manskolonnens anvisningsfånge gräla och kommendera. Alla kvinnor greps av smärtsamt medlidande. Vad som inte längre rörde deras hjärtan, när det gällde deras kvinnliga medfångar, kom dem att darra av harm, när det hände männen. De hängde vid fönsterluckorna för att genom springorna få en titt på de stackars manliga fångarna. Och de såg verkligen rysliga ut! Zebrakläderna hängde på deras avmagrade kroppar som på klädhängare. Vålnärd var blott anvisningsfånge, en förbrytare. Han hade en käpp i handen, och när en fånge inte arbetade fort nog, kastade han käppen med all sin kraft mot den olycklige fångens ben. – Männen hade väl arbetat där i två dagar, när vi kom i kontakt med dem. De stod och grävde tätt invid barackväggen, och vi viskade genom springorna i fönsterluckorna. Bibelforskarna ville veta, hur många bibelforskare som befann sig i det manliga ”KZ” i Ravensbrück, och den tjeckiska rumsäldsten frågade efter sina landsmän. Männen gav de önskade upplysningarna men bad i samma andedrag om bröd.

Under det provisoriskt uppresta staketet hade sanden glidit undan, och en bred springa hade uppstått. Där lade vi bröd och några buntar morötter, som det just då fanns att köpa i kantine. Men inte nog med detta – vi stal margarin från köket för att kunna ge lite åt männen. Men kort efteråt förråddes vi av en man i kolonnen. Jag kallades ”fram”. Övervaktarskan Mandel förhörde mig. Jag visste inte om någonting. Då man samtidigt bortom vår barack, där ett andra staket satts upp, likaledes lagt ut mat till männen, var det svårt att få tag på de skyldiga. Med några skymford skickade mig Mandel tillbaka till blocket. Men inte långt efteråt blev jag ånyo kallad till övervaktarskan, och hon befälde mig: ”Gå genast till block 9, ni är hädanefter blockäldste där.” Block 9 var de judiska fångarnas barack. Från block 9 utgick ständigt transporter till gaskamrarna. – ”Fru vaktarska Mandel, skulle ni inte vilja skicka mig till utomhusarbete?”

– ”Vad för något, vägrar ni att utföra arbete?” skrek hon. ”Nej, jag anhåller att bli placerad i utomhusarbete och inte längre behöva tjänstgöra som blockäldste.” – Då en sådan önskan sällan framställdes, tvekade hon något och gav sedan sitt bifall. Nästan två år hade jag vistats tillsammans med bibelforskarna och avskedet var inte lätt.

XX. Kontorsanställd hos Siemens

SOM GAMMAL POLITISK FÅNGE kom jag till block I och bodde för första gången i samma barack som Milena. – I detta politiska block fanns det inte så få ”primadonnor”, gamla fångar, som var stolta över sin roll som kämpar och martyrer, och som inte saknade självmedvetande. – Ehuru man bemötte mig med mycket stort misstroende, kunde naturligtvis politiska samtal inte helt undgås. Nästan alla tyska kommunister klamrade sig av blott alltför begripliga skäl inte bara fast vid hoppet om rysk seger utan liksom tidigare trodde de på hitlerdiktaturens

sammanbrott genom en revolution i Tyskland. Under våra diskussioner sökte de bevisa med stöd av de sparsamma yttringar av politiskt motstånd som förekommit, att det kommunistiska inflytandet i Tyskland växte från månad till månad. Och när man som motargument anförde de allt sällsyntare tyska tillskotten av verkliga politiska motståndare i ”KZ”, svarade de, att alla nya häktade kom i tukthus. Frågade man sedan, vart de vid varje avslöjad politisk aktion som misstänkta häktade hade tagit vägen, och varför det inte fanns några uppgifter i tidningarna om sådana motståndsrörelser, svarade de, att det illegala KPD arbetade så förträffligt, att det mestadels kunde undgå att falla i Gestapos händer eller att förekommande häktningar inte publicerades i den nationalsocialistiska pressen för att hemlighålla för tyska folket omfattningen av det underjordiska motståndet. – De gamla politiska fångarna levde i sina illusioner från åren före 1933. De var ur stånd att dra några slutsatser av de politiska händelserna under de sista tio åren.

En gång, det var på våren 1944, satt en söndag vid ett bord i de gamla politiska fångarnas block två tyska kommunister tillsammans med en ung ryska, som hade varit sjukvårdare i krimarméns sjukvårdsstab. En gammal kommunist, som redan hade tio års fängelse bakom sig, antydde för den unga Shenja: ”Efter kriget ska vi bygga upp socialismen i Tyskland, liksom ni har gjort hos er i Sovjetunionen.” Och Shenjas ansikte lyste upp, när hon svarade: ”Efter kriget kommer allt att vara ryskt, allt att vara ryskt ...”

Politiska fångar i block 1, som arbetade hos SS i Kommendanturen och på expeditionen, hade tidningar med sig till lägret, så att vi dagligen fick läsa OKV-rapporterna från fronten. Men inte blott officiella rapporter hade vi tillgång till; vid sidan om de mest fantastiska rykten om frontens sammanbrott, revolution och så vidare, som framför allt spreds av nyanlända fångar och uppstod ur deras heta önskan om snar frigivning, fick vi under årtal veta utländska radionyheter. Naturligtvis kände vi varken deras ursprung eller förmedlarna och ej heller vågade vi tro på deras riktighet. Vi förvånade oss emellertid gång på gång över att vissa rykten i de flesta fall några veckor men ibland åtskilliga månader efter deras uppdykande i Ravensbrück bekräftades av notiser, tryckta med liten stil och placerade mera i skymundan i ”Völkischer Beobachter” eller ”Das Reich”.

Sensommaren 1942 gav man i Ravensbrück allt oftare flyglarm, och om kvällarna kunde man vid horisonten i sydväst, där Berlin låg, se strålkastarna spela på himlen. När bombeskadrarna brusade fram över lägret, låg vi i våra träbaracker på halmmadrasserna. För de utländska fångarna var varje på en tysk stad nedkastad bomb en berättigad anledning till jubel. Också jag hälsade flygarna med glädje, ty jag visste, att nationalsocialismen kunde störtas endast genom ett nederlag i krig. Men i de tyska städerna bodde människor, som jag älskade, och dessutom fanns det ju inte så få fiender till nationalsocialismen även inom Tysklands gränser. På alla utan undantag kastade man brandbomber och fosfor.

*

Efter morgonuppställningen i block 1 ställde jag upp i kolonnen ”lägerträdgården”. Framför vaktstugan, på andra sidan lägerporten, räknade man oss femton kvinnor, och sedan marscherade vi under sången: ”In meiner Heimat, da blühen die Rosen ...” i fem led längs Fürstenbergersjön. För första gången på två år såg jag yttervärlden. En sjöstrand med vass och albuskar och på avstånd det spetsiga kyrktornet i Fürstenberg. – Efter några minuter gick den sandiga vägen mellan SS’ höns- och svingårdar, och vi gjorde halt framför lägerträdgårdens växthus. Med vår kolonn följde en SS-vakterska på ungefär 50 år, medlem av NS’ kvinnoförbund, som hade fått denna post som en hedersbevisning. Till sitt egentliga yrke var hon uppapperska på ett vårdshus, och då hon beklätt sitt vakterskeämbete blott några dagar, bemödade hon sig ängsligt att dölja sin blyghet för fångarna.

SS-trädgårdsmästare Loebel fördelade arbetet. Några lyckliga kom till växthuset, bland dem Eva Busch, som skaffat mig arbete i denna kolonn. Några skickades till blomsterrabatterna, och alla övriga måste skyffla jord. – Trädgårdsområdet gränsade till manslägrets yttermur. Genom ett hål i muren kastade de manliga fångarna in god humusjord, som man kört dit på skottkärror från den djupare liggande, sumpiga delen av lägerterrängen. Tio kvinnor i vår kolonn stod i en rad och skyfflade, så att säga på löpande band, den fuktiga, tunga jorden till varandra. Om någon inte höll takten med de andra, kunde man genast kontrollera detta, ty högen, från vilken hon tog jorden, växte och växte, medan den som hon skulle fylla på mer och mer smälte samman. Under de första timmarna såg jag ännu då och då på prakten av de brokiga blommorna i trädgården, men sedan slappnade intresset. Mina händer blev fulla av blåsor, magen skrek och blott med största ansträngning kunde jag hålla den tunga skyffeln rätt.

Trädgårdsarbete har en angenäm klang, men när man grävt i jorden, släpat gödsel på en lådbår eller öst jord i nio timmar, upphör blommorna att vara lockande. Blott ett intresse behärskade oss alla, nämligen: Var ska vi få något att äta? I svingården intill trädgården fanns det gott om potatis. Bibelforskarna skötte SS' svin. Vi kom överens om ett säkert gömställe, där vi hungriga osedda kunde hämta den nykokta potatisen. Den konsumerades när vi satt på dass.

I lägerträdgården odlades huvudsakligen blommor för trädgårdsanläggningarna framför vaktorskornas boställen och kring kommendantens, skyddshäktesföreståndarens och det övriga SS-befällets villor. Man sparade inte på ansträngningar för att kunna pryda SS-hemmen med krukväxter och snittblommor. Ståtliga gräsmattor och blomsterrabatter omgav Kommendanturen. Allt sköttes av fångslavar. Vi vattnade, vi rensade ogräs och planterade om. – Trots att arbetet i trädgården var tungt, var den en begärlig arbetsplats, ty trädgårdsmästare Loebel saknade alla avskydda SS-egenskaper. Han svor inte och hotade aldrig med rapport och sade egentligen mycket sällan ett ord. Trots att han väl visste, att vi stal blommor och, när sedan gurkorna och tomaterna mognade, inte bara åt oss själva mätta utan också tog med oss till lägret, sade han inte ett knyst.

I växthuset regerade Eva Busch. Hon var en känd kabarésångerska och hustru till skådespelaren Ernst Busch. En så förtrollande kvinna hade trädgårdsmästare Loebel svårt att motstå, och när hon någon tid hade viskat honom i örat, att jag var en perfekt trädgårdsarbetare, gav han mig arbete i växthuset. Sedan lyckades vi också få Lotte K. dit. – En av de viktigaste väntjänsterna i "KZ" var att skaffa någon ett arbete, där man antingen kunde komma över något att äta eller möjlighet fanns att koka stulna matvaror, med andra ord en eldstad.

Så länge jag arbetade som blockäldste hade ansvaret för kvinnorna i en hel barack hållit mig i ständig spänning. Inte endast jag själv utan även samtidigt med mig några hundra andra människor hotades då av ständiga faror. I trädgården levde vi tre nu ett fritt, lyckligt liv. Vår fleråriga "KZ"-tillvaro med sin fullständiga omyndighet, sitt tvång till underkastelse och den ständiga ångesten för straff gjorde att vi, mogna kvinnor, när vi nu en gång kunde andas ut, betedde oss som barn. Vår humor var anspråkslös, vi sökte efter tillfällen att skratta. – Vi kom på den tanken att i en cementerad vattenbehållare inrätta ett akvarium. Under det vi med dödsallvarliga miner låg på knä i komposthögarna och satte blommor i krukor, fångade vi i verkligheten grodor, stora bruna och små gröna, alla som vi fick tag på. Utan att förändra en min bar vi dem i blomkrukorna till det nya akvariet och lät dem hoppa ned i vattnet. För att de stackars fångarna någon gång skulle kunna vila sig från simningen, snidade vi små träfartyg, som våra grodor kunde klättra upp på. Vi stod sedan förtjusta vid vattenkaret och betraktade vårt verk. Men så snart det slog i växthusdörren, grep Eva vattenkannen och besprutade de redan otaliga gånger vattnade blommorna, jag rörde med spadspetsen i jorden och Lotte gick med armen full av blomkrukor.

Just vid denna tidpunkt mognade gurkor och tomater i växthuset. Att vi stal föll av sig självt. Men svårare var att transportera tjuvgodset till lägret. Varje dag fann vi på nya gömställen, i en spann under den trädgårdsjord, som en vakterska antogs ha beställt, i den hopknutna ärmen på lägerklänningen och i bysthållaren. Vi ville skänka Milena gladiolus. Men hur skulle det gå till? Den magra Lotte stoppade de långa stänglarna i urringningen innanför klänningen och drog hårt åt skärpet för att de inte skulle falla ut under kjolen. Sedan gick hon styv som en docka från trädgården till lägret.

Detta sköna liv bland blommor, tomater och gurkor varade tyvärr endast en kort tid. En dag steg övervakterskan Zimmer in i växthuset med orden: ”Arbetar Buber här?” Hjärtat flög upp i halsgropen på mig, ty som äkta fånge överträdde jag väl varje timma i koncentrationslägret lägerföreskrifterna. ”Kom med till övervakterskan Mandel!” Vad kunde ha hänt, då man till och med måste hämta mig från arbetet?

”Ni talar ryska?” frågade övervakterskan Mandel. ”Ja.” – ”Kan ni skriva på skrivmaskin och stenografera?” – ”Ja.” – ”Från och med i morgon följer ni med siemenskolonnen. Ni ska bli tolk och sekreterare hos herr Grade, ledaren för siemensbarackerna. – Det är redan anmält hos arbetsinsatsen.”

Mycket ledsen gick jag först som hastigast in till Milena på sjukavdelningen. När jag vid en så ovanlig tidpunkt kom in i expeditionsrummet, trodde hon, att någon olycka hänt mig och drog en suck av lättnad, när hon fått veta sammanhanget. – Hur lycklig var jag inte då i lägret! Vid varje händelse, varje förändring och varje fara visste jag, att det fanns en människa som jag kunde vända mig till och som deltog i allt som rörde mig som om det gällt henne själv.

Firman Siemens' arbetsbaracker byggdes av manliga fångar och den första hade tagits i bruk för endast några veckor sedan. Ännu arbetade inte stort mer än femtio kvinnor där med att linda spolar och montera reläer. – Innan en fånge antogs som arbeterska, måste hon gå igenom ett lämplighets- och intelligensprov. Hon måste kunna böja en tråd på visst sätt och trycka ihop ett stycke papper efter ett föreskrivet schema. Dessutom undersöktes hennes synförmåga. – Ingenjör Grade, som under femton år tjänat sig upp till en förtroendepost hos firman Siemens och Halske, valde bland det honom tillskickade slavmaterialet omsorgsfullt ut de mest användbara. Han vände sig ständigt till skyddshäktesföreståndare Bräuning och bad: ”Skicka mig mera fångar av lägerintelligentian.”

Arbetet var organiserat på samma sätt som i Siemens' fabriker med fria arbetare. De spillindande och relämonterande fångarna leddes och kontrollerades av civila kvinnliga förmän. Som deras chef fungerade gamla verkmästare från Siemens' fabriker, och chef för denna Ravensbrück-filial var ingenjör Grade. Dessutom styrde och ställde i en sådan arbetsbarack en SS-vakterska som ”KZ”-myndighetens representant.

För varje fånge utskrevs ett diagramkort på vilket stod namn, förnamn, födelsedatum och yrke. På detta var också resultatet av provet antecknat och det slags arbete, som vederbörande bäst lämpade sig för. Varje fånge hade ett avlöningskort, på vilket såväl det utförda arbetet som den intjänta lönen noterades. Timlönen var densamma som för en fri siemensarbetare. I slutet av varje vecka räknades lönen och antalet arbetstimmar ut, så att man kunde se vad varje arbeterska i genomsnitt förtjänat i timmen under veckans lopp. Lönen erhöll naturligtvis aldrig fångarna själva utan avfördes av firman Siemens till koncentrationslägrets konto. – Med hjälp av detta system kunde man genast fastställa, när en fånge inte uppnådde sitt pensum, som utgjorde ungefär 40 pfennig i timmen. Inträffade flera sådana fall av ”lättja”, fick fången först en straffpredikan av mästaren, hjälpte inte det, hämtades SS-vakterskan, som utdelade örfilar och skrev rapport, varpå fången hamnade i bunkern eller i straffblocket. – Också övertidsarbete införde den snygga firman Siemens som straff. Därvid måste de utmärglade kvinnorna efter tio eller elva timmars arbetsdag arbeta över i ända till fem timmar. – Men

den som gjorde mer än sitt pensum – sådana fanns det tyvärr också – erhöll en premie i form av 50-pfennigs- eller enmarkskvitton, gällande till fångkantin, i vilken det under de sista åren utom salt och onjutbar fiskpudding för övrigt inte fanns något att köpa.

Min sysselsättning hos Siemens bestod framför allt i att handha herr Grades brevväxling med koncentrationslägerledningen. – I denne civile ingenjör hade en SS-man gått förlorad. Han ryggade inte tillbaka för att ange arbetsovilliga fångar för vaktterskan och begära att de skulle rapportera. När han ansåg en fånge oduglig, sparade han inte på nedsättande omdömen om henne i sina skrivelser till ”KZ”-myndigheterna. För honom tycktes det vara en avgjord sak, att fångar inte hade några mänskliga rättigheter. – Efter vad jag fick veta, var den huvudsakliga drivkraften till denna iver önskan att göra karriär och rädsla för fronten. Så länge herr Grade visade sig vara outhärdlig ville firman Siemens ha honom kvar.

Varje fånge hade sin egen arbetsplats. Ett flertal stora fönster upplyste den höga, rymliga baracken. Varje bord badade i elektriskt ljus. Kvinnornas arbete bestod i att linda spolar, montera, justera, undersöka och packa in de reläer, som användes till automattelefonapparater och framför allt till den automatiska bombutlösaren. Även telefonapparater framställdes. Alla dessa komplicerade arbeten fordrade spänd uppmärksamhet och skicklighet.

Hitlers och Stalins diktaturer har bevisat, att till och med den moderna industrin utmärkt väl kan arbeta med slavar; man får blott inte rygga tillbaka för förslitning av människor och materialomkostnader. De ryska koncentrationslägren liksom de tyska inrättades ursprungligen för isolering av statsfiender, men båda systemen grep i sin ringaktning för individen i kritiska situationer till utsugning av fångarnas arbetskraft och förvandlade fångarna till slavar.

*

Siemenskolonnen stod under befäl av SS-vaktterskan Ehlert. Varje morgon när vi passerat lägerporten, ropade hon så att det ekade: ”Nu ska vi sjunga ‘Ahoi!’ ” Denna hennes älsklingsång ljöd: ”Wir lagen vor Madagaskar und hatten die Pest am Bord. In den Kesseln da faulte das Wasser und jeden Tag ging einer über Bord. Ahoi! Kleines Mädel! Ahoi! Ahoi!!!”

Vägen till Siemens förde förbi lägerträdgården, och jag blev varje gång vemodig vid anblicken av växthus och blomsterrabatter. Bakom trädgården måste vi gå över en järnvägsbank. En gång var bommarna nedfällda, och vår kolonn gjorde halt alldeles utanför svinhuset. Där låg en stor hög kålrötter. På några sekunder försvann de, som om jorden hade uppslukat dem. Vaktterskan såg det och sade ingenting annat än: ”Nu kan det räcka!”

I arbetsbaracken hade vaktterskan Ehlert sin plats bredvid mitt skrivmaskinsbord. Jag kunde iaktta henne hela dagen. Hon var en yppig, blond valkyria, som gärna skrattade högt, åt gott och mycket, och som plågades av tanken, att andra måste svälta. Av medkänsla skänkte hon åtskilliga fångar i kolonnen regelbundet mat. ”Gå bakom tjänsterumsskåpet där och kasta paketet i papperskorgen, men öppna det först!” I paketet låg flera bredda smörgåsar med pålägg. – Helst satt hon hela dagen vid bordet och pratade. Att driva på arbetet eller göra ronder och kontrollera i gångarna ansträngde henne för mycket och passade henne alls inte. Utan ingenjör Grades påstötningar hade hon väl aldrig skrivit en rapport. – Redan efter några månader blev hon som straff förflyttad och efter krigsslutet i Bergen-Belsen-processen dömd till 15 års tukthus.

Genom fönsterna i arbetsbaracken såg vi manliga fångar sysselsatta med att resa nya block. Redan en av de första dagarna kom SS-vakten till Grade och bad att få telefonera. Då hörde jag vakten säga: ”Kan jag få tala med doktor Rosenthal? – Nyss blev fången nr X skjuten under flykt!” – Under den korta tiden för min verksamhet hos Siemens anmälde vaktposten fem dödade ”under flykt” och det i en enda kolonn.

*

Hösten 1942 gick en ny transport kvinnor till Auschwitz, bland dem också alla extrema bibelforskerskor. Ännu visste vi ingenting bestämt om Auschwitz. Men snart skulle jag få det första klara beskedet.

När en fånge i siemenskolonnen kände sig sjuk, blev hon antecknad i fabriken, därifrån skickad till sjukavdelningen och behandlad med företrädesrätt, det vill säga hon behövde inte vänta i timmar. Det låg i firman Siemens' intresse att inte onödigtvis någon arbetstid gick förlorad. Under en sådan promenad till sjukavdelningen märkte jag en dag en kolonn bibelforskare, som stod vid fängelset i hörnet av lägerplatsen. Jag kunde inte riktigt urskilja ansiktena, men de föreföll mig bekanta. Under förevändning att ha glömt något i baracken smög jag mig bakifrån fram till fängelset. Bibelforskerskorna kände genast igen mig. Det var tolv eller femton av de extrema, som för kort tid sedan förts till Auschwitz och nu transporterats tillbaka.

En av dem, Rosa Hahn från Ischl, ropade: ”Kom hit, Grete, jag måste berätta något viktigt för dig! Man har fört oss tillbaka från Auschwitz, och vi blir säkerligen avrättade. Men innan vi dör, vill jag tala om vilka fruktansvärda saker som inträffar i Auschwitz! Där kastar man människor, levande barn, ja, det är alldeles sant, judiska nyfödda på elden. Dag och natt ligger stanken av bränt människokött över hela lägret. – Du tror det inte? Så sant jag här står säger jag sanningen, rena sanningen!” Hennes tidigare så vackra ansikte var gult, i kinderna hade hon djupa fåror, de vissnade läpparna blottade, när hon talade, på ett kusligt sätt hennes alltjämt friska, vita tänder. Egentligt liv var det endast i hennes ögon och i hennes vädjande röst. De andra bibelforskerskorna nickade stumt och såg slött på mig. Jag trodde inte ett ord av detta och tänkte endast för mig själv, att nu hade de fullständigt förlorat förståndet. För att komma därifrån sade jag: ”Ni kommer säkerligen omedelbart till block 17. I kväll besöker jag er, så ska vi tala vidare om Auschwitz.” – ”Nej, vi blir satta i fängelse och sedan skjutna!”

Jag kände mig illamående och gick. – Samma dag fick bibelforskerskorna stiga in i fångtransportbilen, som sedan körde ut genom lägerporten. – Kort därefter kom deras fångkläder tillbaka till klädförrådet med vinklar och fångnummer. – Man hade låtit dödsdomen mot dem för arbetsvägran gå i verkställighet.

XXI. På lägrets expedition. Övervakterskan Langefeld

MED DEN SISTA TRANSPORTEN till Auschwitz följde övervakterskan Mandel. Hennes efterträderska hette Ehrich. Hon hade stigit till denna post, efter att under en längre tid ha visat sig meriterad för befordran från vakterska genom prygel, sparkar och rapporter.

I oktober 1942 ägde en dag under arbetstid en inspektion rum i siemensbaracken. Det var lägerledningen i Ravensbrück som kom på besök, och bland deltagarna var även övervakterskan Langefeld. När ingenjör Grade visade henne omkring för att sätta henne in i fabriksarbetet, upptäckte Langefeld mig, där jag satt bakom skrivmaskinen. ”Hur länge har ni arbetat här? Varför har ni lämnat bibelforskarna?” frågade hon, i det hon stannade vid mitt bord. Jag förklarade med några korta ord, hur saken förhöll sig, och hon gav mig order att samma kväll efter arbetstidens slut komma in på expeditionen.

Langefeld hade för endast några dagar sedan återvänt från Auschwitz och hade återinsatts som övervakterska i Ravensbrück. – På kvällen kallade hon in mig i sitt tjänsterum och frågade: ”Vill ni inte arbeta hos mig på expeditionen?” Jag svarade: ”Det kan jag inte bestämma själv, för arbetsinsatsen har skickat mig till Siemens.” – ”Men skulle ni inte hellre vilja arbeta på expeditionen än i Siemens' verkstäder?” – ”Jo, det skulle jag”, svarade jag. – ”Saken är något komplicerad, då inte heller jag kan göra något mot arbetsinsatsen”, förklarade Langefeld med

någon tvekan, ”men jag föreslår, att ni stannar en vecka i baracken med inomhustjänst, till dess att herr Grade har skaffat sig en annan sekreterare. – Ett inomhustjänstkort kan ni hämta i morgon bittida hos doktor Oberhäuser, som jag skall ge besked under hand. Och efter en vecka kan ni anmäla er hos mig igen.”

Märkvärdigt tillvägagångssätt, tänkte jag. Övervakterskan hade ju inte ens befogenhet att vända sig till föreståndaren för arbetsinsatsen och begära en fånge som arbetskraft. Ännu var jag ovetande om den starka rivaliteten mellan de olika SS-instanserna i ”KZ”.

Jag njöt av den inomhustjänst, som jag på ett så underbart sätt fått till skänks. Vid denna tid kom en förmiddag vakterskan Laurenzen och gav mig order att följa med ”fram”. Jag frågade nyfiket, vem jag skulle till. Det enda hon svarade var: ”Gör er litet snygg först!” – ”Är det någon som kommit på besök till mig?” – ”Det har jag inte hört någonting om.” – Hon förde mig genom lägerporten till Kommendanturen och sedan hon anmält sig i ett av rummen, stod vi och väntade utanför dörren. – Besök var i ”KZ” Ravensbrück egentligen inte tillåtna, men det lyckades en del anförvanter att, med förebärande av starka skäl, utverka ett sådant tillstånd av Gestapo.

Vid skrivbordet satt skyddshäktesföreståndaren Bräuning, men av någon besökande såg jag inte ett spår. Framför Bräuning låg en uppslagen dokumentpärm, och när jag anmält mig, bläddrade han i denna och kastade då och då en granskande blick på mig. ”Ni var alltså Heinz Neumanns trolovade”, kommenterade han, medan han läste, ”och har umgått i kretsarna kring Stalin.” – ”Nej.” – ”Håll munnen, jag har inte tillfrågat er! – Så, och den där Dimitroff har bott hos er, han också!” – Han fortsatte att läsa, slog sedan igen pärmen och sade: ”Ni tror väl inte, att ni kan räkna på att bli frigiven. Jag har rekvirerat era handlingar, eftersom det intresserade mig. Ni kan gå!” – Vakterskan förde mig tillbaka till lägret, och jag försökte fundera ut genom vilken olycklig omständighet Bräuning hade blivit intresserad för mina handlingar, ty ingenting var farligare än att ha lägerledningens uppmärksamhet riktad på sig.

Först efter min befrielse år 1945 fick jag veta, att min svåger Bernhard vid tiden ifråga helt enkelt satt sig på tåget, farit till Ravensbrück och utan hinder kommit så långt som till lägrets Kommendantur, där man visserligen hörde på hans anhållan att få tala med mig men hövligt avslag hans begäran. Det var detta besök som gjorde att Bräuning blev intresserad för mina papper. Bräuning var skyddshäktesföreståndare, i SS’ rangrulla ”Sturmbannführer”, och representerade den fulländade typen för en SS-gangster. Hans utlevade, råa ansikte verkade fosforescerat. Han tyckte om att posera med stora gester på lägerplatsen och lägergatorna. En gång fällde han yttrandet: ”Av de politiska kommer ingen ut, om jag så måste skjuta ner dem själv med min revolver!”

Helt annorlunda var hans förman, lägerkommendant, SS-”Hauptsturmführer” Suhren. Vid jämförelse med föregångaren, den sadistiske, skräckinjagande kommendant Kögel, som var den klassiske representanten för en preussisk militär, kunde de kvinnliga fångarna inte nog lovprisa ”den nye”. Han var ”hövlig” och ”man kunde tala med honom”. – Suhren gick inte med klingande sporrar över lägergatan, han smög sig på kvällarna i mörkret längs kvinno-barackerna, och såg utifrån på fångarnas göranden och låtanden i den upplysta baracken. Han dök även på dagen plötsligt upp på en sidoväg och överraskade kvinnorna under någon förbjuden sysselsättning. Han var en spårhund och en lömsk människa. En av hans passioner var att bygga nya stängsel och avspärningar, vilket förskaffade honom öknamnet ”Stängselkungen”.

Ännu en tredje person hade bestämmanderätt i ”KZ” Ravensbrück, nämligen ”Hauptsturmführer” Seitz. Han var chef för tygförvaltningen. Seitz bestämde bland annat, att vi redan i april skulle lämna in vinterkläderna och att vi skulle gå barfota till september.

*

När jag börjat mitt arbete på expeditionen, fick ingenjör Grade redan dagen därpå veta detta och besvärade sig hos skyddshäktesföreståndare Bräuning. Vid den därpå följande uppgörelsen med övervakterskan Langefeld kunde det inte undgås, att Bräuning fick klart för sig, vem denna Buber egentligen var; han hade ju dessutom kort dessförinnan läst mina ”intressanta” handlingar. Detta faktum skulle såväl för Langefeld som för mig få mycket obehagliga följder.

I lägre expedition arbetade tyska och polska fångar. Där förbereddes avlämningen, som bestod i att antalet fångar i varje block antecknades och kontrollerades noga, så att vakterskan, som tog emot de avlämnade blocken, egentligen inte hade annat att göra än jämföra de på förhand uträknade talen med blockäldstens uppgifter. Det var mycket enkelt men summorna stämde nästan aldrig, ty vakterskorna var ovanligt dumma. – Vidare räknade man på expeditionen ut den förplägnad, som varje block skulle ha, ordnade förflyttningarna från det ena blocket till det andra, införde alla förändringar i lägre expeditionens sammansättning i fånglistorna, och till hösten 1942 hörde också arbetsinsatsens apparat till lägerexpeditionen. Senare erhöll emellertid arbetsinsatsen en egen barack under ledning av arbetsinsatsföreståndare Dittmann.

Fångarna på expeditionen hade många möjligheter att gå i bräsch för sina medfångar och påverka SS-vakterskorna.

Redan 1942 härskade såväl i lägerkartoteket som i de efter fångnummer eller alfabetiskt ordnade listorna över de i ”KZ” befintliga fångarna, de frigivna och de döda en fullständig villervalla. Då ”sjuktransporterna” officiellt gällde som ”överflyttning till ett annat läger” borde kvinnorna i dessa transporter i vanlig ordning ha strukits från lägerstyrkan. Detta skedde emellertid i allmänhet först, när de transporterade hade anmälts som ”ankomna” av det andra lägre expeditionen. En sådan anmälan kom i detta fall inte – kvinnorna blev ju avlivade. Och därför glömde man i vissa fall att stryka dem. Å andra sidan skickade en vakterska från Kommandanturen i all hemlighet dess officiella dödsrapporter till de anhöriga. Den under de första åren så förträffligt fungerande byråkratiska apparaten i SS’ lägerledning började komma i olag.

Från expeditionen överflyttades jag efter en kort tid till övervakterskan Langefelds rum som hennes sekreterare. Vilka var nu en övervakterskas åligganden? Hon var fånglägre expeditionens egentliga förman, som utförde SS-kommandant Suhrens och SS-skyddslägerföreståndare Bräunings befallningar. Under henne stod SS-ordonnansen och SS-vakterskorna, som hon skulle dela upp på arbetskolonnerna och bland vilka hon utvalde blockledarna. Vidare var hon ansvarig inför Kommandanturen för att avlämningsrapporterna stämde och, så länge arbetsinsatsen inte var självständig, också för att arbetsuppställningarna försiggick i vederbörlig ordning.

Alla rapporter som gällde fångarnas uppförande, både under lägerföreläggningen och arbetet i kolonnerna, överlämnades av vakterskorna till Langefeld. En gång i veckan ägde rapportförhör rum i övervakterskans tjänsterum. Hon förhörde de efterskickade fångarna och skulle avgöra, om en rapport var berättigad och om den skulle vidarebefordras till kommandanten. Av rapportens formulering berodde också i många fall det av lägerkommandanten ådömda straffet. Detta meddelades till övervakterskans tjänsterum på den så kallade straffutövningen, en med alla byråkratiska finesser utskrivna dom försedd med kommandantens underskrift. De ”dömda” fångarna kallades till ”uppläsning av domen” och det var Langefeld som delgav dem den.

En av hennes ytterligare funktioner var besvarandet av förfrågningar från olika Gestapomyndigheter, vilka riktades till koncentrationslägre expeditionens politiska avdelning, enligt uppgift som en förberedelse till en fångs frigivning, de s. k. uppföranderapporterna. Man frågade om X

bättrat sig, hur hon arbetade, hur många lägerstraff hon fått, kort och gott, hur långt hennes ”omskolning” fortskridit. Fångar med förfrågningar skulle också inställa sig hos Langefeld, och hon skulle då under ett samtal, som knappt varade mer än fem minuter, skapa sig ett omdöme om huruvida fången var mogen för frigivning. Frågeformuläret ifylldes, och några satser som innehöll ett bifall eller avslag med motivering tillfogades. Det slutliga avgörandet, när det gällde frigivning, föll emellertid alltid Gestapo, och dessutom var en sådan förfrågan alltid försedd med lägerkommendantens anteckning om bifall eller avslag. – Utom Langefeld fanns det ännu en övervakterska, vid namn Gallinat, som förestod den yttre tjänsten. Hon kontrollerade SS-blockledarna och vakterskorna vid arbetskommandona.

*

Langefeld var en kvinna på 42 år. Hon härstammade från Rhenlandet och hade växt upp i en starkt chauvinistisk tjänstemannafamilj. I sin barndom under det första världskriget önskade hon helst av allt vara man för att få kämpa mot arvfjenden Frankrike. Johanna Prochaska, som förklädd till man 1812 hade kämpat i en frikår, var hennes ideal. Fransmännens besättande av Rhenlandet 1918 kände hon som den djupaste skymf och hälsade med stormande hänförelse den av Adolf Hitler förkunnade förnyelsen av Tyskland. – Under inflationen miste hennes familj sin förmögenhet, och när hon efter ett kort äktenskap blev änka, måste hon välja ett yrke för att kunna försörja sitt barn. Hon började arbeta i socialvården och blev sedan tjänsteman i ett fängelse. 1936 eller 1937 blev hon vakterska i kvinnokoncentrationslägret Lichtenburg och strax därpå övervakterska i Ravensbrück. Våren 1942 skickade man henne till följd av meningsskiljaktigheter med lägerkommendant Kögel som övervakterska till Auschwitz, varifrån hon i oktober 1942 återvände till Ravensbrück.

I samma rum som denna kvinna satt jag nu dag efter dag. Hon var bland fångarna i Ravensbrück känd för att vara ”hygglig”. Hon slog ingen och sparkade ingen. Ännu innan jag haft några privatsamtal med henne, gjorde hon intryck på mig av att vara en av inre tvivel söndersliten människa, full av hämningar och mindervärdighetskänslor. Hon satt vid sitt skrivbord och borstade nervöst av sin klänning eller strök sig oavlatligt över armen, som om det suttit en dammfläck på den. Sedan harklade hon sig länge och gjorde en handrörelse, som om hon strök håret från pannan, innan hon formade en sats. Många gånger stirrade hon flera minuter försjunken i tankar ut genom fönstret och glömde att tala en påbörjad mening till slut. – De flesta vakterskorna avfärdade hon med en betonat högdragen hållning, alltid krampaktigt bemödande sig att inte tillåta någon förtrolighet. Gentemot några personer däremot, som hon tyckte var sympatiska, glömde hon all distans och talade ohämmat om sitt hat och sin motvilja mot hela SS’ lägerledning. Inte ens min närvaro, ty jag var ju i alla fall en fånge, hindrade henne i sådana fall på något sätt. Vid ett tillfälle ville förvaltningen inte ge fångarna den vinterbeklädnad, som de skulle ha. Langefeld förde med föreståndaren ”Hauptsturmführer” Seitz ett stormigt telefonsamtal, i vilket hon fordrade, att utrustningen skulle utlämnas till fångarna. När hon lagt på hörluren, vände hon sig till mig – vi var ensamma i rummet: ”Man skulle låta denne Seitz stå en gång i timtal naken på lägergatan, så att han fick känna på vad det vill säga att frysa!”

Naturligtvis kunde det inte undvikas att jag efter en mycket kort tid utnyttjade varje tillfälle att påverka denna vacklande människa till förmån för fångarna.

Det började med rapportförhören. Fångar som hade rapporterats stod i korridoren och blev en och en inkallade i övervakterskans tjänsterum. Där kom till exempel ett stackars utsvultet ”smycke” från straffblocket. Rapporten lydde: ”X. har stulit en kålrot.” Langefeld började förhöret: ”Har ni verkligen tagit kålroten?” – Under snyftningar och tårar svarade den tillfrågade: ”Övervakterska, jag var så hungrig.” – ”Men om nu alla skulle stjäla kålrötter, blev det ju inga kvar att koka.” – ”Men övervakterska, jag är alltid så förskräckligt hungrig ...” –

Den förhörda fången skickades ut och Langefeld skulle avgöra om rapporten var berättigad eller inte. Om fången inte erkände, hämtades vittnen. Detta fall med kålroten var emellertid alldeles klart och vad väntade en sådan utmärklad, utsvulten människa? Mörk arrest och eventuellt stryk. Då vände jag mig till Langefeld: ”Övervakterska, jag känner X. redan från det asociala blocket. Hon har under sista tiden blivit fullständigt utmärklad och jag tror inte hon överlever bunkern. Det enda man kan göra i hennes fall är att ställa om att hon snart kommer tillbaka från straffblocket, men med en ny rapport vore det ju utsiktslöst.” Langefeld teg och ryckte nervöst på huvudet. Sedan rev hon sönder rapporten och kastade den i papperskorgen.

Mycket lättare var det för mig att hjälpa ryska eller polska fångar, då jag fick tjänstgöra som tolk åt dem och kunde ge de förhörda svar den form, som jag själv tyckte vara bäst.

Snart upptäckte jag att Langefeld var mycket glömsk. Denna omständighet utnyttjade jag för att helt enkelt låta rapporter försvinna. Jag utvalde särskilt sådana, på vilka svåra straff kunde väntas och dolde dem under en hög med handlingar på hennes skrivbord. Sedan avvaktade jag en eventuell förfrågan från vakterskorna, som hade skrivit dem. Lät de inte höra av sig, förstörde jag rapporterna. – När jag fick höra i lägret, att en vakterska betedde sig särskilt brutalt, använde jag första lämpliga tillfälle för att underrätta Langefeld om övergreppen, varpå hon i de flesta fall reagerade med avsättning av ifrågavarande megära från hennes post som blockledarinna.

Jag hade svårt att förstå, hur en kvinna som Langefeld å ena sidan kunde vara djupt intresserad för fångarna och deras bekymmer och å andra sidan uthärda att varje fredag tillsammans med lägerkommendanten och SS-läkaren närvara vid verkställandet av bestraffningar och se på hur man pryglade kvinnor. Jag kunde visserligen iakta, att hon skakade av nervositet och synbar avsky varje gång hon bevittnat dessa pryglascener. – Men ännu mera bisarra motsatser var förenade i denna kvinna. Hon berättade för mig med fuktiga ögon om tragiska zigenaröden, som hon lärt känna under sin långa ”KZ”-praktik. Och hon lät kalla till sig Judith Horvath, som hade tio barn och som hon kände redan från Lichtenburg och talade så älskvärd och tröstande med denna gamla zigenerska, att man kunde bli vek om hjärtat. Men kom en judinna eller avfärdade hon en hel transport till Auschwitz var hennes ansikte förvridet och hennes röst hätsk.

Langefeld hade varit ett halvt år som övervakterska i Auschwitz och kände till gaskamrarna och det grymma öde, som judarna gick till mötes där. Med hjälp av någon hög SS-instans hade det lyckats henne att bli förflyttad från Auschwitz tillbaka till Ravensbrück. ”Auschwitz är det förskräckligaste en människa kan tänka sig”, sade hon en gång till mig, ”jag kan inte förlåta mig, att bibelforskarna, som jag tog med mig då, måste stanna där. Min enda tröst är, att åtminstone Teege och Maurer blivit räddade.” – Hon hade med stora svårigheter genom personligt ingripande hos Himmler lyckats få de båda kommunistiska fångarna Bertl Teege och Liesl Maurer frigivna från Auschwitz.

Langefelds sympati för tyska politiska fångar och bibelforskare kunde ju vara begriplig, men svårare var det att förstå, att hon beundrade de nationella polskorna som hon gjorde. De dödsdömda var i hennes ögon hjältinnor och martyrer, som offrade sig för sitt folk. – Å andra sidan var hon en ivrig anhängare av den nationalsocialistiska läran om herrerasens rätt till makten och tvivlade inte på de nationalsocialistiska ledarna Adolf Hitlers och Heinrich Himmlers oantastbarhet som människor. Hon var övertygad om att ingen av dessa båda hade en aning om det korruperade, sedligt och moraliskt lågtstående skikt som utgjordes av befälet i koncentrationslägret. Liksom hon trodde på nationalsocialismen, var hon övertygad om den tyska arméns seger. – Däremot förkastade hon som någonting omänskligt och politiskt felaktigt att släpa miljoner främmande arbetare till Tyskland.

Under våra allt talrikare samtal underminerade jag på kort tid inte endast hennes tro på den tyska segern utan störtade henne i allt djupare tvivel, därför att jag tvang henne att se koncentrationslägersystemet med en fånges ögon. Jag vädjade till hennes moderskänslor och berättade i alla enskildheter om de oavbrutna mordena på nyfödda, om avlivandet av kvinnor genom insprutningar och klargjorde för henne, att allt detta inte var följden av någon personlig urartning hos SS-ledarna eller läkarna utan den nödvändiga konsekvensen av hitlerregimens diktatur. – Hur långt jag lyckades övertyga Langefeld är svårt att säga, men det var mycket nog, att hon som var övervakterska i ett ”KZ” hörde på mig. Efter någon tid frågade jag henne en gång, hur hon över huvud taget kunde uthärda och anse det försvarligt att arbeta i ett koncentrationsläger och därigenom bli medansvarig för alla förövade grymheter. Hon svarade osäkert: ”Åstadkommer jag inte genom mitt arbete i koncentrationslägret också något gott? Skulle inte fångarna ha det mycket sämre, om här satt en annan i mitt ställe?”

Hur spánt förhållandet var mellan övervakterskan och det övriga SS-befälet i lägret fick jag så småningom klart för mig, men först vid det brutala slutet på min verksamhet som sekreterare åt övervakterskan fick jag veta att lägerkommendant Suhren och skyddslägerföreståndare Bräuning genast efter Langefelds återkomst från Auschwitz systematiskt börjat att undergräva hennes ställning. De samlade omsorgsfullt material mot henne och bojkottade hennes arbete som övervakterska på alla sätt och vis.

Vintern 1942 tillkännagavs, att en stor transport ryska kvinnor från krimarméns sanitetsstab skulle anlända. Det var nästan uteslutande sjuksystrar, kvinnliga fältskärer och läkare, som hade råkat i fångenskap i Sevastopol. Tyskarna förde dem till Ravensbrück. Hela lägermyndigheten greps av nervositet, när bud kom, att ”kvinnorna i Röda armén” var i antågande. En barack utrymdes och omgavs med taggtråd. – När de ryska kvinnorna på stationen steg ur godsvagnarna, mottogs de av några vakterskor med sparkar och örfilar. ”Kvinnorna i Röda armén” bar soldatuniform och uppträdde strängt militäriskt och disciplinerat. De marscherade in i koncentrationslägret i slutna kolonner och på kommando av deras kvinnliga befäl skedde mottagningsproceduren under absolut tystnad. – Kommendanten och skyddslägerföreståndaren gick i provokatorisk avsikt till duschrummet, där de hundratals nakna kvinnorna stod. Langefeld störtade i fullt uppror in på expeditionen med en skur av skymford över SS’ skamlöshet och berömmande uttalanden om dessa ryska nykomlingars hållning, i vilka en underton av avundsjuka och ångest förnams. – Även i barackerna bibehöll till en början kvinnorna i Röda armén sin militäriska livsstil, vilket kom Langefelds hjärta att klappa fortare. – ”Röda arméns” barack bevakades strängt av lägerpolisen under ledning av Käthe Knoll, min företräderska hos bibelforskarna.

En mycket betecknande verkan hade ankomsten av kvinnorna i Röda armén på många ryska och ukrainska fångar i Ravensbrück. Knappast en dag gick utan att Käthe Knoll i sin egenkap av polis överlämnade hemliga meddelanden och små påsar med salt, som hade fallit i hennes händer, till övervakterskan. Ryska fångar hade försökt att kasta brev och salt över taggtrådsnätet till sina landsmän i Röda armén. Langefeld gav mig order att översätta dessa hemliga meddelanden. Och vad stod att läsa i dem? ”Kära kamrater! Vi i Ravensbrück sända er vår hälsning! Hur mår ni? Har ni måst genomgå många strapatser? Vi ska försöka skicka er bröd. Det är nu redan ett år sedan de fördömda tyskarna släpade oss från våra hem. Säg oss snart, om ni tänker vägra utföra något arbete i Ravensbrück. Vi är beredda att i så fall också strejka ... Låt oss få ett svar.” Och sedan följde ett flertal underskrifter med fullständiga namn, fångnummer och blocknummer.

Alla dessa brev innebar i själva verket ett underdånigt närmande till de nyanlända från våra egna ryssars sida. De ville helt enkelt ställa in sig hos denna -- i deras ögon -- ”ryska överhet” som nu kommit till Ravensbrück. Det kunde ju eventuellt vara en garanti för framtiden. – Det var självfallet att jag återgav ordalydelsen i de hemliga meddelandena oriktigt och gjorde rent

sentimentala hälsningsfraser av dem, varför de genast vandrade i papperskorgen. När dessa många meddelanden aldrig åtföljdes av någon bestraffning, gick Knoll eller någon annan fånge i lägerpolisen med en sådan skrivelse till en polska, som förstod ryska och tyska och lät översätta den. Först därefter kom meddelandet i händerna på Langefeld och tolkades av mig på det vanliga sättet. Följden blev en angivelse hos skyddslägerföreståndaren, men först några månader senare avfordrade man mig räkenskap därför; man skrev upp det så att säga på mitt snabbt växande skuldkonto.

När någon av mina medfångar fick veta, att hon hade en ”förfrågan” från Gestapo, blev hon utom sig av glädje och såg sig redan frigiven och åter ute i friheten. Därför förmådde jag Langefeld, som inte förstod att på rätt sätt indela sitt arbete, att gång på gång skriva ut dessa uppförandebetyg. Min uppgift därvid var att stenografera de av övervakterskan framställda frågorna liksom de av fångarna givna svaren. I anslutning därtill formulerade övervakterskan några satser, som antingen innebar ett bifall till eller ett avslag på frigivningsansökan. För att detta skulle ske snabbare arrangerade vi det efter någon tid så, att jag endast frågade övervakterskan, om ansökan skulle bifallas eller avslås och för övrigt på egen hand fyllde i frågeformuläret, som hon fick sig förelagt till underskrift. En följd därav var att jag, såvida det var mig möjligt – ifall en fånge inte hade fått flera lägerstraff – besvarade frågorna positivt. Men denna omständighet undgick inte lägerkommendantens alltid vaksamma öga. Det förekom, att Gestapo frågade efter fångar, som låg på sjukavdelningen och alltså inte kunde inställa sig. Då frågade jag en gång övervakterskan, om jag inte kunde få gå till sjukhuset och göra de nödvändiga frågorna, för att man skulle ha dessa undanstökade även för dessa sjukas vidkommande. Det gick hon med på. – Även detta blev senare en anklagelsepunkt mot Langefeld och mig.

Hösten 1942 kom den tyska kommunisten Erika Buchmann, som hade blivit frigiven i januari 1941 av Himmler, tillbaka till Ravensbrück, som ”återfallsförbrytare”. Hon hade på sin arbetsplats fällt ett sovjetvänligt yttrande och hade angivits hos Gestapo. Återfallsförbrytare blev automatiskt förda till lägre straffblock. Som igenkänningstecken bar de ett streck i samma färg som fångvinkeln på armen. Erika Buchmann utnämndes på kort tid till blockäldste i straffblocket. I denna sin egenskap förde hon fångar, som rapporterats, till ”straffdelgivningen”. – Som redan nämnts, fanns det bland kvinnorna i straffblocket svårregerliga element och sammanlevnaden med dem var ytterst påfrestande. Men berättigade detta en person, som i likhet med Erika Buchmann kallade sig socialist att yttra till övervakterskan Langefeld, att det vore bättre, att sådana typer likviderades än att de ständigt skulle störa sammanlevnaden? – En kommunist hade, som om det var något fullt naturligt, gjort den fascistiska teorin om utrotandet av de biologiskt mindervärdiga till sin.

För de tiotusentals fångarna behövde SS allt fler och fler vakterskor. För detta ändamål företog skyddslägerföreståndare Bräuning regelbundna värvningsresor. Han begav sig t. ex. till flygmaskinsfabrikerna Heinkel. Man sammankallade arbeterskorna och han talade om, att man sökte efter lämpliga personer, som skulle hålla tillsyn i ett omskolningsläger. Han skildrade i lysande färger de utmärkta bostäderna, den förträffliga maten, det omväxlande sällskapslivet och framför allt den höga avlöningen, som väntade de anställda där. Ordet koncentrationsläger undvek han naturligtvis att nämna. – Framgången var given, ty vilken arbeterska i en krigsindustri föredrog inte att i stället för ett ansträngande, dåligt betalt kroppsarbete anta ett så lockande erbjudande. – Efter varje sådan resa som skyddslägerföreståndaren gjorde började ett tjugotal eller fler unga arbeterskor sin nya anställning i ”KZ”.

Innan de fått ut sina fältgrå vakterskeuniformer, kom de i slutet tropp till övervakterskan. De flesta var enkelt, snarast fattigt klädda och stod blyga, nästan beklämda, med förlägna ansikten på expeditionen; många visste inte, hur de skulle hålla sina händer. Langefeld meddelade dem, i vilken av vakterskebostäderna de skulle bo, var de skulle få sina uniformer

utprovade, och när tjänsten skulle börja. – Sedan iakttog jag ofta genom fönstren, hur de gick över lägerplatsen, stötte varandra i sidan och med förskräckta blickar stirrade på de förbimarscherande fångarna. – Hos många inträdde en avgörande förvandling redan när de blivit iklädda sin uniform. I kragstövlar uppträdde de på ett helt annat sätt än i civila skor, och när båtmössan satt snett över örat kom ett visst självmedvetande över dem.

Varje nykomling blev tilldelad en erfaren, gammal vakterska som läromästare och måste på morgnarna rycka ut med arbetskolonnerna. Under de första dagarna av dessa kvinnors vakterskeexistens inträffade i hälften av fallen samma sak: de kom gråtande till övervakterskans tjänsterum och begärde att genast bli entledigade. Där upplyste man dem om, att endast skyddshäktetsföreståndaren eller kommandanten kunde befria dem från tjänsten. Men få vågade ta detta steg. Frukten för att gå till en officer, som kanske skulle snäsa åt dem, höll dem tillbaka. Naturligtvis i många fall också föreställningen att nödgas återvända till fabriken och vilken blamage det skulle vara och självfallet också slutligen det visserligen obehagliga men föga ansträngande yrkets egen lockelse och den ovanligt höga avlöningen.

Kommandanten och skyddslägerföreståndaren invigde de nya vakterskorna i deras plikter. Fångarna skildrades för dem som mindervärdiga, förkomna kvinnor, som de skulle behandla med stränghet. Naturligtvis underströk man på ett tillbörligt sätt betydelsen av deras nya yrke, sparade inte på varningar mot att försumma tjänstereglementet och hotade framför allt med straff för varje privat kontakt med detta mänsklighetens avskum, koncentrationslägerfångarna. Nästan varannan dag ägde nya vakterskeuppställningar rum, vid vilka man predikade stränghet och åter stränghet för dem. – Deras dagliga sällskap var från denna stund de kommenderande, grälände, örfilände vakterskorna, inte sällan anvisningsfångar av samma skrot och korn och de i regel smutsiga, elaka och fientligt sinnade eller föraktligt inställsamma fångarna.

Under sin fritid umgicks de nya vakterskorna med det SS-anställda vaktmanskapet. Snart märkte de, att deras brutala kolleger hade särskild framgång hos männen, inför vilka de skröt med sina hjältedåd. Det var ett sorgligt skådespel, att se dessa fabriksarbeterskor redan efter fjorton dagar kommendera, som om de hade vuxit upp på en kaserngård och hota med rapporter och slåss med knytnävarna lika bra som sina äldre kolleger. Det fanns naturligtvis också enstaka undantag, som utom personligt mod förfogade över moralisk motståndskraft och drev igenom hos lägerledningen att de blev avskedade innan de tre månadernas obligatoriska anställningstid hade utlöp, ty sedan fanns ingen återvändo.

Det förekom också att man skickade kvinnor från någon arbetsförmedling som vakterskor till Ravensbrück. Det var det vanliga förfarandet, då någon ett par gånger vägrat att anta en anvisad tjänst, i vilket fall vederbörande vid ett förnyat avslag löpte risk att bli häktad. Även i dessa fall förteg man ordet koncentrationsläger, och dessa människors förskräckelse, när de anlände till Ravensbrück, var uppskakande att se.

*

Förhållandet mellan övervakterskan Langefeld och kommandanten, skyddshäktetsföreståndaren och den nyligen utnämnde föreståndaren för arbetsinsatsen Dittmann blev allt mera spänt. På båda håll samlade man ivrigt anklagelsematerial mot den andra parten. Langefeld kände till otaliga korrupsions- och stöldaffärer bland hela SS-befälet och dessa, det var mitt intryck då, försökte bevisa, att övervakterskan inte var vuxen sin uppgift. Man kunde peka på att styrkeuppgifterna var falska, att avlämningarna inte stämde och dylikt. Den på uppdrag av kommandanten framskickade granskaren var gestapomannen Ramdor. Hans av fångar bestående spionapparat växte från vecka till vecka. Utan föregående rapport kastade han kvinnor i bunkern, pryglade dem, hällde vatten över dem och lät dem svälta för att pressa fram bekännelser. Blotta nämnandet av Ramdors namn kom kvinnorna att darra. Han var på

jakt efter politiskt propagandamaterial, han genomsnokade skåp och halmmadrasser, man viskade om att han sökte efter en hemlig radiomottagare.

Vintern 1942/43 lyckades två polskor fly från Ravensbrück. Båda hade under natten arbetat i köket och vid halv-fyra-tiden på morgonen lastat mathämtare på en lastbil, som körde till någon arbetsplats utanför lägret. Sannolikt hade chauffören varit invigd i flyktplanen. Kvinnorna klättrade upp på bilen och passerade osedda lägerporten, dolda bakom mathämtarna.

– Under vägen hoppade de av bilen och hann med morgontåget till Berlin. När deras frånvaro vid uppställningen upptäcktes, var de redan långt borta.

– Den ena av dem häktades åter efter över ett år och fördes tillbaka till lägret. Den andra skulle enligt vad man berättade ha skjutits vid ett försök att komma över gränsen.

Vid de allt talrikare förekommande kommenderingarna utom lägret och de många fångkolonnerna, som arbetade på de mecklenburgska godsena, flydde hösten och vintern 1942 elva eller tolv fångar, och det lyckades inte SS att gripa dem. Med särskild tillfredsställelse ställde jag deras kort i kortregistret under rubriken ”Rymmare”. Men för sådana missförhållanden måste man söka en syndabock och vem skulle det vara om inte övervakterskan Langefeld som utsåg olämpliga vakterskor i kolonnerna...

Langefeld utnyttjade varje tillfälle till samtal med gamla politiska fångar. Hon förde långa samtal med österrikiskan Rosa Jochmann, tyskan Maria Fischer och polskan Helena Korewa. Vid tillsättandet av nya blockäldste följde Langefeld de förslag, som de politiska fångarna gav henne. Naturligtvis var allt detta inte obekant för Ramdors spioner.

Två politiska fångar, Anni Rudroff, som tjänstgjorde som blockäldste, och Emmi Ambrosova från fångkantinerna, blev rapporterade av ”Hauptsturmführer” Dittmann. Den ena därför att hon inte i rätt tid hade ställt om nya fångnummer för en transport fångar, som avgick till en ammunitionsfabrik, den andra därför att hon hade värmt te på en liten spis i kantine.

– Efter en rapport från Dittmann fick man ovillkorligen straffblock. Jag talade allvarligt med övervakterskan och bevisade de båda anklagades fullständiga oskuld för henne och bad henne, att hon skulle vidta mått och steg för att annullera rapporterna. Langefeld vågade emellertid inte detta, och rapporterna gick vidare till kommandanten. Efter några veckors tid blev bägge dömda till ett halvt års straffblock. Men trots detta gav jag inte tappt utan försökte förmå Langefeld till ett personligt ingripande hos kommandanten. I sin obeslutsamhet lade övervakterskan de båda straffdelgivningarna i skrivbordslådan och skickade Anni Rudroff och Emmi Ambrosova tillbaka till bostadsbaracken i stället för till straffblocket. Var och varannan dag erinrade jag Langefeld om det utlovade besöket hos lägerkommandanten, men hon uppsköt det vecka efter vecka.

Det var tidigt på våren 1943. På en blankett hade man befallt att tio polskor från politiska avdelningen med fångnummer omkring 7000 och 11000 skulle hämtas. Jag visste, att de var dödsdömda. De skickades efter av en lägerordonnans i blocket. Jag satt vid skrivmaskinen och såg med spänning genom fönstret mot det ställe mellan fångset och block 1, där de måste dyka upp på väg från andra lägergatan. – Där kom de, och två av dem gick på kryckor.

Langefeld satt vid skrivbordet vänd från mig. Utan ett ögonblicks betänkande utropade jag: ”Fru övervakterska, man tänker skjuta de ‘opererade’! Där kommer de!” – Hon reste sig upp, såg ut genom fönstret, tog i samma ögonblick telefonluren och begärde lägerkommandanten. ”Sturmbannführer, föreligger en bekräftelse från Berlin, att domen skall verkställas mot ‘försökskaninerna’?” – Vilket svar hon fick, vet jag inte. Langefeld sade till mig: ”Gå ut och skicka de bägge opererade tillbaka till blocket.”

I mitten av april inspärrade Ramdor tre gamla politiska fångar, Rosl Jochmann, Maria Fischer och Maria Schwarz, i fängelset. Samtidigt hämtade man ordonnansen Marianne Scharinger till Kommendanturen och förhörde henne i timal. Marianne Scharinger befann sig i ”KZ” som kriminell. Gestapo hade häktat henne – hon var läkarassistent – för fosterfördrivning. Marianne Scharinger kunde tydligen inte hålla stånd mot hotelserna i Kommendanturen utan fällde graverande vittnesmål mot Langefeld.

XXII. Femton veckors mörk arrest

FÖRMIDDAGEN DEN 20 APRIL hade övervakterskan Langefeld lämnat kontoret efter ett telefonsamtal med Kommendanturen. Jag satt ensam i rummet. Plötsligt märkte jag, att Milena kom gående över den folktomma lägerplatsen på väg från sjukavdelningen till expeditionsbaracken. Vad gjorde hon på lägergatan under arbetstiden? Vad hade hon för ärende på expeditionen? Något tråkigt måste ha hänt, som gjorde, att hon ögonblickligen önskade tala med mig. Jag gick emot henne i korridoren: ”Vad har hänt, Milena?” – ”Ingenting, men jag blev plötsligt så rädd för din skull så att jag måste se efter, hur du mädde!” – ”Snälla Milena, gå tillbaka, jag är så rädd att man får se dig här!” – Och när hon ännu dröjande skulle gå ut genom dörren, vek gestapomannen Ramdor och vakterskan Löffler, hans sekreterare, om hörnet på baracken åt lägerporten till. ”För Guds skull, gå genast in på kontoret!” Jag störtade in i rummet, och ännu innan jag hunnit sätta mig vid maskinen, gick dörren upp med ett ryck: ”Följ genast med!” befallde Ramdor. När jag steg ut på lägerplatsen mellan vakterskan Löffler och Ramdor stod Milena orörlig med förstenat ansikte blott ett par meter från dörren.

Man förde mig till fängelset. I ett förrum genomsökte Ramdor mina förklädesfickor. Jag frågade: ”Varför spärrar man in mig i bunkern?” – ”Det vågar ni till på köpet fråga? Ni, som systematiskt har försnillat rapporter och förstört hemliga meddelanden! Vart har Rudroffs och Ambrošovs straffdelgivning tagit vägen? Vi har avslöjat alla era knep! Ni har gjort hemliga märken i handlingarna och oavlåtligt bedrivit kommunistisk agitation!” – Jag skulle börja försvara mig, men Ramdor tog ordet från mig: ”Det är långt ifrån allt! Jag skall ge er tid att i cellen tänka över, om ni vill ljuga eller inte!”

Löffler överlämnade mig åt vakterskan Binz, som tjänstgjorde i fängelset. Kalfaktorn, en bibelforskerska, tillkallades; jag måste klä av mig och erhöll en skjorta, ett par tunna byxor, en sommarklänning med korta ärmor, strumpor och en handduk. Skorna tog man från mig. Sedan förde Binz mig genom en korridor och nedför en järntrappa till en cell i jordvåningen. Innan jag hann orientera mig, slog dörren till och det blev fullständigt mörkt. När jag trevade mig framåt, stötte jag mot en pall, som var fastskruvad i golvet. – På den satte jag mig medan mina ögon sökte efter en ljusstrimma någonstans. Vid dörrspringan närmast golvet var ett svagt skimmer. – Min oro tillät mig inte att sitta stilla länge. – Man lärde sig mycket snabbt att orientera sig i mörkret: invid den fastskruvade pallen fanns det ett litet klaffbord i väggen, på motstående vägg en uppfälld och fastlåst bräda, britsen, i vänstra hörnet vid dörren vattenklosetten, bredvid denna vattenledningen och till höger om dörren kalla centralvärmeledningsrör. Mitt emot dörren längst uppe på väggen ett litet fönster, på utsidan försett med ljus- och lufttäta rulljalusier. Cellen var fyra och ett halvt steg lång och två och ett halvt steg bred. Jag gick först försiktigt för att inte stöta skenbenet mot pallen och sedan allt säkrare fram och tillbaka, fram och tillbaka...

Ramdor misstog sig, om han trodde att han kunde kväsa mig! Med mörk arrest kanske? – Skulle han använda svält? Hur dumt jag tyckte det var att jag på morgonen inte hade ätit upp allt brödet. – Vad kunde han mena med ”de hemliga märkena i handlingarna”? – Skulle han prygla mig? – Alla fängelsets fasor kom mig i tankarna. Jag erinrade mig de ihjälslagna, ihjälsvultna och vansinniga fångarna i fängelset...

Plötsligt vred man utifrån på ljuset, jag blinkade och såg i spionen ett öga med rödblonda ögonhår. Blott för ett ögonblick, sedan blev det åter mörkt, och manssteg avlägsnade sig. – Det var Ramdor, som hade betraktat sin nya fångst. – Den infame hunden fröjdade sig över anblicken av sitt offer. I ett utbrott av hat gick jag sjungande fram och tillbaka i cellen.

*

Bunkern var en rektangulär betongbyggnad i två våningar med ungefär 100 celler placerade på ömse sidor om en rymlig ljusgård i byggnadens mitt. I andra våningen löpte ett järngaller framför celldörrarna. I anslutning till det långsträckt fängelset var ett slags entréflygel uppförd med rum för vakterskan, ett förhörtrum och cellen med träbocken, där man varje fredag utdelade prygelstraffet. Och dessutom fanns där ett duschrum. Den bortersta delen av bunkern avskildes av en mur, som blott i första våningen var försedd med en liten dörr. I denna del bodde de så kallade ”undantagsfångarna”. Det var män och kvinnor, som häktats av Gestapo som gisslan eller släktingefångar eller fångar ur nationalsocialisternas egna led. De levde under drägligare förhållanden men var cellfångar. De erhöll bättre förplägnad än fångarna i koncentrationslägret – för att inte tala om övriga inspärrade i bunkern. – De promenerade på regelbundna tider på en liten fängelsegård bakom fängelset och blev mänskligt behandlade av vakterskorna.

Efter några timmars orolig vandring fram och tillbaka i mörkret försökte jag urskilja de otaliga ljud som trängde in genom järndörren. Binz’ svärjande röst, genomträngande gråt, hundskall, sedan åter mansröster och högljutt skratt. Varje ord utanför gav eko som i en simhall. Klaffarna på de andra celldörrarna öppnades, jag tryckte ögat mot spionen, men kunde blott se en smal springa ljus. – Den välkända lukten av lägersoppa trängde in genom dörren. Det måste redan vara kväll. Aluminiumfaten skramlade, steg gick förbi, sedan ljud ett jämmerligt ”Ah, var snäll ...” Så småningom blev det alldeles stilla. Nu var det väl redan natt. Mina nakna armar fick gåshud av kylan. Jag slog dem varma med en åkarbrasa. – Då ljud på långt håll en fångkolonnens sång: ”Kamerad, wo bist Du? In der Heimat küsst Du! Und mich aber, aber lässt Du so allein ...” – De därute kom tillbaka från arbetet, de lyckliga! Nu visste jag, att det ännu dröjde timmar, innan första natten i bunkern skulle börja, och hur förskräckligt länge det skulle dröja till nästa morgon. – Dämpat hörde jag lägersirenen; ännu en gång tändes ljuset för ett ögonblick och Binz’ öga visade sig i spionen. Hon vred om nyckeln i järndörren men inte för att öppna, som jag väntade, utan för att stänga för natten. Sedan försvann också den svaga ljusstrimman i dörrspringan. – Man hade varken släppt ned britsen eller givit mig ett enda ynkligt täcke.

Kampen mot köld, trötthet och hunger började. Jag satte mig ett ögonblick på pallen, drog benen intill kroppen, pressade in mina nakna armar mellan lår och kropp för att värma dem, lade huvudet mot knät och sov litet. – Jag ryckte till, förlorade jämvikten och reste mig för att på nytt börja promenaden: fyra steg framåt, fyra tillbaka, fram och tillbaka, fram och tillbaka ... Kanske var det bäst att sätta sig på marken och luta ryggen mot väggen. Men marken var så fuktig och kall att det gick en rysning genom märg och ben på mig! – Med handduken omkring huvudet och hoprullad som en hund försökte jag ligga på golvet. Om det bara inte varit för de nakna armarna! – Då fick jag en idé. Bakom klosetten låg en packe tidningspapper, jag tog och bredde ut det omsorgsfullt på golvet. På detta lade jag skuldran och ena armen. – Ja, det var verkligen något varmare. Jag trodde att natten aldrig skulle ta slut. Det kändes nästan som en tröst, när jag hörde lägersirenens välkända tjut och sedan de första ljuden utanför cellerna.

Men följande dag skilde sig på intet sätt från denna första natt. Blott en gång på förmiddagen var ljuset tänt i fem minuter, därför att cellen skulle sopas, sedan härskade oavbrutet mörker och köld. – Magen började värka av hunger. Och märkvärdigt – cellen var inte längre mörk.

Framför ögonen dansade ljusa kulor, många i präktiga färger, och jag såg med förvåning, att dörren lyste och även väggarna. Jag tryckte ihop ögonlocken och då blev det ännu ljusare. Svärmar av små solar flög förbi i ett enda oavbrutet tåg. – Även denna dag närmade sig vid ett tillfälle manssteg. Jag steg upp från marken och gick långsamt med ryggen vänd mot celldörren genom rummet. Ramdor, detta odjur, skulle inte få se mitt ansikte. Ljuset vreds på, klaffen föll ned och Ramdor frågade: ”Nå, hur mår ni? Har ni tänkt över vad ni ska säga?” Jag teg. – Med ett hånfullt: ”Jag kan vänta!” slog han till klaffen och släckte ljuset.

När skulle han hämta mig till förhör? Sannolikt på natten. – Han kunde i varje fall ingenting bevisa. – Om Langefeld skulle ställa sig på min sida? Men hur skulle hon egentligen kunna det? Varje beskyllning mot mig var också en beskyllning mot henne, ty allt hade ju skett i hennes expedition under hennes ögon. – För en stund glömde jag hunger och kyla. Men sedan kom lukten av kålrötter från dörren, och min mun fylldes med saliv. Jag kröp in i hörnet mellan väggen och klosetten, där tycktes det vara varmast, och drog klänningen över skuldrorna. Varje gång steg ljud på stenflisorna, steg jag upp och började marschen genom cellen.

Nästa natt kom drömmarna. Berg av brödkakor låg uppstaplade längs väggarna, och jag grep efter dem för att ögonblicket efteråt vakna förskräckt. Jag böjde mig över en hundskål full av makaroner, ville börja äta som ett djur och stötte huvudet mot klosetten. – Sedan ryckte jag upp mig igen och gick, tills pulsen dunkade i fingerspetsarna. Jag drack glupskt vatten i vattenledningen. Det hjälpte för en stund ... Redan på tredje dagen var den plågsamma hungerkänslan borta men längtan efter värme överväldigande. Ljuset tändes punktligt på förmiddagen, och utan att yttra ett ord räckte bibelforskerskan in sopborste och sopskyffel. Hon hade ett uttryckslöst, blodlöst ansikte och medlidsamt neddragna mungipor, som om hon bar en mask av medlidande för ansiktet. Hon verkade som ett okroppsligt väsen i denna fruktansvärda byggnad. ”Var snäll och ge mig litet mer papper!” Hon viskade ja, stängde hastigt dörren och släckte ljuset, som om hon var rädd att jag skulle be om någonting mera, kanske om ett stycke bröd. – Ja, bibelforskarna var korrekta i uppfyllandet av sina ”KZ”-plikter. En modig handling begick de blott i Jehovas intresse men inte för en medfänges skull. Vad skulle SS trott om dem, om de blivit ertappade med försummelse av sina ”KZ”-plikter!

Golvet i hörnan vid klosetten var täckt med papper. Där låg jag hopkrupen och dolde mitt ansikte för blickarna genom ”spionen”. Jag hade upphört att skilja på dag och natt. Min puls slog sakta i halsen. Det var bara bittert, att de skimrande duntäckena, som låg på golvet, inte låg kvar utan alltid försvann, när jag grep i det mjuka sidenet ... Sedan kom människor in i cellen, de lyste som fosforescerande trä, de tycktes inte beröra marken men var oändligt vänliga, böjde sig stumma mot mig och log. Aldrig hade jag sett sådana ansikten. Jag var alldeles lugn och lycklig, inte ens kölden var längre så besvärande. – Blott sopningen plågade mig. Jag dolde ansiktet och önskade mig tillbaka i mörkret:

Att det var på morgonen den åttonde dagen fick jag först senare veta. Klaffen föll ned, och Binz’ fräcka röst gallskek: ”Ska ni inte hämta ert bröd?” Jag gick vacklande till dörren, på klaffen låg en brödranson och stod en mugg med varmt kaffesurrogat. Ljuset tändes, jag tog tvivlande den framsatta maten och bar den till klaffbordet. Ljuset släcktes, och jag höll det doftande brödet med båda händerna.

Efter de sju svältdagarna erhöll jag var fjärde dag den vanliga lägermaten och under de tre andra dagarna blott brödransonen. Det är svårt att säga, vilket som var värst, den absoluta hungern eller att alltid befinna sig på svältgränsen. På kvällen den åttonde dagen fälldes britsen ned, och jag fick två täcken och ett lakan men ingen halmmadrass. I gestapo-reglementet betecknades detta ”sträng mörk arrest med hårt natläger”. – Efter den varma drycken och den första brödbiten vaknade viljan att leva. Det kanske låter otroligt, men jag

tog en kall avrivning, och när jag sökte en plats för den fuktiga handduken var centralvärmeledningen varm. Jag tryckte mig tätt intill den. – Från och med nu var värmen påsläppt en halv timme per dygn.

En eftermiddag förde mig vakterskan Binz ur cellen, befallde mig ta med mig täcket, och under en andlös minut hoppades jag bli utsläppt. Men nej, vi gick uppför järntrappan och längs det mitt emot liggande galleriet i första våningen till sista cellen. Jag tyckte den inte var alldeles så mörk, springan mellan golvet och dörren var bredare, och det luktade mindre fuktig källare än i jordvåningen. – Under de få stegen från den ena cellen till den andra såg jag solen skina i bunkerns ljusgård, en riktigt stark majsol. Därute vårades det, allt liv glädde sig åt den värmande solen. Men bakom nästan alla de hundra järndörrarna satt kvinnor och män i veckotal i djupt mörker, hungrande och frysande.

Man hade inspärtrat en ung ryska för stöld. Hon skrek timme efter timme med gäll röst: ”Boshe moj, oh, Boshe moj!” (Min Gud, o min Gud!) och slog med knytnävarna mot järndörren, så att det dånade i betongbyggnaden. Då och då marscherade Binz till hennes cell, låste upp dörren, slog henne, lät en hund bita henne och öste vatten över henne. Sedan hörde man en stund endast en sakta jämmer, som emellertid snart övergick till det hjärtslitande ångestskriket: ”Boshe moj, oh, Boshe moj!” Först låg jag på golvet och pressade örat mot dörrspringan för att höra bättre. Efter en stund blev dock detta monotona tjut, som knappt liknade ett mänskligt ljud, outhärdligt. Jag stoppade fingrarna i öronen, men skriket var så genomträngande att man tyckte huden knotttrade sig. – Det mattades av först efter timmar. – På sådana människor som denna unga ryska släppte vakterskan Binz lös hela sin bestialitet. När hon på morgnarna gjorde sin rond och någon inte vikt sitt täcke enligt föreskrift och lagt det vid britsens fotända – allt detta måste ske i djupt mörker – eller någon kanske övervåldigad av matthet låg och sov på golvet, blev straffet örfilar och tre dagars indragning av mat och täcke med uppfälld och låst brits. Det fanns kvinnor, som över huvud taget aldrig kom ur bestraffningarna, och det betydde säker död.

När jag suttit i fängelse några veckor och mina iakttagelser huvudsakligen inskränkt sig till hörselförnimmelser, lärde jag mig att urskilja många fångars röster, kände precis igen vakterskans och Ramdors steg och visste framför vilken cell de gjorde halt. – Fängelsets skräckdag var fredagen, då bestraffningarna verkställdes. Då blev de som dömts till spöstraff förda ur cellerna, och från lägret förde man in sådana, som på grund av ”umgänge med utlänningar” inte endast fick håret avrakat utan även fick stryk. Rannsakningsfångar som jag kunde varje fredag räkna med att bli pryglade.

Ramdor hämtade mig om nätterna till förhör, men det var inte längre fråga om undanstuckna rapporter och försvunna meddelanden som vid inspärningen utan det rörde sig om privat-samtal som jag skulle haft med övervakterskan Langefeld, om en spioneriorganisation mot lägerkommendanten Suhren och skyddshäktesföreståndare Bräuning, som jag skulle ha organiserat på Langefelds uppdrag och om kommunistisk agitation. Under ett förhör sade Ramdor: ”Jag har begärt fem dödsdomar, de kommer inte att verkställas genom arkebusering utan som avskräckande exempel på lägergatan genom hängning!” – Redan efter de första förhören förstod jag, att Langefeld måste vara häktad. Jag frågade bibelforskerskan några gånger, när hon kom med sopborsten, och slutligen bekräftade hon skyggt, att övervakterskan inte längre var kvar i tjänst.

I min nya cell hade jag en cellgranne, som svarade på knackningar. Det var Betty Schneider, en asocial fånge. Såväl väggarna som golvet i bunkern lämpade sig förträffligt för samtal från cell till cell. Konversationen skedde på följande sätt. Man väntade, tills det blev lugnt utanför celldörrarna och vakterskans steg hade avlägsnat sig. Sedan kröp man in i hörnet vid fönstret och knackade. I början måste man enas om ett bestämt ställe på väggen. Talade grannen, så

pressade man örat eller aluminiummuggen som ljudförstärkare mot väggen för att höra. Sina egna ord framsade man direkt mot väggen. På kort tid behärskade man fullständigt rytmen vid talande och lyssnande. Mina samtalsämnen med Betty Schneider var inte många. Hon erbjöd mig visserligen redan första dagen att vidarebefordra underrättelser till andra celler, men jag trodde henne inte, ty jag kände mina asociala.

Betty var i mörk arrest, därför att hon hade stått i förbindelse med manliga fångar. En kolonn kvinnor grävde skyddsdikeyn vid muren kring männens läger. På andra sidan arbetade manliga fångar. En öppning hade brutits upp i muren, genom vilken man transporterade bort sanden på tippvagnar. Inom kort var ett livligt utbyte av meddelanden och livsmedel i gång mellan män och kvinnor. Det påstods, att man en lördag efter arbetets slut hade placerat en asocial på en av tippvagnarna, täckt över henne väl med säckar och sedan skjutit vagnen till männen genom öppningen i muren. I männens läger hade hon stannat till tidigt på måndagsmorgonen före uppställningen, då vid tidpunkten ifråga söndagsuppställningen för tillfället varit indragen. Säkerligen hade avundsjukan inte lämnat de andra invigda bland de asociala någon ro och hela historien blev anmäld.

Betty Schneider ville Ramdor även avtvinga andra bekännelser. Till mans- och kvinnolägrets pälsateljé kom vagnslaster med pälsar, som omändrades till uniformer. Deras forna ägare hade man mördat i gaskamrarna. I dessa pälskappor fann fångarna de bortförda människornas sista ägodelar, pengar, smycken och guld. Trots sträng befallning att alla föremål skulle överlämnas till befälet och SS' kontroll, var lägret en tid fullt av ringar och andra värdeföremål. – Några manliga fångar hade genom förmedling av vaktasoldaterna sökt föra ut dessa värdeföremål ur lägret. De blev förrådda och Betty Schneider angiven som delaktig.

Dagarna gick i bunkern. Även i mörkret måste varje timme genomlevas. Brödet delades ut på morgonen och jag bröt det i tre delar: för morgon, middag och kväll. – Betty knackade. Jag gick bort till hörnan, men hon var inte vid väggen. Jag lyssnade. Hon slog mot golvet. Jag lade örat mot tiljorna och hörde till min förvåning en tydlig mansröst: ”Betty, hur har du sovit?” Och sedan Bettys svar: ”Tack, bra, Karl! Men jag är förskräckligt hungrig. Det är bara den andra dagen i dag.” – ”Betty, nu är det alldeles tyst, Binz äter frukost. Vill du inte sjunga en visa för oss?” – ”Gärna!” och Betty sjöng: ”Karelchen, mein liebes Karelchen ...” Hon hade diktat om visan för Karls skull, han i cellen under, ty egentligen löd den: ”Peterlein, mein liebes Peterlein ...”

Karl kände inte Betty och Betty inte Karl. Varje obehövad minut i fångelset knackade de båda till varandra. Betty berättade för Karl, vilken stad hon kom från och om sin barndom och sina framgångar hos männen. Karl frågade: ”Betty, hur ser du egentligen ut? Är du lång?” Och hon svarade: ”Ja, lång och mycket slank.” – ”Är du blond?” – ”Ja, jag har blonda lockar och blåa ögon.” – Jag kände Betty från block 2. Hon var liten och nätt, hade bruna ögon och mörkt hår, en verkligt vacker flicka. Men nu måste hon vara sådan som Karl önskade, att hon skulle vara. – I Karls cell låg två män till. Den ene hette Robert. Alla tre väntade att bli dömda till döden för ”stöld av arméns egendom”.

”Tycker du verkligen om mig, Karl?” frågade Betty. Och Karl, som med ena foten balanserade på klaffbordet i sin cell och höll sig fast vid fönstret för att kunna tala nära taket, bedyrade, att han blott älskade henne. – ”Karl, när vi kommer ut, ska du få bo hos mig. Jag har ett vackert rum. – Och sedan ska vi vara tillsammans på kvällen, bordslampan brinner och jag skall ha min rosa pyjamas på mig. Du sitter bredvid mig på dyschan ...” Det bullrade och Karl hoppade ned från sin lyssnarpost. De manliga fångarnas vaktare nalkades.

En söndagskväll ljöd från flera celler längtansfulla visor, slaviska, tyska och franska. Den ena fången eggade den andra att sjunga mer och mer sentimentalt. Jag tyckte jag hörde Eva Busch's stämma. Vad hade hänt? Varför hade hon kommit i fängelset? – Jag drog den slutsatsen, att vakterskan Binz var långt borta, lade munnen intill dörrspringan och ropade ut i ljusgården: "Eva! Eva!" Kort efter kom redan svar: "Grete!" – "Hur är det fatt med dig?" Och i en jämmerlig ton kom svaret: "Jag kommer aldrig ut igen! Det är fruktansvärt! Hur skall jag kunna överleva det här!" – Jag försökte trösta henne och berättade för henne, att jag kände mig som en apa i en bur, som alltid sitter framför gallret och väntar på föda. – Knappast hade jag talat till slut, förrän jag hörde, att en cell någonstans låstes upp med en ed och hörde Eva Busch's bönfällande stämma. – "För Guds skull, Binz!" – Ett ögonblick innan hade bibelforskerskan ställt in kaffe. Ljuset vreds på och Binz störtade in till mig i cellen, tog aluminiummuggen och hällde kaffet i vattenavloppet: "Apor behöver inget kaffe! Tre dagar utan mat och täcke!" – Det var hårt, och det var jag som bar skulden till Eva Busch's tre dagar.

Där låg jag åter tre nätter i min klosetthörna och mina sinnen började långsamt förtvina. Mycket förr än vid den första svälten inträdde denna gång nästan fullständig medvetlöshet. Tredje dagen hade jag med möda krafter nog att rycka upp mig, när tidigt på morgonen, före den vanliga tiden för brödutdelningen, klaffen på dörren gick upp, och en ängslig stämma viskade: "Grete, kom så fort du kan hit, jag har med mig någonting från Milena." Då kröp jag på alla fyra fram till dörren, kände mig för uppåt, och bibelforskerskan tog darrande av ängslan ett litet, hoptryckt paket ur urringningen på sin klänning: "Tag det fort. Milena låter hälsa dig tusen gånger, men göm det för Guds skull." Klaffen föll igen. Jag låg hopkrupen på marken, och tårarna rullade över mitt ansikte. Milena hade inte glömt mig. Hon skickade mig en handfull socker, bröd och två pastejer av det paket hon fått hemifrån.

*

Vid ett nytt förhör förklarade Ramdor för mig, att han var trött på mitt ständiga nekande och tänkte framställa en begäran om min transport till Auschwitz med tillägget "Återkomst ej önskvärd". – Det förtäckta hotet om en dödsdom hade jag betraktat som en av de vanliga metoderna att pressa fram erkännanden men "transport till Auschwitz", det kanske kunde komma i fråga. – Och i den mörka cellen tänkte jag på allt vad Rosi Hahn en gång berättat om Auschwitz. – Jag tyckte det var som om en doft av bränt kött trängde genom springorna i cellfönstret. Skulle det vara ångesten för Auschwitz, som gjorde att jag tyckte mig känna denna doft? – Jag knackade på Betty: "Hör du, känner du också i din cell en sån där stinkande lukt?" – "Ja, naturligtvis, vet du inte, att det nya krematoriet bakom fängelset kommit i gång?" Jag hade suttit i mörk arrest i över en månad och kände inte till de senaste framstegen i Ravensbrück.

Var fjärde dag, när man till middag fick en halv liter kålrötter eller torkade grönsaker jämte sex oskalade potatisar lade jag med uppjudande av all min energi undan tre potatisar och stoppade dem mellan rören i centralvärmeledningen, då det där var kallast och potatisen höll sig längst frisk där, för att under var och en av de tre hungerdagarna ha en potatis att äta. Naturligtvis åt jag potatisen med skalen och all smutsen på, ty i mörkret kunde man inte se att göra den ren. – Ja, matproblemet intog givetvis en mycket stor plats i mina tankar under denna svältkur. Annars levde jag mest i det förflutna, i dikter och sånger. Medan jag deklamerade, marscherade jag fyra steg fram och fyra steg tillbaka. Det fanns dagar med glada visor och andra med visor fulla av vemod. Alla tankar på en dyster framtid, till exempel på att jag skulle svälta ihjäl och duka under, sköt jag hastigt från mig, och i stället föreställde jag mig en härlig frihet, i vilken solen aldrig upphörde att stråla. – När på förmiddagen sopborste och sopskyffel lämnades in och det samtidigt blev ljust i cellen, rusade jag till mitt klosettpapper för att läsa. Det bestod av sönderskurna bitar av "Das Schwarze Korps". Jag passade ihop bitarna och sökte efter nyheter. En artikel gav mig optimism för flera dagar. Den

lydde: ”Ett under hände”, och skildrade den gamle Fritz’ förtvivlade situation efter nederlaget vid Leuthen. Men då hände ett under – Elisabeth av Ryssland dog och därmed förändrades Fredriks politiska läge till det bättre. – En sådan artikel i ”Das Schwarze Korps” ansåg jag som ett säkert förebud till det nationalsocialistiska Tysklands kommande nederlag.

*

Utanför cellfönstret var en liten fängelsegård. Där promenerade undantagsfångarna och de manliga och kvinnliga SS-vaktare, som satt i fängelse. En gång ropade en mansstämma upp till någon cell: ”Har du redan hört det nyaste från Tunis?” Mer kunde jag inte uppfatta. Jag knackade på Betty, men hon visste naturligtvis ingenting, ty hennes kärleksförhållande genom golvet till Karl hade grumlats för första gången, och hennes tankar var helt och hållet upptagna av denna fatalitet. Hon föreslog mig att fråga männen i cellen under mig; kanske fanns det bland dem en politisk fånge. Jag gjorde ett försök. Det dröjde lång tid, innan förbindelsen var åstadkommen. Jag frågade: ”Har du hört några nyheter från den afrikanska fronten?” Han svarade: ”Vad heter du? – Hur gammal är du? – Från vilket block?” När jag hade tillfredsställt hans nyfikenhet, slappnade hans intresse. Jag hade gjort klokare i att använda Bettys metod. Men mig intresserade ju Tunis och männen i cellen under mig kvinnor.

Betty förtärdes av svartsjuka. Karl och de båda andra männen satt inte i mörk arrest och hade när undantagsfångarna gick och promenerade lyft sig upp i fönstret och pratat med en ung rumänska. Jag hörde utifrån ropet: ”Härr Karräl!” och sedan prat och skratt genom cellfönstret och till och med visor. Om kvällarna ljöd det tvåstämmigt ut på fängelsegården: ”Gute Nacht, gute Nacht, gute Nacht! Schlafe wohl, liebes Kind. Gute Nacht! ... Wenn die Sterne am Himmel erscheinen, gute Nacht ...” Ett muntert ”Danke schön, Härr Karräl!” var svaret. Sedan trummade Betty med knytnävarna mot golvet och överhöljde Karl med en kaskad av förbannelser. Den sköna harmonin var förstörd...

En morgon, innan ännu fängelset vaknat, öppnades återigen klaffen på min järndörr och bibelforskerskan drog ett litet paket ur klänningen. Med återhållen andedräkt och förvridet ansikte viskade hon: ”Grete, får jag säga till Milena, att du inte längre önskar få sådana här paket, därför att det är för riskabelt? Får jag säga det till henne, är du snäll!” Inför denna ömkligt darrande ångest kunde jag inte annat än säga: ”Ja, jag förbjuder Milena att skicka mig någonting mer!”

I början av juli, då jag inte på länge hade varit i förhör, kom en förmiddag vakterskan Binz och kalfaktorn med en stege in i min cell. Jag antog, att det var fråga om en visitering, men nej – rullgardinerna drogs upp, och det blev dager. Jag kan inte erinra mig, om jag bad eller grät eller sjöng. Jag klättrade med ansträngning upp till det öppnade fönstret. Med ena foten stödd på klaffbordet klämde jag mitt ansikte in i den smala fönsterspringan. Jag kände sommarluften och såg över lägermurens krön solen, som sken på krematoriets nya skorsten, och den blåa himlen och till höger om skorstenen långt i fjärran spiran av ett kyrktorn. Jag insöp anblicken av sol och ljus, tills mina armar domnade; jag var rusig av livslust.

Denna dag fick jag inte endast ljus i cellen. Dörren slogs upp och med härjade, bleka ansikten steg två olyckskamrater in: Maria Graf och Presserova. Mitt plågade hjärta var knappt i stånd att bära så mycket glädje. Med verklig hänryckning hängde min blick vid deras ansikten och lyssnade jag till deras kära, välbekanta röster. I känslan av deras närvaro och deras lidande försvann på ett ögonblick alla de fador jag själv gått igenom och mitt spöklika liv i fängelset i ett fantastiskt förflutet. Dagen bestod inte längre av ensamma, mörka, ändlöst utdragna timmar av väntan. Mina båda kamrater riskerade att bli dömda till svåra lägerstraff och de behövde råd och tröst av mig.

När under sommaren 1942 bibelforskarna vägrade att arbeta, blev tjeckiska och tyska politiska fångar uttagna till kolonnen ”angoraavel”. Till dem hörde Maria Graf och Presserova. Transportarbetena vid ”angoraavel” utfördes av en civil arbetare, som bland fångarna gick under namnet ”lille kusken”, ty han var ovanligt liten till växten. Denne kusk var enligt samstämmiga vittnesbörd en verkligt hjälpsam själ. Det dröjde inte länge, förrän han hjälpte fångarna på alla upptänkliga sätt. Han smugglade ut brev till deras anhöriga, ja, han till och med mottog svarsbrev i hemlighet under sin adress i Fürstenberg och förklarade sig beredd att ta emot medicin från Prag till en av svår anemi lidande tjeckiska. Jag har glömt vem som förrådade fångarna i ”angoraaveln” och ”lille kusken”. Alla kom till bunkern, även den anemisjuka, och kusken och hans fru och dotter. Olyckan ville, att man i deras bostad i Fürstenberg hittade ett paket och brev. Ramdor kunde inte neka sig nöjet att resa till tjeckiskornas anhöriga i Prag, som hade sänt brev och paket under kuskens adress, och förhöra dem och hota dem med häktning. Till de stackars kvinnorna i fångelset sade han emellertid, att deras män eller föräldrar nu skulle sättas i fängelse. – Tyvärr hade en av kvinnorna redan erkänt allt och svårt komprometterat de övriga.

Först veckor efteråt fällde Ramdor domen över offren i kolonnen ”angoraavel”: Maria Graf fick 25 par spö, en annan kom till straffblocket, Presserova blev mot förväntan fri, den lille kusken med fru och dotter kom i koncentrationsläger, den anemisjuka blev frigiven ur bunkern, men kunde inte repa sig igen och dog i Ravensbrück.

De dagar, då vi, Maria Graf, Presserova och jag delade cellen, tycks mig nu efteråt ha varit rena glädjedagar. Vi sjöng, jag lärde mig några tjeckiska sånger tålmodigt utantill, vi delade redligen vår mat, och varje afton knäböjde Maria på golvet – hon var en troende katolik – och bad i stilla försjunkhet.

*

Utan ytterligare förhör frigavs jag efter tio veckor ur fångelset. Jag hälsade lägerplats och lägergata, barack och kamrater med mycket mera hänförelse än år senare den verkliga friheten. – Redan dagen därpå blev jag emellertid sjuk. Kroppen protesterade mot den normala dietordningen. Jag fick inomhustjänst och låg lycklig i sovsalen i vårt block på den mjuka halmadrassen, och Milena talade om för mig, att man häktat övervakterskan Langefeld och ställt henne inför en SS-domstol, men att hon blivit frikänd på grund av bristande bevis och avskedad från sin befattning.

Med mitt tillfrisknande gick det tämligen långsamt, men trots detta lämnade jag på åttonde dagen baracken för att gå till ett av polskornas block, ty Helena Korewa hade skickat mig ett meddelande, att hon önskade tala med mig i en mycket viktig angelägenhet. – Hon visade mig under iakttagande av alla tänkbara försiktighetsmått ett flygblad från ”Royal Air Force” med ”Sanningen om Hess’ flygning till England”. Polska fångar hade hittat det under arbete i skogen. En magisk verkan utgick från en sådan pappersbit, när man höll den i händerna i ett koncentrationsläger.

Nästa dag kom en vakterska som hette Schroer fram till min sängplats och befallde mig att genast stiga upp. Hon skakade om sängkläderna flera gånger och tycktes söka efter något. Men hon hittade ingenting. Jag hade svårt att stå på benen av ångest. Och mycket riktigt, när visiteringen var över, kom ordern: ”Följ med!”

Utanför den nya övervakterskans tjänsterum stod i korridoren Helena Korewa, hennes dotter och Hallina Bella. Alla tre hade under Langefelds tid arbetat på expeditionen. Jag kunde inte tänka mig annat än att historien med flygbladet blivit förrådd och att man iakttagit min promenad till polskornas block. Vi väntade tysta. Skyddslägerföreståndare Bräuning gick förbi oss och kastade en granskande blick på oss. Sedan infann sig en vakterska, som utan

vidare förklaring förde oss alla fyra till fängelset. – Vakterskan Binz hälsade mig hånfullt: ”Jaså, redan tillbaka igen! Det dröjde inte länge.” Jag underlät att fråga om orsaken till att jag ånyo sattes i fängelse, men jag hyste egentligen inte något tvivel om anledningen.

Jag fick nu den cell, där Betty Schneider hade varit inspärrad i fyra veckor. Mörker, sju dagars total svält, sedan åter mat var fjärde dag. Samma plågor, samma ljud utanför järndörrarna. Mitt förstånd började bli oklart. Hade de tio dagarnas avbrott varit verklighet eller var de endast sprungna ur min egen fantasi? – Redan under andra veckan visste jag ingenting om bunker eller koncentrationsläger, visste inte, om det var morgon eller kväll eller om den efterlängtdade fjärde dagen snart skulle komma. Jag levde med hjältarna i en historia, som tilldrog sig vid kusten av ett varmt hav. Vår jägarhydda var rest i kanten av yppiga, tropiska skogar. Vi saknade inte mat, vi låg i solen eller simmade i det genomskinliga havet. Personerna i min historia älskade, led och gladdes sig åt livet, och jag ledsagade dem varje minut och varje timme genom deras invecklade öden. – Maria Graf i granncellen och Hallina Bella på andra sidan återkallade mig många gånger genom sina knackningar till verkligheten, men endast ovilligt lät jag mig för kortare ögonblick ryckas ur mitt drömliv.

Fem veckors mörk arrest utan något förhör hade gått, när en söndag celldörren slogs upp och Korewa, hennes dotter, Hallina Bella och jag fördes ut över bunkerns järngalleri. Vi hade blivit utsläppta. – Fortfarande vet jag ingenting om orsaken till denna andra mörka arrest. Förmodligen hade Bräuning tyckt, att tio veckor var för litet för min ”svåra förbrytelse”.

Jag pinades av ljuset och verkligheten förskräckte mig. Jag ville sluta ögonen och återvända till mina fantasier. – Milena förde mig till sjukblocket, och när hon om kvällarna kom på besök måste hon med ett oändligt tålmod lyssna på vad mina hjältar företog sig på havsstranden.

Efter två veckor – jag låg då fortfarande till sängs – såg jag genom sjukhusfönstret att det vimlade av kvinnor i alla möjliga brokiga klänningar ute på lägergatan. Vart hade ränderna tagit vägen? Jag kunde inte slita min blick från detta muntra vimmel. Mitt intresse för omgivningen vaknade. – Fångarna bar privata kläder, som på bröst och rygg var försedda med stora, olikfärgade tygkors. I jättestora trätofflor slamrade en kvinna förbi, klädd i en smultronfärgad eftermiddagsklänning av siden, som pryddes med giftgröna kors. Zigenerskor hade snokat reda på brokiga trasor, som de nu försökte bära på sitt vanliga sätt; till och med marscherandet med jämna steg, som SS med så mycket besvär hade trumfåt i dem, hade de redan glömt, de flanerade med en lätt vaggning på höfterna förbi fönstret. Men många, det var de ”prominenta” eller paketmottagarnas ”ägande klass”, bar vackra klänningar eller hela dräkter och visade prov på smak och elegans i valet av sina schaletter. Blott kvinnorna i kolonnerna till fabrikena och till arbetena utanför lägret gick ännu i lägerkläder och zebrajackor. SS saknade tyg för framställning av nya fångkläder. I stället körde man vagnslaster av rockar, kappor, klänningar, underkläder och skor, som tillhört de i öster ihjälgasade, till Ravensbrück. Allt som var av värde tog SS, och det övriga blev vår lägerbeklädnad.

Utanför klädförrådet låg allt i en enda röra i stora högar, däribland även barnkläder ; många skor var hopbuntade parvis. De arma människorna hade fått order att knyta ihop skobanden, innan de steg in i gaskammaren. Men det fanns också hundratals omaka höger- och vänsterskor.

De mördades kläder sorterades, och under den första tiden klipptes korsen ut, och tyg av annan färg syddes fast under. Fångarna gick omkring som får försedda med kors för slakt. Dessa kors skulle försvåra flykten. Senare besparade man sig denna mera omständliga procedur och försåg kläderna med breda, vita kors av oljefärg.

Fånguniformens försvinnande bidrog åtskilligt till att lägret sjönk allt djupare i smuts och oordning. I sjukavdelningen prunkade ett plakat: ”En lus din död!”, och många baracker vimlade redan av klädlöss. SS’ lägerledning tillgrip rigörösa desinfektionsåtgärder av fruktan för en fläck-tyfushärd i själva Tysklands hjärta. Vid kampen mot lössen spelade det ingen roll, om fångar fick lunginflammation och dog. Man lät kvinnorna kura i timmar i kalla rum, tills deras tillhörigheter kom tillbaka – mycket ofta med löss som levde trots allt – från desinfektionen.

*

Arbetsinsatsen hade blivit den mest fruktade institutionen i Ravensbrück. Varje dag uppsattes nya kolonner för ammunitionsfabriker, alla slags krigsindustrier och för byggandet av flygplatser. Alla fångar strävade efter att få stanna i stamlägret, ty ingenting var man mera rädd för än transporter till och från och arbetet på arbetsplatserna utanför lägret, där mestadels maten var ännu sämre och framför allt risken för bombangrepp var mycket större. – Just vid denna tid hade man transporterat några lastbilar med svårt sårade kvinnor till Ravensbrück och deras skrik av smärta, när de bars in på sjukavdelningen, var någonting ohyggligt.

Under min vistelse i bunkern ägde en genomgripande förändring rum på sjukavdelningen. SS-läkare Rosenthal och fången Gerda Quernheim häktades. Rosenthal blev ställd inför en SS-domstol och dömd till sju års tukthus, Gerda Quernheim insattes av Ramdor i lägerfängelset och blev senare överförd till Auschwitz. Dessa bådas förbrytarverksamhet blev äntligen stoppad genom en angivelse av en tjeckisk fångläkare från männens läger i Ravensbrück. Gerda Quernheim hade två gånger varit i grossess, och Rosenthal hade begärt hjälp för att utföra en fosterfördrivning på henne av den fångläkare, vars avslöjanden blev orsak till hans häktning. Morden på kvinnor och nyfödda hade aldrig i och för sig kunnat bringa SS-läkaren på fall, men det glunkades om systematiska stölder av offrens guldänder. Därigenom hade Rosenthal gjort intrång på mäktigare SS-rövares intressesfär och det måste näpsas. – Även doktor Schiedlausky lämnade Ravensbrück.

De nya SS-läkarna började taga tjeckiska, tyska och ryska läkare bland fångarna till hjälp vid behandlingen av sjuka fångar. Därigenom förlorade sjukavdelningen mycket av sin skräckinlagande atmosfär. Om också många fångläkare snart i ton och uppträdande föga skilde sig från sina SS-kolleger och det även fanns sådana som gav sjuka av sin egen nation företräde, gick andra med självupppoffrande intresse upp i sitt yrke, vilket, sådana förhållandena utvecklade sig under de sista koncentrationslägeråren, verkligen var ytterst krävande och föga uppmuntrande. – De svältande fångarna dog av buk- och fläcktyfus, tuberkulos och dysenteri.

På grund av platsbrist måste redan nu ända till fyra kvinnor dela en halmmadrass, och sänglinne fanns det blott i köksarbetarnas, de ”kommenderades”, det vill säga fångarnas i SS-expeditionerna, och de gamla politiska fångarnas baracker. Ett bad började bli en stor sällsynthet. I stället måste fångarna arbeta elva timmar och fick allt sämre mat.

*

Av fruktan för att komma till arbetsinsatsen sökte jag efter mitt tillfrisknande att få ett bra utomhusarbete. Polska fångar, som kände mig, erbjöd mig en plats i ”skogskolonnen”, och det var jag ytterst glad över. – Vi fällde träd ute i skogen. Mor Liberak, en hjärtegod människa, många ”opererades” beskyddarinna och sannskyldiga mor, var vår anvisningsfånge och ”Shenja” vakterska. Hon hette egentligen Eugenie och härstammade från Ulm, var inte mer än 19 år gammal och en oförarglig, godmodig flicka. Ända sedan hon började som vakterska, hade hon varit vid ”skogskolonnen”. De polska fångarna bemötte henne vänligt, och ”Shenja”, som de kallade henne, var snart i vått och torrt förenad med sina polskor. Brevsmuggling blev en självklar sak, och mor Liberak tog nästan dagligen, trots SS’ stränga

förbud, en eller flera ”försökskaniner” med sig ut i skogen. Naturligtvis blev endast sådana delaktiga av denna lycka, som inte haltade så mycket utan kunde gå vägen till arbetsplatsen. Väl framme fick de vila ut, kunde sätta sig på de fällda träden och behövde inte arbeta.

Det var en ren glädje att marschera i den friska höstluften. Mor Liberak gav oss en stilla förmaning: ”Inte så fort! Tänk på de andra!”, för att hennes skyddslingar med de stympade benen skulle kunna hinna med. – Vi gick förbi SS-husen, följde landsvägen i riktning mot Fürstenberg och vek sedan av åt höger, där man redan såg skogen på avstånd. Morgonen var dimmig, träden, mossan och de bruna bladen var betäckta med lätt rimfrost. Det var ljuvligt att åter trampa den mjuka skogsmarken, där foten sjönk ned och torra grenar knakade. Det luktade bränd potatisblast och multnade löv. När vi kom till hyddan, som fångarna flätat av tallgrenar, flög en nötskrika upp med ett egendomligt gällt läte. I hyddan förvarades yxor och sågar. Dessutom brukade Shenja gå dit in med hunden, när hon ville sova. Shenja var så god vän med polskorna, att hon blint trodde deras löften att ingen skulle fly, och inte sällan försvann hon in i hyddan för att ta sig en liten tupplur.

Arbetet i skogen leddes av en skogvaktare, som kom med sin hund och vänligt hälsade på alla fångar som om de var gamla, goda bekanta. Han gick bredvid mor Liberak och märkte de träd, som skulle fällas. Denne skogvaktare kände genom polskorna väl till kvinnornas lidanden och de omänskliga förhållanden, som rådde i Ravensbrücklägret. Två kvinnor sågade tillsammans av ett träd, men sakta, inte för fort. Efter några timmar föreslog skogvaktaren, att man skulle bränna kvistar. Det var det väntade lösenordet. Ofta gav han också upplysning om på vilket fält man bäst kunde stjäla potatis. Med iver ägnade sig då alla i kolonnen åt att göra upp eld, medan några experter – utan att besväras av Shenjas eller polishundens sällskap – stormade iväg för att skaffa potatis. Elden rök och knastrade, försiktigt sköt man hela förkläden fulla av potatis in i den glödande askan. Vi sågade av ännu ett par träd, tills potatisen var väl genomstekt och sedan blev det gemensam lunch i det gröna. – Jag tror att skogskolonnen var enastående i hela Ravensbrück och möjlig endast tack vare polskornas fasta sammanhållning och deras förmåga att vinna både Shenja och skogvaktaren på sin sida.

Tyvärr nåddes också denna kolonn av ödet. Jag hade redan en längre tid arbetat i skradderiet, när kvinnorna och Shenja häktades av Ramdor, först fick ligga i veckor i bunkern och sedan kom till straffblocket. – En sak erinrar jag mig, nämligen att det inte lyckades Ramdor att frampressa en enda bekännelse. Den unga Shenja satt i fängelset till april 1945. Jag hade tagit för givet, att hon inte längre var vid liv. – I slutet av maj 1945 gick jag som utsläppt fånge i flyktingströmmen på en landsväg i riktning mot Hannover för att så småningom nå Bayern, där jag hoppades finna min mor. Då hörde jag plötsligt från ett dike vid vägen ett högt ”Hallå!”. Där satt Shenja med sår på fötterna och blossande rött ansikte, och det första jag med förskräckelse konstaterade var att hon ännu bar vakterskeuniformen. – Med matt röst frågade hon: ”Kommer ni ännu ihåg mig? Från ‘skogskolonnen’? Jag har hela tiden suttit i bunkern, först för en månad sedan, när man evakuerade ‘KZ’, släppte de ut mig. Jag gick till Schwerin och sjuknade där i ansiktsros. Nu är jag så svag, hur skall jag kunna klara mig ända till Ulm? Och vad skall det sen bli av mig? Som före detta vakterska blir jag ju genast häktad.” – Jag gav henne ett flertal adresser, som hon kunde ha hjälp av, och rådde henne framför allt att genast lägga av uniformen och tigga en klänning någonstans.

*

I mor Liberaks kolonn fick man också vara ledig från arbetet tid efter annan. Hon hade ett välorganiserat system med ersättare. Efter en vecka var det min tur. Då det var en solig senhöstdag, följde jag Milena på en promenad genom lägret. Milena bar sjukhusarbetarnas gula armbindel, och vi kunde röra oss fritt, oantastade av lägerpolisen. Vi gick fördjupade i ett samtal fram och tillbaka på andra lägergatan. Från den ena sidan hälsade oss över muren vårt

runda, nu kala pilträäd, på den motsatta sidan de mörka tallarna. Vi talade om frihetens skogar och städer, som vi en gång gemensamt skulle uppleva. – Milena berättade om sin dotter, Honza, som hon för sista gången sett för fyra år sedan. Det var vid dotterns besök i fängelset i Prag, när Milena såg, hur flickan på sina spinkiga barnsben så säkert gick genom den långa korridoren och försvann. – Livet därute gick vidare, nu hade de små töserna redan blivit unga flickor och hade väl för länge sedan glömt oss. De sparsamma breven från våra anhöriga, som fruktade för censuren, var som skrivna efter schablon och hade blivit helt opersonliga. – Milena beklagade sig över detta. ”Om Honza bara någon gång ville tala om, vilken färg hon har på sin klänning, om hon redan har silkesstrumpor och vad hon gör om dagarna och inte skrev ständigt detsamma, att hon tycker det är roligt att spela piano och gå i skolan ...”

När vi i slutet av lägergatan gjorde helt om, upptäckte vi till vår förskräckelse arbetsinsatsföreståndare Dittmann, kommande i riktning mot oss. Redan på långt håll röt han: ”Vad gör ni här på lägergatan under arbetstiden?” – Han kände igen mig från övervaktarskans expedition och visste om min ”förbrytelse”. ”Varför har ni inte anmält er hos arbetsinsatsen?” fråste han, och hans ansikte, som såg egendomligt ut på grund av en bulnad på kinden, blev rött. – ”Jag är sjuk och har inomhustjänst”, var den enda lögn, som jag kunde hitta på. – Milena brydde han sig, Gud ske lov, inte om, då hon bar armbindel. – ”Det var väl länge sen ni var i bunkern nu? Se till att ni genast kommer till arbetsinsatsen! Annars smäller det!” Och sedan vände han sig på knarrande kragstövlar och gick. – Vad det var roligt att vara fånge!

På arbetsinsatsens expedition kunde Dittmann inte neka sig nöjet att kalla in mig i sitt rum och först hota mig med rapport. Sedan gav han order om, att jag som straff genast skulle börja arbeta på löpande band i skrädleri I. – ”Anmäl er hos ‘Oberscharführer’ Graf! Jag skall tala med honom i telefon. Marsch!”

XXIII. Sömmerska i SS' regi

SKRÄDDERI I var en stor, välbyggd fabrikshall med överljus och stora sidofönster. Över 400 kvinnor arbetade där vid de elektriska symaskinerna och skrädlerispecialmaskinerna av alla slag för tillverkning av SS-uniformer. Skrädleri I tillhörde de s. k. Dachau-fabrikerna, som bestod av tre skrädlerier, en tillskärningsverkstad, ett väveri, en pälsateljé, en reparationsverkstad för trasiga soldatuniformer och en reparationsverkstad för maskinerna. Enbart i skrädlerifabrikerna arbetade inemot 3.000 fångar. Dessutom hörde baracker för förvaring av tyger och sybehörsmaterial till Industrigårdens komplex, som var skilt från Ravensbrücklägret genom en mur. Endast tillskärningsverkstaden, skrädleri II och III, två förrådsbaracker och reparationsverkstaden låg på andra sidan muren i det gamla lägret. I slutet av 1943 bodde fångarna i Industrigården ännu i det gamla lägret och passerade dagligen den stora porten i muren. Senare övergick SS till att förlägga sina arbetsslavar i närheten av själva fabrikerna för att kunna pressa ut så många arbetstimmar som möjligt av dem, ty de timslånga morgonuppställningarna och alla tidsödande straffbestämmelser och ordningsföreskrifter i ”KZ” inkräktade på den arbetstid, som annars kommit fabrikerna till godo.

Den stora skrädlerihallen dånade av hundratals elektriska symaskiners skrammel. Man kunde inte ens uppfatta sina egna ord. I långa rader löpte arbetsbanden genom rummen. Det ena förfärdigade SS-byxor, det andra SS-uniformskavajer, det nästa SS-rockar eller SS-snöblusar eller SS-camouflagejackor. Bredvid de i rader bakom varandra uppställda symaskinerna löpte det s. k. bandet, på vilket fången efter att ha utfört sin del av arbetet i flata trälådor skickade plagget vidare till den framförsittande. – De tillskurna stycken, som tillskäreriet levererade, passades samman vid särskilda bord och träcklades vid andra, varpå delarna kom till banden. En fånge sydde sidosömmarna, nästa fånge framsömmen, den nästa sydde ärmen, nästa åter satte på den, en annan sydde på kragen och så vidare, tills i sista tempot den färdiga SS-kavajen togs emot och granskades av den anvisningsfånge, som övervakade bandet, den

kontrollerande vakterskan eller den för arbetet ansvarige SS-mannen. – Varje band hade sin fastslagna dagsproduktion. Blev kvoten inte medhunden, fick man stryk, straffstå eller rapport. Anvisningsfången drev på, vakterskan grälade och SS-mannen slog. – När jag satt där vid maskinen och hörde det hotfulla ordet ”pensum”, erinrade jag mig tiden i Burma, där på samma sätt ängslan för att man inte skulle hinna göra sitt dagsverke färdigt tryckte en som en mara. I Sibirien framtvingades den åstundade arbetsprestationen genom minskad brödranson, i Ravensbrück med stryk, straffstående och rapport.

Jag kunde inte sy, den elektriska maskinen ”sprang ifrån mig” och trots att mitt arbete endast bestod i att sy ihop band, blev jag inte färdig med mitt ackord. Oavbrutet bröts nålen av och tråden slets sönder. – Hade jag varit en stackars nykomling, vad hade jag inte då fått utstå! Jag hade blivit slagen blodig av SS-mannen, fått örfilar av vakterskan och chikanerats av någon kriminell eller asocial anvisningsfånge. – Men som gammal ravensbrückare hade jag överallt vänner. Den tjeckiska anvisningsfången Nelly såg min nödställda belägenhet och sydde i hemlighet på en ledig maskin då och då hela berg med band och kastade dem till min plats. Mitt ackord var räddat. Den lilla brunögda Anička från reparationsverkstaden, som outtröttligt gick från den ena maskinen till den andra för att reparera skador och avvända de hotande straffen, stack i hemlighet till mig nålar, för att jag inte ständigt skulle behöva be vakterskan om sådana och för varje gång behöva vänta en örfil. – Man arbetade i två skift, vintern 1943/44 tio timmar men längre fram på året 1944 elva timmar.

Ett nattskift i skrädderi I. Fönsterna måste stängas hermetiskt, då på grund av faran för flygangrepp sträng mörkläggnings var föreskriven. Redan efter några timmar var luften i fabrikshallen fylld av tjockt damm och man hade svårt att andas. Djupt böjda över maskinerna arbetade kvinnorna i rasande tempo. – Bredvid mig satt en ung ukrainska med genomskinligt ansikte och en riktig barnkropp. Jag såg hur hon rörde läpparna under det hon sydde; hon sjöng för sig själv mitt i motorbullret. Jag böjde mig mot henne och närmade mitt öra till hennes mun. Hon smålog och fortsatte att sjunga. Det var en sång ur en av de ryska filmerna, jag sjöng med ett kort stycke. Vår bekantskap var gjord. Hon hjälpte mig att sätta i nålarna i maskinen och tråda på garnet. Innan vi utbytte ett par ord, såg vi oss alltid först omkring för att vara säkra på att ingen vakterska eller SS-man uppehöll sig i närheten.

Det mest fruktade odjuret i skrädderi I var ”Unterscharführer” Binder. Han gick ut på jakt strax innan det blev midnatt. Plötsligt överröstades det dunkande larmet av ett djuriskt vrål. Ett ögonblick stannade maskinerna, och alla kvinnorna såg förskräckta upp. Binder stod framför ett offer, som inte arbetade fort nog eller hade sytt en sned söm, eller som han av någon orsak helt enkelt hatade, och skrek: ”Hö, hö!” Hans ansikte blev högrött, ögonen trängde ut och vi visste vad som nu skulle komma. Han tog kvinnan i håret, stötte hennes huvud mot symaskinen, rätade upp henne och slog henne, tills hon vältrade sig på golvet och blodet trängde fram ur näsan. Nästan varje dag- eller nattskift måste Binder se blod. – En liten rund fransyska var särskilt föremål för hans hat. Och hur mycket han än slog henne, gav hon sig inte utan överöste honom med en störtskur av franska svordomar, vilket ådrog henne alla fångarnas beundran och stegrade Binders raseri ännu mera.

Vid midnatt inträdde en halv timmas paus, utom i de fall då bandet som straff måste arbeta i ett sträck. Under pausen erhöll varje fånge en mugg kaffe. Och många åt därtill sitt bröd-stycke. Men många tillbragte nattens elva timmar utan en matbit. De hade, hungriga som de var, redan under dagens lopp ätit upp sin brödranson. Min lilla granne var alltid utan. Vi delade mitt bröd, och när vi inte av trötthet, med huvudena lutade mot symaskinen, sov bort den korta tid pausen räckte, pratade vi med varandra. Ninas far hade varit lärare i en liten ukrainsk stad. För denna far svärmade hon varje natt. Han hade lärt henne att älska de ryska diktarna och skriftställarna, och det fanns inte en dikt av Pusjkin, som hon inte kunde utantill. När Nina förstod, att jag älskade ryska språket, deklamerade hon och skrev upp ryska folk-

visor åt mig och kände sig stolt, när jag kunde sjunga i hennes öra en nyss inlärd vers. – Hennes far hade många år lidit av lungsot, och Nina tycktes ha ärvt hans svaga kropps-konstitution. 1937 häktade NKVD hennes älskade far och på modern vilade sedan omsorgen om Nina och hennes två mindre syskon. – Tyskarna kom till Ukraina, och hungern drev Nina att arbeta i ett av tyska arméns kök. I sin fullständiga okunnighet lät hon värva sig till arbete i Tyskland och kom till en ammunitionsfabrik. Därifrån försökte hon fly tillbaka till hem-bygden, häktades och hamnade i ”KZ”.

Ingenstans hälsades de nattliga flyglarmen med en sådan glädje som i skrårderi I. När ropet: ”Flyglarm! Släck ljuset!” ljöd, begav sig varje fånge i rask takt till någon plats, där hon kunde sträcka ut sig raklång och vila. Merendels ilade Anička med hantverkslådan under armen fram till mig, tog mig i handen och drog mig i mörkret in i ett rum med uppstaplade SS-uniformer, som det gick utmärkt att ligga på. Under det att bombeskadrarna brusade fram över lägret, så att fönsterrutorna i skrårderiet klirrade, låg vi utmattade och sov, tills signalen ”Faran över” tvang oss tillbaka till maskinerna. Ju tätare flyglarmen följde på varandra och ju längre de varade, desto lättretligare och mer bestialisk blev prygelregimen i skrårderiet.

Binders metod bildade skola. Det fanns knappast ett band, där man inte slog arbeterskorna. Vakterskan Lange, som bar sitt namn med rätta och var en grovt byggd, råbarkad kvinna med stora händer och fötter, härmade med iver sina manliga kolleger. Men det gjorde inte SS-mannen Seipel från Ungern, en lång, mager, litet framåtlutad man med mörka, svärmodiga ögon. Även han förestod ett arbetsband. Han sade inte en gång ett högt ord, medan han gick från den ena syende kvinnan till den andra. Man kunde ibland se, hur han bad någon stiga upp, satte sig vid maskinen och tåligt visade, hur man skulle sy. En gång kom några kvinnor under ett samtal med honom att nämna prygel. Seipel yttrade: ”Aldrig i livet skulle jag vilja förnedra mig genom att lyfta handen mot en kvinna.” – Självfallet spred sig ryktet om honom över hela skrårderiet och senare blev han föremål för en hyllning som jag aldrig skall glömma.

Seipel, som med varje dag visade sig mer och mer olämplig för sin tjänst som SS-vaktare i ”KZ”, blev efter någon tid inkallad till utbildning för fronten. Han avgick till stor sorg för kvinnorna. Fjorton dagar hade väl gått, när Seipel en dag trädde in i skrårderiet, sannolikt för att innan avresan till fronten hämta några papper. Ögonblickligen tystnade alla de kvinnors maskiner, som hade fått se honom, och genom hallen ljöd det entusiastiskt emot honom: ”Herr Seipel, kom tillbaka, herr Seipel!” Han smålog och hälsade men skakade avböjande på huvudet.

*

SS-”Oberscharführer” Graf bar ansvaret för produktionen och arbetsorganisationen i skrårderierna I, II och III. Han skilde sig från slagskämparna Binder, Rauxloh och Jürgeleit blott därigenom att han var klokare och slog sina offer eller tryckte dem mot väggen i tjänsterummet och inte inför allas ögon.

För att förhindra sabotage i skrårderiet besatte SS arbetsbanden med politiska fångar av alla nationaliteter, med kriminella, zigenare och asociala om vartannat. Dessutom var kontrollen så sträng, att varje felaktig söm måste upptäckas. Om man använde en tygbit till näsduk eller som binda, och detta blev upptäckt, fick man stryk och rapport. Till vakterskan Langes särskilda njutningar hörde kroppsvisitationer efter arbetets slut.

I denna slavindustri befann sig i alla fall även kvinnor, som arbetade med uppjudandet av hela sin kraft. Jag lämnar åsido de kriminella, som var beryktade för sitt kryperi för SS och för sin arbetsiver och nämner som exempel några politiska fångar. Där var den tyska kommunisten Maria Wiedmeier, som före 1933 hade haft en ledande ställning i Tysklands

kommunistiska parti och suttit nästan 10 år i tukthus och koncentrationsläger. Hennes funktion i Industrigården bestod i att lämna ut tygpäckar och övrig materiel som behövdes i skrädderiet. Hon var anvisningsfånge i en kolonn på ungefär 20 kvinnor, skulle övervaka förråden i de båda förrådsbodarna och ständigt komplettera dem från Industrigårdens tyglager. Dessutom ingick det i hennes åligganden, att när varje skift slutat sitt arbete, transportera bort de färdiga uniformerna på flakvagnar. Hon var väl medveten om sin uppgifts vikt och betydelse. I hennes kolonn tolererades ingen vårdslöshet eller försummelse. Med preussisk noggrannhet, tillförlitlighet och stränghet arbetade hon för SS. "Oberscharführer" Graf yttrade en gång: "Om jag inte hade Wiedmeier, skulle hela skrädderifabriken upphöra att fungera." – Och denna uppskattning fyllde henne med stolthet och ökade hennes självaktning. Genom sin arbetsprestation fick hon så stort inflytande, att SS-"Oberscharführer" Graf utan vidare följde hennes önsningar, när det var fråga om tillsättning av befattningar i skrädderierna. För honom var det höjt över allt tvivel, att Maria Wiedmeier var lika intresserad som han för att SS-formationerna punktligt försågs med nya uniformer. Naturligtvis inbragte denna tjänst Maria Wiedmeier också en hel del personliga fördelar, ty under det att hon med argusögon vakade över sina värdefulla förråd i förrådsrummen, tog hon sig själv rätt att använda ur dessa tillgripna varor som bytesobjekt och gåvor mot motsvarande gengåvor. En gång ställde man den frågan till henne, hur hon kunde anse det förenligt med sin egenskap av kommunist att arbeta åt SS med en sådan hängivenhet och tillika driva de henne underlydande fångarna att arbeta på samma sätt. Hon svarade: "Ja, jag är nu en gång sådan, jag är en pliktmänniska och måste arbeta."

Vid skrädderiets passbord, där de tillskurna styckena passades intill varandra, innan de träcklades ihop, arbetade Olga Körner, en gammal vacker vithårig kvinna. Även hon var tyska och politisk fånge sedan lång tid tillbaka och medlem av det kommunistiska partiet. Men Olga Körner hade inga fördelar alls av det tunga, upprivande arbetet. Under elvatimmars-skiftet såg man henne outröttligt skynda fram och tillbaka. Hon gick till tillskäreriet och förhandlade ivrigt med vaktorskorna beträffande frågor, som gällde snittet på uniformerna. – När jag börjat arbeta i skrädderiet, hände det då och då, att vi pratade ett slag med varandra. De första gångerna trodde jag, att det var en tillfällighet, att Olga endast talade om frågor och komplikationer gällande hennes verksamhet vid passbordet. Men nej, i ett och ett halvt år visade sig Olga Körner inte ha något annat samtalsämne än tygbitar som inte passade till varandra, förväxlingar av färgerna på maskeringstygena, det vårdslöst utförda arbetet i tillskäreriet, berömmande eller klandrande yttranden av den eller den SS-mannen och hennes egna rastlösa bemödanden att riktigt utföra det arbete som anförtrotts henne. Även Olga Körner gick fullständigt upp i sina plikter vid tillverkningen av SS-uniformer.

Vid en knappmaskin satt Rema, en ung ukrainska. Det var under sommaren 1944, då jag arbetade i skrädderiets kontor, och då man ville driva fångarna i Industrigården till högre arbetsprestationer genom premier och utdelning av livsmedel, som SS stal ur Röda kors-paketen. "Oberscharführer" Graf talade i berömmande ordalag om ukrainskan Rema, vars fingerfärdighet han skildrade som ett hittills aldrig skådat under. Rema kunde konsten att samtidigt utföra två olika arbetstempon, ett med varje hand, och överträffade sitt ackord med 100 procent. SS-männen stod runt omkring henne och skakade på huvudena och var förtjusta. Graf gav mig i uppdrag att lämna Rema ett extra tillskott av livsmedel som belöning. När jag gav henne dessa, sade jag på ryska: "Att du inte skäms, att göra dubbelt dagsverke åt SS! Därigenom tvingar du ju också de andra knappsömmerskorna att arbeta snabbare!" Leende genmålde Rema naivt: "Men jag är i alla fall flitigare än de andra och får ju också extra tilldelning av livsmedel."

Genom Maria Wiedmeiers ingripande slapp jag snart sitta vid symaskinen och arbeta. Hon föreslog mig hos "Oberscharführer" Graf till att förestå tråd- och knapputlämningen. Bevelkelsegrunderna till denna protektion har jag aldrig kommit underfund med. Kanske var det fråga om en förebyggande åtgärd och alltså en följd av att hon inte var säker på om inte i alla fall någon gång efter befrielsen ur koncentrationslägret och kommunisternas övertagande av makten, varpå hon aldrig tvivlade, Heinz Neumanns politiska linje under åren 1931-32 skulle få en upprättelse. – Hon uppgav för övrigt till ryskorna och ukrainorna i "tygkolonnen" som sin adress i friheten: "Maria Wiedmeier, Centralkommittén för Tysklands kommunistiska parti."

Att utdela tråd och knappar var ett rent nöje efter den elektriska symmaskinens fasor och ångesten för ackordet. Från alla banden kom kvinnorna och begärde tråd, silke eller knapphålgarn. Bland de hundratals kvinnorna kände jag redan en hel del, men de flesta var mig obekanta. En gång steg en smal flicka i en ryslig lägerklänning, som i stället för ett skärp sammanhölls av ett snöre, fram till trådbordet. Hennes ansikte var grått, betäckt av damm av markeringstyg. Hennes krusiga hår stod ut motspänstigt kring hjässan. Hon hade vänliga, bruna barnögon, och när hon kom till trådbordet – något som inträffade tämligen ofta – dolde hon sin ångslan under ett låtsat säkert uppträdande. Snart fick vi tillfälle att tala några ord med varandra, och så började min vänskap med norskan Lille. När kort tid efter våra första samtal de norska fångarna fick i present av Röda korset färggranna förkläden, som uppväckte allmän beundran, visade det sig, att ingenting var farligare i ett "KZ" än att synas på långt håll. Lille kom, som hon brukade till trådbordet men nu i ett praktigt förkläde med rosenmönster. Prompt greps hon av en SS-man och sattes som straff vid en annan symaskin, där hon skulle sy i ärmar på SS-uniformerna och svävade i ständig fara att inte hinna med sitt ackord.

Vintern 1943/44 var den förskräckligaste tiden i Ravensbrück. Vi hade visserligen hört nyheterna från krigsskådeplatserna, vi visste, att Hitlers stjärna var i nedgående, men många hade inte längre kraft att leva. Många behövde räddas inom de närmaste veckorna, inom de närmaste dagarna. Vi måste emellertid härda ut, maktlösa vänta och hjälplösa se på hur varje dag krävde hundratals nya offer. Vid de timslånga uppställningarna denna vinter förfrös fångarna händer och fötter. Läkarna kunde inte hinna med de otaliga amputationerna, och kvinnorna dog av kallbrand.

Under de första åren i Ravensbrück hämtade åkare Wendland från Fürstenberg koncentrationslägrets döda i sin lantliga likvagn. Klädda i pappersskjortor med spetsar som ett tårtunderlägg låg liken i sina kistor. Allt fler fångar dog, och herr Wendlands affär blomstrade; han köpte sig en likbil. Men med uppförandet av det första krematoriet övertog SS de döda i egen regi. Varför riktiga likkistor? Det var tillräckligt, om kistorna hade ett flat lock. Varför behövde en död fånge, när det var sådan platsbrist, en egen kista. De var ju så magra, så två fick plats i en kista. Förut bar fyra arbeterskor i sjukavdelningen de döda den sista vägen ut genom lägerporten, men nu – då dagligen över 50 dog – lastade man fem eller ännu flera kistor på en flakvagn, och "likkolonnen" körde dem till krematoriet.

Under denna vinter försämrades Milenas hälsotillstånd på ett oroväckande sätt. Hennes motståndskraft var bruten. Hon talade ofta om att hon skulle dö. "Jag kommer inte att överleva lägret, får aldrig mer se Prag. Om åtminstone herr Wendland hade hämtat mig, han såg så vänlig ut i sin bondrock."

Med uppjudande av sina sista krafter släpade hon sig dag för dag till arbetet. Rädslan för injektioner och sjuktransport höll henne upprätt. Hon hade alltid feber. Den nya SS-läkaren i Ravensbrück undersökte henne och fastställde, att hon hade var i ena njuren. Han sade, att det fanns blott en räddning, operation. Och Milena bestämde sig för detta sista försök att rädda

livet. Ty livet älskade hon som varje levande varelse och så mycket mer en fånge, som förtärdes av längtan till det barn, som hon måst överge och till den fjärran hembygden.

Milena överlevde operationen. Hon tycktes till och med bli något bättre. Hon trodde, att hennes hälsa skulle återvända, och jag hoppades, att hon skulle få uppleva friheten. Tre månader bestod mitt lägerliv endast av de korta kvartstimmar, som jag tillbragte vid hennes sjukbädd. Redan medan det ännu var mörkt, före morgonuppställningen, skyndade jag med lite frukost till det rum, där utom Milena ytterligare fem dödssjuka låg. – Naturligtvis var det förbjudet för mig att gå in dit, men det såg ut, som om jag stod under särskilt beskydd. Först på Milenas dödsdag grep översköterskan mig. – Ju hopplösare sjukdomen utvecklade sig, desto säkrare trodde Milena på sitt tillfrisknande, och min kärlek till henne förbjöd mig all tanke på döden. Hon dog den 17 maj 1944. Då förlorade livet sin mening för mig ...

När ”likkolonnen” lastade Milenas kista på vagnen, bad jag att få gå med. Det var en vårdag med droppande, varmt regn, och posten vid lägerporten hade kunnat tro, att det var regn som rann ned för mina kinder. – I vassen vid stranden av Fürstenbergersjön pep sorgset en vadarefågel. Vi lastade av kistorna med de döda och bar dem in i krematoriet. Två kriminella manliga fångar med ansikten som bödelsdrängar slog upp locket, och när vi lyfte upp den döda Milena och krafterna svek mig, anmärkte den ene hånfullt: ”Du kan gott ta i ordentligt, för hon känner i alla fall ingenting mer!”

*

Den 10 juni 1944 fick lägret underrättelse om den lyckade invasionen, alla jublade, men jag kunde inte delta i glädjen. Jag gick som en skugga om dagarna och grät om nätterna. Varför leva vidare, när Milena måste dö. Min föreställning om ett liv i frihet var oskiljaktigt förbunden med henne. Alla önskingar, alla framtidsplaner hade vi haft gemensamt ... Lotte och Maria, Lille och Anička delade min sorg över Milenas död; på så sätt hörde vi tillsammans.

Under Milenas sjukdom hade jag skrivit det första utsmugglade brevet till min mor. En polska befordrade det, och det kom fram till mitt hem. Min mor förstod av detta brev min hopplösa förtvivlan och rådslog med min svåger Bernhard om vad man skulle göra. Han bad att hädanefter få skriva det månatliga brevet och skicka paketet. Min svåger, som till yrket är läkare och själv efter 1933 suttit i fängelse och koncentrationsläger, visste vad man skulle skriva till en fånge. Han var en konstnär i att trösta och återuppväckte lusten att leva inte bara hos mig utan också hos en mängd andra av mina kamrater. Hans brev var helt personliga, trots att vi inte sett varandra på över ett årtionde. De började därför med händelser, som timat för femton år sedan. Men först till paketet. Där stod till exempel i brevet: ”Men var försiktig med asken, det är mycket svårt att skaffa en sådan!” Det måste ha en viss betydelse. Ett stort paket kom. Matvaror ombundna med brokiga rosetter, i hörnet på en pappersservett stod med mycket små bokstäver: ”Hälsningar och kyssar, Bernhard.” Fulla av spänning låg vi på halmmadrassen och granskade minsta lilla pappersbit. Där var åter ett tecken! På en karamellförpackning, som bar det vackra namnet ”V-drops”, var bakom bokstaven ”V” inritad en 3:a i miniatyr. Alltså ett V-vapen! I en chokladkaka hade han ristat hälsningar. Det var ingen ände på överraskningar. Sedan började vi försiktigt ta sönder asken. Och ser man på, i varje vägg var en plansch dold: färgreproduktioner av van Goghs ”Tre fartyg på stranden” och ”Solrosorna” och Renoirs ”Lusthus vid Seine”. De första kolorerade konstverken i ”KZ”! – Min svåger var en mästare i fråga om illegala meddelanden. Trots brevcensuren behandlade han i ständigt nya variationer temat: ”När slutar kriget?” Han angav mycket korta terminer.

Sedan fick vi åter ett paket. Vår spänning hade stigit. Först efter en förtvivlad debatt med vakterskan vid paketutlämningen, som vägrade att lämna ut paketet, fick jag det äntligen. Det innehöll tolv målade ägg. På varje hönsägg var en miniatyrmålning av en konstnär. Blommor, sångfåglar och som en påminnelse om min kärlek till djur under min barndom även kaniner

och getter. Men en av bilderna kunde vi vid första ögonkastet inte uppfatta riktigt, men sedan såg vi, att den föreställde Perseus och Andromeda. En eldsprutande drake slingrade sig runt ägget. I spetsen av hans reptilsvans hängde ett litet, litet rött hakkors. Perseus i stål hjälm och soldatuniform borrade sitt svärd i odjurets nacke, så att blodet sprutade. Lågorna ur drakens svalg ringlade sig om den nakna, vid klippväggen fastsmidda Andromeda. Vi slet undret ur varandras händer. Var och en fann på en ny, ännu mera fantastisk utläggning av detta illegala budskap. Men när vi slutligen under krigaren upptäckte ett knappt synligt ”jag” och under flickan ett ”du”, stod det klart för oss, att ett avgörande slag mot nationalsocialismen inom kort var att vänta.

Nästa paket, det kom i juni 1944, gjorde oss ännu segervissare. Utom en mängd små ingraveringar, till och med på insidorna av bleckburkarna, som till exempel: ”Låt hoppet inte fara!” ”Vår sol går åter upp!” fann vi det länge efterlängtade utförliga meddelandet. Det var skrivet med små, knappt läsbara bokstäver på insidan av höljet till en dropsrulle. Men även i detta meddelande sades ingenting rakt på sak utan i camouflerad form. Bernhard meddelade, att inom kort en länge väntad konsert skulle äga rum vid hans truppavdelning, det var inget solo, ingen stråkkvartett utan ett orkesterverk. Dessutom väntade min syster senast i september 1944 ett barn. Alla läsare av detta meddelande tolkade det på samma sätt: Hitler kommer att störtas av armén och senast i september slutar kriget ... Fjorton dagar efter det misslyckade attentatet mot Hitler kom det månatliga brevet försett med en bred sorgkant! – Trots detta upphörde min svåger inte att finna på nya hemliga tröstemedel, och den illegala korrespondensen höll oss i ständig spänning och bidrog avgjort till att hålla modet uppe hos oss under de dystra månaderna till januari 1945 – då upphörde posten att komma.

*

Med ankomsten av de hundratals evakuerade från Warszawa nådde eländet i lägret sin höjdpunkt. Dessa kvinnor hade på uppmaning av tyska krigsmakten ställt sig under tyskt beskydd och förde med sig alla ägodelar av värde. De tyska löftena innefattade bland annat, att mat och husrum garanterades de evakuerade inom riket. Tyskarna höll sina löften på det sättet att de evakuerade fick mat och husrum i koncentrationslägret Ravensbrück. Med väskor och säckar, i vilka de omtänksamt stoppat kuddar och duntäcken, och i varma pälsar, stod de i hundratals på lägerplatsen och såg sig bestörta och misstroagna omkring. Somliga hade till och med hund med sig och det var en som anträtt färden ut i det ovissa med en kanariefågel i en bur. – Det var strängt förbjudet för fångarna att närma sig de evakuerade, men i en handvändning förstod dessa var de hade hamnat, när de första kvinnorna hade passerat det rum, i vilket vakterskan i den politiska avdelningen satt. Där skrevs deras namn upp, de uppmanades utlämna alla värdesaker. I badet tog SS sedan hand om deras privata kläder, pälsar, skor och väskorna med deras sista tillhörigheter. Som ersättning fick de tunna trasor med stora färgade kors på bröst och rygg och därtill karikatyrer av skor, utvalda på måfå, ibland till och med två högerskor, och många fick varken strumpor eller underkläder. Berövade allt och avklädda så gott som in på bara kroppen, fördes de i små grupper till ett nyuppfört block för nykomlingar, som i stället för trätak var överspänt med tältduk. När de hundratals väntande såg det, försökte många gräva ner sina smycken i kanten av lägerplatsen, andra råkade i våldsamt raseri, kastade ringar, klockor och kedjor på marken och stampade på dem med fötterna och slet sönder fotografier, brev och alla slags minnen, för att de inte skulle falla i händerna på SS.

De evakuerade liksom över huvud alla under denna tid nyanlända, som alldeles oförberett hamnade i ”KZ”-s fasor, hade den högsta dödsfalls-procenten. Många överlevde inte ett kvartal. – I barackerna var fönsterrutorna utslagna, i stället för de forna halmmadrasserna som skulle vara utan pucklar och ha skarpa kanter, låg kvinnorna utan lakan, på nedlusade, smutsiga papperssäckar, många kanske ännu fyllda med litet träull, och ingen hade mer än ett tunt bomullstäck över sig. För att det skulle bli bättre om plats, ty det kom fyra fångar på en

halmmadrass, sköts sängarna intill varandra, så att det uppstod jättestora massängar i tre våningar.

Aldrig hade motsättningarna i lägret varit så iögonenfallande som under det sista året av dess bestånd. Barn stod tiggande framför de ”förnämas” block, i avfallstunnorna sökte trasiga och utmärklade gestalter girigt efter något att äta. – Men över lägergatan gick en välnärd, rödkindad fånge, elegant från huvud till fot och ledde skyddshäktesföreståndarens vältrimmade, långhåriga vinthund i ledband. – Mellan några baracker på det lägst belägna lägerområdet bildades till följd av översvämning hela dammar av kloakvatten, men på den andra och tredje lägergatan utförde SS nya trädgårdsanläggningar och satte unga träd. – SS tillät fångarna att bilda sångkörer, och om söndagarna kunde man i många block få vara med om sång- och dansuppvisningar av högt konstnärligt värde.

Industrigården byggde bostadsbaracker för sina fångar alldeles i närheten av fabrikerna och Siemens gjorde detsamma. Mina väninnor Lotte och Maria lämnade det gamla lägret och flyttade över till Siemens. De nya bostäderna var i jämförelse med de gamla bostadsblocken trånga och mörka. De hade av sparsamhetsskäl inga dagrum och varken toaletter eller tvättmöjligheter och inte heller några bäddar längre utan sammanhängande kojor i tre våningar. Fångarna i Industrigården fick bo i fyra baracker och för alla fyra tusen kvinnorna inrättade man ett gemensamt toalett- och tvättrum i mitten av industrigårdsområdet. Efter en kort tid blev toaletterna obrukbara, dels på grund av vattenbrist och dels på grund av att apparaterna inte fungerade. De tusentals kvinnorna blev tvungna att förrätta sina naturbehov i det fria eller begagna de primitiva klosettgröparna. – Det påminde mig om Sibirien. I slutet av år 1944 sjönk Ravensbrück långsamt ned på Karagandas nivå.

Lille, Anička och jag bodde i andra våningen i ett hörn vid ett fönster. Vi kunde inte sitta upprätta utan kurade ihop oss i vår håla. Där åt vi och sov vi, pratade på kvällen och tillbragte våra fridagar, när vi inte gick och hälsade på i det gamla lägret. Vi tre hörde tillsammans, bildade en familj och delade varandras fröjder och sorger. Våra gemensamma vänner mottog vi på kvällen eller på söndagarna i våra kojor. Där satt då norskorna Margrete och Birgit, tyskorna Lotte och Maria, Inka, tjeckiskan, och Couri och Danielle, våra franska kamrater. Det var många nationaliteter och ett virrvarr av olika språk.

XXIV. Åter kontorist

I SKRÄDDERI I avancerade jag en dag utan Maria Wiedmeiers rekommendation till arbetare i fabriken kontor. Jag delade tjänsterum med holländskan Ilse Heckster och förde ett kortregister över alla i skrädderiet arbetande fångar. De sjuka som hade inomhusarbetskort eller liggkort skulle anmälas av vederbörande blockäldste och jag skulle göra en anteckning härom på korten i registret. Det var ett lätt arbete, men som det snart visade sig, inte utan sina risker och åter hamnade jag efter en tid vid randen av bunkern. Jag visste ju av egen erfarenhet mycket väl vad arbetet på löpande band innebar för kvinnorna, och med elvatimmarsdagen växte också antalet berättigade sjuka från vecka till vecka. Men hur få var det inte som hade nog feber att lyckas få inomhustjänst? När då en kvinna efter arbetstiden kom till mig och tiggde, att jag skulle skriva upp henne bland de sjuka, gjorde jag det. På det sättet fick jag med tiden inemot 25 illegala sjuka.

En dag meddelade ”Oberscharführer” Graf mig, att SS-läkare Treite genast ville ha en lista på alla sjuka i skrädderierna för kontrollens skull. Ängestsvetten sipprade fram på min panna. I all hast satte jag upp listan, och för de sjuka utan inomhustjänst och för mig fanns det blott en räddning, nämligen att inviga Emmy Görlich, Treites sekreterare, i saken och be henne om hjälp i denna svåra situation. Jag gick med listan till Emmy på sjukavdelningen. Hon var politisk fånge och utförde kontrollen. Med uppenbar ovilja hörde hon på min enträgna

begäran att hon skulle förfälska listan men gav mig sedan ett obestämt löfte: ”Jag skall se vad jag kan göra!” Jag tvivlade inte ett ögonblick på att hon, som kände till förhållandena i skradderiet, skulle hjälpa oss. – Efter två dagar blev jag inkallad till Graf, som med hög röst ropade: ”Se, vilket svineri! 25 fångar utan inomhustjänst eller liggkort! För genast hit fruntimren!” I min förskräckelse fick jag den förtvivaldes mod: ”Herr Graf, sjukavdelningen måste ha misstagit sig, det kommer nog att visa sig vid en förnyad genomgång, att siffrorna stämmer, låt mig genast gå med listan till sjukavdelningen och göra en efterkontroll!” Han skrek ännu något som liknade: ”Här står dock doktor Treites underskrift och då måste det väl vara rätt!” Men jag var redan på väg med papperet för att få tag på Emmy Görlich. När jag begärde en förklaring, svarade hon med en axelryckning: ”Jag inser inte varför jag skulle skydda er, jag måste ju göra mitt arbete!” Av de 25 kunde jag rädda 15, då de hade anständiga blockäldste, som förklarade sig beredda att efter middagspausen föra dem till skradderiet och förklara, att de först nu hade blivit friska igen. Men de övriga tio fick fruktansvärt mycket stryk av Graf och rapporterades. Märkvärdigt nog kom denne buse inte att tänka på, att alla hade stannat borta från arbetet i samförstånd med mig.

*

Hösten 1944 fick jag äkta lägerfurunkulos, som så när slutat med döden. Industrigårdens sjukvårdstjänst sköttes av en ung tjeckisk medicine studerande, och då jag visste, att hon var en troende kommunist, gick jag först efter långvarig självövertvinnelse när smärtorna blev outhärdliga, till henne för att låta förbinda mig. Vi hade dittills aldrig växlat ett ord. I Inkas ögon var jag en trotskist – så hade man sagt henne – alltså det föraktligaste under solen.

Jag stod i en lång kö tillsammans med andra sjuka i den trånga gången mellan kojraderna, där Inka på en trästol bredd ut sin förbandsmaterial, sina salvor och desinfektionsmedel och nu undersökte den ena efter den andra. Hon var beundransvärd i sin outtröttliga iver och sin aldrig slappnande vänlighet. Hon utstrålade så mycket sunt liv och säkerhet, att man vid anblicken av henne blev riktigt varm om hjärtat. – Mina bölder var hårdnackade och besöken hos Inka blev regelbundna. En gång började hon halvt på skämt att angripa mig politiskt. Vad jag svarade, kommer jag inte längre ihåg. Men sedan begärde hon leende ett samtal och bad att få ställa några klargörande frågor. Vi gick på kvällen fram och tillbaka mellan barackerna, och hon fick nu från mina egna läppar höra ”trotskistens” historia. Inka hade trots sin ungdom och sin kommunistiska godtrogenhet mod att vara objektiv. Hon vågade skapa sig en egen åsikt. Hon tog inte utan vidare för gott vad man ville påtvinga henne som en orygglig sanning eller en trossats. Kanske var det endast koncentrationslägrets egenartade förhållanden, som gjorde, att denna unga kvinna vägrade att rätta sig efter den tjeckiska partiledningens i Ravensbrück diktat och i allt högre och högre grad intresserade sig för mig. Med sin utpräglade rättskänsla och en medfödd benägenhet för demokratiska slutsatser var hon fast besluten att bilda sig ett eget omdöme, själv pröva vem som var vän eller fiende. Våra samtal blev allt talrikare och allvarigare. Snart gick knappast en kväll, utan att vi diskuterade med varandra. Inka och jag blev vänner.

Min sjukdom förvärrades, och Inka hjälpte mig så mycket hon kunde. Vänskapen mellan mig och henne var inte obekant för de ledande tjeckiska kommunisterna, och de började varna Inka. Men när det inte hjälpte, började de till och med hota henne med att, om hon inte upphörde med sitt vänskapsförhållande till mig, man måste gripa till disciplinära åtgärder. Inka skrattade ut dem. – Bland kvinnorna i Röda armén gällde som auktoritet i alla politiska frågor den gamla professorskan Eugenia. Hon arbetade i förrådsbaracken hos Maria Wiedmeier. Inka stod som kommunist i nära förbindelse med många kvinnor och flickor i Röda armén och helt naturligt också med Eugenia, till vilken hon beundrande såg upp. Redan i början av vår vänskap frågade Inka en gång i förbigående den gamla professorskan, om hon kände Heinz Neumann eller hade hört talas om honom. Eugenia förnekade det. – När man nu

av ”vaksamhetsskäl” allt mer energiskt kallade Inka till ordningen, blev hon en dag ombedd att inställa sig hos Eugenia, ty man trodde hon skulle böja sig för denna ledande partiinstans. Då fick hon till sin stora förvåning bland annat höra, att min man, Heinz Neumann, varit en fruktansvärd förbrytare, som sprängt fabriker i luften i det ryska volgaområdet och därför hade hundratals ryska arbetares liv på sitt samvete. Då kunde inte Inka underlåta att erinra den gamla Eugenia om att hon för knappast en månad sedan varken känt Heinz Neumann eller hört talas om honom!

I januari 1945 insjuknade jag genom furunkulosen i blodförgiftning och skulle utan Inkas hjälp knappast ha överlevt. Hon ställde om att jag blev intagen på sjukavdelningen och behandlade mig med stulen prontosil. Jag låg i dödsrummet, och Inka slösade hela sin omsorg och sin tillgivenhet på att åter få mig frisk. – Den tjeckiska partiledningen i Ravensbrück beslöt att utstöta Inka på grund av vänskap med trotskisten Grete Buber ur CSR:s kommunistiska parti. Man gjorde dessutom ett försök att förbjuda en rad andra unga tjeckiska kommunister att umgås med Inka.

*

I slutet av januari 1945 fick vi veta, att gestapomannen Ramdor hade häktats av SS. Antingen hade kommandant Suhren satt fast honom, därför att han inte ville låta Gestapo längre lägga sig i koncentrationslägrets angelägenheter eller därför att han var rädd för Ramdors kontroll av hans egna korrupsionsaffärer. Hur det än förhöll sig med den saken, vi kände oss som befriade från en mara, och hela lägret andades ut. – Men ödet ville att jag ännu en gång skulle möta Ramdor. Det var nästan en månad efter det jag blivit frigiven från Ravensbrück. Jag hade blivit uppehållen i staden Boizenburg vid Elbe, då civilpersoner inte fick överskrida denna flod. – Den 19 maj 1945 stod jag i en lång kö utanför en brödfärr i den lilla staden. Tillfälligtvis såg jag upp och lade märke till ryggen på en förbipasserande man i civila kläder. Han saknade huvudbonad och bar en nätkasse i handen. Blodet sköt upp i ansiktet på mig, när jag trodde mig igenkänna Ramdors nacke och hans skalle utan bakhuvud ovanför rockkragen. – Vad som sedan hände skedde oöverlagt, jag handlade under inflytandet av ett inre tvång.

På några stegs avstånd följde jag den långsamt gående mannen. Han vek in på stadens huvudgata. Jag sökte med blicken nervöst efter en amerikansk soldat, ty jag kunde ju inte närma mig denna människa, som jag ansåg vara Ramdor, gripa honom i armen och säga: ”Ni är häktad!”, utan att han ögonblickligen skulle slå mig till marken. – Gatan tycktes aldrig vilja ta slut, och ingenstans kunde jag upptäcka en amerikansk uniform. Då vek mannen åt höger in på en bigata. Jag stannade, ty det såg ut, som om han ämnade försvinna in i ett hus. – Till vänster låg bakom ett taggtrådshinder hamnbyggnaden i Boizenburg, och på gården framför denna byggnad patrullerade en amerikansk vaktpost. Jag hoppade över taggtråden, störtade rakt på posten, pekade med handen i den riktning, där Ramdor stod och skrek: ”Där är en gestapoman, häkta honom! Jag har varit fånge i ett koncentrationsläger!” I samma ögonblick lade soldaten geväret på marken, befälde mig: ”Wait here!” och sprang med vilda språng efter Ramdor, som flydde nedåt huvudgatan. Samtidigt såg jag fyra andra amerikanska soldater rusa åstad.

Efter en lång stund – kanske var det i alla fall bara fråga om några minuter – kom fem soldater med en civilklädd man mellan sig över platsen fram mot mig, men när jag såg den anhållnes ansikte blev jag förskräckt, ty det var ju inte alls Ramdor! På min fråga: ”Är ni Ramdor?” svarade mannen: ”Ja, det är jag”, och sade sedan till mig: ”Fru Buber, ni gör mig orätt, jag var ju också häktad.” – ”Ja, det vet jag. Men det var för att ni själv stal fångarnas ägodelar och sådant som Suhren inte unnade er!” genmälde jag. Hans ansikte var så vanställt av skräck att han var oigenkännlig. – Under det de amerikanska soldaterna förde oss bägge till kommandanten i Boizenburg, försäkrade Ramdor gång på gång, att han var oskyldig. Jag

hjälppte upp hans minne genom att erinra honom om en av hans sista skändligheter i januari 1945, när han slog och plågade den polska fången Isa Sycinska så länge, att hon till sist skar av sig halspulsådern. Hon räddades till livet, därför att händelsevis lägerkommendant Suhren kom till fängelset just då och tillkallade SS-läkare Treite, som räddade henne.

Sedan jag flera gånger förhörts av amerikanerna, transporterade de Ramdor till Lüneburg. – Ramdor blev dömd till döden vid processen i Hamburg mot bevakningsmanskaper i koncentrationslägret Ravensbrück.

*

Till min dagliga sysselsättning i skradderiets expedition hörde att om morgnarna, innan SS infunnit sig, smyga mig in i tjänsterummet, där en stor europakarta hängde på väggen, på vilken fronten var omsorgsfullt utritad med en kopicenna. Men inte i överensstämmelse med OKW:s rapporter, ty våra SS lyssnade under nattskiftet i hemlighet på de utländska radiostationerna och förändrade ställningen vid fronterna på kartan i noggrann överensstämmelse med fiendesändarnas meddelanden. Och vi drog fördel av deras patriotiska iver. – I skradderiet kunde vi mycket snart utläsa på SS-männens ansikten varje ny och hotande försämring av läget på krigsskådeplatserna. Dock varade deras nedslagenhet mestadels blott en kort tid. Binder gav fritt utlopp åt sitt misshumör genom att prygla fångarna. Vakterskan Lange tog efter honom, men Graf förde med oss bägge på kontoret långa samtal, som blev allt vanligare ju närmare vi kom slutet.

Ilse Heckster, en holländsk kommunist, som redan en längre tid arbetat i skradderiet, förstod konsten att under sådana samtal med kvinnligt koketteri och munter kvickhet spela naiv och locka Graf till allt öppenjärtigare yttranden. Vid ett tillfälle hade hon ställt honom i sådan knipa, att han tillstod möjligheten av att Tyskland kunde förlora kriget. – Det var under vintern 1944/45. – Full av hycklat medlidande frågade Ilse honom: ”Men vad skall det då bli av er, herr Graf?” – ”Tja, då häktar de mig väl och transporterar mig till Sibirien. – Men det kanske i grund och botten inte skulle vara så illa. Där får Wiedmeier min befattning och jag får arbeta som anvisningsfånge i det sibiriska skradderiet. Och Wiedmeier kommer nog att lägga ett gott ord för mig.” Och han bröt ut i ett något konstlat skratt och lämnade rummet med orden: ”Ja, vi får väl se, hur det blir!”

En gång kom en knappt adertonårig, rysk flicka in på kontoret i skradderiet. Med lugnt, undergivet barnansikte berättade hon för mig, att hon kommit tillbaka från en ammunitionsfabrik, därför att hon som sabbatsfirare hade vägrat att arbeta på lördagen. Obersturmführer Dittman hade skickat henne till skradderiet som straff. Jag frågade, om hon fortfarande inte arbetade på lördagarna, och hon sade ja. Det var ett svårt problem. Jag lovade att tänka över saken, men hon uttryckte en önskan att hellre få komma till väveriet, eftersom hon till yrket var väverska. Vi gick tillsammans in på väveriets kontor, och hon stannade där. Efter tre dagar vände man sig till oss därifrån och frågade, vart den unga ryskan tagit vägen, då hon inte infunnit sig till arbetet. I den tanken, att hon skolkade från arbetet, gick jag till hennes block för att höra efter, hur det förhöll sig. Då berättade blockäldsten, att man för två dagar sedan fört adertonåringen till fängelset och sedan lett ut henne genom lägerporten. Hon hade för sabotage dömts till döden genom hängning.

Auschwitz-lägret blev evakuerat när de ryska trupperna närmade sig, och alla fångar fördes västerut. När de tusentals kvinnorna nådde Ravensbrück verkade deras ansikten som förfäade av hunger och törst. De skrek och tiggde om vatten. I dagar hade de inte fått en droppe. Köksfångarna bad om tillstånd att få ge de törstiga kaffe. Det fick de göra, men kvinnor i hundratal störtade sig över mathämtarna, slog varandra till marken och kaffet stjälpes ut. Först lägerpolisens slag och hugg och en här av vakterskor åstadkom så mycket ordning att man kunde dela ut något att dricka till dessa stackars kvinnor.

Auschwitz-fångarna förde med sig sin egen livsstil, som bar prägeln av förintelselägrens valspråk: Kosta vad det kosta vill men rädda ditt liv! De var robusta och brutala i utseende och sätt. Under den första tiden kunde man genast känna igen en Auschwitz-fånge på lägergatan. – Strax efter deras ankomst spred sig ett rykte i Ravensbrück, att alla gamla och arbetsodugliga fångar skulle föras till ett läger för lätt arbete i Mittweida. Redan ställde ett block upp sig, och en man med namnet Winkelmann, enligt uppgift läkare, om vilken Auschwitz-kvinnorna viskade, att han utvalt fångar till gaskamrarna i Auschwitz, lät kvinnorna defilera förbi i led på fem och fem. Han pekade med tummen ut vissa kvinnor, som fick stiga fram ur leden. De andra fick återvända till baracken. De så utvalda transporterades till Mittweida. Lastbilar körde iväg med kvinnorna. Samtidigt tog man ut några politiska fångar för nya blockäldstebefattningar i det så kallade ”ungdomsläget” Uckermark, som låg bakom Industrigården på andra sidan lägermuren och fordom bebotts av ungdomsfångar. – Där återsåg de Mittweidafångarna! Genom dessa nya blockäldste fick vi så småningom kännedom om de himmelsskriande förhållanden, under vilka de gamla och svaga måste leva i Uckermark. Man hade hittills trott, att Ravensbrück var det värsta tänkbara, men Uckermark var värre. Ännu mindre näring, timplånga uppställningar, inga kappor, ingen läkarvård – så såg ”Mittweida” ut.

Under loppet av 1944 hade man byggt ett nytt krematorium bakom fängelset. Den svarta, fränt luktande röken ur de båda skorstenarna blev en alldaglig företeelse, och vitsar som: ”Se där, där flyger Lina sin kos!” eller elakheten: ”Du kommer nog inte tillbaka annat än via kaminen!” visade fångarnas inställning till döden. – Några dagar efter Mittweidakvinnornas transport kom Anička djupt upprörd och hämtade mig under nattskiftet vid trådbordet och bad, att jag bara för ett ögonblick skulle se ut. En hög eldpelare stod rakt över fängelset. Jag begrep inte vad det var som kunde brinna. Jag kom visserligen att tänka på krematoriet. Men inte hade vi haft så många döda under de sista dagarna? Hade en ny tyfusepidemi brutit ut? Vi anade, att något kusligt inträffat, men ingen visste vad det var. En blockäldste från ungdomsläget gav oss snart förklaringen. Lastbilar hade plötsligt anlänt dit, och fyrtio kvinnor hade utsorterats, på vilkas underarmar vaktorskorna hade velat skriva fångnumren med en kopiepenna. Därvid hade kvinnorna råkat i panik, slagit omkring sig med händer och fötter och vägrat att stiga in i lastbilarna. Ett eftersänt specialkommando av manliga SS tvingade dem emellertid med våld upp i bilarna, som sedan körde runt lägermuren till krematoriet. – Intill denna dag vet jag inte, om det bakom fängelset fanns en gaskammare eller om man kvävde ihjäl de hundratals kvinnorna genom att leda in gaserna från avgasningsrören i de tillslutna bilarna.

Liksom förut rökmolnen hörde vintern 1944/45 eldpelarna ur skorstenarna bakom fängelset till Ravensbrücks silhuett. – Varje kvinna över femtio, varje gråhårig, var och en som hade haft lunginflammation, alla som lyckligen överlevt tyfus men nu var magra och arbetsodugliga, darrade av fruktan för doktor Winkelmanns valprocedur. Man påstod att han blott såg på håret och ansiktet och därefter träffade sitt avgörande över liv och död. – Kvinnor med grått eller i synnerhet vitt hår började färga sitt hår. De rörde ut sot från en kamin med litet vatten och insmorde håret med denna pasta tills det blev svart. – Men snart nog visade erfarenheten, att Winkelmann inte fäste sig vid huvudet utan uteslutande vid benen. Mot magra och vid fotknölna svullna ben fanns det emellertid inget botemedel. Den enda räddningen var att genast skaffa sig arbete i en fabrik eller arbetskolonn, ty de utvalda tillhörde nästan uteslutande reserverna.

En förmiddag utrymde polisen lägergatan. Då jag hade mitt arbete i skråraderiets kontor, hade jag ingen aning om denna åtgärd och alldeles oförberedd steg jag ut ur fabriksporten för att gå till blocket. Vitt och brett var ingen människa synlig, det såg ut, som om det varit flyglarm. Men på andra sidan lägerporten, i mitten på lägergatan, i riktning mot Industrigården rörde sig

långsamt en stor kolonn kvinnor. Intet ont anande stod jag och väntade på detta märkvärdiga tåg. Kvinnorna skred ut genom porten till det gamla lägret. De höll varandra under armarna fem och fem. Då röt någonstans en fångpolis: ”Försvinn ifrån lägergatan!” Och jag sprang till den närmaste baracken, stödde mig mot väggen och stirrade förskräckt och som förhäxad på detta tåg av dödsdömda. Två vakterskor med läderremmar i händerna slog kvinnorna, för att de skulle gå fortare, men dessa satte lugnt den ena foten framför den andra. I första ledet hade alla samma hållning på huvudet: de tycktes se in i himlen med orörliga ansikten, men deras ögon var fullständigt uttryckslösa. – Jag böjde mig framåt för att kunna iaktta dem bättre, då en av vakterskorna fick syn på mig: ”Vad gör ni här, ni oförsämda slyna! – Det blir snart er tur! I morgon ska vi ta ut er!” Och hon hotade mig med läderremmen. Jag gick runt hörnet på baracken och in genom dörren.

När jag återvände till skradderiet, stod ”Oberscharführer” Graf på kontoret. Jag sade till honom: ”Såg ni den där kolonnen? De kvinnorna skulle gasas! – Och vakterskan sa till mig, att i morgon skulle det bli min tur!” – Graf såg först ut, som om han inte förstod vad det var fråga om. Men sedan, när jag närmare förklarade saken, blev han uppretad och utbrast: ”De skulle bara våga gasa mina fångar! – Därvidlag vill jag också ha ett ord med! Från skradderiet blir ingen uttagen!” Och han slog igen dörren bakom sig med en smäll.

*

Under det sista året föddes i Ravensbrück-lägret många barn. På sjukavdelningen tjänstgjorde en duktig barnmorska, och när antalet födslar steg, inrättade man till och med en barack för de havande och nyfödda. Det fanns dagar, då fem barn såg dagens ljus. En ung tjeckiska, Eliska, anmälde sig frivilligt till arbete i spädbarnsbaracken. Hon samlade tyg till lindor och små skjortor, och tanken, att de nyfödda i Ravensbrück nu fick bli vid liv, gladdde oss alla. – Men till koncentrationslägrets nyfödda levererade man ingen mjölk, och de undernärda mödrarna kunde inte ge dem di. Barnen fick någon slags soppa på närande extrakt ur Röda korspaketet. – Knappt en av dessa nyfödda fångar levde längre än tre månader. – Där låg de i långa rader på sammanskjutna britsar med skrupna ansikten som små åldringar, och Eliska förklarade efter några veckor, att hon måste komma från denna fasansfulla barack för att inte förlora förståndet, ty hennes arbete bestod helt och hållet i att se på, hur småbarnen långsamt dog, och i att bortskaffa de små liken, många dagar ända till sju stycken.

*

På söndagarna gick vi ofta och hälsade på i det gamla lägret. Våra franska vänners barack var så överfull, att man knappast kunde ta sig fram genom vimlet av kvinnor, och därför klättrade Lille, Anička och jag genom bortersta fönstret i sovsalen upp till tredje våningen, där Couri och Danielle hade sin halmmadrass och väntade oss. Vi fem satt sedan hopkrupna under taket och talade om framtiden eller lät Couri, som egentligen hette Germaine, berätta historier för oss från de år hon hade tillbringat som etnolog bosatt bland Nordafrikas nomadstammar. – Couri och Danielle var NN-fångar. Vid denna tid visste vi inte i lägret, vad denna beteckning betydde och inte heller vilket öde som väntade dessa kvinnor, ty NN-fångar fick varken ta emot post eller skriva brev eller ta emot några paket. Senare fick vi veta, att med NN betecknades alla, som häktats genom Gestapos ”Nacht und Nebel”-order, och vi fruktade, att Gestapo hade för avsikt att likvidera dem. – Couri hade i Ravensbrück sin 70-åriga mor, som visserligen var friskare och kraftigare än dottern men dock till följd av sin ålder svävade i ständig dödsfara.

I början av 1943 hette det en dag, att samtliga NN-fångar, alla judinnor med barn och alla zigenskor med barn skulle transporteras till Mauthausen! – Vi tvivlade inte ett ögonblick på att ”Mauthausen” betydde gasning. Couri och Danielle måste räddas. Transporten lämnade Ravensbrück, men inte blott våra båda vänner utan även ett avsevärt antal andra fångar

lyckades hålla sig undan. Faran var därmed inte över, ty SS skulle nog inte underlåta att anställa jakt på alla gömda NN-fångar.

En söndag i slutet av januari – jag låg då i sjukavdelningens dödsrum – bräcktes fönstret, som vette mot lägergatan, upp utifrån. Anička och Lille lutade sig in och meddelade mig mycket upprörda, att en generalavlämning genast skulle äga rum, och att vi ovillkorligen måste gömma Couri och Danielle, ty säkerligen var man nu på jakt efter NN-fångar. Jag föreslog, att vi genast skulle smugla in den lilla tunna Couri på sjukavdelningen, så kunde hon gömma sig under mitt täcke. Det lyckades att få in Couri, hon klättrade upp i min säng, som var en översäng, kravlade sig under täcket och gjorde sig så smal hon kunde. För tillfället fick hon titta ut med huvudet men i farans ögonblick måste hon försvinna helt och hållet. – En lycka var, att det i dödsrummet blott stod två sängar. Under mig låg en dödssjuk kvinna, vars intresse för omgivningen redan slocknat. – Couri viskade till mig, att Danielle hade krupit upp i takstolen i en barack i den så kallade fjärde våningen för att stanna där, så länge generalavlämningen varade.

Vi var vid gott mod, hörde sirenen tuta därute och fångarna ställa upp sig och de blockäldstes välkända hojtande. – Vid en generaluppställning fick inga, inte ens de som hade inomhustjänst, stanna i barackerna, och sjukavdelningen och sjukblocket visiterades noga. Men under ett sängtäcke skulle man nog inte titta. Vi hade därför ingen orsak att vara oroliga. – Åtminstone en timme hade gått. Couri blev varmare och varmare. Vi hörde på lägergatan ljudet av bilar, som kom och gick, men vi lyssnade inte längre med så spänd uppmärksamhet. – Plötsligt närmade sig steg av knarrande stövlar dödsrummet, som låg i slutet på korridoren. Jag stötte Couri under täcket och lade mig till hälften över henne.

Dörren öppnades, och tre uniformerade män trädde in: SS-läkarna Treite, Trommel och Winkelmann. Deras huvuden var i jämnhöjd med mitt sängtäcke. Man frågade: ”Hur många sjuka finns i detta rum?” – Jag svarade med febrigt ansikte och osäker stämma: ”Två.” – ”Vad har ni för sjukdom?” kom nästa fråga. ”Blodförgiftning”, pressade jag fram och förlorade nästan jämvikten, ty jag stödde mig krampaktigt på ena handen för att ligga så högt som möjligt och dölja Couri. De tre männen såg på kvinnan som låg i sängen under mig, gjorde helt om och lämnade dödsrummet. – Jag befriade den efter andan kippande Couri, och vi var stormförtjusta över vår räddning.

Sedan tjöt sirenen, generalavlämningen var slut och vi rådslog om hur Couri bäst skulle kunna lämna sjukavdelningen utan att bli upptäckt, när fönstret åter öppnades utifrån. Denna gång stod Danielle där likblek och ropade alldeles ifrån sig: ”Couri, de gasar din mor!” Germaine hoppade ned från sängen, och i sin smärta utstötte hon ljud, som liknade ett sårat djurs, och snyftade: ”Hur kunde jag tänka bara på mig själv och glömma mor.” – Couri hade knappast kraft nog att ta sig ut genom fönstret.

Kort efteråt kom Lille och meddelade mig, att Aničkas väninna, Milena Fischerova, som hade legat i blocket för de lungsjuka, jämte många andra lungsjuka under generalavlämningen ryckts ur sängen och kastats på en lastbil i bara skjortan. Ännu vid liv hade de staplats som lik på varandra och körts till gaskammaren. – Anička var nedbruten och vi alla vid randen av förtvivlan.

*

Under det sista halvåret i lägret ökades intensiteten i de politiska fångarnas eller rättare lägrets kommunistiska fångars diskussioner, och deras aktivitet steg. Egendomlig var de tyska kommunisternas ställning i Ravensbrück. Den stora mängden av opolitiska fångar av alla nationaliteter likställde allt tyskt i lägret med SS. Man hatade den tyska fången lika mycket som SS. Det stora flertalet kommunister av olika nationaliteter intog likaledes en avvisande

hållning till sina tyska kamrater och fann en politisk förklaring till deras nationalistiska inställning. Det tyska kommunistiska partiet kunde inte vara likaberättigat, då det inte lyckats stävja Hitlers makt genom en revolution och under de tolv åren inte varit i stånd att störta nationalsocialismen. – Med glädje upprepade de lösenordet om hela tyska folkets skuld, och de tyska kommunisterna vågade inte försvara sig. Ingen frågade sig: ”Vem kämpade först mot Hitler, hur många tusen tyska politiker fick inte sätta livet till i tukthus och koncentrationsläger, på den tiden då Stalin ansåg Hitler värdig en vänskapspakt och till och med utlämnade tyska politiska fångar till honom i direkt strid med Sovjetunionens föregivna asylrätt!” Ingen lade märke till, att marxister med ens började tala om folk och inte om klasser.

*

Tyska armén släpade vid sitt återtåg som byte med sig allt vad tänkas kunde som hade något värde. Enbart i Industrigården var flera magasinsbaracker fyllda till taket med rövat gods. Trots detta blev bristen på maskindelar, synålar och tråd i skradderiet allt kännbarare. Men det hindrade inte SS att söka pressa ut ackorden. Det gick mot våren. Fångarna i Industrigården sydde SS-vinteruniformer för år 1945/46! Ryssarna stod nästan vid Oder, men i Ravensbrück byggde man en ny, stabil fabrikshall. Redan i slutet av januari började den elektriska kraften tidvis tryta. Under arbetstiden stannade plötsligt motorerna, och en tryckande stillhet lägrade sig över den stora fabrikshallen. Med allt kortare mellanrum bröts strömmen, och dag och natt drog bombeskadrarna utan avbrott och utan något motstånd över Ravensbrück i riktning mot Berlin. Det var inte längre lägersirenen som bestämde rytmen i vår fångtillvaro. Nu var det högre makter som var i rörelse.

Så påtagligt nära slutet än tycktes vara, slog dock flammorna fortfarande upp ur krematorieskorstenarna; Winkelmann fortfor med sina uttagningar.

Ju närmare fronterna kom oss och ju uppenbarare hitlerarméns sammanbrott blev, desto oftare sysselsatte sig fångarna med frågan: Hur kommer slutet att bli för koncentrationslägret? Kommer SS att göra allvar av sin hotelse och skjuta alla politiska fångar? – Från ett läger i öster fick vi veta, att SS helt enkelt lämnat lägret i sticket, när ryssarna kom, och man kunde alltså hoppas att SS i Ravensbrück skulle göra likadant.

Med förvåning iakttog jag många kvinnor, som ivrigt började förbereda sig för friheten. De samlade tyger och kläder, som de tog ur SS-förråden. En ryggsäck blev en av de mest åtråvärda artiklarna. Jag hade förlorat min heta önskan att bli fri. Medan Milena ännu levde, betydde friheten att uppleva den första staden, att gå in i den första skogen tillsammans med henne, och att vi sedan i förening i ett nytt liv skulle skriva vår bok om koncentrationslägren i två diktaturer. Genom Milenas död blev det som man kallade frihet för mig endast ett svagt återsken av den drömda friheten. – Dessutom plågades jag av ängslan för den närmaste framtiden. Vad skulle ske om ryssarna kom före amerikanerna eller engelsmännen till Ravensbrück? Jag var övertygad om att stalinisterna skulle ange mig. Det fanns blott en räddning, nämligen att dessförinnan fly ur lägret. Några polskor kände mitt förflutna och den fara mitt liv svävade i. De meddelade mig, att jag kunde räkna på deras hjälp i det avgörande ögonblicket, ty de hade på förhand uppgjorda planer.

*

Inka kom glädjestrålade in på kontoret, och drog mig jublande med sig ut i det hon pressade fram några ord, som lät som: ”Det måste du se!” och drog mig med sig ut på lägergatan genom porten till det gamla lägret. Vad fick jag se? Över lägergatan körde långsamt och gravitetiskt flera stora, snövita bussar från Svenska Röda korset. Vi blev stumma av förvåning och glädje. Bussarna innehöll paket, som lastades av vid förrådsbarackerna i en stor hög. Vi hade blott en förklaring till detta under: Kriget var slut! Hitler besegrad! Det Internationella

Röda korset hade övertagit lägret. Men bussarna lämnade åter lägret. – Och under den följande natten kom SS med två lastbilar och stal en del av paketen, men likväl fanns det så många kvar, att alla fångarna fick var sitt. Lägermyndigheten förklarade, att en kommission av fångar skulle utdela paketen. Allt utom cigaretterna skulle lämnas ut. Vi trodde inte våra öron! Kvinnorna i den ena baracken efter den andra steg fram, och var och en fick ett paket. Många kunde av iver inte vänta, till dess de kom till sitt block, de satte sig omedelbart vid kanten av gatan och började smaka på läckerheterna. De visade varandra de läckra konserverna i burkarna; hela lägret greps av en backantisk yra. Lägerordningen kastades över ända. Mellan barackerna på Industrigården gjorde kvinnorna upp små eldar i sanden och värmden konserverna. – I sjukblocken låg på varje säng ett paket, och de dödssjuka såg med förklarade ansikten på gåvorna. Dock kom dessa för sent för otaliga, och i många fall påskyndade de slutet. Nästa otroliga händelse var transporten av 300 fransyskor genom Internationella Röda korsets förmedling. En representant för de franska fångarna meddelade SS, att de vägrade resa, om inte genast alla fransyskor i ungdomslägret hämtades, ty dessa hade företrädde. Och SS gav efter. Därigenom kom många av de till döden invigda med Internationella Röda korsets första transport ut i friheten.

Redan talade man om en ny transport fransyskor. Couri och Danielle gjorde sig resfärdiga. Jag skrev i timal ner alla viktiga lägerhändelser och alla förbrytelser, som jag erinrade mig, och överlämnade redogörelsen till Couri.

I dessa oroliga dagar av väntan inträffade åter som så ofta ett strömavbrott i Industrigården. I alla tidigare liknande fall hade kvinnorna varit tvungna att stanna i fabriken och ofta sitta i timmar, tills felet på ledningen blev avhjälpt. Men denna gång gick Graf ut ur tjänsterummet och ropade: ”Ni kan gå till blocken!” Med ett jubelskri störtade kvinnorna ut ur fabriken. Alla anade, att nu var det definitivt slut med slavarbetet i Ravensbrück. Efter ett par dagar återvände också fångarna i Siemens till det gamla lägret, och vi firade återseendet med våra vänner Lotte och Maria. Nu hade vi gott om tid. Vi sjöng och rökte de från SS stulna Röda kors-cigaretterna, och lägret var fyllt av hoppet om snar befrielse.

Det var en lördag i mars, när man beordrade ”fram” alla norskor med utrustning. Hundratals kvinnor ledsagade glädjestrålade norskorna från Industrigården, när de drog över lägergatan. Framme vid lägerplatsen trängde polisen oss tillbaka, men den var inte längre i stånd att rensa lägergatan. En tjock mur av fångar stod runt omkring platsen, där norskorna samlade sig, och man ropade och vinkade till avsked. Det var den första glädjedemonstrationen i Ravensbrück. Vår Lille stod där med ett av spänning och avskedssmärta likblekt ansikte, glädje och sorg kämpade med varandra, ty hon var ängslig för vårt vidkommande. Anička och jag kände oss inte heller lätta om hjärtat. Skulle vi någonsin få se våra vänner mer i livet? Skulle vi någonsin få en så intim känsla av samhörighet som i koncentrationslägret Ravensbrück?

Efter januari 1945 erhöi vi inte längre någon post. Tidningar blev allt sällsyntare, och om läget på krigsskådeplatserna fick vi, sedan arbetet vid fabriken nedlagts, blott höra obestämda rykten. Enligt dessa gick västfronten i början på april längs Elbe, ostfronten längs Oder och i söder nämndes orter, som inte kunde vara belägna långt från Berlin. Man berättade från man till man, att SS-bevakningen gjorde sig beredd att fly. Liksom vi utrustade de sig med ryggsäckar, och liksom många fångar började Graf, Binder et consortes utnyttja sista möjligheten att berika sig genom stöld. Alla värdefulla tyger, som låg uppstaplade i Industrigården, bortförde de i hemlighet. – Många av oss trodde sig veta att samtliga fabriker i Industrigården skulle sprängas i luften innan fronten nådde fram, och vi var rädda för att vi alla inspärrade kvinnor skulle mista livet på kuppen. Då kom befallning att barack 4 i Industrigården, i vilken vi bodde, genast skulle utrymmas. Barack 4 låg mellan två fabriker, och den officiella förklaringen till åtgärden var att fångarna på grund av blockets läge var mer utsatta för fara vid ett eventuellt bombangrepp. I all hast utrymdes en barack i det

angränsande lägret för män och införlivades med Industrigården. Dit flyttade vi, och det var mer än komiskt att trots det synbarligen nära förestående slutet fångarna lidelsefullt slogs om platser och alla möjliga fördelar i den nya bostaden.

Den 18 april 1945 kom kallelse från "Oberscharführer" Graf, att Ilse Heckster och jag skulle infinna oss i skrårderiet. Vi begav oss ovilligt iväg, misslynta över att bli störda i vårt fria, obundna lägerliv, som redan blivit en naturlig sak för oss. På kontoret mottog oss Graf med orden: "Meddela fångarna i skrårderierna, att från och med måndagen den 23 april alla fabriker åter skall börja arbeta för fullt." Det sade han i den vanliga kommandotonen, så att vi båda ett ögonblick teg förbluffade. Sedan genmålde Ilse Heckster skämtsamt: "Herr Graf, då måste vi väl trampa maskinerna med fötterna?" Graf rynkade pannan men svarade i alla fall: "Nej, på måndag har Ravensbrück åter elektrisk ström." – Då han inlät sig på att svara, hade vi redan vunnit slaget, och jag frågade vidare: "Vilket nät blir vi då anslutna till?" – "Ett nordligt", svarade han i säker ton.

Det kliade synbarligen i fingrarna på Ilse Heckster att plocka fram flera intressanta upplysningar. Hon uppmuntrade Graf och uttryckte sin djupa tillfredsställelse över att vi nu äntligen åter fick börja arbeta. Graf befann sig i ett så djupt moraliskt depressionstillstånd, att han med förtjusning lyssnade till hennes deltagande ord. Med förändrad, riktigt förtrolig, nästan personlig röst vände han sig till oss och sade: "Egentligen får jag ju inte tala om saken för er, men jag förlitar mig på er diskretion. Det är nämligen så att den 20 april, på Führerns födelsedag, det nya tyska hemliga vapnet skall användas för första gången. Och det kommer med ett slag att förändra läget på alla krigsskådeplatser till Tysklands förmån. Vi kommer inom kort att vara i Warszawa igen och ha rensat de västra delarna av Tyskland!" Ilse och jag framvisade med en mun: "Det var mycket intressant, herr Graf." Vi avlägsnade oss tillsammans och när vi var utom synhåll, lade vi pekfingeret mot pannan och sade: "Stackars dåre!"

XXV. Frigiven. På flykt undan ryssarna

DEN 21 APRIL kom vår blockäldste Cilly med en order från expeditionen och ropade upp ett antal tyska och tjeckiska kvinnor, som genast försedda med sina tillhörigheter skulle komma "fram". Jag var bland dem. Ett virrvarr av röster hördes: "Ni blir frigivna! Ni kommer ut i friheten!"

Jag hade redan tänkt över alla möjligheter till räddning: flykt undan ryssarna med hjälp av polskorna, försvinnande i den oreda, som skulle uppstå, när SS hade rymt fältet, men jag hade aldrig tänkt mig, att jag skulle bli frigiven. Fullständigt förlamad av detta lyckliga budskap satt jag på huk mellan Anička och Inka i kojn och skakade på huvudet, och efter otaliga omfamningar och glädjebrott över denna underbara räddning – Anička och Inka hade varit mycket ängsligare för hur det skulle gå för mig, när lägret skulle upplösas, än jag dittills anat – började båda packa min ryggsäck och klä på mig. – Då kom Lotte springande från det gamla lägret för att andlös av glädje meddela, att också hon var bland dem som skulle bli frigivna. Lotte efter nio år, jag efter sju.

På lägergatan stod en spalje av vinkande kvinnor, och i täten vid expeditionsbaracken väntade ungefär 60 tyska och tjeckiska fångar, alla gamla ravensbrückare, som i de flesta fall varit fångar i fem år eller däröver.

Vi stod och utbytte ideliga hälsningar med de kvarvarande. Men vart hade Lotte tagit vägen? Jag bad orolig en bekant gå till hennes block och höra efter. Hon kom tillbaka och berättade, att Lotte, just som hon sprungit tillbaka från Industrigården till sin barack för att packa sina saker, blivit gripen av en vakterska i kragen och trots enträgna bedyranden, att hon skulle frigivas, blivit tvungen att under hot om prygel och rapport ställa upp sig i en sandskyfflingskolonn, marschera med ut och sålunda kom för sent för att bli frigiven tillsammans med oss.

När man redan börjat ropa upp våra namn, släpade sig ännu en kvinna sakta fram till oss. Det var Melody. Under detta namn var hon känd bland alla gamla ravensbrückare. Namnet hade hon fått, därför att hon kunde vissla mycket vackert, och för denna i lägret förbjudna konst hade hon flera gånger fått stränga straff. Melody kunde med möda hålla sig på benen. Med uppbyggande av sina sista krafter hade hon vid underrättelsen om sin frigivning stigit upp från sjukbädden. Hon bad oss: ”Tag mig mellan er, så att ingen märker, hur sjuk jag är. Låt mig ligga på marken, tills man ropar upp mitt namn. Bara jag kommer ut i friheten, blir jag snart kry igen. Tänk, jag skall få se Berlin ännu en gång!” Hon låg dold av oss på marken, och verkligen, när hennes namn ljöd, steg hon upp och gick med säkra steg in på expeditionen. Jag var mycket rädd, att man skulle hålla henne kvar på grund av hennes sjukdom, men nej, hon nådde utan att vackla sin plats mellan oss och lade sig ned med en lättnadens suck och med ett lyckligt leende på sitt av sjukdomen märkta ansikte.

Efter besöket på expeditionen gick vi ut genom lägerporten till den politiska avdelningen i Kommendanturen, och – man kanske har svårt att tro det, det var den 21 april 1945 – de gav oss ett intyg, på vilket det stod, att vi var frigivna och inom tre dagar skulle anmäla oss på vederbörande gestapostation!

I de med kors bemålade lägerkläderna, utan pengar, blott försedda med en torrskaftning, bestående av några brödskivor, och utan ransoneringskort marscherade vi på fem led efter en sista varm hälsning till vännerna under så många år av gemensamt lidande, under befäl av övervakterskan Binz, ut genom lägerporten till den efterlängtrade friheten. På gatan bortom vaktrummet kommenderade någon ”Halt!” En säkerligen föga begåvad individ frågade Binz: ”Övervakterska, min hemort ligger vid Rhen, men dit kan jag ju inte komma, hur skall jag då kunna anmäla mig hos Gestapo?” Binz’ kategoriska svar lød: ”Det får ni själv avgöra, hädanefter kan ni betrakta er som flykting.” Och därmed gjorde hon helt om, och vi gick vidare, enligt vår vana i fem led, tysta, mitt på gatan, förbi SS-husen i riktning mot Fürstenberg. Först när vi gått ett stycke, blev några svaga efter, och andra tycktes ha kommit att tänka på, att man ju nu åter var människa och kunde gå på trottoaren. När kolonnen började komma i oordning, ljöd en kommandovan stämma: ”Vi kan omöjligt marschera in i Fürstenberg som en hop svin! Lämna inte leden!” Då vaknade de första frihetsimpulserna och tog sig uttryck i de hånfulla tillropen: ”Vänj dig fortast möjligt av med den tonen! Det är slut med den tiden nu!” Och man började sträcka på den krokiga slavryggen.

Stationen i Fürstenberg var till trängsel fylld av flyktingar och deserterade soldater. Där fick vi veta, att tågförbindelsen söderut var avbruten och att ryssarna gick runt Berlin på nordsidan. Man talade om ett flyktingståg, som nästa morgon skulle passera Fürstenberg i nordlig riktning. – Vi 60 frigivna såg obeslutsamt på människovimlet på stationen. Ingen befallde oss längre, ingen siren gav signalen till att vi skulle stiga upp, ställa upp oss eller gå och lägga oss. – Efter år av fångtillvaro stod vi omyndiga plötsligt inför tvånget att träffa egna avgöranden. Många var inte vuxna denna svåra uppgift. Som jag senare fick veta, begav sig några i fullständig rådlöshet – tillbaka till Ravensbrück. De flydde för den kaotiska friheten, oförmögna till eget initiativ.

På golvet framför den stängda biljettluckan låg Melody och kräktes. ”Det gör ingenting”, svarade hon på ängsliga frågor, ”när jag bara kommer till Berlin, så blir allt bra igen!” Jag återsåg henne aldrig.

Jag närmade mig en grupp soldater och bad om en karta och ett stycke papper, sedan frågade jag försiktigt, var den ryska fronten gick. De meddelade beredvilligt, att ryssarna just nu stod vid Oder men redan nått Berlin och att man måste anta, att de inom kort också skulle övergå till offensiven vid Oder. – Amerikanerna låg sedan en längre tid vid Elbe. – På min fråga, om det ännu fanns möjlighet att väster om Berlin mellan bägge fronterna nå fram till staden

Potsdam, svarade de, att denna möjlighet ännu fanns teoretiskt men att den redan om några dagar skulle vara utesluten. Jag bad dem råda mig, vilken väg jag skulle ta för att komma till Potsdam. De ritade en skiss åt mig och föreslog mig att fara med flyktingståget till Neu-Strelitz, som skulle avgå nästa morgon, och sedan ta landsvägen åt sydväst. – Jag hoppades att i Potsdam finna min mor och tillsammans med henne kunna fly till det av amerikanerna besatta området i väster.

Under den första natten, under vilken vi trots flyglarm låg kvar på stationen – vi kände ju inte till att det fanns några luftskyddsbunkrar – kom Emmy Görlich fram till mig. Hon hörde också till de frigivna. Trots mina bittra känslor mot henne kunde jag inte avvisa henne, när hon i sin rådlöshet klagade över att Helene Kretschmann och hon inte visste, vad de skulle ta sig till, och frågade, om de inte skulle kunna få följa med mig. Helene hade överlevt tyfus och två gånger räddats från gasningslistan. Jag fruktade visserligen, att det inte skulle bli mycket med deras marscherande på landsvägen, men båda bedyrade att de hade både krafter nog och uthållighet.

Nästa morgon tillkämpade vi oss var sin plats i flyktingståget. Egentligen skedde allt detta med endast halvt medvetande. – I kupén trängdes civila och soldater om varandra. På en bänk satt ett flertal unga män, som stirrade framför sig med egendomligt orörliga blickar. Efter en stund fick vi upplysning om, att det var blinda soldater, evakuerade från en ögonklinik. Ett par landstormsmän vände sig till oss och frågade, vad de färgade korsen på våra kappor hade att betyda. Vi talade om det för dem. De skänkte oss pengar och konserver och gav oss goda råd. Av dem fick jag veta, att staden Potsdam för kort tid sedan varit utsatt för ett svårt luftangrepp och att förstaden, i vilken min mor bodde, var fullständigt förstörd. Genom denna underrättelse förklarades med ett slag min handlingskraft, då endast mitt fasta beslut att söka nå Potsdam hade hållit mig uppe under gårdagens sinnesrörelser och denna dags virvel av händelser. Mitt mod sjönk. Nästa station skulle vara Neu-Strelitz. Men vad hade jag i Neu-Strelitz att göra, när kanske min mor låg begravnen under spillrorna av sitt hem.

Tåget körde in på stationen och passerade den utan att stanna. Det for förbi samtliga stationer och stannade först i Güstrow i norra Mecklenburg. Alla flyktingar skulle såvitt möjligt föras norröver. Där stod vi tre mitt ibland hundratals flyktingar och soldater. Alla lika rådlösa. Vad hade man i en så beskaffad frihet att göra? Varhän skulle man vända sig? Att försöka nå Potsdam nu var fullständigt meningslöst.

Vi begav oss ut på jakt efter ett rum. Staden var översvämmad av människor. Alla fruktade för bombangrepp. Man visade oss vägen till ett flyktingsläger. Där låg kvinnor, barn och gubbar på halm och det hela liknade med löss och dålig middagssoppa alldeles vårt Ravensbrück. – Några tidningar kom inte ut längre. Det ena ryktet avlöste det andra. Man utrymde i brådslande tempo alla lasarett i staden Güstrow, och av uppgifterna från soldaterna, som kommit från Oder, förstod jag, att de ryska offensiverna måste ha börjat. Underrättelser om ryssarnas snabba frammarsch kom i tät följd, och jag blev tvungen till ny aktivitet. Jag ritade omsorgsfullt på en lånad karta. Och på morgonen bröt vi trots Helenes protester upp och lämnade staden i västlig riktning.

Min plan var att så snabbt som möjligt uppnå den amerikanska fronten. På landsvägen låg skelett av uppbrända pansarbilar och bussar. Flyktingar strömmade västerut till fots, på bondvagnar och i eleganta bilar, på vars tak allt möjligt bohag var fastsurrat. – Varje halvtimme måste vi sätta oss ett slag för Helenes skull. Efter tio kilometer kom en by. Helene orkade inte gå längre, och hon gick beslutsamt in i första bondgård och bad om tak över huvudet. Den var belägrad av flyktingar och det fanns endast plats i ladan. – Vi låg på kvällen i höet och jag såg stjärnhimlen genom det bristfälliga taket. Liksom för många år sedan i

Burma och upprepade gånger i Ravensbrück sökte jag efter min stjärna, och den hörde också denna gång mina böner.

Nästa morgon skulle vi gå vidare. Den vänliga bondhustrun frågade oss, vad vi var för några konstiga kvinnor. Våra ansikten såg ju helt annorlunda ut än de övriga flyktingarnas. Men när hon då hörde ordet koncentrationsläger och till på köpet Ravensbrück, måste vi genast stiga in i det fina rummet och i ängslig ton frågade hon, om vi också kände några bibelforskare från Ravensbrück. Jag kom att tänka på, att det funnits en Klärchen Mau från Güstrow, och nämnde Maus namn. Då kände hennes glädje inga gränser, hon satte fram potatis och fläksås åt oss, utrymde genast ett rum och bad, att vi skulle stanna hos henne, tills vi fick lite mera krafter. – Hon och hennes man tillhörde bibelforskarnas internationella förbund.

Det var ytterst lockande att få vila ut ett slag, och på Helenes och Emmys enträgna begäran gick jag med på att stanna. – Genom bondgårdens trädgård flöt en klar bäck ned till en liten sjö. I bäcken tvättade vi våra underkläder. Det var en solig, munter vårdag. På andra sidan bäcken lyste en äng, jag gick på en bro över dit. Det var en riktig äng med blommor och fjärilar. Jag tyckte det var första gången i mitt liv som jag såg gräs och blommor. Jag gick långsamt ned till den av pilar kantade sjöstranden. Nu först kände jag, att friheten var ljuv och livet härligt.

Över mig på den blåa vårhimlen drog några flygmaskiner sina cirklar. Vad angick det mig? Solen strålade och vattnet glittrade. Jag njöt av varje steg och var så lycklig, att det nästan gjorde ont. – Plötsligt störtade en jättestor flygmaskin lodrätt ned mot mig, smattrande ven skotten, och jorden sprutade vid kulornas nedslag. I vansinnig skräck kastade jag mig i en flat sandgrop vid kanten av ängen och tryckte kroppen mot småstenen i gropens sidovägg. Återigen föll odjuret ned och jag bad blott en bön: O, låt mig få leva ännu litet till! Det är så härligt på jorden! Skotten smattrade längre bort, och motordånet avlägsnade sig. – Det var det första flyganfall på låg höjd som jag upplevt. Det hade inte gällt mig utan de flyende pansarvagnarna och militärtransporterna på landsvägen, som slingrade sig bakom kullen alldeles bredvid ängen.

Underrättelsen om att ryssarna blott var sex kilometer från Güstrow nådde med de flyktingar, som vältrade sig fram på landsvägen till Schwerin, bondgården, där man så gästvänligt tagit emot oss. Jag påskyndade uppbrottet. Bonden och hans hustru gjorde sig redo att fly. De spände oxen och hästen för vagnen med en del lösöre, och vi fick lägga våra ryggsäckar i den. – Med undergiven min styrde bonden sitt åkdon genom vimlet på landsvägen. Gång på gång stannade vagnarna eller trängdes ut på vägkanten, när bilarna med flyende officerare och lastvagns- eller motorcykelkolonnerna körde förbi böndernas och stadsbornas tåg.

Halvvägs till Schwerin stoppade militärpolisen alla civila och tvingade böndernas vagnar in på en biväg. Hjulen malde i den djupa sanden, och djuren drog endast med möda vagnens last. Vi kom i kvällningen till en liten skog. Genom den lantliga stillheten trängde på avstånd dånet och smattret av flygmaskiner under låganfall. På många ställen steg vid horisonten den svarta röken upp från avlägsna bränder, och i alla riktningar hörde man detonationer. Vi lade oss att sova i en tallplantering. Bonden och bondhustrun med sin lilla son lade jättestora fjäderkuddar över sig, som de hade fört med sig på vagnen.

Nästa morgon var vi genomblöta av ett lätt regn och bonden och hans hustru betryckta och villrådigas. De förstod, att det var för sent för dem att, innan ryssarna hann fram, nå den amerikanska fronten, som vi trodde låg vid Elbe, och de beslöt att i en närbelägen skog vänta, tills fronten nått deras by, och sedan återvända för att rädda vad som räddas kunde av gården. Helene bad att få stanna hos bondfolket, hon kände sig inte stark nog för en ilmarsch till Elbe. Emmy och jag tog avsked. Vi gick på åkervägen, som bondfolket visat oss, i rakt västlig

riktning. Vi ville undvika landsvägarna med flygmaskinernas låganfall, ty nu hade vi luktat krutrök.

Efter några timmars gång genom en skog såg vi, att vägen korsade en bred landsväg. Skogsbrynet där liknade ett härläger. Vapen vid vapen låg i skydd av träden. Och just som vi i ilfart skulle lämna denna farliga plats, började en öronbedövande kanonad; flygmaskiner företog ett angrepp. Vi sprang hals över huvud genom buskar och undervegetation allt längre och längre in i skogen. Först vid en skogsäng gjorde vi halt. Långt på avstånd ljöd skotten. Vi satt ännu alldeles upprivna vid vägkanten och lugnade oss först så småningom i skogsgläntans djupa stillhet. Emmy hade i sin ryggsäck en burk med "Nescafé" från de sista Röda kors-paketen och dessutom en liten aluminiumkastrull. För att stärka oss kokade jag på det bruna vattnet från en mossgrav över en liten eld i ett vagnsspår ett härligt kaffe.

Med förnyad iver fortsatte vi sedan marschen. Men under språngmarschen genom skogen hade vi förlorat orienteringen. Någon klocka hade vi inte. Det måste redan vara eftermiddag, man såg det på solens läge, och då solen går ned i väster, gick vi utan betänkande vidare i riktning mot den. Vid en vägkorsning kom två soldater emot oss. Jag frågade dem för säkerhets skull om väg och väderstreck. "Skall ni till amerikanerna eller ryssarna", fick vi till svar. – "Åt väster", förklarade jag. "Då ska ni följa med oss, för vi har samma väg", och de vände sig åt det håll, varifrån vi just kommit. Ett ögonblick hejdade jag mig och fruktade, att jag under loppet av min fängelsetid glömt, var solen går upp och ner. Sedan pekade jag på solen, som var betänkligt nära horisonten och begärde en förklaring, var egentligen väster och öster låg. En längre dispyt avbröts av att en motorcyklist kom körande på vägen. Soldaterna hejdade honom och frågade honom om råd. Emmy och jag segrade i striden om väderstrecken.

Motorcyklisten hade emellertid intressanta nyheter att berätta. Ryssarna var blott några få kilometer bakom oss, men amerikanerna hade skjutit fram sin front i östlig riktning till Bad Kleinen, och dit var det bara en dagsmarsch. Motorcyklisten beskrev noga för oss vägen till järnvägslinjen i riktning mot Bad Kleinen. Och drivna av ångest och med det hägrande målet så nära för ögonen beslöt vi att göra halt först när vi definitivt undgått faran att falla i ryssarnas händer.

Solen hade redan gått ned, när vi närmade oss järnvägsbanken, från vilken det bara skulle vara tjugo kilometer till Bad Kleinen. På landsvägen rörde sig en ström av soldater, utan gevär och i de flesta fall även utan tornister och matväska. De gick i ilmarschtakt. Endast sårade satt vid vägkanten eller linkade mödosamt i västlig riktning. Helt plötsligt började några soldater springa och snart sprang alla. Jag ropade till dem, när de skyndade förbi: "Vad är det som hänt?" Ingen svarade. De sprang allt vad tygen höll. Emmy och jag var knappt i stånd att gå, ännu mindre att springa, och plågades av en förskräcklig törst. Vi frågade några sårade om anledningen till denna brådska. "De ryska pansarbilarna lär redan vara tre kilometer härifrån, och när den ene springer så springer alla!"

På bägge sidor om vägen låg trasiga gevär, ammunition av alla slag, ramponerade bilar och störtade hästar. Många gånger under dagen passerade vi soldatgravar med en gungande stål hjälm på korset. Utströdda bland virrvarret av bortkastade tornistrar och andra föremål i vägdiket låg sönderrivna fotografier av soldater i prydliga SS-uniformer, avlöningsböcker och "stamträdspass".

Törsten gjorde att vi gick in i en banvaktstuga och bad om vatten. Vi steg in i ett rum, där bordet var fullt av konserver, choklad, cigaretter, russin – allt livsmedel, som vi kände igen från Internationella Röda korsets paket. Banvaktsfrun talade om, att hennes barn hade hittat alla dessa skatter längs järnvägsbanken. Soldater, som plundrat ett godståg, hade, då de nu närmade sig den amerikanska fronten, blivit rädda och bara kastat de stulna matvarorna.

Vi gick nu längs järnvägen och plockade till oss, som om vi varit i Schlaraffenland: köttburkar, choklad, torrmjölk, cigaretter och russin och proppade våra ryggsäckar fulla med härligheterna, som man tycktes ha strött ut enkom för vår räkning. Därigenom blev emellertid ryggsäckarna allt tyngre, och vi allt tröttare. Det hade redan blivit natt. Vi släpade oss så sakta framåt längs järnvägsrälsen. Då närmade sig ett tåg på väg västerut. Om det bara tog upp oss! Jo, mycket riktigt! Det saktade farten och stannade. Godsvagnar och personvagnar var kopplade om varandra, och alla var fullpackade med barn, kvinnor och män. Vi bad, att man skulle hjälpa oss att komma upp, ty benen bar oss inte längre. Ett par män drog upp oss i en öppen godsvagn och vi tackade glädjestrålade. Detta tåg hade kort före ryssarnas intåg lämnat Neu-Strelitz. Järnvägsmännen hade iordningställt det för att föra sina familjer och alla andra som var på flykt längs järnvägslinjen till amerikanska sidan.

Långsamt fortsatte färden. Ingen visste, vad som skulle hända. Enligt uppgift stod fem lasarettståg med svårt sårade på sträckan till Bad Kleinen, men ingen fick överskrida den amerikanska fronten. Natten var stjärnklar och kall, och när morgonen grydde, kunde vi knappt röra våra stela lemmar, och våra sönderskavda fötter vållade oss förfärliga smärtor. Trots detta övertalade jag Emmy att gå med på att vi bröt upp och inte släppa taget så nära målet. Vi gick och linkade på den smala stigen bredvid tåget, och från alla vagnar ljud varnande stämmor efter oss. Var och en som passerade den amerikanska fronten skulle bli skjuten. På spåret stod i rad efter varandra fem lasarettståg med vita flaggor. När vi hade gått förbi det som stod längst fram, såg vi stationen i Bad Kleinen. Den var folktom, och vitt och brett kunde man inte få syn på en enda levande varelse. På andra sidan stationen ledde en hålväg ned. Med klappande hjärtan klättrade vi på en smal gångstig uppför den västliga slutningen och där stod med regelbundna avstånd soldater uppställda på ett stort fält. Utan ett ögonblicks betänkande gick vi två ensamma kvinnor rakt mot skyttelinjen. Inte blott ångesten för de annalkande ryssarna gjorde oss djärva och beslutsamma utan också koncentrationslägerfångens rena samvete gav oss mod.

Det var amerikanska soldater. Jag stegade rakt fram till en av dem – han hade ett rött, vänligt ansikte – och bad på dålig engelska, att vi skulle få passera. Jag berättade, att vi suttit fem år i koncentrationsläger i Ravensbrück och att jag själv förut varit fånge i Sibirien och ofelbart skulle bli skickad dit igen om ryssarna fick tag i mig. Han såg på våra oljefärgskors, nickade, gjorde en handrörelse och sade: ”O.K.” Vimmelkantiga och en smula tvivlande gick vi vidare, men vi hade knappast hunnit tjugo steg förrän någon ropade: ”Stop! Wait a moment!” Nu skickar han oss tillbaka, tänkte vi, nu har han tänk på saken! Vi såg honom lämna platsen och försvinna in i en byggnad. Vår nästa tanke var, att nu skulle han fråga sina överordnade, och man skulle vägra oss att passera.

Efter några minuter kom en vagn förspänd med två hästar utkörande från gårdsporten. När den närmade sig, såg vi på kuskbocken vår vänlige amerikan. Han körde fram till oss, hoppade ned och sade skrattande: ”Här kan ni vila bena!”